DET TEOLOGISKE FAKULTET
KØBENHAVNS UNIVERSITET

OLE NYBORG

Grundtvig og kærligheden

Kærlighedsforståelsen i N. F. S. Grundtvigs prædikener

Grundtvig og kærligheden: Kærlighedsforståelsen i N. F. S. Grundtvigs prædikener

ISBN 978-87-91838-63-7

OLE NYBORG

Grundtvig og kærligheden
Kærlighedsforståelsen i N. F. S. Grundtvigs prædikener

OLE NYBORG
Grundtvig og kærligheden: Kærlighedsforståelsen i N. F. S. Grundtvigs prædikener

Publikationer fra Det Teologiske Fakultet 47

Grundtvig og kærligheden

Kærlighedsforståelsen i N. F. S. Grundtvigs prædikener

Grundtvig og kærligheden

Kærlighedsforståelsen i N. F. S. Grundtvigs prædikener

Ole Nyborg

Ph. D.-afhandling

Det teologiske Fakultet, Københavns Universitet

2013

Grundtvig og kærligheden. Kærlighedsforståelsen i N. F. S. Grundtvigs prædikener.

Publikationer fra Det Teologiske Fakultet 47
© Ole Nyborg

ISBN: 978-87-91838-63-7 (trykt)
ISBN: 978-87-91838-65-1 (pdf)
Trykning og indbinding:
Grafisk Det Humanistiske Fakultet
Københavns Universitet 2013

Udgivet af
Det Teologiske Fakultet
Københavns Universitet
Købmagergade 44-46
1150 København K

Indholdsfortegnelse

Indledning 9
0.1 Problemstilling 9
0.2 Materiale 11
0.3 Grundtvig-forskningen 13
0.4 Den metodiske tilgang i afhandlingen 14
0.4.1 Det kognitive skema-begreb 14
0.4.2 Eksterne og interne forklaringer 15
0.4.3 Formålet med at søge at forklare religiøse tekster 15
0.4.4 Hvordan kan et skema rekonstrueres? 16
0.4.5 Generelle metodiske overvejelser 18
0.4.6 Eksempler på metodiske overvejelser i Grundtvig-forskningen 19
0.4.6.1 Henning Høirup 1949 19
0.4.6.2 K. E. Bugge 2008 20
0.4.6.3 Erik Krebs Jensen 1977 20
0.4.7 Sammenfatning 21

Kapitel I: N. F. S. Grundtvig og udtrykket ”Gud er Kiærlighed” 23
I.1 Indledning 23
I.2 Eksempler på Grundtvigs brug af udtrykket ”Gud er Kiærlighed” 24
I.3 ”Fader”, ”faderlig” og ”Faderlighed” 25
I.4 En fader kan kun leve sammen med kærligheden 27
I.5 En fader er en fader 28
I.6 Den himmelske fader er altid hellig, ren og retfærdig 31
I.7 En fader stiller krav og har forventninger 32
I.8 Meningen med Guds kærlighed 35
I.9 Den ostensive definition på kærligheden 40
I.10 De fleste har misforstået udtrykket ”Gud er Kiærlighed” 42
I.11 Grundtvigs brug af udtrykket ”Gud er Kiærlighed” 44
I.12 Grundtvig-forskningen 44
I.13 Konklusion 49

Kapitel II: N. F. S. Grundtvig og kærligheden til næsten 51
II.1 Indledning 51
II.2 Det som gør en forskel 51
II.3 Grundtvigs bestemmelse af selve næsterelationen 52
II.4 Den sande og den falske kærlighed til næsten 58
II.5 Mønsteret for en sand kærlighed til næsten 60

II.6 Næsten reagerer ofte med modvilje og modstand.....61
II.7 Det faderlige og næstekærligheden.....62
II.8 Grundtvig og begreberne ”Medmenneske” og ”Med-Menneske”.....65
II.9 Grundtvig-forskningen 66
II.10 Konklusion 72

Kapitel III: Kærligheden, mesteren og mesterlæren.....75
III.1 Indledning 75
III.2 Grundtvig-forskningen.....75
III.3 Grundtvigs tanker om at gå i ”Herrens Skole” 78
III.4 At gå i skolen er at udholde, tåle og lide og at ”nøies” og ”døie” 81
III.5 Eksempler på pædagogiske principper.....84
III.6 Eleverne i skolen fristes til stadighed af ”Lysets Engel” 87
III.7 Sprogbrugen i Grundtvigs prædikener 90
III.8 Mesterlæren.....91
III.9 Konklusion.....92

Kapitel IV: Kærlighed er fuldkommenhedens bånd.....95
IV.1 Indledning.....95
IV.2 Grundtvig-forskningen 95
IV.3 Grundtvigs prædiken ”Pindse-Dag 1839”.....98
IV.4 Martyriet og ”Fuldkommenheds Baand” 100
IV.5 ”Fuldkommenheds Baand” i salmen ”Let er min Byrde” 102
IV.6 ”Fuldkommenheds Baand” i en prædiken fra 1833.....104
IV.7 Christenhedens Syvstjerne og ”Tysker-Menigheden” 106
IV.8 Det Danske Fiir-Kløver fra 1836 og ”Gylden-Aaret” fra 1834 108
IV.9 En forklaring af ordene ”Baand” og ”binde” i Grundtvigs tekster.....109
IV.10 Hyppigheden af udtrykket ”Fuldkommenheds Baand”.....112
IV.11 Hvorfor benægter verden?.....113

Kapitel V: Kærligheden og ”Blodets Baand”.....115
V.1 Indledning.....115
V.2 Oversigt over materialet.....115
V.3 De kristne er evigt fremmede i denne verden.....116
V.4 ”Blodets Baand” og det kristne og jødiske folk 117
V.5 Er ”Blodets Baand” nu i 1843 ”et urimeligt Haab”? 119
V.6 De kristne er et adskilt og udskilt folk.....121
V.7 ”Vor naturlige Følelse af Blodets Baand”.....122
V.8 ”Sit eget Slags Folk ligesom sine egne Træer og Urter” 124
V.9 Jesus og ”Blodets Baand” 124

V.10 ”Pindse-Søndag 1847” 126
V.11 ”Marie Bebudelses-Dag 1848” 126
V.12 Når ”Blodets Baand” vinder frem 127
V.13 ”Blodets Baand” i Grundtvigs salmer og øvrige forfatterskab 128
V.14 Udtrykket ”Blods Samfund” i Grundtvigs prædikener 129
V.15 Grundtvig-forskningen 132
V.16 Konklusion 133

Kapitel VI: Verdenskærligheden og kærligheden til verden 135
VI.1 Indledning 135
VI.2 ”Verdens-Kiærligheden” og ”Verdens Kiærlighed” før 1839 136
VI.3 ”Verdens-Kiærligheden” og ”Verdens Kiærlighed” efter 1839 140
VI.3.1 Joh 3, 16 er ”et kiært Barn, ilde medhandlet i Verden” 141
VI.3.2 Grundtvigs fortolkning af Joh 3, 16 efter pinsen 1841 143
VI.3.3 Grundtvigs tanker om ”Verdens-Kiærligheden” i 1854 148
VI.3.4 De kristne skal ikke ”elske Verden” 151
VI.4 Grundtvig-forskningen 151

Kapitel VII: Kærligheden og ”den sønlige Udkaarelses Aand” 155
VII.1 Den ”sønlige Udkaarelses Aand” 155
VII.2 Brugen af ordene ”kaare”, ”udkaare” og ”Udkaarelse” 159
VII.3 ”Trældoms-Frygten” og ”Trældoms-Aanden” 159
VII.4 Den ”sønlige Udkaarelses Aand” og ”Trældoms-Aanden” 161
VII.5 Om at døde ”Legemets Gierninger” 164
VII.6 Den ”sønlige Udkaarelses Aand” og det kristne martyrium 165
VII.7 Hvorfor vil verden ikke acceptere? 166
VII.8 Den ”sønlige Udkaarelses Aand”, ”de Svage” og ”de Stærke” 168
VII.9 Kærligheden, skammen og æren 169

Kapitel VIII: Kærligheden og det ”mandige”, ”mandelige” og ”mandlige” 173
VIII.1 Indledning 173
VIII.2 Det ”mandige” i Grundtvigs forfatterskab 182
VIII.3 Kærligheden og det ”mandelige” og ”mandlige” 182
VIII.4 Det ”mandige” i Grundtvigs prædikener efter 1839 183
VIII.5 ”Herrens Huus skal vi mandig forsvare” 184
VIII.6 Den ”mandige Fasthed” 185
VIII.7 Den mandige bekendelse og det frygtløse vidnesbyrd 185
VIII.8 ”24de Trinitatis-Søndag 1843” 186
VIII.9 Det ”mandige” i Grundtvigs prædikener før 1839 187
VIII.10 ”2den Faste-Søndag 1836” 187

VIII.11 Den ”mandige” og den ”kvindelige Glæde” 188
VIII.12 ”Lang-Fredag 1825 Aften-Sang” 188
VIII.13 Kærligheden og det ”mandlige” 192
VIII.14 ”Vi have lært at kiende Billedet deraf i vor egen Natur” 193
VIII.15 Grundtvig-forskningen 194
VIII.16 Konklusion 199

Kapitel IX: De kristne elsker hinanden og deres kristne brødre 201
IX.1 Indledning 201
IX.2 De kristne skal elske hinanden ”som” Kristus elskede ”Sine” 203
IX.3 En vertikal eller en horisontal form for kærlighed? 212
IX.4 En diskussion af Kaj Thanings fortolkninger 213
IX.5 Konklusion 217

Kapitel X: Grundtvigs tanker om ”den høieste Kiærlighed” 219
X.1 Indledning 219
X.2 Grundtvigs prædiken ”10de Søndag Trinitatis 1833” 220
X.3 Langfredag 1848: ”Den høieste Kiærlighed” 224
X.4 Grundtvig-forskningen 228
X.5 Konklusion 230

Kapitel XI: Det højeste gode: ”Kraften”, ”Sandheden” og ”Kiærligheden” 231
XI.1 Det kognitive skema 231
XI.2 Forskellige varianter af skemaet 233
XI.3 Er kærligheden den højeste værdi i Grundtvigs prædikener? 234

Konklusion 237
Resume 245
Summary 251
Bilag: Forskellige søgeprogrammer til Grundtvigs tekster 257
Søgeregler i de nedenstående programmer 258
Tekstmateriale 258
Eksempler på søgeprogrammer 259
Forkortelser 267
Litteratur 267

Indledning

0.1 Problemstilling

Den følgende afhandling er en analyse af kærlighedsforståelsen hos den danske teolog og forfatter N. F. S. Grundtvig (1783-1872). Undersøgelsen drejer sig mere præcist om opfattelsen af kærligheden i hans prædikener. Afhandlingen er en undersøgelse af den faktiske sprogbrug i disse prædikener og søger især at besvare to spørgsmål: 1) Hvordan anvendes ord som ”kiærlig” og ”Kiærlighed” i disse tekster? 2) Hvordan sammenkædes disse ord med andre begreber og udtryk i teksten?

Et af udgangspunkterne for undersøgelsen er den antagelse, at en nutidig læser ikke på forhånd kan have nogen begrundet viden om, hvad der i Grundtvigs tekster betegnes som ”Kiærlighed”, og at det i høj grad er muligt, at ord som ”kiærlig” og ”Kiærlighed” i disse tekster anvendes på en måde, som adskiller sig fra de fleste eller mange nutidige menneskers brug af ordene.

Grundtvigs prædikener stammer fra en svunden tid, som på afgørende områder adskiller sig fra nutiden både mentalt og samfundsmæssigt. En af tankerne bag den følgende fremstilling har været at fastholde det særegne ved Grundtvigs prædikener, men samtidigt har undersøgelsen været drevet af det spørgsmål, om der i disse tekster på trods af deres tilsyneladende fremmedartethed kan findes tanker og tænkemåder, som kan være værdifulde og interessante i en nutidig sammenhæng.

Dispositionen i afhandlingen er en undersøgelse af en række forskellige aspekter af Grundtvigs kærlighedsforståelse. Den centrale del af afhandlingen, som analyserer kærlighedsforståelsen i Grundtvigs prædikener, er opdelt i elleve kapitler, som behandler de følgende temaer: Kapitel I: Hvad viser anvendelsen af udtrykket ”Gud er Kiærlighed” vedrørende kærlighedsforståelsen i disse prædikener? Kapitel II: På hvilken måde opfattes kærligheden til næsten? Kapitel III: På hvilken måde sammenkædes kærlighedsforståelsen med tanker om læring eller skole? Kapitel IV: Hvordan opfattes og hvordan anvendes udtrykket om kærligheden som fuldkommenhedens bånd? Kapitel V: Hvordan anvendes begrebet blodets bånd, og hvordan beskrives kærligheden i forhold til begreber som folk, blodssamfund og blodets bånd? Kapitel VI: Hvordan anvendes begrebet verden, og hvordan opfattes og anvendes begreberne verdenskærlighed og kærligheden til verden? Kapitel VII: Hvordan sammenkædes begrebet om den

sønlige udkårelses ånd med kærlighedsforståelsen? Kapitel VIII: Hvordan opfattes sammenhængen mellem kærligheden og størrelser som det mandige og mandlige? Kapitel IX: Hvilken rolle spiller tanken om de kristne brødres indbyrdes kærlighed? Kapitel X: Hvordan anvender Grundtvigs prædikener begrebet om ”den høieste Kiærlighed”? Kapitel XI: Hvordan sammenkædes de tre størrelser kraft, visdom og kærlighed, og hvilke konsekvenser har teksternes tale om viden, visdom, sandhed, kraft og magt for kærlighedsforståelsen?[1]

Disse elleve temaer og problemstillinger er udvalgt ud fra en indledende gennemlæsning og bearbejdelse af de undersøgte prædikener. Det efterfølgende praktiske analysearbejde af kærlighedsforståelsen i Grundtvigs prædikener har vist, at de nævnte elleve temaer og spørgsmål kan føre dybt ind i centrale emner og kan afdække typiske og tilbagevendende forestillinger med hensyn til kærlighedsforståelsen i disse prædikener. De valgte temaer har altså vist sig som frugtbare og hensigtsmæssige i analysen. Rækkefølgen af de elleve kapitler er struktureret således, at resultater, der opnås i et kapitel, anvendes i de efterfølgende kapitler. De to første af de nævnte elleve kapitler analyserer således det skema om den kærlige relations asymmetri og om agenternes ulighed og indbyrdes hierarki, som er så fremtrædende i teksternes kærlighedsforståelse. Begrebet kærlighed skal ifølge teksterne defineres inden for et begreb om et ”Samfund”, og fænomenet kærlighed er kun faktisk muligt inden for en omgivende ramme af et ”Samfund”. Dette ”Samfund” bestemmes i teksterne som en stærkt hierarkisk relation af helt ulige agenter. I en række af de følgende afsnit ikke mindst i kapitlerne III, IV, VII og VIII gives en analyse af teksternes nære sammenknytning af kærligheden med temaer som disciplinering, tugt, selvovervindelse og impulskontrol. I kapitel III analyseres de tanker om dannelse og læring, som fremgår af Grundtvigs prædikener. Kærlighedsforståelsen er i disse tekster nøje knyttet til tanker om skole, opdragelse, disciplinering og læring, og læringsteorien i Grundtvigs prædikener sammenholdes i den følgende afhandling med det billede af de grundtvigske tanker om læring, som har været fremherskende i Grundtvig-forskningen. Kapitel V, VI, VII og IX undersøger teksternes forhold til og opfattelse af kærligheden til verden og det omgivende samfund og analyserer det kontekstuelle skema, som præger kærlighedsforståelsen i teksterne. Teksternes kontekstuelle skema viser sig ved, at de grundtvigske prædikener er præget af en markant opfattelse af, at visse agenter befinder sig uden for og

[1] Nogle af fortolkningerne i afhandlingens kapitel II om kærligheden til næsten er tidligere blevet offentliggjort i Nyborg 2012c. Det samme gælder kapitel IV om fuldkommenhedens bånd i forhold til Nyborg 2011d og kapitel V om blodets bånd i forhold til Nyborg 2012b.

andre inden for en vis grænselinje. De to sidste kapitler (kapitel X og XI) om den kærlige gerning som en martyrhandling og om sammenhængen mellem kærlighed, viden, kraft og magt rummer en sammenfattende analyse af kærlighedsforståelsen, som forudsætter en række af de tidligere i afhandlingen opnåede resultater.

Den centrale del af afhandlingen, som rummer de elleve temaer, afsluttes med en konklusion, som efterfølges af to resumeer og et bilag samt en forkortelses- og litteraturliste.

0.2 Materiale

Grundtvigs kærlighedsforståelse er især blevet undersøgt i hans prædikener i perioden 1832-1849 og i kirkeårene 1854-1856. Samtlige prædikener i de nævnte perioder er blevet undersøgt, analyseret og sammenlignet. Afhandlingen baserer sig altså på et meget omfattende materiale, der rummer flere end 1400 prædikener. Kun i enkelte tilfælde er inddraget andet materiale end Grundtvigs prædikener. Der har – ud over den praktiske nødvendighed af at begrænse mængden af undersøgte prædikener – især været tre begrundelser for den nævnte afgrænsning: 1) Grundtvigs prædikener er for disse perioder udgivet efter moderne videnskabelige standarder.[2] 2) Ved at vælge prædikener fra en længere sammenhængende periode er det muligt at undersøge eventuelle forandringer i kærlighedsforståelsen gennem tiden. 3) Perioden 1832-1849 rummer mange vigtige begivenheder og forandringer i det danske og europæiske samfund, som kan udgøre en baggrund for Grundtvigs prædikener. Ud over prædikener fra de nævnte perioder er i et begrænset omfang inddraget andre prædikener og tekster af Grundtvig, som har vist sig relevante for at forstå hans opfattelse af kærligheden.

Undersøgelsen har tilsigtet en analyse af et primært kildemateriale som Grundtvigs egne tekster til forskel fra en analyse, der er baseret på senere videnskabelige undersøgelser af kærlighedsforståelsen i Grundtvigs forfatterskab. Når Grundtvigs prædikener i modsætning til andre af hans tekster er blevet valgt som analysens hovedmateriale, er det sket ud fra en række overvejelser: For det første udgør disse prædikener et meget righoldigt og omfattende materiale. For det andet har disse prædikener i modsætning til

---

[2] Grundtvigs prædikener 1832-1839 er udgivet i GP (jf. litteraturlisten nedenfor). Hans prædikener fra 1839 til og med kirkeåret 1844-1845 er udgivet i GPV og hans prædikener fra kirkeåret 1845-1846 til og med kirkeåret 1848-1849 er udgivet digitalt af Lars Toftdahl Andersen på adressen http://62.243.190.98/fmi/iwp/cgi?-db=Grundtvig&-loadframes eller på http://www.grundtvig-byen.dk (set 1.8.2013). Grundtvigs prædikener i kirkeårene 1854-1856 er udgivet i Lindhardt 1974 og 1977.

andre dele af Grundtvigs forfatterskab kun i begrænset omfang været genstand for en systematisk undersøgelse i forskningen. For det tredje er der ikke hidtil foretaget nogen selvstændig videnskabelig analyse af kærlighedsforståelsen i Grundtvigs prædikener.

En kristelig prædiken som en prædiken af Grundtvig tilhører en bestemt genre. Som genre er en prædiken klart forskellig fra en salme eller en teologisk afhandling.[3] Der er ikke i undersøgelsen arbejdet med særlige litteraturkritiske genrebestemte teorier eller metoder. Der er heller ikke anvendt specifikke teorier eller metoder hentet fra forskningen i den praktiske teologi.[4] Grundtvigs prædikener er blevet anvendt som et tekstligt kildemateriale på grund af deres semantiske eller diskursive indhold. Afhandlingen anvender dog to fundamentale begreber, som hører til en almen kommunikationsteori: For det første: Disse prædikener er tydeligt nok formuleret som personlige budskaber fra en bestemt afsender. Ord som ”jeg” og ”mig” hører til nogle af de oftest anvendte ord i disse prædikener. Grundtvig optræder i disse prædikener som en faderlig hyrde og som en revsende og tugtende underviser og anfører for den lille kristne menighed. For det andet: Disse prædikener er ifølge deres ordlyd budskaber, som alene eller primært er rettet imod den lille flok af troende tilhørere. For det tredie rummer afhandlingen en generel analyse af det helt almene formål med Grundtvigs prædikener. Her skal det fremføres i den følgende afhandling, at det overordnede formål med Grundtvigs forkyndelse i hans prædikener i de nævnte perioder synes at være

---

[3] En salme, en prædiken eller en afhandling har forskellige intenderede modtagere. De har en forskellig intenderet brug, og deres afsender optræder i en forskellig rolle eller funktion. Deres diskursive eller semantiske indhold og dette indholds form er også forskelligt. En prædiken muliggør en reflekteret, diskuterende eller analyserende behandling af et emne. Dette sidste gælder i høj grad for de grundtvigske prædikeners behandling af emnet kærlighed. På grund af forskellen i genren er en sådan diskuterende behandling normalt ikke mulig, almindelig eller passende i en kristen salme. Den følgende afhandling vil også vise, at de grundtvigske prædikener ofte er præget af en angribende, aggressiv eller polemisk form.

[4] En stor del af Grundtvigs prædikener i de nævnte perioder har på ingen måde en gennemarbejdet eller gennemført form. Mange af disse prædikener præges af brud i tankegangen, spring i fremstillingen, som ikke er umiddelbart forståelige, nye begyndelser på teksten, halvvejs fortrudte overstregninger, ufuldendte sætninger og løse stikord og tilsyneladende og måske i sidste øjeblik hastigt nedskrevne notater. Vi har i dag ikke nogen sikker almen viden om, i hvilket omfang Grundtvig har fulgt disse manuskripter i sin faktiske mundtlige forkyndelse. Afhandlingen er altså ikke på nogen måde en undersøgelse af nogen slags levende eller mundtlig forkyndelse, men en tekstanalyse af en samling manuskripter fra det 19. århundrede.

at trøste og at give nyt mod til den lille kristne flok under verdens rasende og vedholdende forfølgelse, hån og spot.

0.3 Grundtvig-forskningen

Den videnskabelige forskning vedrørende Grundtvigs kærlighedsforståelse har især efter 1945 været omfattende. Forskningen har i et vist omfang inddraget Grundtvigs prædikener, men har ofte været baseret på andre typer af tekster som Grundtvigs salmer eller teologiske, kirkepolitiske eller samfundsmæssige skrifter. En række fortolkninger og analyser fra forskningen vil blive inddraget i de følgende afsnit. I løbet af de sidste halvtreds år har blandt andre de følgende forskere – nævnt i alfabetisk rækkefølge - bidraget til forståelsen af Grundtvigs kærlighedsopfattelse: A. M. Allchin 1997, Harry Aronson 1960 og 1967, Regner Birkelund 2008, Svend Bjerg 2002, Helge Grell 1980 og 1988, Synnøve Sakura Heggem 2005, Hans Raun Iversen 1987 og 2008, Uffe Jonas 2007 og Kaj Thaning 1963. Fra de sidste år må især fremhæves bidragene fra Svend Bjerg og Synnøve Heggem. En del af forskningen har fokuseret på Grundtvigs opfattelse af kærlighedens væsen i en ikke snævert teologisk eller kristelig sammenhæng. Disse bidrag til forskningen er kun inddraget i et meget begrænset omfang, da problemstillingen har været forståelsen af kærligheden i Grundtvigs prædikener.

Den videnskabelige udforskning af Grundtvigs kærlighedsopfattelse har som nævnt kun i begrænset omfang været baseret på analyser af hans prædikener. Alligevel vil bidrag fra denne forskning blive inddraget og diskuteret på en hel del steder i den følgende afhandling. Begrundelsen herfor har blandt andet været de følgende overvejelser: 1) Den nævnte forskning tilsigter tilsyneladende i mange tilfælde en almen beskrivelse af Grundtvigs kærlighedsforståelse, også selv om analysen ikke i nogen særlig grad har været baseret på hans prædikener. 2) Denne forskning inddrager i al fald i en del tilfælde enkelte af Grundtvigs prædikener ved siden af andet materiale fra Grundtvigs forfatterskab. 3) På trods af, at denne forskning ikke direkte eller primært har baseret sig på en analyse af Grundtvigs prædikener, er det alligevel interessant at sammenligne resultaterne i denne forskning med en specifik analyse af kærlighedsforståelsen i Grundtvigs prædikener. 4) Det må antages, at hvis det grundtvigske forfatterskab rummer en bestemt kærlighedsopfattelse, er det også rimeligt at antage, at en sådan kærlighedsforståelse grundlæggende indeholder de samme elementer eller grundlæggende præges af de samme slags værdier, skemaer og tænkemåder inden for den samme tidsperiode i forskellige typer af tekster. Med andre ord: Det er ikke rimeligt at antage, at Grundtvig samtidigt for eksempel i et vist

tidsrum i 1830- eller 1840-erne har formuleret een kærlighedsforståelse i sine prædikener og en helt anden eller modsat forståelse af kærligheden i andre af sine værker.[5]

Den efterfølgende analyse og diskussion af eksempler fra Grundtvig-forskningen kan forudgribes på den måde, at en analyse af kærlighedsforståelsen i Grundtvigs prædikener synes at frembringe resultater, som ofte er klart forskellige fra fortolkninger, som hidtil har været almindelige eller hyppigt forekommende i Grundtvig-forskningen. Afhandlingen vil altså i høj grad bestå i en undersøgelse af, i hvilket omfang hidtidige fortolkninger i Grundtvig-forskningen vedrørende hans kærlighedsforståelse kan bekræftes ud fra en fornyet analyse af Grundtvigs prædikener. I en afsluttende konklusion vil denne hidtidige forskning blive vurderet i en samlet form.

0.4 Den metodiske tilgang i afhandlingen

0.4.1 Det kognitive skema-begreb

I den følgende afhandling anvendes på en del steder begrebet ”skema”. Et af formålene med den metode, som er anvendt, er at søge at afdække kognitive skemaer i det tekstlige materiale. Begrebet ”kognitive skemaer” betegner her enheder eller strukturer af viden. Antagelsen er, at sådanne skemaer kan vise hen til sammenhængen og meningen i Grundtvigs tekster.

Det kognitive skema-begreb blev oprindeligt udformet inden for den kognitive psykologi, som opstod i 1960-, 1970- og 1980-erne. Den kognitive metode, som anvendes i afhandlingen, er imidlertid ikke psykologisk, og den antager ikke særlige præmisser vedrørende psykologisk eller evolutionær teori. Den har et mere begrænset formål nemlig at være praktisk anvendelig i en analyse af tekster.

Tanken med skemaet har i den kognitive psykologi været, at det som en tavs eller underforstået viden prægede menneskers tanker, følelser og handlinger. Et skema kan for eksempel være den forudsatte viden hos et menneske om

[5] Hvis man for eksempel sammenligner en række artikler, som Grundtvig publicerede i ugeskriftet *Danskeren* i 1848 og 1849, med en række af de prædikener, som han forfattede i løbet af disse to år, kan man på samme måde iagttage, at Grundtvig formulerer de samme ideale tanker om det gode samfund, om faderlighed, kongemagt og politisk styreform. Grundtvig formulerer de samme holdninger, selvom det sker inden for to helt forskellige genrer. Jf. Nyborg 2011b.

altid at være et offer. Et skema er en form eller et sæt briller, som personen hyppigt fortolker indtryk igennem. Om en sådan filtrering eller formning af verden er bevidst eller ubevidst er irrelevant i den kognitive psykologi. Et skema er både statisk og dynamisk på den måde, at personen dels har en forudviden om verden og dels ved, hvordan han skal behandle og fortolke bestemte indtryk fra verden.[6]

0.4.2 Eksterne og interne forklaringer

Et skema kan metaforisk udtrykt opfattes som placeret ”forud” for teksten. I denne forstand kan kognitive skemaer altså enheder, der indeholder en vis viden, udnyttes til en form for forklaring af tekstens indhold.[7]

Kognitive skemaer er iboende strukturer af viden og ikke elementer, som skal findes uden for teksten. Kognitive skemaer bliver fundet i og rekonstrueres ud fra tekstens indhold, og en forklaring af tekstens indhold ved hjælp af skemaer er derfor ikke reduktionistisk. En forklaring af indholdet i Grundtvigs prædikener ved brug af psykologiske forhold eller egenskaber hos forfatteren ville derimod være reduktionistisk.

0.4.3 Formålet med at søge at forklare religiøse tekster

En forklaring har til formål at frembringe en mere omfattende og mere dybtgående forståelse og fortolkning af teksten.[8] Hvis en tekst udelukkende

---

[6] Eksempler på det oprindelige skemabegreb i den kognitive psykologi: Dryden og Ellis 1988, DeRubeis og Beck 1988 og Beck 1989. Jf. generelt om det kognitive skemabegreb: Behr 2009, Dewhurst 2008, James, Todd og Reichelt 2009, Stillings 1995, Thorndyke og Hayes-Roth 1979, Turner 2001, Zvele 2010, Guidano og Liotti 1983 og Guidano 1987 og 1988. Den metode, som anvendes i afhandlingen, er med hensyn til det formelle i skemabegrebet inspireret af det skemabegreb, som er blevet anvendt i den kognitive psykologi og videnskab, men anvender ikke dette skemabegreb psykologisk: Afhandlingen er ikke en undersøgelse af et levende menneske, men en analyse af en tekstmængde. Tanken om kognitive skemaer kan sammenlignes med en hyppig formulering i Grundtvigs prædikener: Vi kan kun se med de øjne, vi har fået, og vi kan kun se det, som disse øjne tillader os at se. Jf. for eksempel GP XI, 107, GPV VI, 237 og 382 og Lindhardt 1974, 123.

[7] Sml. også Ricoeur 1976, 87, 71-72 og 82 om tekstens to niveauer. For eksempel anvender Ricoeur de følgende begrebspar, hvoraf det først nævnte er den nødvendige basis for det andet: ”langue”-”discourse”, ”synchronic”-”diachronic” og ”code”-”codified”. Det skal understreges, at der i Ricoeur 1976 ikke tales om kognitive skemaer. Men Ricoeur formulerer metodiske overvejelser, som kan sammenlignes med og som har visse ligheder med den metodiske tilgang i afhandlingen.

[8] Jf. Ricoeur 1976, 11, 14-16 og 87. Ricoeur 1976, 74: Hvis ikke en strukturel analyse kan afdække tekstens indre struktur, logik eller system, er teksten ikke rationel eller begribelig: ”The term interpretation may be applied (…) to the whole process that encompasses

fortolkes efter en ”Verstehen”-metode, er det antagelsen, at resultatet bliver en mindre fuldstændig og mindre tilfredsstillende forståelse af teksten.

Metoden bygger på den antagelse, at meningen med et bestemt ord viser sig i dette ords relationer til andre ord og i ordets position i og funktion i forhold til den større helhed, hvori ordet indgår. Antagelsen er, at det enkelte ords eller udtryks mening bestemmes af et større system, hvori ordet indgår som en komponent. Metoden er inspireret af tanker fra systemteorien. Ifølge den ”almene” systemteori er helheden mere end summen af delene.[9]

Hvad forstår Grundtvigs prædikener for eksempel ved det ”hjertelige”? Svaret kan ligge i de ord og udtryk, som rent faktisk og på en hyppigt forekommende måde knyttes til begrebet om det ”hjertelige”. En nutidig læser kan ikke med god grund stole på, at hans egen forudforståelse af det hjertelige svarer til tanken i Grundtvigs prædikener. Metoden bygger på, at Grundtvigs prædikener i princippet kan mene noget med et udtryk, som en nutidig læser ikke på forhånd kan forestille sig.[10]

De skemaer, som metoden søger at rekonstruere, er hyppigt forekommende eller udbredte enheder af viden. En sådan form for regelmæssighed kan derfor kun påvises ud fra større mængder af tekstligt materiale. På den måde er metoden også en kvantitativ metode. Ved at gennemsøge store tekstmængder får man en mulighed for at påvise regelmæssigheder eller tilbøjeligheder i form af, at bestemte udtryk eller begreber hyppigt sammenkædes på en bestemt måde.

0.4.4 Hvordan kan et skema rekonstrueres?

Mulige semantiske netværk i en given tekstmængde kan i nogen grad rekonstrueres på en kvantitativ eller statistisk måde. Ved sådanne netværk forstås, at bestemte udtryk, ord og begreber med en statistisk hyppighed

---

explanation and understanding”. Ricoeur 1976, 74-75 beskriver den samlede fortolkning som en hegelsk syntese af ”understanding” og ”explanation”. Jf. Ricoeur 1976, 71-72: Tekstens ”objective meaning” kan ikke rekonstrueres gennem en ren ”understanding”, men kræver en ”explanation”. At forklare en tekst er at rekonstruere et sæt af propositioner, som ligger skjult under tekstens overflade.

[9] Bertalanffy 2003 og Graves 2006 og 2008, 63-66 og 102-109. Princippet om, at helheden er mere end summen af delene, blev i årene efter 1945 formuleret af den østrigske naturvidenskabsmand Karl Ludwig von Bertalanffy (1901-1972). Bertalanffys såkaldt almene systemteori, som er en tværfaglig metode, spiller en vigtig rolle i Graves 2008.

[10] Jf. Ricoeur 1976, 86-88: Enhver tekst består af ”a bundle of relations”. Tekstens mening ligger i dens figur eller mønster, ligesom meningen med de enkelte udtryk eller ord ikke ligger i disse enheder selv, men i deres position og funktion i det samlede mønster.

sammenknyttes i teksten til et system, således at disse enheder synes at definere og betinge hinanden.

Til at understøtte analysen af Grundtvigs tekster er anvendt en række af digitale programmer. Ved hjælp af sådanne programmer er det muligt at afdække en slags tilbøjelighed, som ligger i det tekstlige materiale, og som viser en bestemt struktur eller figur i teksten.[11] I arbejdet med Grundtvigs prædikener er der således anvendt programmer, som gennemsøger Grundtvigs prædikener og finder alle forekomster af et bestemt ord eller udtryk. Sådanne programmer kan derefter maskinelt konstruere en kontekst af forskelligt omfang omkring ordet og derefter gennemsøge, hvor ofte bestemte andre ord og udtryk forekommer inden for en vis defineret kontekst. Sådanne programmer kan også sammenligne formuleringer i Grundtvigs prædikener år for år og undersøge, om sprogbrugen eller sammenkædningen af bestemte ord og udtryk ændrer sig gennem tiden. Der er også anvendt programmer, som undersøger, hvor udpræget et skema er ved at undersøge antallet af de øvrige ord, som sammenkædes med ordet, og ved at analysere hyppigheden af de forskellige sammenkædninger.[12]

Formålet med en sådan kognitiv og kvantitativ analyse er at opnå en forståelse af, hvordan en tekst rent faktisk anvender visse begreber eller udtryk. Den mening, som ligger i tekstens sammenkædninger og netværk, kan påvises og udtrykkes på en kvantitativ måde. Den dybe sammenhæng i Grundtvigs tekster kan ikke findes ved sådanne kvantitative metoder, men de beskrevne metoder kan være et supplement til andre former for tekstfortolkning.[13]

I forbindelse med en sådan kognitiv og strukturel analyse er det vigtigt at understrege, at et rekonstrueret skema eller mønster ikke umiddelbart er identisk med en størrelse som ”N. F. S. Grundtvigs opfattelse” af et givet emne. Man kan udmærket forestille sig, at visse udsagn, som fremgår af sammenhængen i Grundtvigs prædikener, ikke var ”bevidst” for forfatteren. Et

---

[11] For eksempel optræder de tre størrelser ”Kiærlighed”, ”Kraft” og ”Sandhed” ofte i Grundtvigs prædikener på en sådan måde, at de tre ord definerer, forklarer og betinger hinanden. Jf. senere.

[12] På adressen http://olenyborg.net/seek/programmer.html (set 1.12.2012) er omtalt en række af disse digitale søgeprogrammer. Jf. også bilaget nedenfor. Programmerne er skrevet specielt til en undersøgelse af Grundtvigs prædikener af forfatteren til denne afhandling.

[13] Sml. Ricoeur 1976, 9, 10, 78 og 79 om ønskeligheden af en kvantitativ validering af hypoteser, om nødvendigheden af en ”science”-metode og om anvendelsen af videnskabelige ”criteria of falsifiability” i hermeneutikken, hvis mål er en ”scientific” og ”validated” ”knowledge of the text”. Ricoeur henviser til den hypotetisk-deduktive metode og til videnskabsfilosofien hos Karl Popper (1902-1994).

skema rummer en vis viden. I nogle tilfælde er denne viden tydelig i tekstens formuleringer, men i mange tilfælde er denne viden ikke umiddelbart synlig i teksten. Et skema er en størrelse, som kan påvises ud fra den måde, som teksterne rent faktisk sammenkæder bestemte udtryk og begreber. Man kan ikke på nogen mulig måde vide, om et bestemt skema var ”bevidst” for den historiske forfatter N. F. S. Grundtvig, og ifølge den metode, som beskrives her, er dette problem om forfatterens eventuelle subjektive ”bevidsthed” heller ikke relevant for analysen.[14] Hvis bestemte kognitive skemaer kan påvises ud fra det tekstlige materiale, udgør de en slags ”tavs” viden, som er iboende i teksten forstået som et objekt i sig selv. Sådanne skemaer udtrykker på den måde et dybere lag i teksten.

0.4.5 Generelle metodiske overvejelser

Metoden er især baseret på to principper: For det første: En nutidig læser kan ikke have nogen sikker umiddelbar forhåndsviden om, hvad en historisk tekst mener, når den anvender et bestemt ord eller udtryk.

For det andet: Den faktiske mening med et bestemt udtryk eller begreb kan kun eller bedst afdækkes gennem en netværksanalyse, som kan blotlægge bestemte relationer eller sammenkædninger i teksten mellem udtryk og begreber. Tekstens forskellige skemaer kan påvises som et netværk af konceptuelle og semantiske enheder. Et sådant netværk kan vise hen til tekstens mening.[15] Hvis vi ikke på forhånd kan vide noget om, hvad ord som ”kiærlig” eller ”Kiærlighed” refererer til, hvad kan vi så ud fra den

---

[14] Jf. om den såkaldte ”author fallacy” i Ricoeur 1976, 71-88. Jf. Ricoeur 1976, 13: ”We are able to give a nonpsychological (…) purely semantic definition of the utterer’s meaning. No mental entity need be hypothesized or hypostasizied”. Ricoeur 1976, 76: Forfatterens mulige ”intention is often unknown (…) sometimes redundant, sometimes useless, and sometimes even harmful”, når tekstens “meaning” skal afdækkes. – Selvom der i en forkortet form i den følgende afhandling adskillige steder tales om “Grundtvig”, tales der altså ikke om mentale forhold hos det historiske menneske N. F. S. Grundtvig, men om hans efterladte tekster. Formålet har været at analysere de former for viden, som fremgår af Grundtvigs tekster, og ikke at beskrive hans eventuelle såkaldt bevidste opfattelser eller tanker.

[15] Sml. Ricoeur 1976, 86-88: Tekstens egentlige mening ligger i et lag, som ligger neden under tekstens overflade, et lag, som Ricoeur betegner med en række forskellige begreber så som: ”devices”, ”units”, ”rules”, ”codes”, ”grammar”, ”logic”, ”entities” og ”structures” (Jf. Ricoeur 1976, 12-19). Læseren har ifølge Ricoeur ikke forstået teksten, med mindre han igennem en strukturel analyse har rekonstrueret disse former for underliggende regler, love, logik eller grammatik. Ifølge Ricoeur er det denne dybereliggende grammatik, som giver teksten dens form, og som overhovedet gør den tekst, som vi nu kan iagttage, mulig (Ricoeur 1976, 78).

sammenhæng, hvori disse ord forekommer, slutte os til vedrørende disse ords betydning i Grundtvigs tekst?[16]

Den metodiske tilgang i afhandlingen indeholder ingen aprioriske postulater om, at kognitive skemaer ”eksisterer” i teksten. Metoden gør den heuristiske antagelse, at kognitive skemaer muligvis kan rekonstrueres ud fra tekstens indhold. Metoden antager kun, at man gennem en kognitiv strukturanalyse måske kan finde en vis struktur, tilbøjelighed eller logik i det tekstlige materiale.[17]

0.4.6 Eksempler på metodiske overvejelser i Grundtvig-forskningen

I Grundtvig-forskningen findes enkelte metodiske overvejelser, som i en vis udstrækning kan sammenlignes med den metodiske tilgang, som er anvendt i afhandlingen.[18]

0.4.6.1 Henning Høirup 1949

Den danske Grundtvig-forsker Henning Høirup gennemfører en omfattende undersøgelse af betydningen og funktionen i Grundtvigs tekster af det logiske princip om ”modsigelsens grundsætning”. Høirup fremhæver, at dette princip udgør et slags underliggende og betydningsgivende lag i Grundtvigs tekster, som på en måde, som var selvfølgelig og ubevidst for Grundtvig selv, er med til at forme og bestemme den grundtvigske tekst. Høirup fremfører i den forbindelse, at man kan afdække en ”Normalfilosofi” under Grundtvigs tekst, og han beskæftiger sig indgående med bestemte ”Tænkeformer” og ”Tænkevaner”, der ligger som skjulte forudsætninger for det verbale indhold af Grundtvigs tekster:

> Man kan, naar det gælder om at eftervise Forudsætningerne for Aandsarbejde, skelne mellem *Normalforudsætninger* dvs. de Forudsætninger (…) de Grundsætninger, som han - oftest uden at gøre sig Regnskab derfor - gaar ud fra som givne, og *Specialforudsætninger* dvs. de særlige Paavirkninger (…) som han bevidst vælger (…) saa det for ham selv at se og tit ogsaa for hans Læsere, synes at være dem, der spiller den altafgørende Rolle for hans Tankearbejde (…) Normalforudsætningerne derimod er man

---

[16] Med et ords betydning menes her efter sprogbrugen hos den tyske filosof Friedrich Ludwig Gottlob Frege (1848-1925) både ordets ”Sinn” og ”Bedeutung”. Jf. Frege 1994.

[17] Jf. Graves 2008, 201, 189-191 og 196.

[18] Den metodiske tilgang i afhandlingen er ikke inspireret af de eksempler fra Grundtvig-forskningen, som skal gennemgås i det følgende. Formålet med at henvise til visse tanker hos Ricoeur og enkelte metodiske overvejelser i Grundtvig-forskningen er blot at pege på visse ligheder.

> tilbøjelig til at overse, skønt de hyppigt udgør den Rending [basis], der bærer hele den specialfilosofiske Islæt.[19]

0.4.6.2 K. E. Bugge 2008

Bugge 2008 fremhæver de fremtidige muligheder for og betydningen af en kvantitativ analyse af de grundtvigske tekster. Ifølge Bugge er det vigtigt at undersøge hyppigheden af bestemte ord i Grundtvigs tekster, fordi en sådan hyppighed kan være et fingerpeg om selve meningen i teksterne. Bugge peger også på, at en dækkende analyse af begreberne i Grundtvigs tekster kræver, at bestemte begreber analyseres i deres relationer til andre begreber og udtryk i konteksten:

> Et grundbegreb (…) [kan være] et begreb, der er *hyppigt forekommende* i en bestemt kontekst. Begreberne demokrati og diktatur forekommer hyppigt i den politiske debat og må derfor opfattes som politiske grundbegreber (…) Et grundbegreb kan imidlertid også forstås som et begreb, der er grundlæggende. Det vil (…) sige, at det er basalt eller fundamentalt derved, at det ligger til grund for et eller flere andre begreber.[20]

> Mere interessant bliver det, dersom man kan påvise en indholdsmæssig sammenhæng mellem et grundbegreb og en række andre begreber, som det ikke har nogen sproglige lighedspunkter med,[21] men som alligevel i Grundtvigs tankeverden er nært forbundne med hinanden.[22]

0.4.6.3 Erik Krebs Jensen 1977

Krebs Jensen 1977 forklarer den metodiske tilgang, som blev anvendt af den såkaldte Thodberg-gruppe ved Århus Universitet. I Grundtvigs tekster træffes hyppigt ”mønstre” eller ”formler”, som består i, at bestemte ord og udtryk optræder i en bestemt tilbagevendende relation til hinanden:

> Det er et iøjenfaldende træk ved Grundtvigs salmer, at de udviser en lang række eksempler på variationer over formler, hvor bestemte ord indgår i særlige forbindelser med hinanden.[23]

---

[19] Høirup 1949, 10. Jf. om begrebet ”Normalfilosofi”: Høirup 1949, 11, 17, 23 og 404. Høirup fremhæver, at Grundtvig skal forstås ud fra hans egne forudsætninger og ikke kun fortolkes gennem den senere grundtvigianske traditions briller. Hos Grundtvig finder vi ifølge Høirup ofte tænkemåder, som er fremmede for en nutidig tankegang. Jf. Høirup 1949, 17, hvor det fremhæves, at ”vi” - senere Grundtvig-forskere - ”kommer (…) nemt til at gøre os skyldige i ’den principielle Anakronisme’, at vi tolker et Værk ikke ud fra dets egne Forudsætninger, men ud fra vor egen Tids [Forudsætninger]”.

[20] Bugge 2008, 118.

[21] Det, som Bugge her omtaler, kan abstrakt forstået sammenlignes med det, som i denne afhandling kaldes et kognitivt skema.

[22] Bugge 2008, 119.

[23] Jensen 1977, 65.

Metodens udgangspunkt er, at ”meningen” med et bestemt ord i Grundtvigs tekster skal eller bedst kan findes ved at undersøge det ”univers” eller ”mønster”, hvori ordet hyppigt optræder. Udgangspunktet er, at en moderne læser ikke kan slutte sig til et bestemt ords betydning ved at konsultere sin intuitive opfattelse eller eventuelle forudforståelse af det pågældende ord:

> Ved at undersøge emner [udtryk, begreber] som f.eks. Fadervor, et hyppigt anvendt ord f.eks. hjerte eller et centralt teologisk ord som f.eks. tro i dets ”faste” forbindelser samt overhovedet alt, hvad det indgik i sammenhæng med, var det hensigten at nå frem til en forståelse af teksten, som ikke var bestemt af nutidig sprogbrug, men af ordets grundtvigske sammenhæng.[24]

En sand forståelse af bestemte ord i Grundtvigs tekster kan ikke basere sig på enkelte citater, hvori disse ord forekommer. Hensigten med den metodiske fremgangsmåde, som beskrives af Jensen 1977, er at etablere en mere sikker og fuldstændig forståelse af ordenes mening i de grundtvigske tekster. En statistisk og systematisk undersøgelse af alle de relationer, hvori disse ord rent faktisk optræder, kan give en mere pålidelig og mindre vilkårlig forståelse af meningen med ordene i Grundtvigs tekster:

> Ved at gøre et enkelt ord til grundtema, indsamle det i alle dets variationer og ved at analysere dem (…) i deres indbyrdes forhold (…) kan man nå frem til ordets univers, dets hovedindhold og grundforhold til andre ord: hvilket vil sige en grundtvigsk bestemmelse, som er sammenstykket på Grundtvigs betingelser. Metoden er i første omgang (…) mekanisk og deskriptiv (…) Ved at sammenligne de fremkomne mønstre med [andre tekster af Grundtvig] (…) belyser teksterne gensidigt hinanden og giver større sikkerhed i tolkningen.[25]

0.4.7 Sammenfatning

Kognitive skemaer er enheder af viden, som er gennemgående i en stor tekstmængde. Et skema kan vise sig ved, at de samme ord, udtryk og forestillinger hyppigt sammenkædes. Det samme skema kan i sin grundstruktur vise sig i mange forskellige sammenhænge og i beskrivelsen af vidt forskellige emner. Kognitive skemaer er på den måde billedligt talt et udtryk for, at en tekst behandler og forstår virkeligheden på en bestemt måde og har en bestemt forudviden om virkeligheden og om, hvordan denne virkelighed skal fortolkes.[26] Et af formålene med den metode, som er blevet

---

[24] Jensen 1977, 65.

[25] Jensen 1977, 67-68.

[26] I Grundtvigs prædikener optræder hyppigt udtryk som ”en følgelig Sag” og ”det følger af sig selv”. Sådanne udtryk er fundet ikke færre end 143 steder i hans prædikener 1832-1849. I de fleste tilfælde er sådanne udtryk ikke egentlig logiske eller deduktive. De viser, at visse former for viden er forudsat som selvfølgelig i teksten. Grundtvigs egne formuleringer

anvendt i afhandlingen, er at finde og beskrive sådanne skemaer i kærlighedsforståelsen i Grundtvigs prædikener.

---

peger altså på noget, som kan kaldes et kognitivt skema. Som der skal argumenteres for nedenfor: Når Grundtvig taler om ”Kiærlighed”, går han som en følgelig sag ud fra, at kærlighed er et fænomen, som findes og kun kan findes inden for rammerne af et ”Samfund”, og at et ”Samfund” i sin grundstruktur altid består af to ulige agenter nemlig en slags sønlig og faderlig agent. Kærligheden bliver på den måde primært vertikal, det vil sige bevægende sig oppefra og ned eller nedefra og op.

Kapitel I: N. F. S. Grundtvig og udtrykket ”Gud er Kiærlighed”

> Og vi have erkiendt og troet den Kierlighed, som Gud haver til os. Gud er Kierlighed, og hvo som bliver i Kierlighed, bliver i Gud, og Gud i ham.[27]

I.1 Indledning

Anvendelsen af udtrykket ”Gud er Kiærlighed” i Grundtvigs prædikener kan åbne for forskellige problemstillinger: Hvad forstår disse tekster ved ordet ”Gud”? Hvad forstås ved ordet ”Kiærlighed”? På hvilken måde anvendes hele udtrykket ”Gud er Kiærlighed”, og hvilken rolle spiller eller hvilken funktion har dette udtryk i sammenhængen? Hvilke forestillinger bliver dette udtryk sammenkædet med? I den følgende analyse skal især de sidst nævnte spørgsmål om den faktiske brug af udtrykket ”Gud er Kiærlighed” analyseres.

I perioden 1832 til 1849 er udtrykket ”Gud er Kiærlighed” fundet i 29 af Grundtvigs prædikener, hvoraf nogle enkelte har flere forekomster af udtrykket. Oversigtsmæssigt kan det siges, at udtrykket ikke forekommer et overvældende antal gange i Grundtvigs prædikener. Forekomsterne af udtrykket fordeler sig dog meget ujævnt på de nævnte år.

I perioden fra 1832 til Grundtvigs tiltrædelse som prædikant i Vartov-kirken i København den 9. juni 1839 – altså i løbet af hen ved syv år, hvor Grundtvig holder omkring 60 prædikener om året – forekommer ”Gud er Kiærlighed” kun i syv prædikener[28] altså i gennemsnit én gang om året. I kalenderårene 1832, 1833 og 1834 optræder udtrykket slet ikke.

I perioden fra begyndelsen af Grundtvigs virke som prædikant i Vartov i 1839 til begyndelsen af kirkeåret 1847-1848 forekommer ”Gud er Kiærlighed” i 16 prædikener altså i gennemsnit noget oftere end i perioden 1832-1839.[29] Også i perioden 1839-1847 er der store udsving i, hvor hyppigt Grundtvig anvender udtrykket. I 1840, 1844 og 1845 forekommer udtrykket kun en enkelt gang i

---

[27] 1 Joh 4, 16 efter bibeloversættelsen fra 1740.

[28] GP XI, 242 (”2den Søndag efter Trinitatis 1838”), GP VIII, 246, 248 (”1ste Trinitatis-Søndag 1835”), GP VIII, 112 (”3die Helligtrekonger-Søndag 1835”), GP IX, 246 (”3die Søndag efter Trinitatis 1836”), GP IX, 202 (”Almindelig Bededag 1836”), GP XI, 76 (”1ste Advents-Søndag 1837”) og GP X, 304, 305 (”13de Søndag efter Trinitatis 1837”).

[29] GPV VI, 269, GPV II, 161, GPV VII, 256, GPV I, 37, GPV V, 136, GPV II, 148, GPV II, 235, GPV V, 237, GPV I, 503, GPV I, 123, GPV I, 154, ”3die Onsdag i Faste 1847”, ”Onsdagen 3die Novbr 1847”, ”6te Søndag efter Paaske 1846”, ”Onsdagen 7de Octbr 1846” og ”Pindse-Mandag 1846”.

løbet af et helt kalenderår, og i kirkeåret 1841-1842 forekommer ordene ”Gud er Kiærlighed” ikke et eneste sted i Grundtvigs prædikener.

”Gud er Kiærlighed” optræder derimod oftere i kirkeårene 1847-1849 nemlig i 11 tilfælde og i seks prædikener heraf ikke færre end i fire prædikener i kalenderåret 1848.[30] I kirkeåret 1854-1855 er ”Gud er Kiærlighed” fundet i fire prædikener og i kirkeåret 1855-1856 i to prædikener.[31]

I.2 Eksempler på Grundtvigs brug af udtrykket ”Gud er Kiærlighed”

I det følgende skal gennemgås en række eksempler på, hvordan udtrykket ”Gud er Kiærlighed” anvendes i Grundtvigs prædikener. Disse eksempler vil vise, at udtrykket anvendes på en måde, som antageligt vil virke overraskende for en nutidig læser. Den måde, som udtrykket anvendes på, svarer sjældent til den intuitive opfattelse af udsagnet ”Gud er kærlighed”, som antageligt vil findes hos en nutidig læser. Eksemplerne vil vise, at Grundtvigs prædikener er præget af kognitive skemaer eller af en viden om Gud og kærlighed, som ofte vil være meget forskellig fra nutidige skemaer, værdier, forestillinger eller tænkemåder.

Grundtvigs prædiken ”Onsdagen 6te Juni 1849” indeholder en række forklaringer på udtrykket ”Gud er Kiærlighed”. Han fremhæver i denne prædiken, at Guds kærlighed ikke indebærer, at Gud holder op med at være hellig, ren, streng og retfærdig. Gud er en ansvarlig og tugtende fader. Ifølge Grundtvigs prædiken er det ikke umiddelbart indlysende, hvad den egentlige mening er med udtrykket ”Gud er Kiærlighed”. Verdens børn og de fleste mennesker mistolker dette udtryk til deres egen fordel, og de skaber i deres selvklogskab et falsk billede af Gud og en selvgjort forståelse af ordene ”Gud er Kiærlighed”. Udtrykket skal forstås inden for rammerne af en tanke om det særligt faderlige sådan, som mennesker ifølge Grundtvig også kender dette faderlige fra deres jordiske virkelighed. At Gud er kærlighed betyder, at han har naturlige forventninger til jordens mennesker, og at de kristne skal forandres, forbedres og helliggøres. Udsagnet ”Gud er Kiærlighed” er ikke først og fremmest henvendt til verdens børn, men er et glædesbudskab til de omvendte kristne i menigheden:

---

[30] ”6te Trinitatis-Søndag 1848”, ”11te Trinitatis-Søndag 1848”, ”18de Trefoldigheds-Søndag 1848”, ”Onsdagen 6te Decbr 1848”, ”Onsdagen 6te Juni 1849” og ”9de Søndag efter Trefoldighed 1849”.

[31] Lindhardt 1974, 157 (”14de Søndag efter Trinitatis 1855”), Lindhardt 1974, 130 og 36. Lindhardt 1977, 136, 137, 138 (”8de Søndag efter Trinitatis 1856”) og Lindhardt 1977, 44.

> *Gud er Kiærlighed*, det er (…) det glædelige Budskab, som har skabt og opholder Christendom paa Jorden (…) Gud (…) er lige saa god og kiærlig, som Han er hellig og retfærdig (…) Han er god og barmhjertig, som en Fader ved sine Børn (…) Han er Kiærligheden selv i egen Person, i sin guddommelige *Fader-Person*[32] (…) Det er et stort Ord, langt større og dybere end de fleste tænker paa, hvad vi som Christne alle bekiende, at vi troer paa *Gud-Fader* (…) thi dermed[33] siger vi udtrykkelig at vor[34] Gud i sit Væsen er Kiærlighed selv, saa Hans Faderlighed har Hans Almagt og Alvidenhed, Hans Retfærdighed og Hellighed, saa Han bliver ved at være retfærdig, naar Han retfærdiggiør Syndere.[35]

I.3 ”Fader”, ”faderlig” og ”Faderlighed”

I Grundtvigs prædikener kan rekonstrueres et bestemt skema om faderligheden, som har en vigtig betydning for hans kærlighedsforståelse.[36] Det faderlige er grundlæggende ensartet eller af samme form uanset, om der tales om den himmelske fader, en landsfader, en mester i forholdet til hans disciple eller en fader i en familie.[37]

---

[32] Den guddommelige fader er kærligheden i sig selv. Grundtvig definerer kærligheden indeksikalt eller ostensivt ved at pege på Guds eller faderens faktiske handlinger. Uanset hvad Gud gør, er det kærlighed. De kristne ved, hvad kærlighed er, fordi de kan se kærligheden hos den guddommelige fader. Hvis de ikke havde haft denne erfaring, ville de ikke vide, hvad sand kærlighed var, og de ville ikke kende den sande betydning af ordet kærlighed. Jf. nedenfor.

[33] De sande kristnes særpræg er, at de tror på en ”Fader”. Tanken er, at Gud er kærlighed, netop fordi han er en fader. ”Vi” er de sande kristne, der modsat verdens børn og det store flertal har forstået betydningen af det faderlige og af, at kærligheden kommer fra en faderlig agent. Brugen af ”vi” og ”alle” i citatet betyder, at hvis man er en sand kristen, forstår man betydningen af det faderlige, og man forstår, at kærligheden kommer fra en fader eller fra faderligheden.

[34] Udtrykket ”vor Gud” betegner i Grundtvigs prædikener de sande kristnes herre og konge altså den herre, som de kristne brødre ærer, frygter og følger, i modsætning til andre herrer, ånder eller magter i verden.

[35] ”Onsdagen 6te Juni 1849”. De to udsagn, at Gud er kærlighed, og at Gud er en ”Fader”, sættes lig med hinanden i Grundtvigs prædiken. Det er denne tanke om faderligheden og det faderlige, som ”de fleste” ikke forstår. Det anførte citat viser også en sammenkædning af ordene ”Faderlighed”, ”Alvidenhed”, ”Almagt” og ”Kiærlighed”. Jf. senere om det kognitive skema om enheden af kraft, magt, viden, godhed og kærlighed.

[36] Sml. Nyborg 2012c, 20, 25, Nyborg 2011e, Nyborg 2011d, 294, Nyborg 2010c, Nyborg 2011a og Nyborg 2011b, 62, 63 og 65.

[37] Om grader i faderligheden: GPV VI, 267-272 og ”21de Trefoldigheds-Søndag 1848”. Eksempler på Grundtvigs anvendelse af begrebet ”Faderlighed” i kirkeårene 1847-1848 og 1848-1849, hvor Grundtvig stærkt fremhæver tanken om det faderlige både kristeligt, moralsk og politisk: ”Langfredag 1848”, ”Store Bededag 1848”, ”5te Søndag efter Paaske 1848”, ”4de Trinitatis Søndag 1848”, ”13de Trinitatis-Søndag 1848”, ”15de Trinitatis-Søndag 1848”, ”18de Trefoldigheds-Søndag 1848”, ”Onsdagen 6te Juni 1849”, ”1ste

Faderligheden er det, som er nødvendigt, passende, naturligt og muligt, når man er en ”fader”. Når Grundtvig i sine prædikener forklarer udtrykket ”Gud er Kiærlighed”, inddrager han i næsten alle tilfælde sin tanke om faderligheden. Guds kærlighed skal forstås på en bestemt måde[38] nemlig på den måde, som svarer til ”vores” jordiske erfaringer med ”vores” egen fader og hans relation til ”os”.

Det faderlige og faderligheden er i Grundtvigs prædikener både en deskriptiv teori, der beskriver en afgørende egenskab ved virkeligheden, og en normativ teori, som udtrykker, hvordan denne virkelighed bør indrettes, eller en teori om den gode tilstand i verden eller om det gode samfund.[39]

Gud er en fader for de kristne på samme måde, som et menneskes ”Næste” ifølge Grundtvig i visse tilfælde kan fungere som en fader for dette menneske. I sine prædikener på den 13. søndag efter trinitatis forklarer Grundtvig ofte, at Kristus er de kristnes ”Næste”, fordi en ”Næste” er en jordisk eller himmelsk part, som har gjort noget godt for andre, før de har gjort noget godt for ham.[40] I nogle af Grundtvigs prædikener er der på den måde en lighed i betydningsindholdet mellem begreberne ”Næste” og ”Fader”.[41] Kristus kan således på én gang være de kristnes næste og fader.[42]

Et menneskes kærlighed til sin næste er ifølge nogle af Grundtvigs prædikener en genkærlighed på samme måde som de kristnes kærlighed til Kristus og på samme måde som ethvert barns genkærlighed til sin fader eller som enhver svagere parts genkærlighed til ham, som er større og mægtigere, og som har den svagere part i sin varetægt. Næsten er i nogle af Grundtvigs prædikener ham, som har elsket først, og på den måde sætter Grundtvig udtrykket ”Gud er

---

Søndag efter Trefoldighed 1849”, ”7de Søndag efter Trefoldighed 1849” og ”16de Søndag efter Trefoldighed 1849”.

[38] Grundtvig kritiserer andre teologer i samtiden for at forstå tanken om Guds kærlighed på en ubestemt dvs. ikke-kontekstuel, abstrakt eller almen måde. Sml. GPV II, 251. Jf. nedenfor.

[39] Nyborg 2011a.

[40] For eksempel: GPV II, 348-353, GPV VI, 300-306, GPV III, 342-349 og GPV VII, 316-321. Den allegoriske og kristologiske tolkning af beretningen om den barmhjertige samaritaner er almindelig i Grundtvigs prædikener. Jf. også Brandt 1880 II, 427-429 (den 13. søndag efter trinitatis 1871).

[41] Lindhardt 1974, 157: ”14de Søndag efter Trinitatis 1855”. Jf. tanken hos Frege om, at et ords betydningsindhold, konnotation eller ”Sinn” er forskellig fra ordets reference eller ”Bedeutung”. Ordene ”Fader” og ”Næste” kan have det samme betydningsindhold (den samme konnotation), men en forskellig denotation eller reference. Jf. Frege 1994 og Putnam 1994.

[42] GPV VI, 300-306.

Kiærlighed" i forbindelse med en relation mellem en fader og en søn eller et barn.[43]

"Vi", som i citatet fra Grundtvigs prædiken nedenfor er mænd og fædre, elsker og "vi" har evnen til at elske kvinder og børn længe før, at de kan elske "os" (fædre). Enhver sand fader har den karakter og evne, at han er i stand til at elske "først" altså at elske den part, som endnu ikke elsker ham. Men enhver ægte fader må også nødvendigvis forvente, at hans kærlighed til dem, som er svagere, end han selv er, og som er givet i hans varetægt, også vil blive gengældt.

Der er i Grundtvigs forklaring af udtrykket "Gud er Kiærlighed" en parallelisering og en ensartethed mellem relationen mellem den himmelske fader og de kristne, relationen mellem en husfader og hans hus (kvinder og børn) og relationen mellem et menneske og hans næste.[44] Disse forskellige relationer har den samme form:

> Gud er Kiærlighed (…) Det er saaledes med Guds Kiærlighed ligesom med Næstens, at vi maae *troe* paa den, før den kan aabenbare sig for os (…) *Kvinder og Børn* kan vi[45] elske, længe før de elske os[46], men *for Gud* er vi *alle Kvinder og Børn*, saa Han maa nødvendig elske os først, som skrevet staaer: lad os elske Ham igien, som har *elsket* os *først*; og Han maa elske os længe, før vi ret mærke og føle Hans Kiærlighed, og endnu længere, før vi kan giengiælde den, og dog er det først ved at elske den Himmelske Fader, vi giør Hans gode, velbehagelige og fuldkomne *Villie*.[47]

I.4 En fader kan kun leve sammen med kærligheden

"Gud er Kiærlighed" forklares i Grundtvigs prædiken på bededag i 1843 på den måde, at den himmelske fader – netop fordi han er kærlighed – kun kan have fællesskab med og leve sammen med kærligheden og med de mennesker, som er formet af kærligheden. Gud kan umulig leve sammen med dem, som

---

[43] I de fleste af de prædikener, hvor Grundtvig taler om næsten, er denne relation vendt om på den måde, at det kristne menneske, som elsker sin næste, optræder som en fader for næsten. Jf. nedenfor. Det fælles træk er, at når Grundtvig i sine prædikener taler om "Næsten", taler han ud fra et skema om faderligheden. De to parter i en næstekærlighedsrelation optræder i en faderlig og en sønlig eller barnlig rolle.

[44] Sml. Grundtvigs prædiken i Lindhardt 1974, 157: "14de Søndag efter Trinitatis 1855". Jf. Nyborg 2012c.

[45] "Vi" er her de kristne mænd og fædre i menigheden.

[46] Kvindernes og børnenes relation til de voksne mænd svarer til menighedens relation til Gud. I begge tilfælde forholder en svagere eller sønlig agent sig til en stærkere faderlig agent. I begge tilfælde evner den svagere part ikke at elske "først".

[47] GPV VI, 269-270.

ikke har nogen godhed eller kærlighed eller motivation eller vilje til at blive mere kærlige.[48] Gud ser på hjertet, og ”Kiærlighed vil Kiærlighed”:

> Skiøndt den Himmelske Fader ogsaa giør Godt mod de Utaknemmelige, lader sin Soel opgaae over Onde og Gode og lader regne over Retfærdige og Uretfærdige, saa vil og kan Han dog umuelig give de Utaknemmelige sit Hjerte, umuelig give dem sin elskelige, eenbaarne Søn med det evige Liv, umuelig give dem sin Hellig-Aand med den evige Velsignelse og den fuldkomne Glæde, thi Kiærlighed vil Kiærlighed, og kan hverken troes eller kiendes af dem der ikke vil giengiælde den, som skrevet staaer: hvo som ikke elsker, kiender ikke Gud, thi Gud er Kiærlighed![49]

I.5 En fader er en fader

Når Grundtvig ønsker at forklare udtrykket ”Gud er Kiærlighed”, anvender han ofte en slags logisk eller psykologisk fremgangsmåde. Han argumenterer med, at alle mennesker – fordi de er børn af en fader – ved, hvad en fader er, og hvad der er en faders natur, karakter, godhed og funktion.

Tanken i Grundtvigs prædikener er, at en fader er en fader, fordi enhver slags faders karakter, dyder og opgaver er ensartede og har den samme form. Enhver faderlig agent må se på ”Hjertet” dvs. han må fokusere på, at de små og svage i hans varetægt gør fremskrift i deres tanker, følelser og gerninger. Det, som adskiller den himmelske fader fra alle andre fædre, er et spørgsmål om grader:[50]

> Er nu Gud en Fader i Sandhed og det saa langt over alle andre Fædre, at Han er den evige Kiærlighed selv, saa fulgde det af Nødvendighed, om det end ingensteds stod skrevet, at Han seer paa Hjertet og at for Ham er intet uden Kiærlighed Lovens Fylde (…) thi Gud er Kiærlighed.[51]

I en politisk farvet prædiken den 22. oktober 1848 dagen før sammenkaldelsen af den grundlovgivende forsamling forklarer Grundtvig også udtrykket ”Gud

---

[48] Nyborg 2010, 121-122.

[49] GPV V, 236-237. Sml. Brandt 1880 II, 177 (”Midfaste-Søndag 1869”): Al kærlighed kommer oprindeligt oppefra og ned. Men den guddommelige faders kærlighed til sin søn Jesus Kristus blev ”gjengjældt af Sønnen med Rentes Rente”, og de kristne skal på samme måde stræbe efter at ”gjengjælde” den kærlighed, som kommer ovenfra og ned, ”med Rentes Rente”. - Bibelstedet om, at Gud lader sin sol opgå både over gode og onde mennesker (Matt 5, 45), tolkes i Grundtvigs prædikener i de fleste tilfælde som en advarsel til det syndige menneske om at omvende sig. Jf. GPV VI, 56, GPV VI, 101, ”14de Søndag efter Trinitatis 1843”, GPV VII, 323, ”Nyaarsdag 1849”, GPV V, 236-237 og ”11te Søndag efter Trinitatis 1846”.

[50] ”18de Trefoldigheds-Søndag 1848”, ”21de Trefoldigheds-Søndag 1848”, ”Langfredag 1848” og GPV VI, 267-272.

[51] ”11te Trinitatis-Søndag 1848”. Tanken er, at alle typer af sande fædre ”er Kiærlighed”, men den himmelske fader ”er Kiærlighed” i en meget højere grad end jordiske fædre.

er Kiærlighed", og han bruger begrebet "Faderligheden" som et alment, både deskriptivt og normativt begreb. I denne prædiken tager han på en markant måde afstand fra de nationalliberales krav i revolutionsåret 1848, og Grundtvig opfordrer i stærke vendinger fra prædikestolen det danske folk til at være trofast imod sin traditionelle tillid til faderligheden. Det danske folk må ikke nu i 1848 svigte sin lange tradition for "Hjerteligheden", og dette begreb om "Hjerteligheden" forklares i Grundtvigs prædiken ved folkets villighed til kærligt at ofre sig og til at sætte sin lid og sit håb til faderligheden.[52]

Der findes ifølge Grundtvigs prædiken "18de Trefoldigheds-Søndag 1848" mange slags fædre, og i denne prædiken taler han både - og med helt tilsvarende udtryk - om det hjertelige danske folks landsfaderlige, kærlige og uegennyttige konger og om den himmelske fader. Selve meningen med udtrykket "Gud er Kiærlighed" er i denne prædiken nøje knyttet til tanken om denne allestedsnærværende faderlighed:

> *Hjertelighed* har aldrig saaledes havt hjemme i noget af Verdens bekiendte Lande, som i det lille *Danmark*; thi ingensteds har Folket baade i Fred og Krig, gjort saa mange og saa store Opoffrelser for Kongen og Fædernelandet, ingensteds har heller Folket saa klarlig viist, at det søgde sin Frihed ikke i Selvraadighed men i Kongens Faderlighed (…) thi den Almægtige, Himmelens og Jordens Skaber, Han er Fader, den Alfader, af Hvem al Faderlighed i Himlen og paa Jorden bærer Navn, ja, Gud er Kiærlighed.[53]

I en prædiken på den 14. søndag efter trinitatis 1855 beskriver Grundtvig på samme måde, hvad der ligger i begrebet det faderlige, og han forklarer meningen med udtrykket "Gud er Kiærlighed" ved at henvise til det, som kan ske og ofte sker for en fader, når han viser godhed og faderlig kærlighed. En sand fader bør vise kærlighed også imod de utaknemmelige, men en sådan kærlighed er kun mulig inden for visse grænser. Hvis den faderlige kærlighed konsekvent afvises af den anden part, bliver den "umuelig":

> Vel har Herren baade med Ord og Gierning lært os, at naar vi vil være den himmelske Faders Børn, da maae vi ogsaa giøre Godt mod de Utaknemmelige og Onde (…) men derfor maa den sorte Utaknemmelighed dog være baade Gud og Mennesker lige vederstyggelig og derfor er det lige umueligt, at det utaknemmelige Hjerte kan blive saligt, da det (…) lukker sig for den ægte Kiærlighed, baade i sin himmelske og i sin jordiske Skikkelse, og udelukker dermed selv det evige Liv og Saligheden fra sig, thi (…) Gud er Kiærlighed.[54]

---

[52] "18de Trefoldigheds-Søndag 1848". Jf. GP X, 137 om sammenhængen mellem det "hjertelige" og det selvfornægtende og "ydmygende".

[53] "18de Trefoldigheds-Søndag 1848".

[54] Lindhardt 1974, 157: "14de Søndag efter Trinitatis 1855": Tanken i Grundtvigs prædiken er, at de utaknemmelige udelukkes eller udelukker sig fra Guds frelse, netop fordi Gud er kærlighed, ligesom et barn udelukkes eller udelukker sig fra sin faders kærlighed,

Grundtvigs prædiken på den 21. søndag efter trinitatis 1848 belyser en række træk ved Grundtvigs brug af tanken om Guds kærlighed. Gud er kærlighed, og han er en fader. ”Vi” er i Grundtvigs prædiken fædre eller faderlige agenter ligesom den himmelske fader og Kristus. Kun ved også at revse, tugte, straffe, advare og gøre bebrejdelser kan en faderlig agent gøre det, som er passende, nødvendigt og naturligt.[55] De kristne kan netop se, at Kristus er kærlig, fordi han også optræder irettesættende, tugtende og revsende.

Det ”vi”, som optræder i det følgende citat, refererer til ”os”, som er jordiske faderlige agenter. Selve meningen med væksten og læringsprocessen i samfundet med den himmelske fader er ikke mindst at udvikle ”os” – fædre – til at blive mere fuldkomne fædre og på den måde nærme ”os” det fader-ideal, som er udtrykt og virkeliggjort af Kristus og af den himmelske fader:

> Den Kongelige Mands Svar (…) beviser klarlig, at Herrens tilsyneladende haarde Ord er blevet følt af ham, som en af de kiærlige Bebreidelser vi ogsaa kan giøre vore Børn eller vore Venner, naar de søge Hjelp hos os enten lidt vel sildig eller med en blanding af Mistillid, med en Tvivl om vor Villighed (…) og har vi nogen Livserfaring, da veed vi at intet rører dybere et ædelt Hjerte, intet reiser vissere Frimodigheden og Tilliden end netop saadanne kiærlige Bebreidelser. [56]

Den ”naturlige Lighed mellem Menneske-Hjertet hos Vorherre *Jesus* og hos os” er, at ”vi” er fædre på samme måde, som Kristus var og er en fader og handlede og handler på en faderlig måde. Det faderlige er nøglen til at forstå ”alle Dunkelhederne” og nøglen til at forstå, hvad udsagnet ”Gud er Kiærlighed” betyder. En sand fader tugter og revser de små og svage, som han elsker. At Gud er kærlighed betyder, at han handler som enhver fader nødvendigvis må handle, hvis han vil leve op til sit ansvar og sin position, rolle og natur:

> Langtfra derfor, at vi (…) maae forarge os over hans [Herrens] tilsyneladende haarde Ord til den kongelige Mand (…) saa skal disse bekiendte Ord tvertimod være os en daglig og kiær Paamindelse om, ei at blive utaalmodige, naar Herren tugter os, fordi

---

hvis det opfører sig utaknemmeligt, selvklogt, ukærligt eller selvrådigt. Jf. også GPV V, 236-237.

[55] I Grundtvigs prædikener sammenkædes ikke sjældent ordene ”kiærlig”, ”Kiærlighed”, ”Bebreidelse” og ”bebreide”. Denne sammenknytning danner et skema, som indeholder en viden om kærlighedens væsen. Hvis man ønsker at optræde sandt kærligt, må man om fornødent være rede til at optræde anklagende og bebrejdende. Jf. GPV VII, 334, GP VIII, 157, ”21de Trefoldigheds-Søndag 1848” og ”4de Helligtrekonger-Søndag 1848”. Jf. GPV III, 105: ”Han [Kristus] holder Øie med ham [Peter], og sender ham et [af] de Blik, som paa eengang saare og læge, den kiærlige Bebreidelses [Blik], som baade fremkalde og aftørrer Taarerne”. I visse tilfælde er det nødvendigt at frustrere og fremkalde tårer hos det menneske, som man retter en sand kærlighed imod. Jf. Nyborg 2012d, 9.

[56] ”21de Trefoldigheds-Søndag 1848”.

> netop hvem han elsker, den revser han![57] (…) Ligesom der staaer skrevet, at Herren var i alle Maader som en af os, kun uden Synd, saaledes er vi ogsaa ligesom han (…) Vi giør dog den samme Forskiel paa dem, vi vil hjelpe, som Herren gjorde (...) Denne naturlige Lighed mellem Menneske-Hjertet hos Vorherre *Jesus* og hos os[58] (…) er ikke blot Nøglen til det Dunkle i Dagens Evangelium, men til alle Dunkelhederne (…) thi alle disse Dunkelheder klarer sig for os i samme Grad (…) som vi (…) lærer at kiende og forstaae vort eget Hjerte, Menneske-Dybet, hvori Guddoms-Dybet, som er Kiærligheden selv (…) kan og vil sammensmelte.[59]

I.6 Den himmelske fader er altid hellig, ren og retfærdig

”De fleste” har misforstået meningen med udtrykket ”Gud er Kiærlighed”. De tror nemlig, at dette udtryk betyder, at Gud ikke længere er ren, hellig og retfærdig, når han retfærdiggør syndere. De fleste opfatter sætningen således, at Gud retfærdiggør alle mennesker eller alle døbte mennesker, uanset om de har forandret eller forbedret sig.[60]

At Gud er hellig, ren og retfærdig, når han gør det muligt for mennesker at vokse ud af deres elendighed og syndighed, er en vigtig pointe, når Grundtvig forklarer meningen med udtrykket ”Gud er Kiærlighed”. At ”Gud er Kiærlighed”, betyder ikke, at Gud blot slår en streg over menneskers synder.[61] Udtrykket betyder, at Gud gør det muligt for de mennesker, som vælger at leve

---

[57] Det ”vi”, som taler i Grundtvigs prædiken, er både en faderlig og en sønlig agent på samme måde, som Jesus i sit jordiske liv på en gang var en fader og en søn. Faderligheden og den særlige relation mellem faderen og sønnen bliver på den måde den dybe sammenhæng i hele den synlige og usynlige verden og løsningen på alle ”Dunkelhederne”. - Sammenkædningen af ”elske”, ”revse” og ”tugte” optræder ikke sjældent i Grundtvigs prædikener. Jf. også GP VIII, 271.

[58] Det ”os”, som teksten her refererer til, er ikke alle mennesker på jorden og heller ikke alle medlemmer af den kristne menighed. Grundtvig taler om sig selv og andre kristne fædre. Det er kun eller især dem, som har en ”naturlig Lighed” med Kristus.

[59] ”21de Trefoldigheds-Søndag 1848”. Jf. om at finde nøglen til alle ”Dunkelhederne”: GP XI, 316 og GP IX, 76.

[60] Nyborg 2010. Jf. Brandt 1880 II, 342 (den 19. søndag efter trinitatis 1870): De ”selvkloge” og ”vantro” vil ikke acceptere og de kan med deres forstand ikke begribe, at Gud samtidigt er eller kan være kærlig og ren, retfærdig, streng, krævende og hellig. De bringer med deres selvklogskab en evig straf og fortabelse over deres hoveder. De ”befæste sig urokkelig i deres Vantro og tiltvinge sig derved Del i den anden Død, hvori Ormen ikke dør og Ilden ikke slukkes”. Jf. GPV I, 434: Verdens børn har adskilt de forskellige ”Guddoms-Egenskaber”. De opfatter kun Gud som evigt tilgivende, og de har på den måde skabt sig en falsk og uvirkelig ”Afgud”.

[61] ”11te Trinitatis-Søndag 1848”. Aronson 1960, 109 kritiserer modsat Grundtvig for at svigte den lutherske tanke om dommen, loven og Guds krav til mennesket. Ifølge Aronsons Grundtvig-tolkning er jordens mennesker ikke egentligt skyldige, men ofre for det onde og den onde, som har sneget sig ind i den jordiske virkelighed.

i et samfund med ham, at komme ud af deres afmagt og syndighed og derigennem erhverve sig den nødvendige ny ”Natur”, forandring af karakteren, dyd og godhed.[62] Ingen kommer ifølge Grundtvig ind i saligheden uden, at han er blevet forandret og helliggjort.[63]

I.7 En fader stiller krav og har forventninger

Udsagnet ”Gud er Kiærlighed” betyder, at den himmelske fader som enhver ansvarlig fader har forventninger og stiller naturlige og passende krav til sine børn. Den faderlige kærlighed er i en vis forstand ubetinget. En fader elsker ikke sine sønner, fordi de i udgangspunktet er værdifulde eller kærlige, og den kærlighed, som skaber relationen og samfundet mellem en fader og hans børn, har ikke sit udgangspunkt i sønnens kærlighed til faderen, men i faderens indledende kærlighed til sønnen.[64] Når en fader bliver en fader til en søn, kommer kærligheden og fuldkommenhedsbåndet i deres relation og samfund ikke fra barnet, men fra dets fader. Børn har ifølge Grundtvigs prædikener i sig selv ingen særlig godhed, fortjeneste eller kærlighed.[65]

Men den faderlige kærlighed er i en anden forstand ikke ubetinget. Den har til hensigt - og det er netop dens natur og godhed - at opdrage, forandre og forbedre, og det forudsætter nødvendigvis, at sønnen eller barnet er et ægte barn, som stræber efter at virkeliggøre sin faders billede, godhed og dyder, og som lyder og ligner og elsker eller kommer til at elske sin fader.[66] Hvis ikke den sønlige agent lever op til sin status som et barn og en discipel, er det ikke

---

[62] GP VIII, 112-113: ”3die Helligtrekonger-Søndag 1835” og GPV II, 161.

[63] GPV V, 248, GPV V, 234, GPV I, 377, GPV V, 153 og GPV I, 317. En modsat tolkning findes hos Thaning 1963, 649. Ifølge Aronson 1960 og 1967 findes der ingen tanke hos Grundtvig om, at de kristne skal opdrages til at gøre særlige kristelige gerninger. Ordet ”gärningar” refererer i Aronson 1960 og 1967 til Guds og ikke til menneskers gerninger.

[64] ”5te Helligtrekonger-Søndag 1848”, ”3die Faste-Søndag 1848”, ”Langfredag 1848” og ”Onsdagen 5te Juli 1848”.

[65] Nyborg 2010.

[66] Jf. Brandt 1880 II, 470 (den 1. søndag i fasten 1872): Det er kun det færdigt uddannede og ”fuldvoxne” menneske, som Gud kan omfatte med ”Velbehag”. Thaning 1963, 643-648 fortolker modsat Grundtvigs kærlighedstanke på den måde, at det kristne menneske netop ikke skal stræbe efter at forbedre sig moralsk eller åndeligt: ”Grundtvig er enig med Luther (…) i protest mod al pietisme (…) Livet skal ikke kristeliggøres”. ”Kristendommen” er ikke en ”lov for menneskelivet” (Thaning 1963, 647). Grundtvig havde en ”menneskelig”, ”realistisk” og ”luthersk” opfattelse, og Grundtvig erkendte efter 1832, at enhver moralsk eller såkaldt kristelig stræben er en synd og indbildning og er i strid med det kristne evangelium. Jf. om Thaning i Nyborg 2010, 96-97.

muligt for en fader at virkeliggøre sine dyder og sin kærlighed over for den svagere part.[67]

Udtrykket Gud er kærlighed forklarer Grundtvig i sine prædikener som i hans prædiken ”11te Trinitatis-Søndag 1848” på den måde, at Gud kræver og forventer en genkærlighed fra sine børns side. En sådan genkærlighed er ifølge Grundtvig både passende, nødvendig og naturlig.[68]

I forhold til den himmelske fader er den blotte ”Tro” ikke tilstrækkelig.[69] Det, som gør en forskel, er den virkelige og virkende kærlighed. I sin prædiken “Onsdagen 6te Decbr 1848” forklarer Grundtvig betydningen af udtrykket ”Gud er Kiærlighed” på den måde, at meningen med denne kærlighed er, at mennesker skal forandres og blive mere kærlige i deres gerninger, og at det forhold, at Gud er kærlighed, netop skal gøre det muligt for dem at forandres og udvikles. Beviset for, at udsagnet ”Gud er Kiærlighed” er et sandt udsagn, består netop i, at der sker en forandring af de kristne brødre.[70] Den himmelske

---

[67] ”Onsdagen 6te Juni 1849”: Tanken i denne prædiken er, at de, som efterhånden lærer at elske Gud, får en ny status: De bliver ”Guds Børn” og derved skabt eller gendannet ”i Faderens Billede”. Kun visse ting er mulige for en faderlig agent, selvom han besidder den højeste kraft og kærlighed: Der findes mennesker, som ikke vil elske Gud eller leve som hans børn. Sådanne mennesker kan Gud ikke hjælpe.

[68] ”11te Trinitatis-Søndag 1848”. ”Gienkiærligheden” viser sig i de kristnes genkærlighed til Kristus, disciplenes genkærlighed til mesteren, folkets genkærlighed til kongen, hustruens genkærlighed til ægtemanden og børnenes genkærlighed til deres forældre. Jf. ”Onsdagen 5te Mai 1847”, ”2den Søndag efter Trinitatis 1847”, ”14de Søndag efter Trinitatis 1847”, ”Onsdagen 6te Decbr 1848”, ”14de Trinitatis-Søndag 1848”, GP XII, 320-321, GPV II, 161-162 og GPV III, 78. Jf. GPV III, 398: ”Han [Kristus] forlanger Intet, slet Intet for alt Dette [hans kærlighed], undtagen Gienkiærlighed, den samme trofaste, uegennyttige, uskrømtede, opoffrende Kiærlighed, som han bærer til os, og som er nødvendig, naar vi skal leve lykkelig hos ham og med ham i hans Rige, altsaa netop det Samme, som ikke blot Konger men alle ædle Mænd forlange af den Kvinde, de tilbyde deres Hjerte, deres Haand og Fællesskab i Alt hvad de eie!” En kvinde er udkåret og elsket, fordi en mand først har udvalgt hende og valgt at elske hende.

[69] “Onsdagen 6te Decbr 1848”. Jf. Brandt 1880 II, 430 (den 14. søndag efter trinitatis 1871): Mange gode kristne er forståeligt nok bekymrede over talen om den retfærdiggørende tro. De ”klager over, at Omvendelsen forbigås, naar man priser Troen”. Men at blive en sand kristen kræver en omvendelse fra verden: ”Thi Kristendommen kommer jo til os ved Daaben med Krav paa Omvendelse (…) [med Krav] om Forsagelsen”.

[70] Sml. modsat Stokholm 2003, 92-93 om Grundtvigs opfattelse af mennesket som en oplevende iagttager, som lever under visse fælles menneskelige ”grundvilkår” og som ”befinder sig” i en given verden. Mennesket fortolker, oplever og iagttager begivenheder, som finder sted i dets omverden, men mennesket er ikke i nogen særlig grad ifølge Stokholms Grundtvig-tolkning et væsen, som handler i forbindelse med disse begivenheder.

fader ser på det, som gør en forskel, og derfor kan han umuligt overlade mennesker til deres elendighed, ukærlighed og afmagt:

> Dette er den store Oplysning i vor Saligheds Sag (...) som maa skinne ind til os, før vi kan opstaae af Søvne og udgaae til vor christelige Gierning (...) thi at Kiærlighed er Lovens Fylde, og at den sande guddommelige Frelser ei kan være kommet for at opløse, men for at opfylde Loven,[71] det (...) er uudslettelig indprøntet i Menneskets Hjerte, saa Tro uden Kiærlighed er en Drøm, der hverken kan træde i Kraft i det virkelige Liv eller lader sig forsvare mod den indlysende Sandhed (...) at hvem der ikke elsker Gud, kiender Ham ikke og kan da umuelig enten leve med Ham eller glæde sig ved Ham, thi Gud er Kiærlighed![72]

Udtrykket ”Gud er Kiærlighed” sættes i Grundtvigs prædikener regelmæssigt i forbindelse med de faderlige nødvendige og naturlige krav til børnene.[73] Udsagnet ”Gud er Kiærlighed” er i en vis forstand en forfærdelig dom og ”Forbandelse” over det naturlige ikke-kristne menneske,[74] fordi disse ord betyder, at Gud – netop fordi han er kærlighed – kræver en kærlighed af mennesker, hvis de skal opnå den nødvendige fremgang, godhed, fortjeneste, ros og retfærdighed. Gud viser, at han er kærlighed, derved, at han indskærper, at genkærligheden er nødvendig hos dem, som vil have fællesskab med ham.[75] Det er ifølge Grundtvigs prædiken på skærtorsdag 1841 netop en faders dyd og også den himmelske faders væsen, rolle og godhed, at han på den måde stiller krav og har forventninger:

> Derfor finde vi ogsaa, at denne Sandhed[76] blev ingenlunde fortiet (…) i den gamle Pagts Dage, da den dog var anderledes forfærdelig, fulgt af Lovens Forbandelse, saa nu (…) er den Forfærdelse neppe værd at nævne, der kunde falde paa et virkelig troende Hjerte med den Sandhed, at hvo som ikke elsker, kiender ikke Gud, thi Gud er Kiærlighed. I

---

[71] Jf. Matt 5, 17. I Grundtvigs prædikener tolkes dette skriftsted på den måde, at de kristne brødre hen ad vejen forandres og opdrages til at virkeliggøre den højeste kærlighed. Hvis mennesker ikke på den måde lærer at opfylde Guds lov, vil de ikke være skikkede til at indtræde i de himmelske boliger.

[72] “Onsdagen 6te Decbr 1848”.

[73] Jf. GPV III, 425-426: ”Det er med den Himmelske Fader, som med alle kiærlige men ogsaa alvorlige og virksomme Fædre paa Jorden, at jo mere deres Børn voxe i Kræfter og Oplysning, desmere vente og kræve de af dem, saa vi maae ikke krympe os for større Fristelser end vore Fædres, saa kan og skal vi dog være sikkre paa, at Han med den mageløse Faderlighed vil ligesaa kiærlig og langmodig læmpe sig efter os og vore Børn, som efter vore Fædre, naar kun vi og vore Børn bevare Fædrenes Ydmyghed og den dybe Følelse af vor Naturlighed [naturlige?] Svaghed”. Der er en korrelation mellem menighedens voksende kærlighed, kraft og viden, stadigt højere krav til de kristne og en stadigt voksende lidelse, modgang og fristelse gennem det historiske forløb.

[74] GPV II, 161.

[75] GPV II, 161.

[76] Nemlig om den himmelske faders krav og forventninger.

> Evangeliets og den ny Pagts Dage er nemlig Indskærpelsen af Kiærligheds Nødvendighed (…) Guds Aabenbarelse af sit Væsen, som den dybeste, reneste Kiærlighed, som viser os Umueligheden af uden Kiærlighed at have Samfund med Ham.[77]

Meningen med sætningen ”Gud er Kiærlighed” forklarer Grundtvig i sin prædiken på den 8. søndag efter trinitatis 1844 på den måde, at den himmelske fader – netop fordi han er en sand og fuldkommen fader – er i stand til at gennemskue en falsk form for kærlighed. Gud er kærlighed, og derfor ved han, hvad ægte kærlighed er. Udtrykket ”Gud er Kiærlighed” bliver på den måde i Grundtvigs prædikener ikke sjældent kædet sammen med en tanke om adskillelse, dom og afsløring. I sin prædiken taler Grundtvig om alle fædre, og han taler på én gang og med helt tilsvarende udtryk om den himmelske fader og om enhver sand jordisk fader og ægtemand. En sand fader, som virkeliggør det, som er nødvendigt og passende for en fader, og som lever op til sit ansvar og til sine naturlige opgaver, evner og dyder, elsker sine sønner, men han har også et kritisk skarpsyn og en klar fornemmelse for, hvornår sønnernes genkærlighed er en ægte kærlighed, og hvornår den er falsk og uægte:

> Hvo som ikke elsker, kiender ikke Gud, thi Gud er Kiærlighed, men hvem der elsker Ham, de er i Gud og Gud i dem. Naar derfor Herren siger: ikke enhver som siger Herre, Herre! til mig skal indgaae i Himmeriges Rige, men kun hvem der giør min Himmelske Faders Villie, da er det igrunden det Samme, som naar vi siger: ikke enhver, som siger til os: min Ven! min Kiære! og min Søde! skal have vor Kiærlighed og eie vort Hjerte, men kun hvem der virkelig elsker os i Gierning og Sandhed![78]

I.8 Meningen med Guds kærlighed er, at mennesker skal udvikles, forandres og opdrages

I de prædikener, hvor Grundtvig anvender udtrykket ”Gud er Kiærlighed”, forklarer han i mange tilfælde meningen med dette udtryk ved at henvise til den forandring og moralske vækst imod det fuldkomne, som finder sted i og som er muliggjort ved samfundet med den kærlige himmelske fader.[79]

---

[77] GPV II, 161.

[78] GPV VI, 271. Gud gennemskuer menneskers falske form for kærlighed til ham selv: Jf. GPV VI, 70, 182 og 300-301, GPV V, 84, ”18de Trinitatis-Søndag 1847”, ”15de Trinitatis-Søndag 1846”, ”8de Søndag efter Trinitatis 1846” og GPV III, 283. Sml. Brandt 1880 II, 199 (den 8. søndag efter trinitatis 1869): ”Det er ingenlunde nok at udraabe Jesus Kristus som Herren til Guds Ære, men man maa virkelig gjøre hans himmelske Faders Vilje (…) Det nytter lige saa lidt [til] Salighed at smigre for Frelseren som at hykle for Faderen”. Grundtvig angriber samtidens falske kærlighedsprofeter, som altid lovpriser Guds store og endeløse kærlighed. Disse falske profeter ”forblinder” jordens mennesker med deres brede, behagelige vej og falske kærlighedsevangelium.

[79] GPV I, 27 og ”6te Trinitatis-Søndag 1848”.

Sætningen, at Gud er kærlighed, beskriver noget, som ”vi” nemlig deltagerne i det kristne samfund kender og har erfaret. Erfaringen af sandheden af sætningen ”Gud er Kiærlighed” afhænger ifølge Grundtvig af, om man er en deltager i dette samfund. At Gud er kærlighed er netop det, som deltagerne i dette samfund ser og erfarer, og som kun de kan se og erfare. Disse deltagere gør denne erfaring og erhverver sig denne viden i og med, at de forandres, opdrages og udvikles.[80] Ved at se på sig selv kan de over for sig selv og verden bevise, at udsagnet ”Gud er Kiærlighed” er et sandt udsagn nemlig et udsagn, der stemmer overens med virkeligheden:

> Vi er langtfra at være fuldkomne (…) men vi føle dog ogsaa og Gud lade os daglig klarere vise det, at vi (…) har faaet Magt til at være Guds Børn, og er virkelig blevet delagtige i den Christi Retfærdighed, som langt overgaaer de Skriftkloges og Pharisæernes, ligesom vi ogsaa ved denne Retfærdighed af Troen har fundet Indgang i det Himmerig paa Jorden, hvor der er *Fred og Glæde* (…) fordi Kiærligheden[81], som er Kilden til al sand Retfærdighed, er ogsaa Kilden til vor Fred og Glæde, og den Kilde, den udtømmes og hentørres aldrig, fordi Gud er Kiærlighed![82]

Grundtvigs prædiken på den 4. søndag efter trinitatis 1839 er også et eksempel på en forklaring af selve meningen med udtrykket ”Gud er Kiærlighed” ved en henvisning til den nødvendige åndelige og moralske vækst og læring. På grund af den faderlige kærlighed til de uvidende og udygtige får mennesker mulighed for at komme ind i den himmelske faders skole. I denne skole er Kristus en underviser, et dydens mønster og en ”Mester”, og i denne skole bliver det muligt for deltagerne at erhverve sig de kristelige dyder. Men det fremgår også af Grundtvigs prædiken, at mange mennesker ikke vil underordne sig den faderlige autoritet, som nødvendigvis må herske i en sådan skole, hvis disciplene skal vokse og erhverve sig mesterens dyder. De fleste forstår ikke og sætter heller ikke pris på den særlige form for kærlighed, som mennesker kan møde hos den himmelske fader:

> Lad os ikke fare vild, som de Mange, der roste sig af, at de var allerede fuldkomne Disipler, deres Mesters Lige, thi da blive vi det aldrig (…) Lad det staae os levende for Øie, at hvad vor Mester (…) vil finde hos alle sine Disipler, er (…) de guddommelige Børnedyder, som maae findes hos alle dem, der skal giøre Fremgang i Herrens Skole,

---

[80] ”6te Trinitatis-Søndag 1848”.

[81] ”Kiærligheden” er antageligt her en betegnelse for den himmelske fader.

[82] ”6te Trinitatis-Søndag 1848”. Når de kristne brødre ser på sig selv og hinanden, kan de se, at deres godhed og kærlighed langt overgår det, som man kan finde hos verdens børn. På den måde kan de se, at sætningen ”Gud er Kiærlighed” er et sandt udsagn dvs. et udsagn, som stemmer overens med det, som de kan se. At de kristne er blevet ”delagtige” i ”Christi Retfærdighed” betyder, at de har opnået en voksende lighed med Kristus med hensyn til kærlighed, magt og viden. Denne delagtighed gør dem i stigende grad skikkede til at indgå i himmeriget.

> voxe i Hans Naade og Kundskab og nærme sig Mesteren, og desuden m. V. [mine Venner] er det kun saadanne Disipler, der kan finde sig i Herrens Læremaade og sætte Priis paa den himmelske Viisdom, som er Kiærlighed, dyb og reen, velgiørende og opoffrende Kiærlighed, som skrevet staaer: hvo som ikke elsker, kiender ikke Gud, thi Gud er Kiærlighed![83]

At udsagnet ”Gud er Kiærlighed” er et sandt udsagn viser sig ved, at det i den kristne menighed er blevet muligt at udvikle den højeste kærlighed eller den himmelske ild, som Grundtvig taler om i en prædiken fra julen 1854.[84] De, som er deltagere i samfundet, udvikler – netop i kraft af deres deltagelse i dette samfund – en stadigt højere godhed og kærlighed. På den måde indebærer sandheden af udsagnet ”Gud er Kiærlighed” også, at afstanden mellem medlemmerne af den lille flok og verdens børn i løbet af historiens gang bliver stadigt større. Verden hader dette samfund, som udgøres af de kristne og deres fader, og verden tænker mest på at tilintetgøre de kristne.[85]

I og med, at de kristnes kærlighed vokser og modnes igennem historien, nærmer de sig det endelige kristelige, åndelige og moralske fuldkommenhedsstadium. At ”Gud er Kiærlighed” viser sig i sidste instans ved, at de kristnes selvopofrelse og martyrium bliver muliggjort.[86] Denne

---

[83] GPV I, 27.

[84] Lindhardt 1974, 36.

[85] Verdens børn er i Grundtvigs prædikener de mennesker, som ”optager” deres ”Gode”, ”Lykke” eller ”Glæde” ”af” eller ”i” ”denne Verden” dvs. de mennesker, som er tilfredse med det jordiske liv, og som ikke længes efter at blive udfriet af det jordiske og synlige. De klæber til det jordiske og tror, at de kan nå deres mål inden for rammerne af det jordiske. De forstår ikke, at alt det timelige er forkrænkeligt og upålideligt. De handler på den måde både selvskadeligt, selvklogt og ukærligt. Ukærligheden viser sig også ved, at man vil være sin egen herre. Jvf. GPV VI, 357: ”Hvorledes nu Mængden af dette udkaarede Folk [Israel] vendte Øret bort fra Propheternes Røst, fordi de vilde have deres Deel i denne Verden med Øienslyst, Kiødslyst og et hovmodigt Levnet og fulgde derfor deres egne Veie”. Jf. Brandt 1880 II, 484 og 486. Jf. GP VI, 290: De fleste døbte tilhører kategorien verdens børn. De fleste såkaldte kristne i den såkaldte kristenhed er grove bespottere af Kristus: ”Mine Venner! det er i Sandhed bedrøveligt at se ud over Christenheden (…) hvor ikke blot de sande Christne synes saa Faa, at snart ethvert Sted et Barn kan tælle dem, men hvor Bespottelsen af den Herre, der raader for Freden baade i Tid og Evighed, er uhyre”.

[86] Ægte kærlighed viser sig ved, at man er villig til og har ønsket om og viljen til at lide og bløde. Den hellige Stefan er den første til at gennemføre løbet og nå målet: Jf. GSV II, 272 nr. 96: ”Stefan”: ”Efter Du [Kristus] stod op af Døde, / Stefan første Martyr blev, / Han frivillig vildc bløde, / Med sit Blod sin Tro beskrev / Han var frisk og uforfærd / Til at føre Aandens Sværd”. Det kan formodes, at Grundtvigs tanker om martyriet i hans prædikener har en sammenhæng med hans tanker om asernes tragiske kamp med de onde jætter, men sådanne mytologiske forestillinger forekommer ingen steder i hans prædikener.

tanke om sammenhængen mellem kærligheden og martyriet findes mange steder i Grundtvigs prædikener i 1830-erne og 1840-erne.[87]

”Verden” hader og vil ifølge Grundtvigs prædiken i julen 1854 til evig tid hade den guddommelige og den faderlige kærlighed:

> Jo svagere og mattere denne Herrens Ild [kærligheden] brænder, jo mere vi nærmer os de sidste Tider, da (…) Kiærlighedens Ild bliver kold hos mange (…) des ivrigere maae jo alle hans troe Tjenere og Sendebud indskærpe, at denne Ilds Optændelse var netop igrunden hans eneste Ærinde paa Jorden, denne Ilds Vedligeholdelse, Udvikling og Forklaring til en reen og hellig Lue paa Alteret for Guds Ansigt (…) thi Gud er Kiærlighed (…) Det maa hverken forundre eller forskrække os, at jo villigere og bekvemmere Redskaber vi blive i Herrens Haand til at oppuste og nære og klare den Ild, han har kastet og optændt paa Jorden, og skarpt at skille fra den fremmede Ild, som brænder i Verdens-Kiærligheden, desmere vil Verden hade os, ligesom den hadede *Stephanus*, Herrens trofaste Sandheds-Vidne og Martyr, og som den hadede ham selv uforskyldt.[88]

Sætningen ”Gud er Kiærlighed” er ikke en abstrakt eller alment gyldig sætning, men en beskrivelse af en vækst og helliggørelse, som finder sted. At ”Gud er Kiærlighed” viser sig og beviser sin sandhed derved, at de kristne hen ad vejen forlader deres gamle gerninger, ukærlighed og syndighed og erhverver sig en ny karakter og nye vaner, evner og egenskaber.[89]

Som enhver ægte fader lever den himmelske fader op til sit ansvar, og derfor stiller han også krav til sine børn.[90] De krav, som Gud stiller, er i den givne kontekst naturlige, nødvendige og passende, fordi deres hensigt er, at børnene skal forfremmes, forandres og forbedres. Verden tror, at mennesker kan saliggøres ved en forladelse eller tilgivelse. Men en sådan tilgivelse gør ifølge Grundtvigs prædiken ”13de Søndag efter Trinitatis 1837” i sig selv ingen virkelig forskel. Kristne mennesker, som tænker så forfængeligt om Guds retfærdiggørelse, bliver ”deres egen Ulykke”.

Når Grundtvig i sin prædiken skal forklare meningen med udtrykket ”Gud er Kiærlighed”, fokuserer han på det, som gør en ”Forskiel” og bevirker en fremgang på ”Livets Vei” og en voksende ros og fortjeneste i Guds øjne. Det, som gør en forskel, er, at mennesker opnår en ny karakter, en større magt, viden og vilje til kærlighed, og en sådan vækst og læring kan netop finde sted i

---

[87] ”Onsdagen 7de Octbr 1846”, ”Langfredag 1848”, ”2den Juledag 1847”, ”2den Juledag 1848”, ”Allehelgens-Dag 1849”, GPV VI, 39, 46, GPV VI, 230, GPV I, 188, GPV VII, 199, GPV VI, 40 og GPV I, 189.

[88] Lindhardt 1974, 36: Ordet ”Vi” betegner tydeligt nok ikke alle mennesker eller alle døbte, men Grundtvig selv og de øvrige omvendte kristne.

[89] Lindhardt 1977, 44.

[90] Lindhardt 1974, 157: ”14de Søndag efter Trinitatis 1855”.

samfundet med den himmelske fader og i de virkende og levende relationer, som i dette samfund findes mellem en fader og hans børn:

> O, hvilken glædelig Forskiel, hvilket misundelsesværdigt Fortrin har ikke vi, som det Ny Testamentes Folk for det Gamles! Naar de havde læst andægtigst i Loven om Livets Vei, da maatte de jo reise sig (…) sukkende og sige: ak, hvem kan vandre, hvem kan følge den (…) og hvem kan da blive salig (…) Vist nok er dette ikke saaledes at forstaae, som Daarerne fordreie det til deres egen Ulykke, ikke saaledes at forstaae, som om Troen kunde giøre os salige uden den Kiærlighed (…) som Loven kræver, thi det er umueligt, da denne Kiærlighed netop udgiør Saligheden, fordi Gud er Kiærlighed og hvem der ikke elsker kiender Ham ikke.[91]

Sætningen ”Gud er Kiærlighed” betyder, at intet menneske kan opnå saligheden uden at være villigt til at stræbe efter at opfylde Guds lov og virkeliggøre den nødvendige genkærlighed til Gud. Netop fordi Gud er kærlighed, kan han kun leve sammen med dem, som vil elske og drives af kærlighed. Udtrykket ”Gud er Kiærlighed” får på den måde i Grundtvigs prædikener karakter af en fordring til mennesker.

Grundtvigs prædikener er præget af et skema, som sammenknytter viden og kærlighed: Hvem, der ikke elsker Gud, kender ham ikke, og hvem der kender ham, elsker ham. De, som elsker Gud, har en viden om Gud og har modtaget en kraft og evne til at elske Gud. Kun de, som lever sammen med Gud, kender ham og kan derfor også elske ham. De, som ikke elsker Gud, har ikke og kan ikke have nogen viden om Gud. De, som elsker Gud, kender den sande kærligheds væsen, fordi Gud er kærlighed. En viden medfører og viser sig ved, at et menneske handler på en bestemt måde, og den kommer af, at man har været et bestemt sted, har været en deltager i en bestemt relation, har haft bestemte erfaringer og har handlet på en bestemt måde.[92]

I kraft af parallellerne i Grundtvigs prædikener kan tanken også udtrykkes således: Hvem, der kender sin fader, elsker ham, og hvem, som elsker sin fader, kender ham dvs. ved, hvad der er hans faders sande natur og egenskaber. Hvem, der kender sin fader, ved, at han er værd at elske. Hvem, der ikke elsker sin fader, ved ikke, hvem eller hvad hans fader er, og han ved dybest set slet ikke, hvad en fader er. Et sandt menneske ved, at han skal elske sin fader – ikke fordi denne fader er hans egen fader, men fordi denne fader er en fader og har en faders egenskaber.

De kristne brødre erhverver sig en ny ”Villie” og ”Kraft” ved en gradvis guddommeliggørelse. De bliver ”indlemmede i den Guddommelige Natur,

---

[91] GP X, 303-304: ”13de Søndag efter Trinitatis 1837”.
[92] Jf. GPV VI, 271, GPV V, 136, GPV V, 237, GPV VI, 43, GPV II, 148 og GPV II, 161.

som overvinder Verden". Udsagnet "Gud er Kiærlighed" beskriver ikke en tilstand, men en historisk proces.[93]

Denne guddommeliggørelse er en skolings- og læringsproces, og Grundtvig formaner de kristne brødre til "ei at være lade, hvor Fliden lønner sig guddommelig". Enhver mester vil elske og belønne de disciple, som er flittige, og enhver fader vil elske og forfremme dem af sine børn, som udviser kærlighed, stræbsomhed og udholdenhed. At deltage i denne helliggørelsesproces kræver arbejdsomhed, omhu og flid. At Gud er kærlighed viser sig i det forhold, at han belønner og velsigner dem, som er flittige, og som alvorligt stræber efter at overvinde verdens fristelser og nå det fuldkomne:

> Kun fordi Kiærligheden er af Gud og Gud er Kiærlighed, kun derfor er det en følgelig Sag, at jo inderligere vi tilegne os Guds Naade og jo stærkere den arbeider i os, desmere sammensmelter vort Liv med hans, som døde for os, og i samme Grad føle vi os overgangne fra Døden til Livet, indlemmede i den Guddommelige Natur, som overvinder Verden (…) Som en stor evangelisk Forjættelse om Samfund med Gud (…) ledsaget af en faderlig Formaning om ei at være lade, hvor Fliden lønner sig guddommelig og med en lærerig Advarsel mod de Fristelser, vi møde, saaledes skal vi betragte Apostelens Tale, ei til at forskrækkes over, men til at opvækkes, voxe og glæde os ved.[94]

I.9 Den ostensive definition på kærligheden

> Han [Gud Fader] er Kiærligheden selv i egen Person, i sin guddommelige *Fader-Person*.[95]

---

[93] Jf. GP X, 304-305: "13de Søndag efter Trinitatis 1837": Verdens teologer har en falsk "Tyrkisk" opfattelse af Guds uendelige "Naade". Guds nåde består ikke i, at han blot tilregner mennesker en vis status. Nåden er den kraft, som ved en faderlig tugtelse forandrer og opdrager de kristne brødre: "Den selvkloge Verden (…) forstaaer slet ikke hvad der hører Guds Aand til men synes det er Daarskab, forstaaer hverken at Kiærlighed og Salighed paa Aandens Sprog sammensmelter, eller at der er mindste Sammenhæng mellem disse Ting og Troen (…) og har ikke mindste Begreb om den christelige Naade, der opdrager til alt Godt men kun om den Tyrkiske, der seer igiennem Fingre med alt Ondt". - "Mahomed" (profeten Muhammed) og "Mahomedanerne" spiller en vigtig rolle i Grundtvigs prædikener. Ord som "Tyrkisk", "Mahomedansk", "Arabisk" og et udtryk som at "gaae i Mahomeds Fodspor" bruges ofte om falske tanker hos lutherske teologer om de kristnes retfærdiggørelse. Jf. for eksempel GPV II, 37, 40 og 245, GP XII, 284, "2den Søndag efter Paaske 1847" og "6te Søndag efter Paaske 1846". Jf. VU VI, 102.

[94] GP VIII, 112-113: "3die Helligtrekonger-Søndag 1835". At kærligheden "er af Gud" betyder, at hvis Gud ikke eksisterede, ville kærligheden heller ikke eksistere, fordi kærlige gerninger er defineret som de gerninger, som Gud gør.

[95] "Onsdagen 6te Juni 1849".

En ostensiv definition eller forklaring af et begreb består i, at man peger på en agent eller genstand og dermed udtrykker, at det, som man mener med et ord eller begreb, er synligt eller virkeliggjort i denne reference. Hvis opgaven er at forklare, hvad kærlighed er, udtrykker den ostensive definition bestemmelsen således: - *Der* er *den*!

Når Grundtvig skal forklare, hvad udtrykket ”Gud er Kiærlighed” betyder, og hvad kærlighed er, peger han på Kristus eller den himmelske fader.[96] Den bestemte form ”Kiærligheden” optræder ofte som en betegnelse for eller som et navn på den guddommelige fader.[97] Den ostensive definition eller reference i Grundtvigs prædikener indebærer, at det, som en sand fader gør, og det, som Gud gør, i sig selv er og altid vil være kærlighed. Der findes i Grundtvigs prædikener et overvældende antal eksempler på brugen af den ostensive reference og definition af begrebet ”kærlighed”.[98]

Grundtvigs anvendelse af den ostensive reference er måske fra hans side ment som en kritik af en fremherskende form for filosofi og teologi i samtiden. Mennesker kan ikke ”udgrunde” eller abstrakt eller ikke-kontekstuelt definere en størrelse som Guds kærlighed eller kærlighed overhovedet.[99] Guds kærlighed og meningen med udtrykket ”Gud er Kiærlighed” er noget, som mennesker kan erfare og opdage, når de er gået ind i et samfund med den himmelske fader.

---

[96] Jf. GP IX, 243: Kærlighed er ikke et abstrakt begreb, men mere en personlig agent. Når vi ser ham (kærligheden), opdager vi hvilke egenskaber, som han (kærligheden) har: ”Kiærlighed er Livets store Hemmelighed, som (…) hverken kan udgrundes eller med Ord forklares, fordi det er Faderens Hemmelighed der først aabenbares, naar vi see Ham Ansigt til Ansigt”. Før vi så ham (kærligheden), kunne vi ikke have nogen viden om, hvad kærlighed var.

[97] ”6te Trinitatis-Søndag 1848”.

[98] Jf. ”Christi Himmelfarts-Dag 1848”, ”11te Trinitatis-Søndag 1848”, ”13de Trinitatis-Søndag 1848”, ”18de Trefoldigheds-Søndag 1848”, ”Allehelgens-Dag 1848”, ”21de Trefoldigheds-Søndag 1848”, ”Onsdagen 6te Juni 1849”, ”12te Søndag efter Trefoldighed 1849”, ”13de Søndag efter Trefoldighed 1849” og ”16de Søndag efter Trefoldighed 1849”. Jf. Nyborg 2012f. Den ostensive definition anvendes også om ondskaben og ukærligheden, som netop er det, som verdens fyrste og den onde djævel gør og elsker. ”Det Onde” er det, som ”den Onde” gør. Jf. GP VI, 127-128.

[99] I Grundtvig-forskningen er det ikke sjældent blevet formuleret på den måde, at Grundtvig taler om ”kærligheden”. En sådan formulering kan antyde, at han taler om noget, som ”vi” kender, og som ”vi” ved, hvad er. På den måde tolkes Grundtvigs kærlighedsforståelse på en ubestemt, ikke-indeksikal eller almen måde. Brugen af den ostensive reference i Grundtvigs prædikener synes at vise, at en sådan tolkning af Grundtvigs tekster er misvisende. Jf. også ”4de Trinitatis-Søndag 1848”.

Den ostensive definition på kærligheden er et afgørende led i Grundtvigs forklaring af udtrykket ”Gud er Kiærlighed”. Uanset, hvad de kristne deltagere kommer til at erfare, er det ifølge Grundtvigs brug af den ostensive definition på begrebet ”kærlighed” netop Guds kærlighed og kærlige handlinger, og uanset, hvad disse deltagere oplever eller erfarer, er det et vidnesbyrd om, at udsagnet ”Gud er Kiærlighed” er et sandt udsagn nemlig et udsagn, der ifølge Grundtvig er i overensstemmelse med virkeligheden.[100]

I.10 De fleste har misforstået udtrykket ”Gud er Kiærlighed”

Udtryk som ”de fleste”, ”de Mange” og ”de fleste Stemmer” optræder hyppigt i Grundtvigs prædikener, og Grundtvig bruger disse udtryk til at forklare, at ”de fleste” tager fejl.[101]

I en række af Grundtvigs prædikener, hvor han bruger udtrykket ”Gud er Kiærlighed”, forklarer han, at ”de fleste” har misforstået meningen med dette udtryk. Grundtvigs forklaringer af udtrykket har et klart polemisk sigte.[102] Den almindelige fortolkning indebærer, at faderligheden og de faderlige krav og forventninger ignoreres, og denne ifølge Grundtvig udbredte samtidige fortolkning overser også spørgsmålet om, hvornår kærligheden er mulig. Hvis et barn ikke stræber efter at elske sin fader, er kærligheden i samfundet mellem faderen og hans barn ikke længere mulig. Mange af de gængse

---

[100] Tanken om, at det gode kan bestemmes ved at pege på en agent og hans handlinger, spiller en vigtig rolle i den såkaldte dydsetik og hos en lang række af moralfilosoffer. Princippet om, at dyden er det, som den dydige mand gør, findes i rigt mål hos den græske filosof Aristoteles. Jf. Irwin og Fine 1995, 347-449. Andre eksempler på tanken om den ostensive eller indeksikale definition af det gode er: McNaughton 1988, MacIntyre 1981, Slote 2001, Zagzebski 2004, Gelpi 1989 og 2001 og Graves 2008. Sml. den amerikanske moralfilosof Linda Zagzebskis tanke om den pegende definition på godheden og kærligheden i Zagzebski 2004, 46, 190, 339, 340, 341, 361, 206, 378 og 184. Ifølge Zagzebskis moralteori lærer mennesker godhed og kærlighed i et fællesskab gennem iagttagelse, efterligning og efterfølgelse af en forbilledlig mester. Hendes teori er en form for moralsk metafysisk værdirealisme og erkendelsesmæssig kognitivisme (Zagzebski 2004, 14). Det gode er noget, som mennesker kan se. Zagzebski er inspireret af den såkaldte direkte reference-teori hos en række amerikanske filosoffer i det 20. århundrede så som Saul Kripke og Hilary Putnam. Jf. Putnam 1994. Princippet i denne teori er, at mennesker forklarer, hvad X er, ved at pege på X. (Jf. Zagzebski 2004, 41 og 42). Hun er også inspireret af læringsteorien hos den amerikanske psykolog Albert Bandura (Zagzebski 2004, 47).

[101] GPV I, 27, ”Søndag Sexagesima 1848”, ”2den Faste-Søndag 1848”, ”2den Søndag efter Trinitatis 1848”, ”4de Trinitatis-Søndag 1848”, ”6te Trinitatis-Søndag 1848” og ”15de Trinitatis-Søndag 1848”.

[102] ”Onsdagen 6te Juni 1849”. Jf. Nyborg 2011d.

tolkninger af udtrykket ”Gud er Kiærlighed” er derfor ifølge Grundtvig urealistiske og naive:

> Da vil Gud-Fader, som Kiærligheden selv ogsaa aande i vort Hjerte (…) det guddommelige *Fader-Navn*, som helliges kun derved, at Hans Børn med den Helligaand rense deres Begreb om Hans faderlige Kiærlighed fra al Kiøds og Aands Besmittelse[103] (…) thi som Lysets og Dagens Børn seer vi jo strax, at Guds Kiærligheds Dyb maa være reent og helligt, og at hvor kiærlig Han end kommer os imøde, mens vi endnu er langt borte, ligesom Faderen den forlorne Søn, saa kan Hans Kiærlighed dog egenlig kun omfatte hvad der elsker Ham igien med den samme Kiærlighed.[104]

I virkeligheden indebærer udtrykket ”Gud er Kiærlighed” en dom over verdens børn. Udtrykket rummer en ”dyb Dunkelhed”, som er ”uudgrundelig og frygtelig for det naturlige Menneske”, og udsagnet ”Gud er Kiærlighed” er derfor et udsagn, som er en advarsel til ”Verden”, ”de selvkloge” og det naturlige, ikke-kristne menneske:

> Det [er] igrunden soleklart, at vi maae først baade troe paa *Guds Faderlighed*, og at vi tillige maae blive Hans Børn paany[105] for at kiende Hans Faderlige Villie. Da først gaaer der et Lys op for os over den dybe Dunkelhed, uudgrundelig og frygtelig for det naturlige Menneske, den dybe Dunkelhed, som vi kalde *Guds Villie*, thi dette Lys er ligesaa nødvendig ”*Kiærligheds Lys*” som Gud er Kiærlighed, og kan derfor kun *kiendes* af dem, der *elsker* Ham![106]

Det er ikke muligt at ”udgrunde” eller med en abstrakt fornuft at analysere sig frem til, hvad der er den egentlige mening med udtrykket ”Gud er Kiærlighed”. ”Verden” tror, at den med sin fornuft kan forstå og forklare dette udtryk, men kun en erfaring og deltagelse i det kristelige samfund kan give mennesker en virkelig viden og forståelse:

> Der er ingen anden Vei til at kiende den sande Kiærlighed end at dele den, end selv at elske, og da Gud er Kiærlighed, saa er der heller ingen anden levende Guds-Kundskab end Kiærlighed, som skrevet staaer: hvo som ikke elsker, kiender ikke Gud.[107]

Viden kan kun komme af handling og deltagelse i en relation eller i et fællesskab.[108] En ny viden viser sig ved, at man handler og relaterer sig på en anden og bedre måde i forhold til konteksten. En voksende viden og kærlighed er adaptiv derved, at de kristne brødre i stigende grad tilpasses og tilpasser sig normer og værdier i menigheden. Mennesker kan ikke på forhånd regne ud, hvad sandhed er, eller hvad meningen er, når de hører sætningen ”Gud er

---

[103] Mennesker har umiddelbart et besmittet og misvisende begreb om kærlighedens væsen.
[104] ”Onsdagen 6te Juni 1849”.
[105] Tanken er, at verdens børn ikke er Guds børn.
[106] GPV VI, 268-269.
[107] ”Onsdagen 7de Octbr 1846”.
[108] Jf. tidligere om sammenknytningen af ordene ”elske” og ”kiende”.

Kiærlighed". Sandheden er det, som rent faktisk virker, gør en forskel og bringer mennesker frem til målet. Det, som virker og gavner, og som derfor er sandt og virkeligt, er noget, som mennesker erfarer i en deltagende virksomhed.[109]

I.11 Grundtvigs brug af udtrykket "Gud er Kiærlighed"

I forhold til det omfattende materiale, som udgøres af Grundtvigs prædikener, er det bemærkelsesværdigt, at udtrykket "Gud er Kiærlighed" kun forekommer i forholdsvis få tilfælde. I hele perioden fra 1832 til 1849 forekommer udtrykket kun i 29 af Grundtvigs prædikener ud af en samlet mængde af ikke færre end 1295 prædikener altså kun i 2 % af disse prædikener.[110]

Den ovenstående analyse har vist, at i de tilfælde, hvor Grundtvig anvender udtrykket, tilføjer han en lang række bestemmelser, som er nødvendige, hvis udtrykket "Gud er Kiærlighed" ikke skal misforstås. "Gud er Kiærlighed" kan beskrives som en betydningsfuld del af Grundtvigs kærlighedsforståelse, men vel at mærke kun, hvis Grundtvigs egne forklaringer af udtrykket indregnes.

I.12 Grundtvig-forskningen

Grundtvig-forskningen har i en række tilfælde beskæftiget sig med Grundtvigs brug af udtrykket "Gud er Kiærlighed".[111] I det følgende skal nogle af disse bidrag refereres og diskuteres.

Den norske Grundtvig-forsker Synnøve Sakura Heggem har analyseret Grundtvigs kærlighedsforståelse i hans *Sang-Værk til den Danske Kirke*. Ifølge Heggem er kærligheden det dominerende tema i Grundtvigs salmer. Heggem fortolker Grundtvigs tanke på den måde, at kærlighed er en del af det værende og en kosmisk energi. Kærlighed er ifølge Heggems fortolkning af Grundtvig en del af det stof, som verden består af. Den kærlighed, som Grundtvig taler om, er en kærlighed, som mennesker kan føle eller erfare i deres daglige relationer. Den kærlighed, som Grundtvig beskriver, er ikke et fænomen, som kun findes i den kristne menighed, men en virkelighed, som

---

[109] GPV I, 154-55.

[110] Udtrykket forekommer som nævnt meget hyppigere i kirkeårene 1847-1849 end ellers i 1830- og 1840-erne. Generelt er der en tendens til, at ord, som refererer til hjertelighed og kærlighed, anvendes oftere i årene 1847, 1848 og 1849 end i perioden 1832-1846.

[111] Eksempler er: Grell 1980, 237, 145, 81 og 82, Høirup 1949, 23 og 121, Glenthøj 1995, 249, Bjerg 2002, 143, 144, 145 og 149, Jensen 1977, 88, Thaning 1963, 637, Nielsen 1990, 135, Præstegaard 2002, 88, Thyssen 1991, 22, Heggem 2005, 83, 142, 183, 21, 492, 506, 16 og 17, Birkelund 2008, 637 og Pedersen 1995, 93.

findes overalt.[112] Når Grundtvig siger, at Gud er kærlighed, mener han også, at kærlighed eller kærligheden er Gud og i sig selv er en guddommelig kraft og magt i verden:

> Enhver lesning av Grundtvig (…) vil gi et klart inntrykk av hvor viktig og hvor grunnleggende kjærlighet er. Det er som om selve virkeligheten består av kjærlighet, selv om den både skjuler seg og åpenbarer seg på mangfoldige måter. Når den knyttes så dypt til gudsforståelsen, at *Gud er kjærlighet*, og *kjærlighet er Gud*, er det nærliggende å kalle Grundtvigs kjærlighetsforståelse som en del av hans ontologi, læren om det værende.[113]

Grundtvig opfatter i sine salmer kærlighed som noget allestedsnærværende, alment menneskeligt, helligt, kropsligt og kønsbestemt. Ifølge Heggems Grundtvig-tolkning viser kærligheden sig ikke mindst i de to køns indbyrdes kærlighed og i kærligheden mellem forældre og børn og mellem veninder og venner. Når Grundtvig siger, at ”Gud er Kiærlighed”, udtrykker han den indsigt, at kærligheden kan erfares af alle mennesker, og at den arbejder overalt i relationer mellem mennesker og ikke mindst i forholdet mellem den elskende mand og den elskende kvinde. Kærlighed er i høj grad et fænomen, som mennesker oplever på en kropslig måde som følelser og drifter:

> Kjærlighet [er] de *bånd mellom ulike instanser i hvert menneske*,[114] *mellom mennesker*, og mellom *mennesket og verden*, som bekrefter og skaper *sannhet, skjønnhet og godhet*; i, mellom og utenfor mennesket i verden. Kjærlighet kan ikke tenkes uten sakralitet, hellighet. Hellighet kan ikke skilles fra kjærlighet uten å opphøre å være hellighet. Kropp og kjønn er primære kategorier i kjærlighetens diskurs (…) knyttet så nært som mulig til erfaring, som alltid er kjønnet og knyttet til kroppen som sted og fenomen. Det aller viktigste aksiomatisk/ontologiske utgangspunkt og begrunnelse for disse overveielser og definisjoner ligger i forestillingen om at *Gud er kjærlighet*. Det betyr blant annet at det aller viktigste *maktprinsipp* i verden heter kjærlighet.[115]

Grundtvig opfatter som nævnt ifølge Heggem kærlighed som en egenskab ved det værende. Denne ontologiske kærlighed er det, som gør eller kan gøre verden skøn og hellig. Et menneske er et helligt væsen, fordi den universelle og kosmiske guddommelige kærlighed arbejder gennem eller kan virke gennem mennesker. Det er det, som Grundtvig mener, når han siger, at Gud er kærlighed. Grundtvig taler ikke så meget om Gud, men meget mere om verden, når han siger, at Gud er kærlighed:

---

[112] Sml. en tilsvarende tolkning i Boas 1993, 183.
[113] Heggem 2005, 183.
[114] Kærligheden er ifølge Heggem hos Grundtvig det bånd, som integrerer forskellige aspekter af individet. Jf. nedenfor om fuldkommenhedens bånd.
[115] Heggem 2005, 16.

> Det er *Kiærlighedens Allmagt* som bekrefter og begrunner hele estetikken hos Grundtvig, er den essensielle sammenheng til og symbol på hans måte å bruke forestillingen om og troen på det ontologiske ved utsagnet *Gud er kjærlighet* (…) Hva ordet *Gud* ellers måtte bety eller fortolkes som, er tildels en åpen og svært variabel sak. På samme måte som vi så overfor, at mennesket i kraft av det hellige er en del av et universelt liv, er det på tilsvarende måte del av en universell estetikk, et makrokosmos av skjønnhet som det ikke kan melde seg ut av, bare uttrykke på mangfoldige måter.[116]

Heggem 2005 fortolker Grundtvigs kærlighedsforståelse, som den kommer til udtryk i hans salmer. Hun inddrager også Grundtvigs prædikener, men hendes vigtigste materiale er Grundtvigs *Sang-Værk* fra 1837. Alligevel er det interessant, at en række af de træk, som blev fremhævet ovenfor i forbindelse med analysen af Grundtvigs brug af udtrykket ”Gud er Kiærlighed”, savnes i Heggems fremstilling. Det er også overraskende, at udtrykket Gud er kærlighed ifølge Heggem hos Grundtvig kan vendes om til sætningen, at kærligheden eller kærlighed er Gud. Sætningen ”Gud er kærlighed” er ifølge Heggem hos Grundtvig en beskrivelse af de gode kræfter og skønne og hellige energier, som ethvert menneske på jorden kan opleve både ude i verden og inden i sig selv:

> Jeg tolker Grundtvigs bidrag til den kristne tradisjons retorikk (…) som en attest til det å konsentrere oppmerksomheten genuint til fenomenet kjærlighet. I et slikt perspektiv er det mulig for Grundtvig å betro seg til den kristelige retorikk uten at den representerer et destruktivt maktspråk.[117] Bare i dette lys vil den kristne retorikk kunne fremstå som en stolt, vakker og seirende maktfaktor, idet den igjen og igjen blir brukt som nødvendig støtte og utgangspunkt for det å forstå og fortolke fenomenet kjærlighet i verden, slik den i kristen retorikk får sitt aller helligste navn i og med betegnelsen Gud. Slik tolker Grundtvig *Gud er kjærlighet* som et utsagn om væren, et essensialistisk utsagn.[118]

Svend Bjerg 2002 giver især ud fra en undersøgelse af teologien i *Den christelige Børnelærdom* en indgående analyse af Grundtvigs tale om, at Gud er kærlighed. Grundtvigs formuleringer kan ifølge Bjerg let misforstås således, at udtrykket Gud er kærlighed også kommer til at betyde, at kærlighed eller kærligheden ”er Gud”.[119] En sådan fortolkning er ifølge Bjerg ikke Grundtvigs forståelse af udtrykket ”Gud er Kiærlighed”. Udtrykket er ikke en tautologi, og Grundtvigs mening er ikke, at der kan sættes et lighedstegn mellem ”Gud”

---

[116] Heggem 2005, 83.

[117] Heggem fremhæver, at kærlighed er uforenelig med et ”destruktivt” magtsprog. Det kan til dels indvendes imod Heggems fortolkning, at der i al fald i Grundtvigs prædikener hyppigt sker en sammenkædning af magt og kærlighed. Jf. nedenfor.

[118] Heggem 2005, 506.

[119] Sml. opfattelsen hos Heggem 2005.

og ”Kiærlighed”.[120] Udtrykket ”Gud er Kiærlighed” er hos Grundtvig ment som et udsagn, som udtrykker en i princippet ny viden om Gud:

> Når ”Gud” identificeres ved ”kærlighed”, så er selve Guds ”væren” jo bestemt ved kærlighed. Gud kan ikke være noget som helst andet end kærlighed. Men, kunne man spørge, når Gud er kærlighed, hvorfor handler han da ikke altid kærligt? Dette er theodiceens spørgsmål.[121]

Bjerg fortolker Grundtvigs brug af udtrykket ”Gud er Kiærlighed” på den måde, at Grundtvig især taler om Guds ”væren” og ikke så meget om Guds handlinger. Ud fra Grundtvigs brug af udtrykket i hans prædikener - men også i *Den christelige Børnelærdom*[122] - synes det mere nærliggende at antage, at Grundtvig i høj grad taler om Guds handlinger og ikke kun om Guds ”væren”. Når Grundtvig bruger udtrykket i sine prædikener, er det i de fleste tilfælde også ment som en definition af, hvad kærlighed er. Grundtvig anvender som nævnt hyppigt en ostensiv definition på begrebet kærlighed ved at pege på Guds handlinger og samtidigt hævde, at netop sådanne handlinger er udtryk for sand kærlighed. Bjerg fortolker ikke Grundtvigs tanke på den måde som et eksempel på en ostensiv eller pegende definition. Ifølge Bjerg taler Grundtvig om Guds ”væren”, og på den måde løber Grundtvig med sin brug af ”Gud er Kiærlighed” ind i teodiceens problem:

> Det tilsyneladende misforhold mellem Guds kærlige væren og hans ukærlige handling afklarede Grundtvig i sin vision af altings genoprettelse (…) Når al ikke-væren er forsvundet, så følger anden fase med nødvendighed, for så kan og må kærligheden blive alt i alle (…) Sammenfattende sagt var Grundtvig advokat for en lære om apokatastasis (…) Grundtvig var tilhænger af en konsekvent lære om genoprettelse (…) Alt det, som er blevet skabt, bliver genoprettet.[123]

---

[120] Bjerg 2002, 144: ”Resultatet af en (…) tautologisk læsning er, at man (…) kan nøjes med et af to, enten Gud eller kærlighed. Ordene står jo for det samme. Men så ofrer man enten ”Gud” på kærlighedens alter eller ”kærlighed” på Guds alter, ’thi ofrer vi ikke Gud for kærlighedens skyld, så ofrer vi kærligheden for Guds skyld’ (Feuerbach)”. Men Bjerg mener dog stadig, at Grundtvigs faktiske anvendelse af udtrykket ”Gud er Kiærlighed” er problematisk: Bjerg 2002, 145: ”Grundtvig gav kærligheden gudelig rang, åbenbart helt uden bekymring for, om religionskritikere a la Ludwig Feuerbach kunne have ret i, at så havde man reelt erstattet Gud med kærlighed”. Bjerg refererer til den tyske venstrehegelianske filosof og religionskritiker Ludwig Andreas von Feuerbach (1804-1872).

[121] Bjerg 2002, 144.

[122] VU VI, 152, 120 og 127.

[123] Bjerg 2002, 145 og 148. - Aronson 1960 og 1967 udtrykker også den tese, at Grundtvig er fortaler for en slags apokatastasis-lære. Grundtvig kender ikke til nogen dom eller straf over de ugudelige (Aronson 1960, 76). Jordens mennesker er ikke ondsindede, men mangler de nødvendige kræfter og ressourcer til at virkeliggøre deres principielt gode og

Bjergs tanke synes at være, at Grundtvigs opfattelse af Gud er en forestilling om den milde, kærlige, omsorgsfulde, restituerende fader, som ikke kan, vil eller ønsker at straffe eller dømme nogen mennesker. Grundtvig skelner i sine prædikener mellem en faderlig og moderlig type af kærlighed.[124] Den faderlige kærlighedstype er i Grundtvigs prædikener en mere fuldstændig, højere udviklet og mere sand form for kærlighed end den moderlige. Den moderlige kærlighed er den altid tilgivende, aldrig irettesættende og altid nærende og restituerende kærlighed. Det kan hævdes, at Bjerg indirekte tolker Grundtvigs kærlighedstanke som en sådan moderlig kærlighedstype. Bjerg anvender dog ingen steder begrebet ”moderlig” i sin analyse af Grundtvigs teologi eller kærlighedsforståelse.

Ifølge Bjerg får Grundtvig et problem med udtrykket ”Gud er Kiærlighed”. Dette problem løser Grundtvig derefter ifølge Bjerg ved en lære om apokatastasis eller alle tings genoprettelse[125] og ved en tanke om, at det onde er noget ikke-værende.[126] Grundtvig hævder med sin lære om apokatastasis, at Guds kærlighed vil sejre og vise sig til sidst:

> Tro og erfaring tørner sammen. Det tilsyneladende misforhold mellem Guds kærlige væren og hans ukærlige handling afklarede Grundtvig i sin vision af altings genoprettelse. Da viste Gud sig at være helt på livets og dermed på kærlighedens side. Intet kan kile sig ind mellem Gud og kærlighed.[127]

Først på den yderste dag vil det vise sig, at Gud faktisk ”er” kærlighed. Grundtvigs tanke om en sådan apokatastasis indebærer ifølge Bjerg, at ingen mennesker vil blive straffet på dommens dag.[128] Ifølge Bjerg er enhver tanke

---

kærlige hensigter og vilje. Jf. Aronson 1967, 166: Kristendommen indebærer ikke først og fremmest ifølge Grundtvig etiske normer, men en ny kraftkilde til mennesker i deres naturlige bestræbelser for at blive gode og lykkelige. Jf. Aronson 1960, 243: Grundtvig ser det onde og ukærligheden som en slags ikke-væren, ”en negativ storhet” eller ”et tomrum”. Hans tankegang er romantisk og tenderer mod en monistisk metafysisk opfattelse, hvor det onde ikke har nogen egentlig realitet. Grundtvig glemmer ifølge Aronson smerten, lidelsen, skylden og synden. Han springer langfredag over og går direkte til glæden og befrielsen på påskedagen.

[124] Jf. senere.

[125] Jf. Bjerg 2002, 181, 145, 146, 147, 148 og 128.

[126] Bjerg tilskriver Grundtvig en metafysisk tanke om, at der gives en form for ”ikke-væren”. Ondskaben, løgnen, den onde djævel og hans yngel er ifølge Bjergs tolkning af Grundtvig noget ”ikke-værende”. Jf. Bjerg 2002, 147-148, hvor begrebet ”ikke-væren” optræder ikke færre end 14 gange som en forklaring på Grundtvigs tanker om kærligheden og Guds kærlighed. Begrebet ”ikke-væren” optræder ikke i *Den christelige Børnelærdom*.

[127] Bjerg 2002, 145.

[128] Bjerg 2002, 148: ”Det særprægede i Grundtvigs tankegang er, at ’kampen’ ikke kan siges at ende med ’dom’. Denne tanke lå ham åbenbart fjernt”. Bjerg 2002, 146: ”Jeg vil nu

om dom fremmed for Grundtvig. Bjergs fortolkning af Grundtvigs tanker om alle tings genoprettelse og om, at der ikke vil ske nogen dom, er overraskende ud fra indholdet af Grundtvigs prædikener, [129] hvor Grundtvig ofte taler om straf og dom over de ugudelige og Guds fjender:

> Gud kommer af Gud, kærlighed kommer af kærlighed. Begge er ”størst” og for så vidt fælles om alt. Kort sagt, Gud er kærlighed. Grundtvig citerede 1 Joh 4,8.16, ”Gud er kærlighed”. Han tilføjede konsekvent det lille markante ord ”kun”, ”kun Han er Kiærlighed”. Kun Faderen, ikke Sønnen og Ånden, *er* kærlighed (…) Grundtvig forstod altså ikke sætningen ”Gud er kærlighed” som en tautologi, men derimod som et udsagn om identifikation (…) så følger deraf, at man ikke kan tale om Gud uden samtidig at tale om kærlighed, lige som man ikke kan tale om kærlighed uden samtidig at tale om Gud.[130]

I.13 Konklusion

Den ovenstående analyse har vist, at kærlighedsforståelsen og den faktiske brug af ord som ”kiærlig” og ”Kiærlighed” og af udtrykket ”Gud er Kiærlighed” i Grundtvigs prædikener er forbundet med og præget af grundlæggende skemaer blandt andet om det faderlige og faderligheden. Dette

---

vende tilbage til identifikationen af ’Gud’ ved ’kærlighed’ for at se, hvordan Grundtvig løste theodiceens problem med livets ondskab. Det kan af og til slå en, hvad Grundtvig ikke reflekterede over. Hans tavshed kunne være talende. Således spildte han ikke mange ord på domstanken, slet ikke på, hvad man så smagfuldt har kaldt dommen med ’dobbelt udgang’, frelse eller fortabelse. Denne tavshed provokerer naturligt et modspørgsmål frem: var Grundtvig da tilhænger af læren om apokatastasis, alle tings genoprettelse”. Bjerg giver især en analyse af Grundtvigs tankegang i *Den christelige Børnelærdom*, men det anførte citat inddrager Grundtvigs tanker om dom i det hele taget, og Bjerg 2002 inddrager ofte tekster, Grundtvig-formuleringer og materiale, som ligger uden for *Den christelige Børnelærdom*. Ud fra Grundtvigs prædikener må det anførte citat om Grundtvigs forhold til dom og straf virke overraskende. Grundtvig taler hyppigt i sine prædikener om dom og straf. Jf. GPV VI, 221: Verdens børn tror, at de kan komme ”sovende til Himmerig” ved ”at nægte Helvede”. Det er også svært at se, at Grundtvig i sine prædikener skulle være konfronteret med et teodice-problem. Ifølge Grundtvigs prædikener er kærligheden defineret ved det, som den faderlige magt rent faktisk gør. Sml. også analysen af Grundtvigs brug af ”Gud er Kiærlighed” hos Grell 1980, 81 og 82, hvor Grell fremhæver, at Grundtvig sammenholder en række forskellige egenskaber hos den kærlige Gud på en sådan måde, at Grundtvig ikke har et teodice-problem eller ser en modsigelse mellem Guds kærlighed og hans handlinger. Jf. GPV I, 434 om de forskellige og i verdens øjne modsatrettede ”Guddoms-Egenskaber”, som er sammenføjet i Gud, og som mennesker ikke skal adskille.

[129] Ord som genoprettelse, alle tings genoprettelse, apokatastasis eller tilsvarende begreber forekommer ingen steder i *Den christelige Børnelærdom*. Dette indrømmes da også af Bjerg.

[130] Bjerg 2002, 143-144.

særlige træk ved Grundtvigs brug af udtrykket ”Gud er Kiærlighed” og den deraf følgende specifikke forståelse af udtrykket er ikke hidtil blevet behandlet i Grundtvig-forskningen. Brugen af den ostensive definition på kærlighed og de grundlæggende skemaer i Grundtvigs prædikener om det faderlige kan i høj grad være med til at forklare den faktiske brug af ord som ”kiærlig” og ”Kiærlighed” i disse tekster.

Sammenkædningen af kærligheden og faderligheden udgør et kognitivt skema i Grundtvigs prædikener. Rent kvantitativt kan det påvises, at begreber om det faderlige som ”faderlig”, ”Fader” og ”Faderlighed” hyppigt forekommer, når ordene ”kiærlig” og ”Kiærlighed” optræder. Denne tendens synes at blive endnu tydeligere i årene 1846-1849 sammenlignet med Grundtvigs prædikener i perioden 1832-1846.[131]

[131] Jf. Nyborg 2011a.

Kapitel II: N. F. S. Grundtvig og kærligheden til næsten

II.1 Indledning

I den kristne tradition har tanken om næsten og kærligheden til næsten spillet en vigtig rolle. Men hvem er denne næste, og hvad vil det sige, at et menneske skal elske sin næste?[132] Ved at inddrage historiske kristne tekster kan man få forskellige svar på sådanne spørgsmål. I det følgende skal der gives en analyse af, hvordan Grundtvig forholdt sig til spørgsmålet om næsten og kærligheden til næsten. Det skal især undersøges, hvordan Grundtvig rent faktisk anvendte begreberne ”Næste” og ”Kiærlighed til Næsten”, og hvordan han anvendte begreber som ”Medmenneske” og ”Med-Menneske”.

Forskningen vedrørende Grundtvigs opfattelse af kærligheden til næsten har ofte været baseret på andre tekster af Grundtvig end hans prædikener. Denne forskning skal undersøges og diskuteres senere. Grundtvigs prædikener repræsenterer et righoldigt materiale til at belyse hans tanker om næsten og kærligheden til næsten, og disse tekster udgør et materiale, som i forhold til emnet synes at være mere relevant og centralt end Grundtvigs mange andre skrifter om kirkepolitik, oplysnings- og samfundsspørgsmål, folk og fædreland.

II.2 Det som gør en forskel

Man finder i Grundtvigs prædikener en række eksempler på én bestemt overvejelse eller et slags ”moderne” problem: Er kristendommen eller den kristne tro – når det kommer til stykket – kun ”Tant og Daarskab”?[133] Er kærligheden til næsten måske den rene ”Tant” eller ”Daarskab”? Gør kristentroen eller kærligheden nogen virkelig forskel?[134] Grundtvigs pointe i den forbindelse var, at kærligheden til næsten skal og må gøre en forskel. Hvis en sådan kærlighed til et andet menneske ikke gør en virkelig forskel for ham

---

[132] Med den tyske filosof Freges begreber kan man på den måde spørge om begrebet næstes ”Sinn” og ”Bedeutung” og om den ”Sinn” eller konnotation, der ligger i næstekærlighedsbegrebet.

[133] GPV I, 317, GPV I, 377, GPV VII, 321, GPV II, 161 og GPV I, 52.

[134] Jf. ”3die Søndag efter Trinitatis 1848”: Hvis ikke de kristne kan udvise en større kærlighed end verdens børn, er det en skam og vanære for Kristus: ”Det skeer da, naar vor Christendom er død og ufrugtbar, saa vi bliver ved at være de gamle Toldere og Syndere, vi var, uden nogen kiendelig Forskiel”. At noget er ”kiendeligt” betyder, at det kan ses. Jf. GP VII, 327: ”Vi” (de kristne) er nu ”blevet for oplyste til at tænke, Beskrivelsen giør det og henvende derfor hele vor Opmærksomhed paa hvad der griber virksom ind i Livet”.

eller hende, er kærligheden til næsten uden noget formål og derfor ifølge Grundtvigs logik helt meningsløs.

I den sammenhæng trak Grundtvig en række paralleller mellem forskellige typer af relationer: Et menneskes forhold til sin næste svarer i strukturen til mesterens forhold til lærlingen, kongens forhold til sit folk, husfaderens forhold til hans hus og familie og en forælders forhold til et barn, som er i færd med en vækst-, lærings- eller udviklingsproces.[135]

II.3 Grundtvigs bestemmelse af selve næsterelationen

Når et menneske møder sin næste, indebærer selve formen af denne relation ifølge Grundtvig, at han møder og netop bør og skal møde dette andet menneske som en, der er større, stærkere, bedre og klogere end sin næste.[136]

Kærligheden til næsten skal gøre en forskel og have udviklende, omformende og forbedrende virkninger på det andet menneske. Det, som kan være nyttigt for min næste, er ifølge Grundtvig netop, at han i kraft af relationen til mig forandrer sig og bliver større, stærkere, klogere og bedre.

Når det kristne menneske møder sin næste, møder han et menneske, som i kraft af selve karakteren af denne næsterelation er svagere og mindre oplyst, som sidder fast i denne verdens mørke, og som lever i en ufrihed og mangel på

---

[135] Kærlighedsforståelsen i Grundtvigs prædikener er præget af et skema, som handler om relationen mellem en faderlig eller stærkere og en sønlig eller svagere agent. Jf. GPV II, 62 og GPV III, 425-426: ”Det er med den Himmelske Fader, som med alle kiærlige men ogsaa alvorlige og virksomme Fædre paa Jorden”. Ord som ”ligesom” og ”saaledes” anvendes til at parallelisere to eller flere typer af relationer. Sml. GPV II, 360: Gud stiller med rette krav til sine børn på jorden: ”Ja, m. V. [mine Venner] saaledes ønske vi jo, og kræve det med rette af vore Børn, saalænge vi sørge for, at de hverken fattes Mad eller Drikke eller Klæder, at de da skal giøre med Glæde det Arbeide, vi ønske og de kan overkomme (…) og dog er Ingen af os nær saa god ved sine Børn som den Himmelske Fader ved Sine”. Sml. også de samme paralleller i GPV VI, 270. Sml. Brandt 1880 II, 344 (den 20. søndag efter trinitatis 1870): Relationen mellem en fader og en søn har den samme form som relationen mellem Kristus og menigheden og ægtemanden og hustruen: ”Den kristelige Ægtemand elsker sin Hustru og gjør hende lykkelig, ligesom Kristus Menigheden, og den kristelige Hustru er sin Mand underdanig i alle Ting, ligesom Menigheden er Kristus”. Denne særlige relation med dens forskellige typer af kærlighed, dyder og roller udgør ”Fuldkommenheds-Baandet”. De to parter i relationen er ”Aanden”, som er den stærkere maskuline part, og ”Hjærtet”, som er den svagere feminine part. Sml. også Brandt 1880 II, 110 (den 4. søndag efter trinitatis 1868) og Brandt 1880 II, 140 (allehelgensdag 1868): De kristne skal ”voxe op til” Kristus på samme måde, som en ”Brud” skal ”voxe op til” sin ”Brudgom”. Denne vækst muliggøres ved den stærkere parts kærlighed til den svagere part og ved den svagere parts genkærlighed til den stærkere part, som elskede først.

[136] Jf. Nyborg 2011f.

dyd og godhed.[137] Selve begrebet et menneskes ”Næste” er på den måde i de fleste tilfælde i Grundtvigs prædikener bestemt som en, der er svagere og mindre vidende, og dette menneske optræder som en ”Næste” netop, fordi han har en svagere grad af kraft, viden, kærlighed og godhed.[138]

Det kognitive skema og dets viden om næsten i Grundtvigs prædikener betyder, at selve det at betegne et menneske som en ”Næste”, indebærer, at han tillægges bestemte egenskaber så som en relativt lavere grad af godhed, kærlighed, viden eller magt. Skemaet rummer en forudviden om, hvad en ”Næste” er. Rollerne i næsterelationen kan dog også i Grundtvigs prædikener blive vendt den anden vej. Formen af selve relationen er i så fald stadig den samme i den forstand, at næsterelationen er en relation mellem to ulige parter, men i nogle tilfælde optræder ”Næsten” som den stærkere part. Det er tydeligt, når Grundtvig i sine prædikener på den 13. søndag efter trinitatis forklarer, at Kristus er ”vores” næste, fordi Kristus er den stærkere agent, som på en faderlig måde kan helbrede, forandre, opdrage, oplyse og drage de elendige ud af synden.

Når det kristne menneske møder sin næste, kan han komme til at tvivle om, hvorvidt han kan leve op til rollen som den, der er større og klogere, men ifølge Grundtvigs prædikener skal det kristne menneske ikke tvivle, men fastholde bevidstheden om sin rolle. Over for næsten skal han være som en slags fader, som kan forbinde det knækkede rør og puste liv i den rygende tande. Grundtvig siger om næstekærligheden i en prædiken fra 1836:

> Men det skal trøste os, naar denne [vores] Mangel paa levende Tro og Tillid forfærder vor Sjæl, og det skal giøre os billige og kiærlige mod Næsten, som tvivler, hvor han aabenbar burde troe. Vel har det ingen Nød, at vi til daglig Brug gaae for strængt irette med os selv, men just derfor fristes vi i Trangens og Farens Stund til aldeles at henfalde til Mistvivl og Mismod og fristes daglig til at gaae meget for strængt i Rette med Næsten, fristes til at nedbøie hvor vi skulde opreise, straffe hvor vi skulde trøste, saare hvor vi skulde læge.[139]

Det centrale i kærligheden til næsten betyder, at ”vi” (de kristne) ikke må

---

[137] GPV I, 24.

[138] I et mindre antal prædikener synes kærligheden til ”Næsten” at betegne kærligheden til de kristne brødre. Et eksempel herpå er ”13de Søndag efter Trefoldighed 1849”. I denne prædiken skildres denne kærlighed dog også som en faderlig vertikal type af kærlighed. Relationen er ikke en relation mellem to lige parter, heller ikke selvom der er tale om to kristne brødre i menigheden. Også i GPV VI, 351: ”Onsdagen 9de Octbr 1844” synes kærligheden til ”Næsten” at betegne kærligheden til de kristne brødre og søstre.

[139] GP IX, 264: ”7de Søndag efter Trinitatis 1836”.

> undlade Noget, hvorved vi tør haabe at udrive Næstens Sjæl af Dødens Strube, at udfrie (...) [dem, som er vores ”Næste”] fra Mørkets Magt og overflytte dem i Guds Søns vor Herres Jesu Christi lyse og lyksalige Rige.[140]

Grundtvig afviste to opfattelser, der i følge hans prædikener var vidt udbredt i samtiden. Den opfattelse af kærligheden til næsten, som formuleres i Grundtvigs prædikener, afviser dels, at kærligheden skulle være en valgmulighed, som uden videre står åben for alle mennesker,[141] fordi alle mennesker er sideordnede individer med den samme form og udviklingsgrad, og dels, at en sådan kærlighed til næsten skal tage udgangspunkt i og opfylde, hvad det andet menneske skulle opfatte som sine egne nødvendige behov.[142]

Grundtvig havde to pointer i sine tanker om kærligheden til næsten: (1) Det er ikke uden videre muligt for ethvert menneske at udvise sand og ægte kærlighed til sin næste. En sådan kærlighed forudsætter, at der er foregået en form for åndelig eller moralsk modning og udvikling i det menneske, som skal elske næsten. Det, som er realt muligt for en fader eller en mester, er ikke endnu muligt for et barn eller en lærling, selvom meningen er, at det engang i fremtiden skal blive muligt. (2) En sand og ægte kærlighed til et medmenneske kan ikke tage udgangspunkt i, at denne næste eventuelt har subjektive opfattelser af, hvad der er hans eller hendes egne behov, trang eller nød, eller tage udgangspunkt i, hvad det andet menneske tilfældigvis tænker er til hans gavn eller glæde.

Vantroens ånd er stærk i verdens børn, og ”Djævelens (...) egen Aande (...) er mægtig i Vantroens Børn og driver dem til at trælle og at tale for sig”.[143] Næsten lever i en slags falsk bevidsthed eller med en ofte forekommende formulering i Grundtvigs prædikener: Han ”veed ikke, hvad der tjener til hans

---

[140] GP V, 304-305: ”Tiende Trinitatis Søndag 1832”.

[141] Kærligheden til næsten er ikke en handlemulighed for alle mennesker: Jf. ”Fastelavns-Søndag 1848”, GP XI, 240: ”1ste Søndag efter Trinitatis 1838” og GP VIII, 247 og 248: ”1ste Trinitatis Søndag 1835”.

[142] Det er denne form for falsk imødekommende kærlighed til næsten, som Grundtvig i sine prædikener betegnede som en ”Abekiærlighed”. Jvf. nedenfor.

[143] GP XI, 126: ”5te Helligtrekonger-Søndag 1838”: Verdens børn taler på vegne af den onde djævel, og de taler med hans stemme. Sml. det følgende udtryk, hvor Grundtvig taler om de mennesker, som er vores ”Næste”: ”den aandelige Dvale hvori de ere neddyssede af deres Sjæls og Saligheds bittre Fiende, som er mægtig i Vantroens Børn” (GP VII, 199: ”Almindelig Bededag 1834”). Når det kristne menneske møder sin næste, er det et sammenstød mellem to ånder. Ud af næstens mund taler verdens ånd, og ud af den kristne broders mund taler Guds og kærlighedens ånd.

Fred".[144] På samme måde som en forælder må optræde forstandigt og ansvarligt og handle ud fra sin position som en, der er større og klogere end barnet, må et kristent menneske handle ud fra et tilsvarende ansvar over for sin næste. Sand kærlighed skal på den måde "fremelske" en "Dyd", "Dygtighed", "Evne" eller "Godhed" i medmennesket på samme måde, som det er hensigten med relationen mellem et barn og en fader eller mellem en discipel og en mester.

At elske sin næste er ifølge Grundtvig at opdrage og drage næsten opad og sætte ham i stand til at handle på en ny og bedre måde dvs. på en måde, som han måske ikke lige nu forstår er en bedre måde, men som han engang i fremtiden vil indse er en langt bedre måde.

Grundtvig beskriver naturen af den opdragelse, som finder sted i menigheden, hvor Kristus optræder som en faderlig opdrager, med det bibelske udtryk "Hans Aag er lifligt og Hans Byrde er let", og Grundtvig anvender dette udtryk til en almen beskrivelse af den faderlige opdragelses væsen.[145] At komme ind i en opdragelsesproces er ikke uden problemer.[146] Opdragelsen indebærer, at der stilles krav og forventninger til det menneske, som skal opdrages, men denne byrde og dette åg er i en dybere forstand ifølge Grundtvigs tanker om opdragelsen let at bære. Byrden, åget og kravene fører nemlig efterhånden frem til en forbedring og forandring af det menneske, som gennemgår opdragelsens proces.

Begreber som "Opdragelse" og "opdrage" spiller en fremtrædende rolle i Grundtvigs prædikener. Alene i hans prædikener i 1840-erne optræder disse begreber langt over 100 steder.[147] En af de mest centrale tanker i disse prædikener er, at hvis mennesker skal nærme sig frelsen og himmeriget, skal

---

[144] Jf. GPV I, 71, GPV VI, 283, GPV II, 328 og GPV I, 452. Tanken om, at syndens børn ikke ved, hvad der tjener til deres "Fred" forstået som deres sande fordel og nytte er fundet ikke færre end 159 steder i Grundtvigs prædikener 1832-1849 og 1854-1856 og udgør et af de mest almindelige udsagn i disse tekster. Tanken bygger på den forestilling, at et barn umuligt kan have nogen sand viden om, hvad der er til dets fordel eller nytte.

[145] Jf. GPV I, 154, GPV VI, 286, GPV I, 208, GPV III, 79 og GPV V, 186.

[146] Jf. GP X, 304-305 om verdens selvkloge teologers indbildske, falske, naive og "Tyrkiske" opfattelse af Guds uendelige kærlighed og "Naade".

[147] Eksempler på Grundtvigs brug af "Opdragelse" og "opdrage" alene i perioden 1839-1849 er: GPV I, 456, GPV V, 298, GPV II, 62, GPV I, 24, GPV I, 34, GPV I, 431, GPV V, 104, 106, GPV V, 132, GPV II, 122, GPV II, 80, GPV VII, 10, GPV VI, 8, 29, GPV III, 206, GPV V, 165, 210, 238, GPV I, 367, 368, 370, GPV V, 364, 365, GPV III, 397, GPV VI, 327, 386, GPV I, 154, "Onsdag 3die Decber 1845", "1ste Helligtrekonger-Søndag 1846", "2den Juledag 1847", "4de Sønd. e. Paaske 1848", "Trinitatis-Søndag 1849" og "10de Søndag efter Trefoldighed 1849".

de drages ud af ”Verden” gennem en opdragelsesproces. Når et kristent menneske ser på sin næste, byder den kristne tanke om næstekærligheden og ifølge Grundtvigs prædikener almindelig ansvarlighed og anstændighed, at det kristne menneske gør alt, hvad det kan, for, at denne næste kan blive draget ud af, opdraget og befriet fra verdens mørke.

I Grundtvigs prædikener finder man ikke nogen stor tillid til det ”naturlige”.[148] Den opfattelse, som man finder i hans prædikener af det ”naturlige” menneske, adskiller sig fra den opfattelse og fortolkning af Grundtvig, som ofte er blevet fremført i Grundtvig-forskningen.[149] Det ”naturlige” menneske er i Grundtvigs prædikener i høj grad lig med ”Næsten”. Det ”naturlige” menneske er det menneske, som endnu ikke er blevet en sand kristen, og som endnu ikke er kommet ind i den nødvendige opdragelsesproces. Grundtvig beskriver i en prædiken dette ”naturlige” menneske – ifølge sammenhængen udtrykkeligt det samme som de kristnes ”Næste” – således:

> Nu er det vist nok saa, at det gamle Menneske, hvor helligt og gudfrygtigt det end anstiller sig, kan dog aldrig fornægte sig selv, men gaaer bestandig irette med Gud, søgende sin egen Ære.

---

[148] I det naturlige ikke-kristne menneskes sind og legeme findes ”intet Godt”. Jf. GPV VI, 116, ”5te Faste-Onsdag 1846” og ”Onsdagen 6te Juni 1849”.

[149] At Grundtvig gik ud fra en optimistisk menneskeopfattelse og ud fra en tillid til godheden i det skabte menneske hævdes f. eks. af Thaning 1963, Boas 1993, Heggem 2005, Stokholm 2003 og Birkelund 2008. Ifølge Aronson 1960, 299, 300 og 301 havde Grundtvig en uluthersk, naiv, alt for optimistisk og kristeligt set problematisk tillid til det naturlige menneske. Det onde findes ikke så meget inden i som uden for mennesker i form af en fremmed magt. Guds frelse består i en restauration og ikke af en opdragelse eller omformning af det naturlige menneske (Aronson 1960, 90-91). Det, som mennesker har brug for, er at få tilført flere kræfter og ressourcer. Det naturlige ikke-kristne menneske har allerede den gode og kærlige hensigt og vilje, og det efterstræber ikke noget, som er imod Guds vilje. - Sml. Bugge 1965, som flere steder understreger, at Grundtvig – på trods af hans ivrige tale om, at opdragelsen og oplysningen bør ske på en ”naturlig” måde – ikke havde nogen stor tillid til det naturlige menneskes iboende moralske godhed. Jf. Bugge 1965, 312. Når Grundtvig taler om det naturlige, taler han ifølge Bugge om opdragelsens form, funktion eller metode, men ikke om en eventuel godhed, som skulle eksistere hos dem, der skal oplyses og opdrages. Jf. også Prenter 1983, hvor Grundtvigs opfattelse af gudbilledligheden analyseres, og hvor Prenter på en overbevisende måde argumenterer for, at Grundtvig ikke havde en tro på det naturlige ikke-kristne menneskes godhed (Prenter 1983, 63-64). Jf. også Nyborg 2012a. Jf. ”2den Søndag efter Paaske 1848” om det før-kristne menneskes fuldstændige blindhed: ”Ligesom vi veed, at Solen selv er usynlig for alle de Blinde, saaledes følger det ogsaa af sig selv, at de allerklareste aandelige Sandheder er skjult for de aandelig blinde og til dem hører vi alle af Naturen, hvorfor vor Herre Jesus ligesaavel siger, at han er kommet til Verden for at giøre de Blinde seende som for at giøre Syndere salige”.

Det naturlige menneske drives af selvrådigheden og indbildskheden. Grundtvig siger om det naturlige menneske, at det ”ophøier sig selv, eller kalder Noget sit Eget, eller er misfornøjet ved Noget af Alt det Gud har gjort, Hans Førelser og Foranstaltninger”. Det naturlige menneske er præget af ”Kiødets Gierninger ligesaavel Had og Avind, Kiv og Trætte, Tvedragt og Partier, som Hoer og Mord, Fraadseri og Drukkenskab”.[150]

Kærligheden til næsten bør ifølge Grundtvig ikke kun være oplysende eller kærligt givende, men indgribende og forandrende. I forholdet til sin næste er det kristne menneske en slags opdrager eller op-drager. Den centrale funktion i næsterelationen er en læringsproces. Det kristne menneske agerer eller bør agere over for medmennesket ”som en Mand med sin Næste” på samme måde, som ”Herren” optrådte over for Moses på bjerget, og på samme måde, som Jesus optrådte over for sine disciple, ”som en Mand med sin Næste”.[151]

Det er imidlertid ikke meningen med denne ulige relation, at den part, der vælger at vise næstekærlighed, skal løbe rundt i verden og ophøje sig selv som større, bedre eller klogere end sin næste. Grundtvigs tanke er, at enhver næsterelation – enhver relation, hvor et menneske relaterer sig til en, som er hans ”Næste” – eller i al fald den typiske næsterelation rent faktisk er en sådan ulige relation. Denne ulige eller asymmetriske relation er fra Grundtvigs side ikke ment som et postulat eller en normativ teori om, hvordan virkeligheden bør indrettes, men ment som en beskrivelse af den faktiske virkelighed.

---

[150] De tre sidste citater er fra: GP VIII, 313-314: ”Fjortende Søndag eft. Trinitatis 1835”. Jf. GP XII, 201: ”Det naturlige Menneske” er tilbøjeligt til ”Dovenskab”, ”Mismod”, ”Misfornøielse” og ”Svir og Sværm” (drukkenskab og moralsk fordærv). Det kender intet til ”Ære og Skam”. GP I, 330: Det naturlige menneske er tilbøjeligt til ”Fraadserie”, ”Drukkenskab” og ”Svir og Sværm”. Det er åndløst og ”træller for Ormen og søger sin Lyst i Forraadnelse”. Jf. også GPV V, 318 om lysten og trangen til ”Svir og Sværm” hos det naturlige ikke-kristne menneske. Det naturlige menneskes uvidenhed og ukærlighed viser sig i dets lyst og trang til tøjlesløshed, sanselige nydelser og ”Svir og Sværm”. At være kærlig indebærer, at man i mange tilfælde nægter sig selv det, som i verden opfattes og lovprises som glæder og nydelser.

[151] GP VII, 297. Udtrykket ”som en Mand med sin Næste” er 1740-bibelens oversættelse af 2 Mos 33, 11. Udtrykket optræder et overvældende antal gange i Grundtvigs prædikener, og relationen Herren-Moses bruges i Grundtvigs prædikener som en model eller som et skema for det kristne menneskes forhold til sin næste: GPV VII, 293, GPV III, 34, GPV III, 142, GPV I, 392, GPV III, 229, GPV VII, 135, ”Paaske-Mandag 1846”, ”3die Søndag efter Paaske 1846” og ”3die Helligtrekonger-Søndag 1847”. Jf. Brandt 1880 II, 499 (den 9. søndag efter trinitatis 1872): De kristne skal ”tilegne” sig ”den enbaarne Søns Liv”, ”efterligne Naadens Giver” og ”arbejde (…) paa Næstens evige Gavn”. Begrebet ”Herren” i Det gamle Testamente tolkes i Grundtvigs prædikener som en betegnelse for Kristus.

II.4 Den sande og den falske kærlighed til næsten

Grundtvig fremhævede i sine prædikener, at kærligheden til næsten let kan misforstås. Det kristne menneske kan tro, at det skal give næsten det, som han beder om. Over for næsten skal det kristne menneske ikke forfalde til en ”kiødelig Verdens-Kiærlighed” eller ”Sødtalenhed eller Ligegyldighed ved det Onde”.[152] En falsk opfattelse af kærligheden til næsten, som er præget af en sådan kødelig og blødagtig sødtalenhed, kan være en ”Fristelse” for de kristne. Allerede Kristus blev udsat for denne fristelse, men han var klog og snedig nok til at undvige argumenterne fra de jødiske skriftkloge.[153] Hvis en kristen broder blot giver næsten det, som næsten med sin falske bevidsthed beder om, gør han ikke sin næste nogen stor tjeneste.

Den opfattelse af næsten og kærligheden til næsten, som er populær hos de skriftkloge i verden, er falsk. De kristne brødre kan tage ved lære af den måde, som Jesus reagerede på, da han mødte denne falske opfattelse af næsten og næstekærligheden:

> Herren svarer i Dagens Evangelium ganske besynderlig paa de to Spørgsmaal, den Skriftkloge giør til Ham: hvad skal jeg giøre at jeg kan arve det evige Liv? og hvem er min Næste? saa naar de Skriftkloge derefter vil lære os Saligheds Vei og Næstens Ret[154],

---

[152] GP X, 256: ”4de Søndag efter Trinitatis 1837”. Denne prædiken er et skarpt opgør med samtidens opfattelse af kærligheden til næsten, som er en ”Abekiærlighed, som Elis til sine ugudelige Sønner” (GP X, 256). Tanken om denne ”Abekiærlighed”, som ifølge Grundtvigs prædikener var vidt udbredt i samtiden, og som – i en slags naivt accepterende kærlighed – ignorerer forskellen på kristeligt og ukristeligt og godt og ondt, beskrives også i Grundtvigs prædiken ”2den Søndag efter Trinitatis 1847”. At vise kærlighed er det modsatte af at være ”sødtalende”. Umodne børn og verdens børn tror, at ”Sødtalenhed” er barmhjertighed, mildhed og kærlighed, men i virkeligheden er en sødtalende og eftergivende adfærd det samme som ukærlighed og kun et udtryk for frygt og svaghed. Jf. GP X, 256, GP VIII, 251, GP VII, 279, GP V, 319, GP V, 278, GP V, 261 og GP IX, 203.

[153] GPV II, 349.

[154] Tanken er, at det er misvisende at tale om, at næsten skulle have en ret eller rettighed at gøre gældende. Han er en svagere agent og afhængig af en, som er stærkere og mere kærlig, og han ved desuden ikke, hvad der er til hans fordel og nytte. Tanken om, at der findes naturlige individuelle rettigheder som fremført i dele af oplysningsfilosofien kritiseres ofte i Grundtvigs prædikener i 1840-erne. Det er både selvklogt, selvrådigt og ukærligt at skrige på individets umistelige rettigheder. Et menneskes eventuelle ”Rettigheder” er noget, som han har modtaget som en gave ved en udkårelse fra en stærkere agent. Jf. GPV III, 84, GPV I, 432-436, ”6te Søndag efter Trinitatis 1846” og GP XII, 327. Jf. ”11te Søndag efter Trinitatis 1847”: ”Vi behøver ikke at sige hinanden, at store Indbildninger om sig selv, om sin egen Fornuft og Forstand, sine egne Rettigheder (…) det er netop vore Dages store Lyde, som truer med aldeles at forstyrre det borgerlige Selskab og nedbryde det menneskelige Samfund, og at denne Tænkemaade er aldeles uforligelig med Christendommen, det følger (…) klarlig af hele Christendommens Beskaffenhed”.

> da faae vi ikke andet at høre end det store Bud i Moselov og en skiæv Anvendelse af Talen om den barmhjertige Samaritan.[155]

Hos de skriftkloge i verden finder man kun en lovprisning af en falsk form for kærlighed, som ikke rummer noget moment af formaning, advarsel eller irettesættelse af næsten.[156] På den måde kan Grundtvig tale om ”Kiærligheds-Budet, som Verden vel altid vil beskylde os Christne for at ringeagte”.[157] Jesus har vist de kristne brødre et billede af den sande i modsætning til den falske kærlighed til ”Næsten”.[158]

I en prædiken fra 1835 giver Grundtvig et billede af forskellen på den sande og den falske form for næstekærlighed. Den sande kærlighed til næsten kan på overfladen synes hård og afvisende, men den drives af den nødvendige ”Nidkiærhed” for ”Næstens” gavn og nytte. Uden en sådan ”Nidkiærhed” er kærligheden til næsten kun ”Tant” og ”Daarskab”.[159] Ikke bare tanken om den kristne næstekærlighed, men også almindelig menneskelig anstændighed og ansvarlighed må drive det kristne menneske til at have en ”Nidkiærhed” for næstens frelse. Hvis ikke denne næste forandres, forbedres eller opdrages, vil han gå fortabt:

> Medens Jesus vandrede omkring og prædikede for Folket, forkyndte Guds Godhed og Verdens Ondskab, formanede, advarede og straffede baade Venner og Fiender uden Persons Anseelse, da veed vi det syndes tit en haard Tale selv for hans Discipler, og da var der sikkert Mange af de Lovkyndige og Skriftkloge, der syndes at være Engle i Sagtmodighed ved Siden ad ham, men kun af den simple Grund, at deres Hjerte brændte ikke som hans af Nidkiærhed for Guds Huus af Kiærlighed til Næstens udødelige Sjæl og af Had til Guds og Menneskets, evig Sandheds og Saligheds Fiende med alle hans Gierninger og alt hans Væsen, thi alle de Prædikanter, der halte til begge Sider[160] og tage

---

Samtidens krav og påstande om de umistelige individuelle rettigheder er ukristelige og ukærlige og i strid med kristendommens ånd.

[155] GPV II, 349.

[156] GP X, 253-254: ”4de Søndag efter Trinitatis 1837”.

[157] GP X, 253.

[158] ”Pindse Søndag 1848”.

[159] Denne ”Nidkiærhed”, der fastholder det skarpe skel mellem ret og uret og kristeligt og ukristeligt i kærligheden, er et hovedmoment i Grundtvigs prædikener. At være en kærlig discipel indebærer, at man aldrig er blind for og vredes og harmes over vantroen, ukærligheden, hjerteløsheden og ugudeligheden i verden. Nidkærheden viser sig ved en hellig ild og brand i de kristnes hjerte. Jf. GPV III, 312, GPV V, 40, GPV II, 61, GPV III, 261-262, GPV VII, 249, GPV III, 291, GPV I, 26, GPV I, 88, GPV V, 303, ”Midfaste-Søndag 1846”, ”2den Onsdag i Faste 1847”, ”3die Advents-Søndag 1848” og ”Store Bededag 1849”.

[160] 1 Kong 18, 21: Profeten Elias angriber de falske profeter.

> sig det let baade med deres egen og Næstens Sjæl og Salighed, de har godt ved at være sagtmodige i alle de Ting der ikke angaae dem selv men kun Gud og Sandhed.[161]

II.5 Kristus og den himmelske fader viser de kristne et mønster for en sand kærlighed til næsten

Over for næsten skal det kristne menneske være en, som er større, bedre og klogere. Men de kristne er i deres kærlighed til næsten altid udsat for en fristelse nemlig den fristelse at lade næsten sejle i sin egen sø og lade "de Blinde selv see til, hvordan de slap ud" af deres nød og afmægtighed.[162] Når det kristne menneske søger at elske sin næste, møder han desuden i reglen kun modvilje og modstand hos det menneske, som han forsøger at elske. I den situation skal det kristne menneske tage ved lære af det mønster, som han kan se hos Kristus, som også i sin kærlighed til jordens børn blev mødt med modvilje, vrede og modstand:

> Saaledes er vi af Naturen: dorske til at giøre det Gode, vi kan (…) saa hvormegen Lyst vi [i fortiden] end i vor Blindhed kan have havt til at oplyse og veilede Andre, saa taber den sig dog netop i samme Grad, som vore Øine virkelig oplades og oplyses, vi tav da helst med hvad vi veed og lod de Blinde selv see til, hvordan de slap ud af det, dersom ikke Aanden drev os til at lade Lyset skinne og straffede os for vor Mangel paa Menneske-Kiærlighed og paa brændende Lyst til (…) at ligne Ham, den barmhjertige Fader (…) Denne Ulyst og Trevenhed hos de virkelig Oplyste til at lade deres Lys skinne, der stikker saa besynderlig af imod de Blindes Iver for Næstens Oplysning, kan vi (…) see, er en almindelig Natur-Feil hos os syndige Mennesker.[163]

Det ovenfor anførte citat er også interessant derved, at det viser, at Grundtvig ved begrebet "Menneske-Kiærlighed" forstod det samme som ved sit begreb om kærligheden til næsten, og at begge begreber er defineret inden for et faderligt eller paternalistisk skema.

Hvis jeg – i en misforstået solidaritet med min næste – gør mig selv lige med dette medmenneske, og hvis jeg handler ud fra den tanke, at min næste og jeg uden videre er lige oplyste eller har de samme ressourcer, handler jeg ifølge

---

[161] GP VIII, 156: "3die Søndag i Faste 1835". Hadet og kærligheden er i Grundtvigs prædikener sammenknyttet til en samlet figur eller et skema. At hade og at elske er to sider af den samme sag, som for eksempel er udtrykt i nidkærheden. Der findes ingen sand kærlighed uden had, og hadet er kærligheden i en anden form. Man kan ikke elske Gud uden at hade "Verden" og Guds fjender.

[162] GP IX, 251. Den samme tanke udtrykkes i den samme prædiken således: "Under disse Omstændigheder er det da intet Under, vi fristes til at giøre en slem Anvendelse af Herrens Ord: lad dem fare! Blinde ere Blindes Veiledere, som om det var Meningen, at rigtig oplyste Folk aldrig skulde plage sig selv med de Blinde" (GP IX, 252).

[163] GP IX, 251: "4de Søndag efter Trinitatis 1836".

Grundtvigs prædikener helt upassende, og jeg virkeliggør ikke på den måde nogen ægte kærlighed til min næste.[164]

I kærligheden til næsten skal det kristne menneske være ”barmhjertig” og netop ”barmhjertig” på den samme måde, som den himmelske fader er barmhjertig imod sine børn på jorden.[165] En sådan kærlighed og barmhjertighed betyder, at det kristne menneske alvorligt må bekymre sig om næstens ve og vel og derfor formane og vejlede denne næste, når han tydeligt nok er på vildspor og går imod fortabelsen. De kristne skal optræde med en faderlig ansvarlighed over for deres næste.[166]

II.6 Over for de kristnes kærlighed reagerer næsten ofte med modvilje og modstand

Når det kristne menneske vælger at elske sin næste, vil denne næste hyppigt reagere med modvilje, vrede eller modstand. Når næsten bliver mødt med en sand, selvopofrende og forstandig kærlighed, vil han ofte søge at undvige, eller han falder ned i en slags benægtelse eller ”Selvraadighed”.[167]

---

[164] Grundtvig taler på den måde om, at man kan elske sin næste på en falsk måde, som kun overfladisk ser ud til at gavne næsten (GP X, 288, 289).

[165] ”Barmhjertigheden” er i Grundtvigs prædikener den adfærd, som hos en faderlig agent er forbilledlig, passende, nødvendig, mulig og naturlig. Barmhjertigheden er den adfærd, som bevæger sig ovenfra og ned, og som rettes imod de elendige og ”arme”. Jf. etymologien for ord som ”barmhjertighed” og ”misericordia”, hvori indgår ordene ”arm” og ”miser”. Barmhjertigheden er knyttet til den faderlige kærlighedstype. Grundtvig forbinder næsten aldrig i sine prædikener barmhjertigheden med den moderlige kærlighedstype. Barmhjertigheden forudsætter en bestemt grad af myndighed, indsigt, magt og styrke, som ifølge Grundtvigs prædikener ikke forefindes hos moderligheden eller i den moderlige kærlighed. Det kvindelige hører til ”det svagere Kiøn”. En kvantitativ analyse viser, at i de sammenhænge, hvor ordet ”Barmhjertighed” forekommer, optræder ord som ”Moder”, ”moderlig”, ”Moderlighed”, ”Mødre”, ”Kvinde”, ”Kvinder” eller ”kvindelig” kun samlet set i 0,8 % af tilfældene. Eksempler på Grundtvigs brug af begreberne ”Barmhjertighed” og ”barmhjertig”: GPV II, 258-263, GPV II, 277-281, GPV II, 224, GPV III, 289, GPV VI, 37-43, GPV I, 345 samt GPV VI, 8 og 10.

[166] GP X, 255: ”4de Søndag efter Trinitatis 1837”. Det kristne menneske skal elske ”som” eller ”ligesom” Kristus og den himmelske fader dvs. på den samme måde, med den samme motivation, med det samme formål og ud fra den samme eller ud fra en tilsvarende position og autoritet. Denne definition af kærligheden som en form for opdragende ”Barmhjertighed” efter det mønster, som de kristne kan se hos deres himmelske fader, spiller en dominerende rolle i Grundtvigs prædikener: GPV VI, 234-235, GPV II, 272, GPV VII, 253, GPV III, 268, GPV III, 270, 272, ”4de Trinitatis Søndag 1848” og ”4de Søndag efter Trefoldighed 1849”.

[167] At være ”selvraadig” er i Grundtvigs prædikener at indbilde sig, at man udelukkende med sine egne tanker kan finde frem til, hvad man skal eller bør gøre.

Når en ansvarlig og kærlig fader vil opdrage sit barn, og når et menneske vil elske sin næste, støder de af naturlige grunde på en modstand hos den anden part nemlig ”Selvklogskabens og Storagtighedens Fristelser”.[168] Det eneste, som kan gavne næsten, er imidlertid, at han drages ud af mørket og syndens verden, og det er netop formålet og meningen med kærligheden til næsten.[169]

Storagtighedens fristelse består i, at man tror, at man er større end eller lig med sin mester. ”Selvklogskaben” og ”Selv-Klogskaben” viser sig ved, at man elsker og foretrækker og ukritisk stoler på sine egne tanker, fornemmelser og følelser og er utilbøjelig til at anerkende, at der kan findes nogen, som er klogere end en selv. Selvklogskaben er på den måde en form for egenkærlighed og ukærlighed. At være selvklog er at tro, at man kun kan opnå lykken ved at følge sine egne tanker, og at indbilde sig, at man har en ret til at følge sine egne tanker og lyster. At blive mere kærlig indebærer og forudsætter, at man indser, at ens tanker og fornemmelser kan være misvisende.

II.7 Det faderlige og næstekærligheden

En sand fader fornægter sig selv og giver sit liv for dem, som er i hans varetægt. Når det kristne menneske skal elske sin næste, skal det på samme måde forholde sig selvopofrende og selvfornægtende og udvise selvkontrol. Det må ikke lade sine følelser eller sin ”Hidsighed” få overtaget, og selvom næsten viser modvilje eller modstand, skal det kristne menneske optræde mandigt, faderligt og disciplineret:

> Det er nemlig Grunden, mine Venner! hvorfor det falder de virkelig Oplyste[170] saa tungt, flittig og vedholdende at arbeide paa Næstens Veiledning og Oplysning, langt tungere endnu i de aandelige og himmelske end i de verdslige og jordiske Ting. Vi maae nemlig overvinde baade vor Egenkiærlighed og vor Hidsighed, før vi kan giøre det, altsaa ret egenlig fornægte og beherske os selv, hvortil Salomon med Rette siger, der hører meer end til at indtage Fæstninger.[171]

---

[168] ”1ste Helligtrekonger-Søndag 1846”. Selvklogskaben angribes stadigt oftere i Grundtvigs prædikener i løbet af 1840-erne. Jf. GPV VI, 273, GPV VII, 221, ”10de Søndag efter Trinitatis 1846”, ”Pindse-Mandag 1846”, ”15de Trinitatis-Søndag 1846”, ”Christi Himmelfarts-Dag 1847” og ”7de Søndag efter Trinitatis 1847”.

[169] GPV V, 8.

[170] Udtrykket ”de virkelig Oplyste” refererer til de sande, omvendte kristne. Jf. GP XI, 209 og GP IX, 251, 252, 253 og 254.

[171] GP IX, 252: ”4de Søndag efter Trinitatis 1836”. De egenskaber, som kræves, hvis man for alvor skal elske sin næste, ligner de egenskaber, som kræves, hvis man med held skal angribe og indtage en fæstning. Det underliggende skema i Grundtvigs tekst deler agenter i nogle, som er uden for, og andre, som er inden for menighedens grænselinje. ”Næsten”

En sand fader er i Grundtvigs prædikener ikke tænkt som en ”Despot” eller ”Tyran”.[172] Den faderlige opdragelse er bestemt ved ”Tugt” og ”Optugtelse”,[173] men den skal og bør foregå på en ”læmpelig” og tålmodig måde. En opdragelse ved magt, pres eller tvang er helt unyttig og bevirker kun det modsatte af det, som er tilsigtet med opdragelsen.[174] En tyrannisk ledelse og opdragelse medfører, at de, som skal opdrages og føres, bliver oprørske, autoritetsfjendtlige og autoritetskritiske. Han, som er en opdrager, skal ”læmpe” sig efter den ”Dunkelhed”, som endnu findes, og som i lang tid vil findes hos den part, som skal opdrages.[175] En opdrager skal ikke dømme eller fordømme, men give en ny ”Aand” og en ny ”Lyst” til ham, som skal opdrages.

At elske sin næste er at forbedre hans eller hendes handlemuligheder og muligheder for en sand lykke og fremgang og med stor faderlig tålmodighed at hjælpe med til, at han eller hun får en ny vilje og kraft.[176] Hvis opdragelsen skal lykkes, må opdrageren kræve en vis ”Barnlighed” hos ham, som skal opdrages, men ”ikke for at bedrage eller undertrykke, men for at opelske og opdrage (…) til Alt, hvad der er Godt og Gavnligt”.[177] Den sande opdragelse ”knuser ikke men forbinder det knækkede Rør, udslukker ikke men oppuster den rygende Tande”.[178] Opdragelsen er forbundet med det andet menneskes ”Vext”. Opdragelsen er det, ”som giør os (…) dygtige til al god Gierning”.[179] I Grundtvigs prædikener er der en nøje sammenhæng mellem ”Opdragelse”, ”Optugtelse”, ”Oplysning”, ”Oplivelse” og ”Opbyggelse”.[180] Opdragelsen skal og kan kun ske efter en naturlig orden og rækkefølge, og opdragelsens mål – det gode menneske – opnås, når det er realt muligt, nemlig ”i Tidens Fylde”.[181] En vækst og udvikling kan ikke presses frem. Det gælder også i det kristne menneskes forhold til næsten. De kristne brødre skal på den måde forholde sig

---

tilhører den første gruppe. Det er interessant, at ”Egenkiærlighed” blandt andet betegner den ukærlige adfærd, hvor man tænker på sin egen behagelighed, lyst til at være sødtalende og ulyst til at bliver mødt med vrede, modstand eller afvisning. Ordet bruges parallelt med ”Menneske-Frygt”, ”Frygt for dem som slaaer Legemer ihjel” og ”Selv-Klogskab”. Jf. senere.

[172] GP VI, 228: ”Anden Pindse-Dag 1833”.

[173] GPV I, 34.

[174] GPV II, 62.

[175] ”1ste Helligtrekonger-Søndag 1846”.

[176] GPV V, 165 og GP VIII, 318.

[177] GPV V, 210.

[178] GPV V, 238.

[179] GPV I, 368.

[180] GPV I, 370, GPV VI, 386, GPV II, 262 og GPV III, 206.

[181] GPV V, 29.

på en bestemt pædagogisk måde over for deres næste. At opdrage hænger sammen med at ”luttre” ”ligesom Sølv bliver luttret”.[182]

For at opdragelsen kan lykkes, må den part, som skal opdrages, forholde sig på en bestemt positiv måde til den part, som er den opdragende agent. Den part, som skal opdrages, skal og bør reagere på en naturlig og passende måde og antage en velvillig og anerkendende indstilling til den agent, som er den opdragende part, og ikke reagere med modstand, indbildskhed, selvklogskab eller selvrådighed.[183]

I en prædiken fra 1838 taler Grundtvig på den måde om, hvad der kan ske, når det kristne menneske søger at elske sin næste. I den situation vil næsten måske reagere med benægtelse, modvilje og modstand, men Grundtvig fortsætter beskrivelsen af situationen på denne måde:

> Da skal vor første Tanke altid være: det er værst for dem selv, thi kun da tage vi Oplysnings-Sagen fra den rette Side, saa vi for Næstens egen Skyld stræbe med Sagtmodighed at rette Feilen men kives ikke med ham, hvad kun giør Ondt værre.[184]

I Grundtvigs prædikener er der en tæt forbindelse mellem en række begreber som at ”opdrage”, ”oplyse”, ”oplive”, ”kalde”, ”optugte”, ”forklare” og ”styrke”.[185] Grundtvig anvender disse begreber både om Jesu forhold til hans disciple, om Herrens og Helligåndens forhold til menigheden, om en faders forhold til hans barn, om en mesters forhold til hans discipel og om det kristne menneskes forhold til hans næste.[186]

Grundtvig beskriver opdragelsens proces med udtrykket: ”Dette er Veien paa det Jævne, som fører til Huset i det Høie”.[187] Det, som sker i denne forandrende proces, er hemmelighedsfuldt, en stor ”Hemmelighed”, gådefuldt og dybest set ubegribeligt. Grundtvig bruger i sine prædikener begreberne ”hemmelig” og ”Hemmelighed” især om de forandringer, der er en følge af en opdragelse.[188] De kristne skal ifølge disse prædikener ikke – som det er vanen hos filosofferne og de ”Verdslig-Vise” – spilde tiden med at ”udgrunde”,

---

[182] GPV V, 8.
[183] GPV II, 122 og ”1ste Helligtrekonger-Søndag 1846”.
[184] GP XI, 114: ”2den Helligtrekonger-Søndag 1838”.
[185] GPV III, 206, GPV V, 364 og 365. At blive ”forklaret” er at gøre fremskridt i kraft, viden og kærlighed.
[186] GPV I, 438.
[187] GPV III, 397. Begrebet ”jævn” forbindes i Grundtvigs prædikener ikke sjældent med en slags selvfornægtelse. Jf. senere.
[188] Grundtvigs hyppige udtryk om det ”hemmelige” er ofte i Grundtvig-forskningen blevet fortolket som en form for mystisk opfattelse hos Grundtvig. Jf. Heggem 2005, 516, 430 og 379, Bjerg 2002, 133, Thaning 1963, 668 og 675 og Boas 1993, 177.

hvorledes sådanne ændringer af menneskers natur, dyd og karakter overhovedet er mulige.[189]

II.8 Grundtvig og begreberne ”Medmenneske” og ”Med-Menneske”

I Grundtvig-forskningen er det blevet hævdet, at begreberne ”medmenneske”, det ”medmenneskelige” og ”menneskekærlighed” er centrale begreber hos Grundtvig.[190] Det er derfor blevet undersøgt, hvilken rolle begreber som ”Medmenneske” og ”Med-Menneske” spiller i Grundtvigs prædikener. Resultatet af denne undersøgelse er, at disse begreber forekommer sjældent og langt sjældnere end begrebet ”Næste”, og at Grundtvig bruger begreberne ”Medmenneske” og ”Med-Menneske” på samme måde, som han bruger ordet ”Næste”.[191]

De mennesker, som i Grundtvigs prædikener betegnes som ”Medmennesker”, er som oftest mennesker, som lever i verden, som ikke har nogen godhed eller kærlighed, som forfølger de kristne, som er mere ufri og svagere og mindre vidende, og som skal oplyses og vejledes, så de kan komme ud af verdens synd og mørke.[192] Mængdens adfærd over for ”den hellige Stephanus” og Jerusalems adfærd over for Jesus i dagene før hans korsfæstelse viser de kristne et billede af, hvem og hvad dette ”Medmenneske” er. Det kristne menneske skal ikke – selvom der ifølge Grundtvigs prædikener kunne være grunde nok til det[193] – dømme disse medmennesker, men på en forstandig, faderlig og lempelig måde søge at formane og advare og drage dem ind i saliggørelsens orden. Det nytter ikke at anvende magt eller tvang over for ”Medmennesket”, for på den måde kan dette ”Medmenneske” ikke forandres

---

[189] GPV III, 397, GPV I, 431. Ord som ”hemmelig” og ”Hemmelighed” optræder særdeles hyppigt i Grundtvigs prædikener. I kirkeårene 1847-1849 optræder disse ord ikke færre end 94 steder. Andre eksempler er: GPV II, 311, 317 og 294 og GPV VII, 284 og 288.

[190] F. eks. Birkelund 2008, Stokholm 2003 og Thaning 1963. Sml. også Ehnevid 1998, 259-262.

[191] Til eksempel kan det nævnes, at i kirkeårene 1847-1849 optræder ordet ”Med-Menneske” i ingen af Grundtvigs prædikener. Begrebet ”Medmenneske” optræder i fem prædikener. Til sammenligning kan anføres, at Grundtvig i løbet af disse to kirkeår holder i alt 150 prædikener. I kirkeårene 1854-1856 holder Grundtvig i alt 120 prædikener, men begreberne ”Med-Menneske” og ”Medmenneske” forekommer hver især kun en eneste gang. Disse begreber anvendes sjældent i Grundtvigs prædikener 1832-1849 og 1854-1856. Ordet ”Næste” optræder hen ved ti gange hyppigere end ”Medmenneske” eller ”Med-Menneske”. Begrebet ”medmenneskelig” er ikke fundet noget sted i Grundtvigs prædikener.

[192] GP VIII, 318: ”3die Søndag i Faste 1835”.

[193] GP IX, 314-315: ”Syttende Søndag eft. Trinitatis 1836”.

eller forbedres. I deres kærlighed til medmennesket skal de kristne brødre vise ”Barmhjertighed” og ”Skaansomhed”.[194] De skal elske deres ”Medmennesker”, selvom de ifølge Grundtvigs prædikener godt ved, at disse ”Medmennesker” vil ”misbruge” de kristne brødres kærlighed.[195]

II.9 Grundtvig-forskningen

I Grundtvig-forskningen er især blevet fremført tre opfattelser af Grundtvigs forhold til og tanker om næstekærligheden:

Det første synspunkt er, at Grundtvig ikke havde nogen ægte forståelse af vigtigheden af den kristne tanke om næstekærligheden. Dette synspunkt blev i sin tid ført frem af den danske kirkehistoriker Hal Koch (1904-1963).[196]

Ifølge Aronson 1960 og 1967 er Grundtvigs etik ”ontologisk”. Der findes ifølge Grundtvig kræfter i universet, som er gode, kærlige eller livgivende, men i de grundtvigske tekster finder man ikke etiske formaninger eller en etisk handlingsteori. I stedet for en klassisk kristen etik finder man en etisk farvet metafysik eller etisk interesseret metafysisk livstydning.[197] Grundtvig forstår ikke Guds lov som en etisk fordring til mennesket i klassisk forstand, og hans opfattelse af etik, gudsloven og kærlighedsbudet er klart forskellig fra og i modstrid med den kristne tradition fra Paulus, Augustin og Luther. Hos Grundtvig forsvinder tanken om Guds lov og den etiske fordring til mennesket. Alt bliver evangelium. Grundtvig kender ikke til egentlige etiske imperativer. Man kan ikke ifølge Aronsons Grundtvig-fortolkning formulere en gyldig kristen etik ud fra de bibelske tekster, og bibelske ord er ikke etisk

---

[194] GP X, 253-254: ”4de Søndag efter Trinitatis 1837”.

[195] Eksempler på Grundtvigs brug af ”Medmenneske” og ”Med-Menneske”: GP XI, 98, GP VII, 204, GP IX, 301, GP X, 164, 165, GP X, 285, 287, 288, 289, GPV I, 438, GPV VII, 235, 236, GPV I, 407, GPV VII, 277, GPV I, 62, GPV I, 438, GPV I, 335 og GPV IV, 231, 232, 233. De kristne brødres ”Medmennesker” svarer ofte til den folkesværm, som omgav Jesus.

[196] Sammenlign Christian Thodberg i GPV VIII, 264: Grundtvig gav i sine prædikener ikke ”kærligheden til næsten den vægt, som den faktisk har i evangelierne”, og Grundtvigs prædikener vidner også om, at Grundtvig selv var klar over, at han ikke tillagde næsten og næstekærligheden den vægt, som disse størrelser burde have i en kristelig forkyndelse. - En tilsvarende fortolkning findes i Ehnevid 1998, 259-262. Ehnevids analyse er baseret på en undersøgelse af et udvalg af Grundtvigs prædikener. Ifølge Ehnevid er Grundtvig en filosofisk, mytologisk og poetisk, men ikke en etisk tænker, og Grundtvig forbigår menneskers moralske ansvar over for næsten. Hal Kochs kritik af Grundtvigs forståelse af næstekærligheden blev diskuteret og afvist af Henning Høirup jf. Høirup 1983, 27, 102, 50 og 58.

[197] Aronson 1967, 159.

normerende. Den form for etik, som Grundtvig anerkender, er ”den naturliga lagen”, som er fælles og tilgængelige for alle mennesker.[198] Grundtvig er mere digter end teolog eller filosof, og hans tænkning er hinsides traditionelle etiske begreber som ”gott-ont, bör, skall, plikt”.[199] Han fokuserer på menneskelig kraft- og selvudfoldelse og vitalitet. Hans tankegang er ”fattig i etiskt avseende”. Grundtvig taler i ”upplevelseskategorier”. Hans tekster indeholder ikke ”något till handling inciterande element”. Hans forfatterskab rummer en ”avståndstagande från lagen i paulinskt-luthersk tolkning”.[200] Det er ”allmänt känt”, at der i Grundtvigs tekster ikke findes nogen normativ etik i form af bud eller regler, som kommer som fordringer til mennesket udefra.[201] Grundtvigs teologi forbigår og overser menneskers moralske ansvar for deres syndige gerninger. Mennesker er ikke ”syndare”, men ofre og ”skadade”. Gud stiller ifølge Grundtvig ingen etiske fordringer til mennesker i en klassisk kristen betydning, men giver det uskyldigt ramte menneske en ”livsinjektion”.[202]

Det andet synspunkt i forskningen har været, at tanken om næstekærligheden hos Grundtvig bliver til en kærlighed til ægtefælle, familie eller venner, altså til dem, som et menneske er knyttet til med naturlige bånd. Denne fortolkning er siden 1960-erne blevet hævdet af et stort antal forskere, som også har fortolket Grundtvigs tanker om kærligheden ind i en form for skabelsesteologi.[203]

Det tredje synspunkt, som ofte er blevet fremført i Grundtvig-forskningen, er, at kærligheden til næsten hos Grundtvig bliver til en kærlighed til de fædrelandske brødre.[204]

---

[198] Aronson 1960, 54, 226, 227, 236 og 243 og Aronson 1967, 156, 162 og 163.
[199] Aronson 1967, 157.
[200] Aronson 1960, 236.
[201] Aronson 1967, 156.
[202] Aronson 1960, 61 og 66.
[203] Aronson 1960 og 1967, Thaning 1963, 644-645, Grell 1980 og 1988, Christensen 1998, Stokholm 2003, Birkelund 2008, Heggem 2005 og Jonas 2007. Forskellige former for skabelsesteologisk fortolkning af Grundtvig har været fremtrædende i Grundtvig-forskningen siden 1960-erne. Jf. Iversen 2008, 92: ”Så væsentligt det for Grundtvig er, at vi lever i kraft af det skabte livs gudbilledlighed, så afgørende er det samtidig for ham, at vi kristeligt må orientere os ud fra den sandhed, der (…) møder os i form af ånd og nåde, hvor også kærlighedens fylde i Guds Rige foregribes. Det er den teologiske tankestruktur, der giver Grundtvigs teologi dynamik, en dynamik, som er intet mindre end en teologisk bombe under den fremherskende skabelsesteologisk dominerede grundtvigianisme”.
[204] Thaning 1963, 644, 645 og Birkelund 2008. Grundtvig omdefinerede ifølge Birkelund den kristne tanke om kærligheden til næsten til en almenmenneskelig ”menneskekærlighed”

Birkelund 2008 tolker på den måde Grundtvigs tanker om kærligheden til næsten dels som en kærlighed til de mennesker, der tilhører det danske folk, og dels som en kærlighed til kærester, ægtefæller, børn og nære venner:

> For Grundtvig var den almindelige menneskekærlighed (…) det absolutte mål, mens fædrelandskærligheden både var et mål i sig selv og samtidig middel for den almindelige menneskekærlighed. Han insisterer (…) på det nationale og folkelige som afgørende faktorer for den menneskelige dannelse og gør de nære og konkrete erfaringer til omdrejningspunkt for udvikling af næstekærlighed.[205]

> Egentlig mente han, at ægte fædrelandskærlighed i grunden er menneskekærlighed.[206]

Bjerg 2002 giver ud fra en undersøgelse af teologien i *Den christelige Børnelærdom* en omfattende analyse af Grundtvigs tanker om kærligheden og også af hans tanker om kærligheden til næsten og medmennesket.

Ifølge Bjerg taler Grundtvig om menneskers naturlige kærlighed til deres nærmeste, når han taler om kærligheden til næsten. Vi skal ifølge Bjergs Grundtvig-tolkning kun elske og vi kan kun elske de nærmeste, som vi er eller kan være knyttet til med naturlige impulser og følelser. Det naturlige, mulige, nødvendige og gode er at elske de nærmeste så som ægtefæller, børn, kærester og venner. Grundtvigs etik er ifølge Bjerg en ”ontologisk” form for moralfilosofi, som definerer det gode som en del af det værende. Begrebet ”nærhedsetik” er et nøgleord i Bjergs analyse af Grundtvigs moralske tænkning og kærlighedsforståelse:

> Næsten [er] for Grundtvig (…) den ”Allernærmeste”. Hvem andre kan det være end ægtefællen? Her lanceres en radikal nærhedsetik, en ansigt-til-ansigt etik, som gør ægtefællen til næste og næsten til noget nær en ægtefælle. Skal et ægteskab lykkes, må al tvang forsvinde som dug for solen, så fordringen om kærlighed opfyldes, før den udtales.[207]

Grundtvigs tankegang er ifølge Bjerg på ingen måde præget af nogen tanke om socialkonservatisme, faderlighed eller faderlig omsorg for de små og svage. Kærligheden skal og kan ifølge Grundtvig kun rettes imod dem, som mennesker følelsesmæssigt, erotisk, privat eller personligt er knyttet til. Grundtvig var derfor også en kold og kynisk liberalist:

> På baggrund af en så radikal nærhedsetik er det ikke så sært, at man må lede forgæves efter en politisk etik hos Grundtvig. Enhver fjernetik lå ham fjernt (…) I praksis fulgte

---

(Birkelund 2008, 284, 286 og 288). Sml. fortolkningen af Grundtvigs tanke om næstekærligheden som en ”menneskekærlighed” i Thaning 1963, 644 og 646, Thaning 1966, 83 og Thaning 1988, 62.

[205] Birkelund 2008, 286.

[206] Birkelund 2008, 288.

[207] Bjerg 2002, 94.

> Grundtvig en benhård liberalistisk kurs, hvilket kom til udtryk under grundlovsforhandlingerne (…) Grundtvigs standpunkt udstråler en sær kulde (…) Han tænkte konsekvent ud fra kravet om frihed i det borgerlige samfund, men det endte i (…) stor ligegyldighed for, hvilke menneskelige omkostninger andre måtte bære for den attråede liberale politik. Ofrene havde han ikke blik for. Reelt stod Grundtvigs politiske ideologi for objektiv kynisme.[208]

Bjerg fortolker Grundtvig ind i en form for skabelsesteologi. Jordens mennesker har ifølge Bjergs fortolkning af Grundtvig – også selvom de endnu ikke har fundet vej til den kristne menighed – en guddommelig evne til skabende kærlighed.[209] Grundtvig formulerer ifølge Bjerg en helt ny fortolkning af den naturlige kærlighed og ”genbeskriver” den som en kristelig eller guddommelig form for kærlighed. Ifølge Grundtvigs opfattelse erklærer Gud sin kærlighed til alle jordens mennesker, og Gud bevidner og beviser med sin kærlighedserklæring, at alle mennesker uanset, om de er kristne eller ej, er udstyret med en guddommelig eller himmelsk kraft, vilje og evne til skabende kærlighed:

> Når man genbeskriver naturlig kærlighed som gudelig, så står det lysende klart, at kærlighed er skabende. Den kærlighed, hvis væsen er at ”komme af sig selv”, har magt til at skabe kærlighed i kærlighedsløse forhold. Kærlighed afhænger af den magt, der er den iboende, en gudelig og guddommeligt skabende magt. Der ligger altså i Guds evangeliske ”Kiærligheds-Erklæring” til mennesket en klar bevidsthed om, at menneskets naturlige kærlighed er udstyret med en forunderlig skaberkraft.[210]

Kristendommen medfører ikke ifølge Bjergs fortolkning af Grundtvigs kærlighedstanke et nyt begreb om eller en ny definition på kærlighed. Den kristne tro taler om kærlighed ud fra den samme forståelse af begrebet kærlighed, som den ikke-kristne verden gør. Indgangen i den kristne menighed indebærer ifølge Grundtvig på ingen måde, at det kristne menneske skal lægge afstand til det naturlige eller lægge afstand til en naturlig ikke-kristen opfattelse af kærlighedens væsen.

Grundtvigs teologi bygger ifølge Bjerg på en accept af og tillid og kærlighed til det naturlige. Al kristelig kærlighed udspringer af og er en organisk og harmonisk videreudvikling af naturlige impulser og følelser og af den naturlige kærlighed. Den kristelige kærlighed er ikke noget, som er modsat eller kvalitativt forskelligt fra den naturlige sanselige ”eros”-kærlighed, som

---

[208] Bjerg 2002, 94.

[209] Jf. om tolkningen af Grundtvigs teologi som en form for skabelsesteologi: Bjerg 2002, 15, 54, 73, 146, 148, og 178.

[210] Bjerg 2002, 146, som analyserer Grundtvigs tanker i *Den christelige Børnelærdom* i VU VI, 92 og 119.

en mand og en kvinde kan opleve i ægteskabet.[211] Den kristelige kærlighed er ikke som en type anderledes end den gensidigt tiltrækkende sammensmeltende erotiske kærlighed. Tværtom er den erotiske kærlighed ifølge Bjergs fortolkning af Grundtvig den eneste mulige ”kimcelle” til den kristelige kærlighed:

> Grundtvig [havde] kun anerkendende ord til overs for Luthers forsøg på at forny det naturlige liv, sådan som det navnlig kom til udtryk i ”det christelige Ægteskab”. Forankringen af ægteskabet i skabelsen kunne kun begejstre Grundtvig, da det imødekom hans egne bestræbelser på at se en vekselvirkning mellem det medfødte og det genfødte liv. Ægteskabet indtog en nøgleposition ved at være kimcellen til al kærlighed, menneskelig som kristelig. Troen bekendte sig udtrykkeligt til det naturligt skabte.[212]

Ud fra den refererede forskning er det naturligt at spørge, om der i Grundtvigs prædikener 1832-1849 og 1854-1856 er eksempler på, at han definerer begrebet ”Næste” enten som landsmænd og folkefrænder eller som venner, ægtefælle eller familie. Svaret er, at der i alle disse flere end 1400 prædikener kun findes meget få eksempler på, at Grundtvig bestemmer begrebet næste og næstekærligheden på denne måde. Helt konkret er der kun fundet to eksempler ud af dette overvældende antal prædikener på, at begrebet ”Næste” kædes sammen med fædrelandske brødre eller landsmænd.

Det ene af disse to eksempler lyder sådan:

> Om derfor Danmark end ikke var vort eget jordiske Fæderneland, hvortil alle Blodets Baand, al Mindets Sødhed og alle menneskelige Tilbøieligheder besynderlig knyttede os som vor nærmeste Næste, saa maatte og vilde vi dog, som ægte, levende og oplyste Christne, naar vi blot kiendte Danmark, tage inderlig Deel i dets Vee og Vel.[213]

Denne prædiken blev holdt i den nationale rus i marts 1848, men selv denne prædiken har ikke en uforbeholden definition af næsten som dem, der er ”Danske”. Pointen i denne prædiken er tværtom, at alle gode kristne bør støtte eller sympatisere med den danske sag og Danmark, og Grundtvigs argument for denne påstand er, at Danmark er en repræsentant for det traditionelle, sunde og gode faderlige samfund, som nu i 1848 ligesom tidligere i 1830-erne og 1840-erne bliver angrebet af oprørske og revolutionære kræfter.[214]

Det andet eksempel stammer ligeledes fra revolutionsåret 1848 og lyder som følger:

---

[211] Bjerg 2002, 133-134.
[212] Bjerg 2002, 156.
[213] ”Marie Bebudelses-Dag 1848”.
[214] Jf. Nyborg 2011b og 2012g.

> Vi veed det vel alle, der er en Dag i denne uge, som aabenbar er skikket til at vække vor Bekymring, og det i høiere Grad, jo alvorligere vi er, og jo mere vore nærmeste Medmenneskers, vore Bymænds og vore Landsmænds, vor Næstes Vel ligger os paa Hjerte, thi hvem af os veed det ikke, at paa *Torsdag* skal det være *Valgdag* for hele Danmarks Rige, da skal de Mænd udvælges her og allevegne, med hvem Kongen vil raadføre sig om alt hvad der angaaer hele Rigets, hele Folkets Vee og Vel, og hvad de fleste Stemmer raade til, det vil rimeligviis skee, enten det saa er godt eller ondt, til Gavn eller til Skade.[215]

Denne prædiken blev holdt umiddelbart før valget til den grundlovgivende forsamling den 5. oktober 1848, hvor Grundtvig var opstillet, og han indrømmer i denne prædiken, at han er så forvirret og ophidset på grund af situationen, at han har opgivet at samle sig om sin prædiken. Det er i forhold til Grundtvig-forskningen bemærkelsesværdigt, at disse to formuleringer er de eneste i alle Grundtvigs prædikener i hele perioden 1832-1849 og 1854-1856, som på nogen måde sammenkæder begrebet ”Næste” med det særligt danske, nationale eller fædrelandske.

I alle Grundtvigs prædikener i hele perioden fra 1832 til 1849 er der ikke fundet et eneste eksempel på, at Grundtvig sammenkæder begrebet ”Næste” med de nærmeste i betydningen familien, vennerne eller ægtefællen. Begreber som ”Ægtemand”, ”Ægtehustru” eller ”Hustru” er i det hele taget sjældne i Grundtvigs prædikener. Kvinder nævnes typisk i disse prædikener med det faste udtryk ”Kvinder og Børn”.[216] I én eneste prædiken formulerer Grundtvig en højstemt hyldest til det kristelige ægteskab nemlig i hans prædiken på den 2. søndag efter trinitatis 1844.[217] Men i denne prædiken forekommer ordet ”Næste” slet ikke, og denne prædiken handler ikke om og sammenkæder heller ikke den ægteskabelige kærlighed med begreberne næste eller næstekærlighed.

---

[215] ”15de Trinitatis-Søndag 1848”: Tanken i denne prædiken er, at der er en betydelig risiko for, at valget vil være til skade for Danmark, fordi de fleste vælgere i reglen tager fejl og ikke har den fornødne viden eller godhed.

[216] Jf. om ”Kvinder og Børn”: GPV I, 527, ”3die Søndag efter Paaske 1848”, ”Nyaarsdag 1848”, ”4de Trinitatis-Søndag 1848”, GP IX, 143, GP XI, 122, GP XII, 107, GP XI, 236 og GP VI, 270. Pointen i disse eksempler er, at børn, men altså også kvinder ikke endnu er i stand til at løfte den kristeligt set nødvendige martyr-, kriger- og helte-opgave, som kun kan løftes fuldt ud af den ”fuldvoxne” mand.

[217] GPV VI, 222-227.

II.10 Konklusion

Grundtvig tillagde kærligheden til næsten en afgørende vægt og vigtighed, og begrebet ”Næste” forekommer forholdsvis hyppigt i hans prædikener.[218] Men det mest karakteristiske ved Grundtvigs prædikener er måske følgende: Han definerer og forstår næstekærligheden og hele relationen mellem et menneske og hans eller hendes næste på en anden måde, end de fleste nutidige mennesker antageligt ville gøre.

Den mest typiske relation mellem to mennesker, som møder hinanden, er ifølge Grundtvig en ulige, asymmetrisk eller hierarkisk relation.[219] Når to mennesker mødes, er den ene oftest større, klogere eller bedre. Når jeg møder et andet menneske, og hvis det menneske i situationen er eller bliver min næste, sidder jeg derfor med et særligt ansvar. At elske sin næste er at forsøge at drage ham ud af synden, uvidenheden og afmægtigheden, være medvirkende til, at nye evner, ressourcer, en ny vilje og en ny motivation og karakter kan udvikles i næsten. For Grundtvig er det helt afgørende, at en kærlighed til næsten skal tjene et formål. Målet med sådanne kærlighedens gerninger er, at det andet menneske bliver dygtigere og i den betydning mere dueligt og dydigt.

Den ovenstående analyse har vist, at kærlighedsforståelsen og den faktiske brug af ord som ”Næste”, ”kiærlig” og ”Kiærlighed” i Grundtvigs prædikener er forbundet med og præget af grundlæggende skemaer blandt andet om kærlighedens vertikale natur og om opdragelse, det faderlige og faderligheden. De grundlæggende skemaer i Grundtvigs prædikener om den prototypiske ulige relation mellem en faderlig og en sønlig agent og om det faderligt opdragende kan i høj grad være med til at forklare den faktiske brug af ord som ”kiærlig” og ”Kiærlighed” i disse tekster.

---

[218] Som et konkret eksempel kan anføres de følgende 18 prædikener fra Grundtvigs virke i Vartov i kalenderåret 1848. I skarp parentes er efter hver prædiken angivet, hvor mange gange Grundtvig i den pågældende prædiken anvender de to begreber ”Næsten” og kærligheden til ”Næsten”: ”Fastelavns-Søndag 1848” [1], ”Marie Bebudelses-Dag 1848” [1], ”Langfredag 1848” [2], ”4die Sønd. e. Paaske 1848” [2], ”Pindse-Søndag 1848” [2], ”Trinitatis Søndag 1848” [2], ”1ste Søndag efter Trinitatis 1848” [1], ”Onsdagen 5te Juli 1848” [4], ”3die Søndag efter Trinitatis 1848” [1], ”6te Trinitatis-Søndag 1848” [1], ”8de Søndag efter Trinitatis 1848” [1], ”10de Trinitatis Søndag 1848” [1], ”11te Trinitatis-Søndag 1848” [3], ”12te Trinitatis-Søndag 1848” [2], ”13de Trinitatis-Søndag 1848” [4], ”14de Trinitatis-Søndag 1848” [1], ”15de Trinitatis-Søndag 1848” [1],”Onsdagen 6te Decbr 1848” [2]. I alt optræder ordet ”Næste” 363 steder og udtrykket at ”elske” ”Næsten” 144 steder i Grundtvigs prædikener 1832-1849 og 1854-1856.

[219] Nyborg 2011f.

Kapitel III: Kærligheden, mesteren og mesterlæren

III.1 Indledning

Den danske Grundtvig-forsker K. E. Bugge skrev i 1983 om Grundtvigs pædagogiske tanker:

> Hvad er det som knytter disse tanker sammen til en helhed, til et særpræget tankeunivers, der i forhold til andres [pædagogiske tanker] har sin let genkendelige egenart?[220]

I den videnskabelige forskning vedrørende Grundtvigs tanker om undervisning og læring har Grundtvigs prædikener kun været inddraget i et meget begrænset omfang. I det følgende skal der gives et indledende afsnit om denne forskning, og derefter skal Grundtvigs tanker om undervisning og læring, som de udtrykkes i hans prædikener, analyseres. Kærlighedsforståelsen i Grundtvigs prædikener er tæt knyttet til tanker om opdragelse, dannelse, skole og læring.

III.2 Grundtvig-forskningen

Forskningen vedrørende Grundtvigs læringsteori har siden 1960-erne været præget af K. E. Bugges undersøgelser.[221] En af de centrale teser i Bugges forskning har været, at Grundtvigs pædagogiske opfattelse var præget af en række moderne former for pædagogik,[222] som formuleredes i sidste halvdel af det 18. århundrede og i begyndelsen af det 19. århundrede blandt andet af den schweiziske pædagog Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827) og de engelske pædagoger Andrew Bell (1753-1832) og Joseph Lancaster (1778-1838). Bell og Lancaster introducerede en ny slags pædagogik, hvor eleverne blev gjort ansvarlige for deres egen læring, og hvor de underviste og vejledte hinanden. Bells og Lancasters skoleform var præget af ”mutual instruction”, ”peer tutoring” og et ”monitorial system”, hvor læreren især fungerede som en engageret iagttager i forhold til eleverne.[223] Også tanken hos den franske filosof Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) om den naturlige eller ”frie” opdragelse påvirkede Grundtvig på en positiv måde i hans pædagogiske opfattelse.[224]

---

[220] Bugge 1983, 216.
[221] Bugge 1965 og 1968.
[222] Bugge 1965, 324, 328, 329 og 331-332.
[223] Om Grundtvig som inspireret af Bell og Lancaster: Bugge 1968, 20, 26, Bugge 1965, 334, 335, 340, 284, 286, 365, 367 og 368.
[224] Bugge 1968, 17, 26 og Bugge 1965, 27, 28, 32, 39 og 41.

Grundtvigs pædagogiske teori er ifølge Bugge i høj grad bestemt af tanken om den ”indbyrdes undervisning”, som indebar, at læreren underviste sine elever, men at eleverne også kunne undervise hinanden og frit vekselvirke med deres lærer. Ifølge tanken om den indbyrdes undervisning er lærer og elev i høj grad ligestillede, og interaktionen har form af en fri samtale og ikke af en envejskommunikation.[225] Grundtvigs centrale pædagogiske tanke er ifølge Bugge, at eleven og læreren er kolleger,[226] og at de er deltagere i en gensidig interaktion, hvor de i høj grad indgår og kan diskutere som lige parter.[227]

Ifølge Bugge var Grundtvig også positivt påvirket af den tyske reformpædagog. oplysningsfilosof og teolog Johann Bernhard Basedow (1724-1790), som arbejdede for en rationel og naturlig opdragelse og undervisning af børn og unge, uden tvang, ud fra en naturlig lyst hos barnet og ud fra en optimistisk tro på de naturlige vækstmuligheder hos alle mennesker. En moderne opdragelse og undervisning skulle ifølge Basedow styrke barnets tro på sig selv, selvstændighed og selvtillid.[228]

Grundtvigs pædagogiske tanker fik ifølge Bugge ikke den store betydning, mens Grundtvig levede, men i det 20. århundrede oplevede Grundtvigs tanker en ny interesse. Bugge fortolker på den måde Grundtvigs pædagogiske tanker som i overensstemmelse med nogle af de pædagogiske strømninger i 1960-erne:[229]

> Først ca. 100 år senere, da studiekredsformen med foredrag eller oplæg og derpå følgende diskussion slog igennem (…) blev der virkeliggjort noget af det, Grundtvig havde tilsigtet, når han talte om fri, levende og naturlig vekselvirkning.[230]

En lærer skal respektere sine elevers individuelle frihed, uafhængighed og selvstændighed. Han skal ikke søge at omskabe eller forme dem efter sit eget billede. Undervisningen skal ikke tilsigte ”personlighedens dannelse”.[231]

---

[225] Bugge 1983, 214, 217, 218, Bugge 1968, 20, 21, 26, Bugge 1965, 23, 323, 334, 339 og 340. Jf. Bugge 1965, 298: ”Læreren selv bliver belært af sine elever” og ”først og fremmest optræder [læreren] som igangsætter”.
[226] Bugge 1965, 299 og 300.
[227] Bugge 1965, 367. Bugge 1983, 216: Hvis og kun hvis interaktionen mellem lærer og elev er ”fri” og ”naturlig”, er læring ifølge Grundtvig overhovedet mulig. Denne tese findes også i Bugge 1965, 323, 297, 302, 312, 314 og Bugge 1968, 26.
[228] Om Basedows betydning for Grundtvigs pædagogik: Bugge 1968, 17, Bugge 1965, 32, 35, 328, 331, 332, 333, 334, 368 og 369. Basedow, som var inspireret af Rousseau, var ansat som professor ved Sorø Akademi fra 1753 til 1761.
[229] Bugge 1965, 224.
[230] Bugge 1965, 223.
[231] Bugge 1965, 345-346.

Læreren må ikke anvende pres eller tvang over for en elev,[232] og forholdene i skolen skal være præget af åbenhed, livsglæde og ”munterhed”.[233]

I det følgende skal gives nogle eksempler fra de sidste års debat og forskning vedrørende Grundtvigs pædagogiske tanker:

Ove Korsgaard har fremhævet, at Grundtvigs skoletanker sigter imod ”den universelle dimension” og ”det almenmenneskelige”.[234] Grundtvigs pædagogik er centreret omkring den frie og naturlige vekselvirkning mellem lærer og elev og mellem eleverne indbyrdes. Korsgaard tilslutter sig K. E. Bugges opfattelse af Grundtvigs pædagogik.[235] Han kritiserer den grundtvigianske bevægelse for at have drejet Grundtvigs pædagogiske tanker i en alt for national eller nationalistisk retning.[236]

Regner Birkelund har beskrevet, hvordan Grundtvig tilsigtede en anti-autoritær pædagogik, hvis formål var at frigøre individets ”fællesmenneskelige potentiale”.[237] Grundtvig var imod en ”mål-middelpædagogik”. Undervisningens mål er almen ”livsoplysning” og ”tilværelsesoplysning”.[238] Skolen skal ikke være mål-fokuseret, og den skal ikke tilsigte, at eleverne tager deres lærer som ideal eller model. Undervisningen skal ikke fokusere på hjernen, men på følelserne og sanseligheden.[239] Den skal være oplevelsesorienteret og ikke styret af et nyttesynspunkt. Den skal være en fri udveksling af tanker mellem frie og ligeværdige individer, og undervisningens mål er, at eleven bliver bevidst om sine egne individuelle værdier.[240] Den frie samtale mellem lærer og elev skal være ”æstetisk” og ”poetisk” og præget af ”lyst og glæde” og styret af ”lystprincippet”.[241] Undervisningen skal være procesorienteret og ikke ”instrumentalistisk”. Den skal foregå i et ”frirum”. Grundtvig troede på de naturlige vækstmuligheder i det skabte menneske.[242]

---

[232] Bugge 1965, 222.
[233] Bugge 1965, 218. Sml. Aronson 1960, 245, 246, 248 og 250. Aronsons tolkning af Grundtvigs læringsteori har mange ligheder med Bugges.
[234] Korsgaard 2000, 168-169.
[235] Korsgaard, 155.
[236] Korsgaard, 168-169.
[237] Birkelund 2005, 137-138.
[238] Birkelund 2008, 640.
[239] Birkelund 2008, 279-280.
[240] Birkelund 2005, 138.
[241] Birkelund 2008, 305.
[242] Birkelund 2008, 639-641, 644, 243, 279, 30-32 og 37. En tilsvarende tolkning findes i Thomsen 2002 og Ørtved 2007-2008, 21 og 26-30.

Uffe Jonas fremhæver Grundtvigs ”progressive pædagogik”.[243] Meningen med skolen er, at mennesker som individer skal hjælpes igennem almenmenneskelige ”livsovergange”. Grundtvigs pædagogik er fokuseret på ”det alment menneskelige”, og undervisningens mål er at føre eleverne frem til at blive integrerede mennesker, hvor de har accepteret deres legemlighed og seksualitet, og hvor det kvindelige og mandlige er blevet forenet i det enkelte menneske.[244]

Den amerikanske Grundtvig-forsker Clay Warren har beskrevet Grundtvigs pædagogik som en form for moderne voksenundervisning. Individet skal ikke formes efter eksterne idealer eller normer. Grundtvig taler om en personlig og individuel vækst, som vokser frem indefra. Hans ideal er ”reciprocal teaching”, hvor en lærer underviser, men hvor han også undervises af sine elever. Undervisningen skal styrke selvet, selvfølelsen og selvbevidstheden, og målet er, at individet opnår ”knowledge of one’s world and of one’s self”.[245] Skolen skal ifølge Grundtvig være et “free fellowship” mellem ligestillede individer.[246]

III.3 Grundtvigs tanker om at gå i ”Herrens Skole”

Den forskning om Grundtvigs pædagogiske tanker, som er blevet refereret, har kun i meget begrænset omfang behandlet den del af Grundtvigs tanker om læring, som findes formuleret i hans prædikener.[247] I de følgende afsnit skal der argumenteres for, at man i disse prædikener kan finde en pædagogisk teori og forståelse, som udgør en vigtig del af hans tanker om kærligheden.

At være en sand kristen er at gå i ”Herrens Skole”.[248] At ”tro” eller at være ”troende” er en bestemt slags adfærd og relateringsmåde[249] nemlig at forblive som en elev i ”Herrens Skole” og ikke at falde for fristelsen til at gå ud af denne skole. Eleverne er altid fristet til at forlade skolen, fordi det ifølge Grundtvig er forbundet med et betydeligt ubehag at gå i ”Herrens Skole”. At forblive i skolen kræver nemlig en disciplinering og underkastelse. At holde ud som elev i skolen fordrer, at man opgiver sine egne gamle tanker, værdier

---

[243] Jonas 2007, 172.
[244] Jonas 2007, 172, 173, 175 og 184.
[245] Warren 2009, 181.
[246] Warren 2009, 181.
[247] Bugge 1965, 279 og 342 inddrager dog eksempler fra Grundtvigs prædikener.
[248] Jf. GPV II, 315, GPV II, 111, GP X, 358-363 og GP XII, 258-263.
[249] At have ”Troen”, at være ”troende” og at være ”kiærlig” er i Grundtvigs prædikener noget, som er synligt og åbenbart, og som kan ses i al fald, hvis man er et medlem af den kristne menighed. En modsat fortolkning findes hos Thaning 1963.

og følelser. De elever, som går i skolen, lever under et åg. De er underkastet et bånd, og de må bære på en byrde. At blive en elev i skolen indebærer, at man tager sit kors op og bærer det hele vejen til enden. Den herre, som er mesteren i ”Herrens Skole”, stiller bestandigt det samme spørgsmål til sine disciple: - Ønsker I fortsat at være elever i min skole? Når I ved, hvad det kræver, tror I så fortsat, at I har modet og viljen til at fortsætte skolegangen i min skole?[250]

At ”blive” eller ”forblive ved” mesterens ord er at vedblive med at leve sammen med ham som en mester i skolen, følge hans ord og eksempel, altid at være villig til at elske, lyde og ligne ham som sin mester, sætte sit eget jeg til side og opgive sine egne vaner, værdier, tanker og følelser.

I en prædiken fra 1839 formaner Grundtvig eleverne i skolen til at ”forblive hos ham, om Hans Taler end synes os haarde at døie”.[251] Beskrivelsen af mesterens ”haarde Tale” spiller en fremtrædende rolle i Grundtvigs prædikener.[252] Grundtvigs tanke er, at Kristus som en underviser, fader og mester lægger et åg og en byrde på eleverne i ”Herrens Skole”, en byrde og belastning, som er ubegribelig og uacceptabel i verdens øjne, men som er nødvendig for, at mesteren kan ”vinde Skikkelse” i sine elever.[253]

Når eleverne i ”Herrens Skole” hører mesterens ”haarde Tale”, bliver de stødt og forarget som verdens børn, men Grundtvig opmuntrer i sine prædikener disse disciple til at bære, udholde og tåle dette menneskeligt set utålelige åg.[254]

---

[250] GPV II, 38.
[251] GP XII, 259.
[252] Jf. ”2den Juledag 1848”, ”Paaske-Mandag 1849”, ”1ste Søndag efter Trefoldighed 1849”, GP X, 370, GP IX, 113, GPV VII, 254, GPV I, 297 og ”Onsdagen April 22, 1846”. Jf. Brandt 1880 II, 384 (den 2. søndag i fasten 1871): ”Det Hjærte, der forbitres ved de haarde Ord, som alle syndige Hjærter har fortjent, de faar intet af Herren, som kan trøste”. Jf. Brandt 1880 II, 454 (den 3. søndag i advent 1871): Der er altid en stor fare for, at de kristne ”forarger sig” og ”støder sig” ”paa hans haarde Tale om hans Kiød og Blod”. Når de kristne hører ordene om at drikke og æde nadverelementerne, bliver de ikke sjældent grebet af tvivl og modvilje. Ordene om at tømme kalken er en ”haard Tale” om, at de kristne kun kan opnå fuldkommenheden ved kærligt at efterfølge og efterligne deres mester.
[253] GP IX, 113.
[254] Jf. GP X, 137: Kun en hård, anklagende og ydmygende form for kærlighed kan opfylde kærlighedens formål og åbne hjertedybet, vække hjerteligheden og fremme den kærlige og hjertelige adfærd: Grundtvig refererer ”Dagens Evangelium, hvor Han [Kristus] kun anstiller sig haard, for at give Hjerte-Dybet Leilighed til ret at aabne sig (…) Vi trænge Allesammen høilig til at mindes herom, fordi vi efter det naturlige Menneske leve i Forstands-Tiden, da Man idelig fristes til at ringeagte Hjertets dybeste og bedste Følelser, deels fordi de er dunkle og endnu meer fordi de er ydmygende (…) Selv-Klogskab og Storagtighed er nuomstunder [i 1837] de herskende Laster i Verden”. Kravet om hjerteligheden opfattes som en ydmygelse af det moderne menneske. I det 19. århundrede

Eleverne kan ikke stole på deres umiddelbare opfattelse af og negative reaktion på mesterens hårde tugt og taler. Mesterens ”haarde Tale” er nødvendig for at virkeliggøre den nødvendige ”Renselse fra al Kiøds og Aands Besmittelse”.[255] Mennesker på jorden og eleverne i skolen er fra naturens hånd urene og besmittede, og denne besmittelse kan kun uddrives med mesterens hårde og straffende form for kærlighed.[256]

Det ville være ulige nemmere for mesteren, hvis han blot gav eleverne det, som de ønskede, eller det, som de ifølge deres egen opfattelse mente, at de havde brug for, men på den måde ville han handle ukærligt og svigte sit ansvar.[257] En mester har det ideal, den funktion, dyd og evne, at han kan og skal se bort fra sin egen egenkærlighed og behagelighed og opofre sig for sine elever. Kun på den måde viser han sig som en sand mester.[258]

Når Grundtvig forklarer nødvendigheden af de hårde taler og den faderlige hårde og tugtende form for kærlighed, beskriver han et ifølge ham selv alment fænomen, som kan genfindes i mange forskellige slags relationer. Relationen

---

er selvophøjelsen og selvrådigheden blevet så fremtrædende og udbredte værdier og normer, at mennesker kun kan blive hjertelige og kærlige, hvis de tugtes, bøjes og ydmyges.

[255] ”2den Juledag 1848”.

[256] GP VIII, 100, 108, 112, 127 og 175. Mennesker er født med en besmittelse, som gør dem afmægtige over for deres urene lyster, onde begærligheder og de sanselige fristelser. Verdens børn skammer sig ikke, men de kristne skammer sig over denne medfødte svaghed og urenhed. Jf. ”1ste Søndag efter Trefoldighed 1849” og ”2den Søndag i Faste 1846 Aftensang”. Det menneske, som endnu ikke er kommet ind i Herrens skole, er ”vanartet” og udtryk for en ”Vanart”. Det ”vanartede” viser sig ved bestemte spontane umoralske tilbøjeligheder. Jf. GPV VI, 149, GPV VI, 211, ”22de Trefoldigheds-Søndag 1848”, GPV VII, 331 og GPV VII, 250.

[257] Brandt 1880 II, 199 (den 8. søndag efter trinitatis 1869): Verdens vise mestre lovpriser Guds uendelige tilgivelse og kærlighed, og på den måde anbefaler de altid den brede, behagelige og populære vej.

[258] GP X, 358-363 og GP XII, 258-263. I Grundtvigs prædikener sker der i et stort antal tilfælde en sammenkædning af ordene ”kiærlig”, ”Kiærlighed”, ”opoffre” og ”Opoffrelse”. Denne sammenkædning udgør et kognitivt skema i forståelsen af kærligheden. Jf. GPV VI, 232, GPV V, 182, GPV III, 398, GPV I, 326 og GP XII, 262. Kærlighed er en offerhandling. At vise kærlighed er at forsage, fornedre, fornægte og ofre sig selv. Den kærlige adfærd i en kristen betydning indebærer, at mennesker må gå imod deres naturlige umiddelbare tilbøjeligheder. At vælge at vise kærlighed er at ofre og sige nej til det, som man naturligt er tiltrukket af. At være selvopofrende kærlig er at acceptere at gennemleve og gennemlide det, som er ubehageligt eller smerteligt, men som er nødvendigt for at nå målet. Jf. GPV VI, 60: At vise kærlighed er ”at opoffre sine Lyster og Begiærligheder”. Jf. GPV V, 112: ”Det videste, vi tør haabe at drive det i Kiærlighed, er at opoffre vort Legeme, naar Gud vil holde vor Sjæl i sin Haand”.

mellem mesteren og hans elever svarer til relationen mellem en forælder og et barn. Grundtvig siger om eleverne i ”Herrens Skole”:

> Thi de kiende dog altid Frelseren paa *Røsten*, som Barnet sin Moder, og ligesom vi derfor tit kan see smaa Børn klynge sig fastere til deres Moder, jo haardere hun taler til dem, saaledes skal vi vide, det er altid med de sande Troende og Frelseren, fordi netop ved den haarde Tale komme de ret levende til at føle hvor ulykkelige de vilde være, om han slog Haanden af dem.[259]

Verdens ”vise Mestere” benægter, at en sådan hård eller tugtende undervisningsmåde skulle være nødvendig eller ønskelig, og verden benægter, at det naturlige ikke-kristne menneske skulle være præget af en fuldstændig besmittelse.[260]

III.4 At gå i skolen er at udholde, tåle og lide og at ”nøies” og ”døie”

Når Grundtvig beskriver forholdene i ”Herrens Skole”, er udtryk som at ”nøies”, at være ”nøisom” og at ”døie” og ”bøies” nøglebegreber i hans tekst. Tanken er, at dels viser eleverne respekt og kærlighed over for deres mester ved at ”nøies” og ved at ”døie”, og dels opnår eleverne deres mål i skolen ved at lære at ”nøies” og ”døie”, og de kan overhovedet kun nå deres mål med skolegangen ved at praktisere og lære den dyd at ”nøies” og ”døie”.[261]

At være en kristen er at gå i ”Herrens Skole”, og man når ikke målet med skolegangen uden lidelse eller ubehag. Hvis man ikke er villig til at lide, vil man forblive i sin oprindelige uvidenhed, ukærlighed og magtesløshed. Hvis man ikke er villig til at ”nøies” og ”døie”, eller hvis man kun vil leve med det behagelige, kan man ikke nå målet.[262]

---

[259] ”Onsdagen April 22, 1846”. Jf. GP VI, 135: Den faderlige afvisning og strenge tugt virker ansporende og motiverende på barnet. - Beskrivelsen i citatet af en streng eller tugtende form for moderlig kærlighed adskiller sig fra Grundtvigs sædvanlige beskrivelse af den moderlige kærlighedstype. Den kærlighedstype, som beskrives her, betegnes ellers netop som en faderlig kærlighed. Jf. nedenfor.

[260] ”2den Juledag 1848”, GP XII, 259-260, GP V, 227, GP VIII, 260, GP XII, 210 og GPV I, 264.

[261] GPV I, 173: Den måde, som mesteren Jesus ”døiede” på, er idealet for og den nødvendige vej for alle hans disciple.

[262] Om at ”døie” i Herrens skole: GP V, 264, GP XI, 207, GP V, 270, GP VIII, 234, GP V, 251, GP VI, 317, GPV I, 173, GP XII, 379, GPV VII, 359, GPV V, 273, ”4de Søndag efter Trefoldighed 1849” og ”19de Trinitatis-Søndag 1847”. Jf. GP XII, 379: ”Det er en haard Tale, hvem kan høre, hvem kan døie ham! sagde selv Endeel af Herrens Disipler og forlod Ham”.

En af de vigtigste dyder eller evner, som eleverne i ”Herrens Skole” skal tilegne sig, er, at de skal lære at udholde, bære og tåle sådanne oplevelser, som de ifølge Grundtvig af helt naturlige grunde opfatter som lidet ønskværdige, ubehagelige eller frastødende.[263] Eleverne skal lære at udvise en passende og nødvendig adfærd over for ubehaget og lidelsen uden at falde fra, uden at gøre modstand og uden i deres tanker at betvivle nødvendigheden af denne lidelse.[264] Kun på den måde kan eleverne vokse i kraft, visdom og kærlighed.

Kærligheden er i Grundtvigs prædikener en handlemåde, som er sømmelig og passende i forhold til tid og sted. Den kristne discipel handler som sig hør og bør i forhold til normer og værdier i menigheden. Eleverne tilegner sig en viden i Herrens skole, som består i, at de lærer, hvordan de skal agere og reagere og forholde sig til fællesskabet og til udfordringer i fællesskabet. Denne viden og kundskab er ikke teoretisk eller abstrakt, men kontekstuel. Den viser sig i deres praktiske adfærd. Deres voksende viden forandrer deres identitet og viser sig i deres følelser og handlinger. Denne voksende viden og praktiske visdom, som i stigende grad får dem til at ligne deres mester, er synlig og tydelig for alle inden for fællesskabet.

Det, som eleverne umiddelbart og ifølge Grundtvig meget naturligt ønsker sig, er det behagelige, søde, bløde og glædelige. De skal altså overtales og opdrages, ellers forfalder de til deres spontane trang til nydelse og velbehag. Deres karakterstyrke og selvkontrol skal formes og forstærkes.[265] En dårlig lærer giver eleverne det, som de naturligt eller spontant ønsker sig. En sand mester ved, at han er nødt til at støde og forarge sine elever. Når Grundtvig i sine prædikener taler om ”kløe” eller ”kildre”, udtrykker han denne tankegang om, hvordan sand læring må, bør og skal foregå. En sand mester skal ikke være sødtalende eller søge at ”kløe” eller ”kildre” elevernes ører.[266] Han ved, at han nødvendigvis med sin faderlige kærlighed må skabe eller fremkalde en

---

[263] GP XII, 262.
[264] GP VII, 64, GP XII, 262.
[265] GP XII, 170: om at bære smerten og lidelsen med et smil.
[266] Hvis mesteren er for venlig eller imødekommende over for sine elever, vil de aldrig opnå den fornødne kraft, visdom og kærlighed. De vil gå fortabt: Jf. GP X, 182, GVP II, 330, GPV VI, 22 og GPV VII, 317 og 257. Jf. GPV I, 421: At ”kildre” øret er at ”smigre Kiød og Blod” i modsætning til at ”tale alvorlig faderlig og kiærlig til Hjertet”. GPV I, 531: ”Gud er ikke en Fusker paa Veltalenhed, saa han skulde sige enten meer eller mindre end Han egenlig vilde, eller sige det mindste for at kildre Øret”. Gud optræder ikke retorisk, smigrende eller lokkende. Hvis Gud handlede sådan, ville han være en ukærlig og uansvarlig fusker. Jf. den samme tanke i VU VI, 47: *Den christelige Børnelærdom*. Jf. GP X, 265: Kristus har ”studeret Konsten, den dybe Konst”, og han er en mester og ikke en ”Fusker”, som ikke har lært det nødvendige håndværk eller den fornødne ”Konst”.

vis ængstelse i sine elever. Uden en sådan frygt kan eleverne ikke vokse i kraft og kærlighed og nå målet med skolegangen, og uden en sådan ængstelse vil de af naturlige grunde forlade ”Herrens Skole” og alt det ubehagelige, som de oplever i skolen.[267]

Lidelsen er ikke en tilstrækkelig betingelse, men lidelsen og ubehaget er ifølge Grundtvig en nødvendig betingelse for at nå målet i skolen. Hvis og kun hvis man er en sand discipel i ”Herrens Skole”, er denne lidelse et bevis for, at man går på den smalle vej.[268] Jo nærmere eleverne i skolen kommer til deres mesters kærlighed og dygtighed, og jo mere ”fuldkomne” de bliver, jo større er den smerte, som de oplever.[269] Eleverne i skolen kan se frem til, at deres ubehag, smerte og lidelse vil vokse i løbet af deres skolegang. Hvis man derimod indbilder sig, at man er en discipel i ”Herrens Skole”, men ikke lider eller hades, forfølges, latterliggøres og bespottes, er man ikke nogen sand elev i denne skole. Så lever man ifølge Grundtvig i en illusion.[270]

Det, som eleverne i ”Herrens Skole” skal og kan lære, er dels en vilje til at elske og høre på deres mester uden at gøre modstand og dels en evne til at ”døie” den ”sunde Lærdom”, hvis centrale indhold er ”Ordet om Saliggiørelsens Vanskelighed”, ”Ordet om Sjælenes Fare”[271] og ”Ordet om Dommedagen”. De mennesker, som lever i verden, har ikke denne vilje, og de har heller ikke den nødvendige viden, villighed eller evne:

> Den Tid er kommet [1845] (…) da Folk ikke vil taale den sunde Lærdom, men tage sig selv Lærere i Hobetal, eftersom Ørene kløe, og den Deel af den sunde Lærdom, som Folk nuomstunder mindst vil høre og værst kan døie, er Ordet om Saliggiørelsens Vanskelighed, om Sjælenes Fare og Dommedagen (…) Mange ere kaldede, men Faa udvalgte.[272]

---

[267] GP V, 302, GP IX, 255, GP IX, 134, GPV II, 87 og GPV VII, 359.

[268] GP V, 264. Jf. Nyborg 2012a, 45-46.

[269] Jf. Brandt 1880 II, 99-100 (den 6. søndag efter påske 1868): Verdens raseri, forfølgelse og aggression imod de kristne og de sande kristnes lidelser er stærkt tiltagende. Verden stræber nu kun efter at tilintetgøre kærligheden og sandheden som en gentagelse af korsfæstelsen af Jesus. Dommens dag og Jesu Kristi genkomst er derfor umiddelbart forestående.

[270] GP V, 264. Formålet med de fleste af de prædikener, som Grundtvig holder i 1830- og 1840-erne, synes at være at indgive mod, udholdenhed og trøst til den lille kristne menighed, som forfølges, forhånes og latterliggøres af den omgivende verden.

[271] Jf. nedenfor om Brorsons salme i Den danske salmebog 2002 nr. 45: ”Jeg går i fare, hvor jeg går”.

[272] GPV VII, 359. Sml. den modsatte tolkning hos Bjerg 2002, 146 og 148: ”Denne tanke [om dom] lå ham åbenbart fjernt (…) Det kan (…) slå en, hvad Grundtvig ikke reflekterede over. Hans tavshed kunne være talende. Således spildte han ikke mange ord på domstanken, slet ikke på, hvad man så smagfuldt har kaldt dommen med ’dobbelt udgang’”.

III.5 Eksempler på pædagogiske principper

Al slags god og sand undervisning, opdragelse eller læring er dybest set af den samme form og bør drives efter de samme principper. Den læring eller undervisning, som foregår uden for den kristne menighed, kan derfor ifølge Grundtvig sammenlignes med den undervisning og læring, som foregår i ”Herrens Skole”.

En lærer eller mester skal ikke ”pine sin Sjæl” med de elever, som er uegnede eller uvillige, eller med ”de Dorske og Dovne”, men i stedet fokusere på dem, som er villige til at ”underkaste” sig og elske mesteren, og som er flittige, ivrige, kærlige og motiverede.[273] At være ”lærvillig” eller ”lærevillig” bruges i Grundtvigs prædikener parallelt med at være ikke-”selvklog”, ikke-”selvraadig”, ”barnlig” eller ”ydmyg”.[274] En underviser skal ikke optræde som en ukærlig tyran eller despot,[275] men forholdene i ”Herrens Skole” og i enhver sand skole, undervisning og opdragelse forudsætter, at mesterens elever anerkender og føler sig tiltrukket af hans normer, værdier og dyder og derfor med et kærligt sind er villige til at stræbe efter at efterligne disse dyder.[276] Ukærligheden er i Grundtvigs prædikener forbundet med selvtilliden, selvklogskaben og selvrådigheden.[277]

---

[273] GPV II, 380 og GP VI, 266. Jf. Nyborg 2010b.

[274] GPV II, 113, 380, GP VIII, 272 og GP V, 278.

[275] Jf. ovenfor om forskellen på en fader og en tyran. Den faderlige kærlighed har ligesom andre former for kærlighed en antitype eller et modbillede. Den faderlige kærlighed kan udarte og vanslægte til despoti og tyranni, som i Grundtvigs prædikener er et udslag af egenkærlighedens, hjerteløshedens og ukærlighedens ånd. Hvis den faderlige adfærd udarter til despoti, mangler den det rette mål af sandhed eller sand viden, legitim kraft og magt og sand godhed og selvopofrende kærlighed. Jf. GP VI, 228: En sand fader og landsfader ønsker ligesom Kristus i hans rige, at de, som er givet i hans varetægt, skal være eller efterhånden blive frie. Han er ikke ”en Despot og Tyran, der blot vilde have Slaver og blinde Redskaber”. Hvis de undergivne reduceres til slaver, kan de ikke udvikles, forbedres eller opdrages.

[276] ”4de Søndag efter Trefoldighed 1849”. – I Grundtvigs prædikener beskrives mennesker og de guddommelige personer ofte med ensartede udtryk. Derfor kan udtrykket ”agenter” anvendes både om menneskelige og ikke-menneskelige aktører. Ved en ”agent” forstås en personlig aktør, som har bevidsthed, motivation, handleevne, vilje, hukommelse og erkendelse.

[277] At være ”selvklog” og ”selvraadig” er at stole på sine egne følelser og elske sine egne tanker og værdier og ikke indse, at der er nogen, som er klogere end en selv. Brandt 1880 II, 70: At være ukærlig er at være ”haardnakket” og uvillig til at bøje nakken og i kærlighed forsage sig selv. GP XI, 319: ”Selvklogskab” er forbundet med ”Frækhed”. - Bugge 2008, 121-122 analyserer Grundtvigs ”pædagogiske grundbegreb” om ”Vexel-Virkningen”. Bugge lægger i artiklen vægt på, at Grundtvig har en ”horisontal” opfattelse af

Den tolvårige Jesus i templet er en model for, hvordan en elev skal forholde sig med ”kjærlig Underdanighed” til sin mester og lærer. Jesus kommer i ”Skole”. Han er i færd med en ”Dannelse”. Jesus må ”lære” af ”de boglærde” ligesom de kristne, der nu er i færd med deres ”kristelige Dannelse”. De kristne disciple skal modtage belæring og undervisning med tro, tillid og kærlig hengivenhed, også selvom de ikke altid på grund af en uudviklet grad af ”kristelig Dannelse” forstår mesterens ord.[278] Jesus viste en passende ydmyghed og lærevillighed og slet ingen selvklogskab eller selvhævdelse over for de lærde mestre i templet, og den tolvårige Jesus er på den måde et forbillede.[279]

Skolegangen i ”Herrens Skole” ender med ”Høitidsdagen”, og tanken om denne kommende prøvelsens dag, hvor eleverne skal bevise deres dyd, kærlighed, evner og villighed, opflammer og motiverer ifølge Grundtvigs prædikener de stræbsomme og flittige elever i skolen.[280]

”menneskelivet”, men det eksempel, som Bugge fremhæver, synes at vise en stærk tanke om det vertikale hos Grundtvig. Grundtvig forklarer i det eksempel, som Bugge anfører, sit begreb om ”Vexel-Virkningen” ved hjælp af en udpræget hierarkisk og vertikal relation. Ungdommen belæres og oplyses ovenfra og ned af sine ”Lærere” og ”Ledere”. Begrebet ”Vexel-Virkning” er kun fundet to steder i Grundtvigs prædikener nemlig GP XI, 319 fra 1838 og GP X, 123 fra 1837.

[278] Brandt 1880 II, 367-368 (den 1. søndag efter helligtrekonger 1871).

[279] Brandt 1880 II, 18 (den 1. søndag efter helligtrekonger 1867).

[280] Jf. GPV II, 379-380. Jf. GP VI, 241, GP X, 370 og GPV II, 171. Til sidst skal de kristne blive fuldendte og udlærte som deres mester. Den hellige Stefan viser de kristne disciple, hvad det indebærer at blive udlært i ”Herrens Skole” og opnå fuldkommenheden og den fuldkomne godhed og kærlighed. De kristne elever skal ikke frygte, men glæde sig til deres kommende martyrium, for det er deres store højtidsdag, hvor de er blevet som deres mester. Jf. ”2den Juledag 1846” om ”det store Væddeløb” imod målet. Jf. ”2den Juledag 1847”: ”Fristes vi (…) stundom til, forskrækkede at bortvende Øiet fra Herrens trofaste Vidne med den straalende Martyrkrone, fra den lyksalige Kæmpe, der seirer herligst da han synker i Knæ (…) saa han har aabenbar stridt den gode Strid, han har fuldendt Løbet, saa han staaer ved Maalet, staaer, som en fuldkommen Disipel, tæt ved sin Mester”. Sml. Brandt 1880 II, 478 (Langfredag 1872): Når de kristne gennemlever en lidelse, som svarer til Jesu død på korset, åbner paradiset sig for de kristne. Jf. den samme tanke i GSV II, 272 nr. 96: ”Stefan”. Jf. ”2den Juledag 1847”: ”Derfor Ch. V. lad os ogsaa idag rolig og glædelig betragte vor fuldvoxne Broder i Christo, den hellige Stephanus, og prise Gud, som har givet Mennesker saadan Magt, Syndere saa overflødig Naade, Dødens Trælle det evige Liv!” Den fuldvoksne og udlærte kristne broder besidder den højeste grad af godhed, kraft, magt og lykke.

I ”Herrens Skole” udkræves en naturlig underkastelse, stræbsomhed, flid og opfyldelse af høje krav, idealer og normer.[281] Ifølge Grundtvigs menneskeopfattelse har ingen mennesker fra naturens hånd nogen stor lyst til på den måde at slide eller stræbe efter at forbedre sig og vokse i godhed og kærlighed. At gå i skolen er at blive opdraget.[282] Af naturen vil mennesker helst vige uden om opdragelsen, den snævre port og den smalle vej og undvige de hårde og menneskeligt set uforståelige krav, som stilles i ”Herrens Skole”. Derfor medfører det et åg og en byrde for det naturlige menneske at passere ind over grænselinjen til denne skole:

> Saaledes er det af Naturen med os alle, thi (…) selv naar vi er lærevillige, holde vi dog mest af den Lærer, som kræver mindst af os (…) saa det er intet Under, at (…) synes vi bedst om en Gud, der giver Saligheden for den Spot-Priis og det Røver-Kiøb, thi des mageligere bliver Himmel-Veien for vore Øine, des sikkrere drømme vi os om at naae Maalet, skiøndt vi see giennem Fingre med os selv.[283]

Hvis et menneske af en fri vilje vælger at blive en discipel, er en bestemt form for adfærd naturlig, passende og nødvendig. At blive og være en elev i skolen forudsætter, at man erkender sin ukærlighed og uvidenhed og er villig til i praksis at anerkende, at man nu lever sammen med en, som er større, bedre og klogere, og at anerkende, at man har brug for en ”Formynder”.[284]

Mesteren er ”Daarers Formynder”. Hvis de kristne har en sand viden om sig selv, forstår de, at de har brug for en herre, fader og formynder. De ved, at de ikke kan stole på deres egen dømmekraft, forstand eller fornuft. De ved, at de kun kan nå deres mål, hvis de styres og ledes af en, som er større, bedre og klogere, dvs. en, som kan være deres ”Tugte-Mester”. De ved, at de ikke magter at gå alene, men har brug for at føres i et ”Ledebaand”.[285]

---

[281] Sml. Grundtvigs tanker i GPV II, 65 om den gode børneopdragelse, som ikke skal fremme børnenes selvklogskab, men deres naturlige underordning, som er betingelsen for, at de kan ”forfremmes”. Jf. Nyborg 2010b.

[282] GP XII, 260.

[283] GP V, 278: Ethvert alvorligt menneske burde vide, at den behagelige og nemme vej til frelsen er umulig. Her som andre steder appellerer Grundtvig også til de kristnes anstændighed og skamfølelse.

[284] GPV I, 153-154.

[285] Jf. GP VII, 125 og 155, GP XII, 375 og GPV III, 9. Et ”Ledebaand” er et bånd, som bruges til at føre og kontrollere et dyr eller et barn, som ikke kan styre sig selv. Eksempler på brugen af ”Ledebaand” i Grundtvigs prædikener: GP X, 314, GPP II, 208, GPV VI, 86 og GPV III, 251 (de kristne deltagere i menigheden kan på grund af deres uudviklede forståelse ikke undvære et ”Ledebaand”). Jf. GPV VI, 86: Om Jesus, der vækkes af disciplene på den oprørte sø: ”Han vaagnede som en Moder, der kun har lukket Øinene, fordi hun var træt af at see paa Barnagtigheder, hun ei vilde straffe haardere, og for at lade de smaa Indbildske føle deres Afmagt, deres Raadvildhed, deres Trang til Ledebaandet,

I samtiden blev Grundtvig kritiseret for hans tanker om læring og for den menneskeopfattelse, som ifølge nogle af hans kritikere lå til grund for disse tanker. I sin prædiken ”26de Søndag efter Trinitatis 1839” henviser han til denne kritik. Grundtvigs kritikere anklager ham for at fordreje bibelordet om de umyndige, uvidende, vise og kloge (Matt 11, 25-30). De moderne forfattere i Danmark forarges over, at et voksent menneske skal reduceres til et barn for at kunne indgå i en skole, dannelse eller læring, men sådanne folks tanker er kun udtryk for ukærlighedens, selvklogskabens og selvrådighedens ånd.[286]

Grundtvig er i sine prædikener meget bevidst om den kritik, som i samtiden blev rettet imod hans tanker om skole og læring.[287] I det følgende citat indrømmer han da også, at det kan se ud til, at verden og hans kritikere har ret. Det ser ud til, at vi som moderne mennesker skal lægge vægt på individualiteten og selvstændigheden. Men hele denne tanke er en illusion, og en sådan form for skole vil aldrig være til nogen nytte for eleverne:

> Saaledes siger Man *sædvanlig* i vore Dage;[288] *og det har meget Skin*, men Herren siger ogsaa, at Skinnet bedrager, og det er ligefuldt sandt, at hverken kommer Nogen fra Først af til Christus, uden som et lille Barn, der troer Ham blindt paa Hans Ord, ikke heller kommer Man ved nogen Slags Lærdom eller Grublen, men kun ved Kiærlighed til den Følelse, at Han giver Sjælen Hvile, at Hans Aag er lifligt og Hans Byrde let.[289]

III.6 Eleverne i skolen fristes til stadighed af ”Lysets Engel”

Udtrykket ”Lysets Engel” forekommer et stort antal gange i Grundtvigs prædikener.[290] I den danske kirkelige tradition er dette udtryk blandt andet interessant på grund af den romantiske digter Bernhard Severin Ingemanns (1789-1862) salme ”Lysets engel går med glans” fra 1837. Mens B. S. Ingemann i sin salme brugte udtrykket lysets engel på en positiv måde,

---

som synes dem overflødigt!” En sand mesters tankegang er ifølge Grundtvigs prædiken, at hvis hans disciple ikke vil høre hans kærlige ord, må de føle og erfare konsekvenserne af deres dårskab, selvklogskab, ukærlighed og selvrådighed. Jf. om ledebåndet i Den danske Salmebog 2002 nr. 379: ”Der er en vej, som verden ikke kender”.

[286] GPV I, 153-154.

[287] Jf. GP XII, 263, hvor Grundtvig taler om mesterens centrale rolle: ”Denne Læremaade kalder Verden Daarskab og den maa synes saa for Kiødets Sands”.

[288] Nemlig, at eleverne ikke skal gøres til børn uden selvstændige muligheder.

[289] GPV I, 154.

[290] GP III, 196, GP III, 204, GP V, 116-117, GP VI, 227, GP VII, 258, GP VIII, 313, ”4de Søndag efter Paaske 1849”, ”3die Advents-Søndag 1846”, ”Paaske-Mandag 1849”, ”4de Søndag efter Paaske 1848”, ”Paaske-Mandag 1848”, GP X, 363, GPV III, 30 og GPV II, 103.

anvendes udtrykket i Grundtvigs prædikener med få undtagelser på en udpræget negativ måde.[291]

Det mest grundlæggende budskab, som kommer fra ”Lysets Engel”, er, at denne engel siger til de kristne, at de ikke behøver at lide og døje, men at de udmærket kan nå målet, selvom de forlader Herrens skole, og at Gud vil elske dem lige højt, selvom de går ud af denne skole.[292]

”Lysets Engel” lovpriser sine egne ”sorte Konster”, som ifølge Grundtvig er selvklogskaben og selvrådigheden, og ”Lysets Engel” siger derfor til de kristne, at de kan stole på sig selv.[293] ”Lysets Engel” vil have de kristne til at opfatte sig selv som lig med alle andre mennesker i denne verden og ikke som særlige eller udvalgte, og ”Lysets Engel” vil have de kristne elever til at elske alle mennesker på jorden, uanset, hvem eller hvad disse mennesker er, og uanset, om disse mennesker er kristne eller ej.[294]

”Lysets Engel” er forbundet med ”Bedrag”, ”Skin” og ”Skygger”, og denne engel giver sig ud for at være fortaler for en god, ”sød” og ”skiøn” form for tænkemåde.[295] ”Lysets Engel” forvirrer de kristne disciple. Han forsvarer ”den gruelige Kiærlighed, der skulde udstrække sig til Alt baade Ondt og Godt”.[296] Disciplene oplever denne engels budskab som tiltrækkende og fascinerende og som omgivet af en guddommelig ”Straale-Krands”, og på den måde virker denne form for tænkemåde stærkt ”forførende”. ”Lysets Engel” ”praler” af sin ”umaadelig vide Kiærligheds-Kaabe”.[297] Disciplene fascineres i den grad af

---

[291] Begrebet ”Lys” betegner i Grundtvigs prædikener en form for viden og kundskab og er forbundet med læring og undervisning. Grundtvigs tanker om ”Lysets Engel” har ikke været behandlet i Grundtvig-forskningen. En delvis undtagelse udgør Bugge 2008, 120, som nævner, at begrebet ”Lysets Engel” i et skrift af Grundtvig fra 1812 betegner modsætningen til den sande ”Oplysning”.

[292] ”4de Søndag efter Paaske 1849”.

[293] GP X, 362.

[294] Sml. Grundtvigs tilsvarende kritik af ”Naturalisterne” i Nyborg 2012g.

[295] Denne tanke om lysets engel som et ”Skin” hænger sammen med en af de mest udbredte tanker i Grundtvigs prædikener nemlig, at ”Skinnet bedrager”. De værdier og den forståelse af kærligheden, som trives i verden, synes ved en overfladisk betragtning at være begrundede, sande og værdifulde. Verdens kærlighedsforståelse udgør en stor fristelse for de kristne, men verdens tanker er kun skin og bedrag. Når de kristne ser alle de jordiske og himmelske ting ”i Herrens Lys”, opdager de, at det lys og skin, som kommer fra lysets engel, i virkeligheden er en afgrund og et mørke. Jf. GPV VI, 100, GPV III, 41, GPV III, 320, GPV II, 145 og GP XII, 298.

[296] GP V, 117.

[297] GP V, 116-117. Sml. Ingemanns salme nummer 747 i Den danske Salmebog fra 2002: ”Englen spreder over jord / glansen fra Guds Himmel; / i sin kåbes stråleflor / favner han alverdens glade vrimmel”. Ordet ”Vrimmel” optræder mange steder i Grundtvigs

det attraktive ved ”Lysets Engel”, at de ville være fortabt og ville forlade Herrens skole, hvis de ikke klyngede sig til deres mester.[298] ”Lysets Engel” vil have de kristne til at tro, at alle mennesker er gode og kærlige, og at forholdene i verden er gode og herlige. Denne engel er udtryk for en falsk og ukristelig, men i samtiden udbredt form for ”Oplysning”.[299] ”Lysets Engel” fremstiller sig selv som en fortaler for værdierne i det alment menneskelige, men i virkeligheden medfører hans budskab, at mennesker bliver forvandlet til umælende dyr og umennesker. Denne engel er et udtryk for hjerteløsheden, ukærligheden, selvrådigheden og selvklogskaben.[300]

Tanken om denne forførende og fristende engel udgør et vigtigt element i Grundtvigs tanker om læring og kærlighed.[301] At gå i skolen indebærer nødvendigvis, at man bestandigt svæver i en fare og til stadighed fristes af tanker, som er helt forskellige fra og modsatte af mesterens tanker.[302] At være en elev i skolen er derfor netop at vandre i sin mesters fodspor og at gå på den smalle vej og gennem den snævre og lidelsesfyldte port. Kun på den måde kan eleverne gradvist erhverve sig en højere og sandere form for kærlighed. Eleverne lærer kærligheden ved at se på deres kærlige mester og ved at stræbe efter at efterligne hans kærlige gerninger, og de vokser i kærligheden ved at nøjes, døje og tåle og ved at udholde mesterens hårde taler og faderlige tugt og opdragelse.

---

prædikener og øvrige tekster og betegner en sværm, hob eller mængde, som agerer på en ukærlig, kaotisk og selvrådig måde, og som ikke anføres på en naturlig, myndig og kærlig måde af en herre, mester eller fader. En ”Vrimmel” er det modsatte af et ”Samfund” eller ”Folk”, selvom et ”Folk” kan udarte og forfalde til at blive en ”Sværm” eller en ”Vrimmel”. Jf. Nyborg 2011a.

[298] GPV II, 103.

[299] ”Paaske-Mandag 1848”.

[300] GPV VI, 62-63. Det ”dyriske” er i Grundtvigs prædikener knyttet til det legemlige og nydelsessøgende og til ukærlighed, tøjlesløshed, selvrådighed og manglende respekt og lydighed over for autoriteter. Det dyriske og det kærlige er modsætninger. Jf. GPV VI, 327, GPV VI, 409, GPV V, 76-81, GPV V, 232, GPV V, 291 og GPV V, 304.

[301] Sml. Hans Adolph Brorson (1694-1764) i Den danske Salmebog 2002 nr. 45: ”Jeg går i fare, hvor jeg går, / min sjæl skal altid tænke, / at Satan alle vegne står / i vejen med sin lænke; / hans skjulte Helved-brand / mig let forvilde kan, / når jeg ej på min skanse står. / Jeg går i fare, hvor jeg går”. De kristne elever og brødre går ifølge Grundtvigs prædikener i en ”øiensynlig Fare”. Grundtvig refererede i flere tilfælde til Brorsons salme i sine prædikener. Jf. for eksempel GPP I, 312 og GP VIII, 89-90.

[302] GP XII, 260.

III.7 Sprogbrugen i Grundtvigs prædikener

Mennesker higer efter kærlighed, men de kan kun få adgang til kærlighed og kun selv blive mere kærlige ved at give sig ind under en mester.[303] Sprogbrugen i Grundtvigs prædikener er i en påfaldende grad præget af ord, som stammer fra en pædagogisk tankegang, og som leder tanken hen på en slags mesterlære.[304] Grundtvig taler om ”Herrens Skole”, ”Vorherres Skole”, ”den Helligaands Skole”[305], ”Herrens Læremaade”, ”Mester”[306], ”Tugte-Mester”, ”mesterlig”, ”Mesterværk”, ”Mesterstykke”, ”Skolegang”, ”Skolemester”, det ”fuldkomne Mønster”[307], om at ”følge” og ”speile” sig i ”Mesterens Exempel”, ”det ypperligste Exempel”, ”et lysende Exempel”, ”Lærling”, ”Disipler”, ”udlært”[308], ”mestre”[309], at ”blive” eller ”være som sin Mester”[310], ”til Mester og Mønster”, om mesteren som ”Dydens Mønster”[311] og om mesterens ”Dyder”, ”Konst” og ”Konster”.[312] Grundtvigs brug af og hans forklaringer på disse udtryk synes at indebære en pædagogisk teori, hvor læring foregår på den måde, at eleven i et fællesskab med en mesterlig agent

---

[303] GPV II, 107, GP XI, 245, GP IX, 181, GP XII, 262 og ”Paaske-Mandag 1848”.

[304] Nyborg 2010, 104.

[305] GP XII, 376.

[306] Ordet ”Mester” forekommer ikke færre end 537 steder i Grundtvigs prædikener 1832-1849 og 1854-1856.

[307] Mesteren er det ”fuldkomne Mønster”, som eleven skal søge at efterligne og eftergøre: GP VIII, 260, GPV V, 173 og GP III, 113.

[308] ”Skolegangen” drejer sig om at blive ”udlært” og nå målet: GP VIII, 264, GP IX, 251, ”2den Søndag efter Paaske 1849” og GPV I, 23, 24 og 26. Jf. Brandt 1880 II, 111 (den 4. søndag efter trinitatis 1868).

[309] GP VI, 248, GP VI, 199, ”1ste Advents-Søndag 1848”, ”25de Treenigheds-Søndag 1849”, GPV I, 378, GPV I, 493 og GPV II, 38 og 64-65.

[310] ”10de Trinitatis Søndag 1848”, ”25de Trinitatis-Søndag 1847”, GP XII, 259, GP VIII, 261, GP VIII, 283 og GPV VI, 238. Sml. Brandt 1880 II, 415 (den 4. søndag efter trinitatis 1871).

[311] GPV II, 153, GP II, 270, GP IV, 41 og GP II, 359. Når de kristne brødre ser, at deres mester har gennemført løbet, og når de ser, at nogle af brødrene er kommet meget længere på vejen, mister de ikke modet. Tværtom opflammes og anspores de af disse eksempler, som bekræfter deres herlighedshåb og fortæller dem, at det er muligt at gøre fremgang og forfremmes i godhed og kærlighed. Jf. GP XI, 244 om nogle af brødrene som lysende stjerner.

[312] Mesteren har lært visse overlegne ”Dyder” og ”Konster”: GP XI, 299, 301, 302, GP XI, 229, GPV II, 240, GPV V, 175, GPV II, 420, GPV I, 393 og ”11te Søndag efter Trefoldighed 1849”. En ”Fusker” har endnu ikke lært den nødvendige håndværksmæssige ”Konst” og dygtighed. Kristus er en mester og ikke en ”Fusker”. Selvom de kristne som nykommere i menigheden stadig kan være ”Fuskere”, skal de engang erhverve sig den mesterlige dygtighed og kærlighed. Jf. GP X, 265, GP V, 274, GP VI, 299, GP VIII, 239, GP X, 119, GPV I, 531 og ”Søndag Septuagesima 1847”.

gradvist indlærer mesterens tanker, vaner og færdigheder.[313] Eleven lærer nye egenskaber ved at iagttage og efterligne sin mester. Til sidst når eleven målet og er ”udlært” på samme måde, som elevens mester engang i fortiden nåede målet og blev ”udlært”.[314]

III.8 Mesterlæren

Det synes at være tanken i Grundtvigs prædikener, at – hvis opdragelsen eller undervisningen ikke skal være en nytteløs tant og dårskab, som ikke gør nogen forskel for eleverne – skal skolen og undervisningen foregå efter principperne i en slags mesterlære.

I en sådan mesterlære er mesteren den centrale og uundværlige agent. Eleverne kommer gradvist ud af deres afmagt og udyd nemlig den udygtighed, ukærlighed og vankundighed, som prægede dem ved deres indtrædelse i skolen,[315] ved deres samliv med mesteren. Deres tilstedeværelse i skolen er præget af en centripetal bevægelse, hvor de gradvist nærmer sig en identitet med mesteren og hans dyder og på den måde i stigende grad bliver ensformede nemlig efter mesterens form og skikkelse.[316]

Til sidst er de kristne elever ”skikkede” til at indgå i de himmelske boliger. De er blevet skikket og formet efter og har opnået deres mesters form og skikkelse. Han har vundet skikkelse i sine elever. Deres endegyldige identitet og væsen udgøres af en form, som stammer fra deres mester. Ved deres indgang i skolen var de indbyrdes forskellige i deres tanker, følelser, værdier og handlinger, men når de har nået målet, er de blevet formet efter den samme form og skikkelse. Det stof, som engang udgjorde deres sind og legemer, har fået en ny form.

Gradvist bliver eleverne mere lig hinanden og stadigt mindre individuelle eller særegne. Eleverne bevæger sig i løbet af deres skolegang fra punkt til punkt på den måde, at de ved deres ankomst til skolen billedlig talt befinder sig i

---

[313] Sml. den pragmatiske teori om vækst og læring som en tilegnelse af vaner og tilbøjeligheder i Graves 2008, 196, 198, 200 og 201. Graves’ læringsteori er inspireret af den amerikanske teolog og vækkelsesprædikant Jonathan Edwards (1705-1758) og af de amerikanske pragmatiske filosoffer Charles Sanders Peirce (1839-1914) og Josiah Royce (1855-1916).

[314] GP XII, 259: ”før Disipelen bliver fuldkommen udlært, bliver som sin Mester”. Jf. Brandt 1880 II, 489-490 (den 4. søndag efter trinitatis 1872): Jesus blev i løbet af en proces ”udlært” som en ”Mester”, og de kristne skal gennemløbe en tilsvarende form for mesterlære.

[315] GP XII, 261-262.

[316] GP XII, 261.

periferien af en cirkel og ved enden af deres løbebane som lærlinge befinder sig i det centrum af cirklen, som udgøres af mesterens viden, magt og godhed.[317]

Hensigten med elevernes skolegang er en fuldstændig forandring af deres karakter, følelser, tænkemåde og handlemåde. En sådan forandring af deres motivation, identitet og evner kan kun lykkes i en mesterlære, hvor eleverne gradvist bliver som deres mester og efterhånden lærer at gøre hans gerninger, tænke hans tanker og have hans følelser.

III.9 Konklusion

Den opfattelse af skole, undervisning og læring, som udtrykkes i Grundtvigs prædikener, adskiller sig på mange punkter fra det billede af Grundtvigs pædagogiske tanker, som er blevet formuleret i Grundtvig-forskningen. I sine prædikener understregede Grundtvig det ulige forhold mellem mesteren og hans elever, mesterens tugt og irettesættelse, elevernes imitation af og lydighed over for mesteren, læringsprocessen som en forbedring og opdragelse af elevernes karakter, den fristelse, den frygt og det ubehag, som eleverne oplever i skolen, og elevernes oprindelige mangel på kvaliteter, dyd og godhed.

Grundtvig sammenfattede i en prædiken i 1839 sine tanker om læring på denne måde:

> Langtfra at ville mestre Hans Anordninger eller efter vort fattige Begreb drøfte og rette Hans hemmelighedsfulde Ord (…) maae vi (…) sætte os ydmyg ved Mesterens Fødder og vogte paa Hans Læber og giemme Hans Ord i vort Hjerte. *Disipelen er ikke over sin Mester, men enhver som er fuldkommen, skal være som hans Mester!*[318]

---

[317] GP XII, 259. Jf. Nyborg 2010, 120, Nyborg 2010a, 61, Nyborg 2010d og Nyborg 2011a. Sml. Lave og Wenger 1991, 27-43 og Zagzebski 2004, 344, 183, 39, 45-48 og 53. Når Grundtvig taler om de kristne elevers stilling og udvikling, er der ligheder med den kontekstuelle læringsteori hos Lave og Wenger 1991, 122, som beskriver, hvordan en lærlings ”participation moves in a centripetal direction, motivated by its location in a field of a mature practice. It is motivated by its growing use value of participation and by newcomers’ desires to become full practitioners”. Konteksten giver ifølge Lave og Wenger eleven en mening til hans handlinger i form af en viden om, i hvilken retning han skal gå. At søge at blive som sin mester er et indlysende mål, som ingen inden for konteksten kan betvivle, fordi dette mål er selve kernen i og meningen med fællesskabet. Jf. MacIntyre 1981 om den tanke, at et bestemt mål er selvindlysende inden for et bestemt fællesskab, men at et sådant mål på ingen måde behøver at være indlysende for dem, som befinder sig uden for dette fællesskab.

[318] GP XII, 260. At ”mestre” betegner i Grundtvigs prædikener en adfærd, som er kritisk, selvklog og selvrådig over for en mester, og som består i at ”vrage” eller ville ”forbedre”

I Grundtvigs prædikener udtrykkes med hensyn til læring og undervisning især to pointer: Dels at den ideale læring og undervisning er en form for mesterlære, og, at man finder et billede af en sådan mesterlære i forholdet mellem mesteren Jesus og hans disciple, og dels at en sådan læring og undervisning er forbundet med ubehag, frygt, hårde krav, fristelse, anstød og disciplinering. Man finder på den måde ifølge Grundtvigs prædikener en idealtype eller en prototype for læring og undervisning i Det ny Testamente.[319]

Grundtvig kritiserer forholdene i verdens skoler altså den ifølge ham herskende teori om læring og undervisning i Danmark og i Europa i det 19. århundrede, fordi verdens skoler ikke følger det mønster om undervisning, som man ifølge Grundtvig kan finde i Det ny Testamente og i det, som han kalder ”Herrens Skole”. I kraft af denne kritik af den herskende pædagogiske tankegang i samtiden tager Grundtvig i sine prædikener i høj grad afstand fra vigtige sider af den moderne oplysningspædagogik, som blev formuleret i Europa i tiden 1750-1830.[320]

De filosofiske præmisser for denne moderne form for pædagogik opfattede Grundtvig som individualistiske og oprørske og som en hyldest til hjerteløsheden, ukærligheden, selvklogskaben, selvophøjelsen og selvrådigheden.[321] Grundtvig afviste også denne moderne filosofis og pædagogiks ifølge ham naive tro på den naturlige godhed i mennesker. Hans synspunkt var, at hvis en opdragelse, skole eller undervisning drives efter

---

hans ord og læremåde: GPV VI, 229 og 238, GPV II, 64 og GPV I, 378. Verdens vise mestre søger med deres fattige begreber om læring at forbedre den pædagogiske tanke, som findes udtrykt i Det ny Testamente og i Jesu handlinger og læremåde.

[319] GP XII, 258, GPV V, 172-173.

[320] Grundtvigs tanker om læring kan i nogen grad sammenlignes med tankerne hos den ungarsk-britiske filosof Michael Polanyi (1891-1976). Jf. Polanyi 1962, 53: “To learn by example is to submit to authority. You follow your master because you trust his manner of doing things even when you cannot analyse and account in detail for its effectiveness. By watching the master and emulating his efforts in the presence of his example, the apprentice unconsciously picks up the rules of the art, including those which are not explicitly known to the master himself. These hidden rules can be assimilated only by a person who surrenders himself to that extent uncritically to the imitation of another”. Polanyis læringsteori er centreret om mesteren, som gennem en erfaring har erhvervet sig en bevidst eller førbevidst “abduktiv” fornuft blandt andet i form af en intuitiv forståelse. Mesteren har en fingerspidsfornemmelse for, hvad der er det nyttige, gode og sande: Jf. Polanyi 1962, 53, 54, 55, 61, 207-210, 266 og 282. Ifølge Polanyi er eleverne både bevidst og ubevidst om den indlæring, som foregår hos dem sammen med mesteren. Den viden, som de lærer, består i høj grad af evner, vaner og færdigheder. Deres voksende viden viser sig ved, at de får en ny personlighed. Sml. den tilsvarende teori hos Graves 2008, 10, 179 og 180.

[321] GP X, 112-117.

sådanne pædagogiske principper, bliver opdragelsen og undervisningen en unyttig tant og dårskab, som ikke kan gøre nogen virkelig forskel for skolens elever eller på nogen måde forbedre deres moralske karakter.

For de elever, som går i skolen, er kun én ting af betydning, og det er, at de når frem til målet. Målet er den højeste grad af kærlighed, godhed, viden, visdom og kraft. En sådan stræben kræver en høj grad af selvovervindelse og selvkontrol. Kun ved at stræbe efter dette mål kan eleverne håbe på fremgang, sejr, held og lykke. Grundtvigs tanker om undervisning og læring var på den måde i højeste grad - og ifølge Grundtvig naturligvis - fokuseret på endemålet med elevernes skolegang.

Den ovenstående analyse har vist, at kærlighedsforståelsen og den faktiske brug af ord som ”kiærlig” og ”Kiærlighed” i Grundtvigs prædikener er forbundet med og præget af grundlæggende skemaer blandt andet om disciplinering, læring og mesterlære og om faderlig tugt og opdragelse. De grundlæggende skemaer i Grundtvigs prædikener om læring, undervisning og opdragelse kan i høj grad være med til at forklare den faktiske brug af ord som ”kiærlig” og ”Kiærlighed” i disse tekster.

Kapitel IV: Kærlighed er fuldkommenhedens bånd

IV.1 Indledning

Grundtvig anvendte i sine salmer, prædikener og øvrige forfatterskab i en del tilfælde det bibelske udtryk om ”Fuldkommenheds Baand” (Kol 3, 14-15). Det er tydeligt, at en af de vigtigste pointer, som Grundtvig fremførte i forbindelse med, at han anvendte udtrykket, var at sige, at teologerne og filosofferne i verden ivrigt og ofte talte om kærligheden, men at de i deres selvklogskab og selvrådighed ikke havde nogen sand forståelse af denne kærlighed. I en af sine prædikener sagde Grundtvig således:

> Derfor er der endnu en Ting for os at giøre, den nemlig at vogte os for alle de falske, tomme og unaturlige Indbildninger om Kiærlighed, som vi enten selv har optænkt eller fundet hos de Verdsligvise.[322]

I de følgende afsnit skal gives en oversigt over den hidtidige forskning vedrørende Grundtvigs opfattelse af udtrykket ”Fuldkommenheds Baand”. Derefter vil en række eksempler blive givet på hans brug af udtrykket. Til sidst skal gives en samlet analyse af Grundtvigs anvendelse af udtrykket ”Fuldkommenheds Baand”.

IV.2 Grundtvig-forskningen om Grundtvigs brug af udtrykket ”Fuldkommenheds Baand”

Den danske og ikke-danske Grundtvig-forskning siden 1945 er blevet undersøgt for at finde analyser af Grundtvigs forståelse af ”Fuldkommenheds Baand”. Det overordnede billede er, at denne forskning ofte i en slags sidebemærkninger har omtalt Grundtvigs anvendelse af udtrykket, men at der kun findes ganske få eksempler på en dybere analyse eller forklaring af hans brug af dette udtryk. Grundtvigs forståelse af ”Fuldkommenheds Baand” er i næsten alle tilfælde ganske enkelt blevet gengivet ved ordet ”kærlighed”.[323]

---

[322] GPV II, 161-162. Verdens filosoffer omtales i Grundtvigs prædikener i reglen som de ”Verdslig-Vise” eller ”Verdsligvise”. Ordene ”philosophisk”, der kun er fundet et sted (GP XI, 190), og ”Philosopher”, der kun er fundet to steder (”Skiærthorsdag 1843” og GP VIII, 261), bruges nedsættende om personer, der har en hjerteløs, ukristelig og falsk opfattelse af moral, menneske og samfund.

[323] Thaning 1963, 646 og 665, Boas 1993, 181-182, Bugge 1968, II, 12, Grell 1980, 88, 89, 107, 140, 141, 142, Aronson 1960, 77, 90, 148 og Heggem 2005, 177-178. Grell 1980 tolker Grundtvigs tale om fuldkommenhedens bånd især som et eksempel på Grundtvigs kærlighed til og præferencer for ”billedsproget”. Jf. Grell 1980, 140-142. Imod Grells tolkning kan indvendes, at ifølge Grundtvigs prædikener er lignelserne og billedsproget mest relevant i forhold til de ukristne. Til sine disciple taler Kristus ikke i lignelser eller

Som et nyligt eksempel fra denne forskning kan nævnes den danske Grundtvig-forsker Uffe Jonas. Jonas 2007 gennemfører en vidtgående fortolkning af Grundtvigs tankegang. Han fortolker ligesom Kaj Thaning i 1963 Grundtvig ind i en slags sekulariseringstankegang og skabelsesteologi. Jonas tilslutter sig den thaning'ske tese om, at Grundtvig tænkte efter reglen "Menneske først og kristen så", og han fortolker Grundtvig på en måde, så det særligt kristelige bliver mindre fremtrædende i den grundtvigske tankeverden.

Grundtvigs tanke om den åndelige vækst inden for "Fuldkommenheds Baand" tolker Jonas som en personlig, psykologisk, spirituel eller terapeutisk udvikling især på den måde, at sjæl, ånd og krop integreres i individet,[324] og mennesker lærer at acceptere og elske deres krop og seksualitet. Den kærlighed og det fuldkommenhedens bånd, som Grundtvig taler om, fortolker Jonas som forbundet med menneskers naturlige individuelle tilbøjeligheder og følelser:

> Den daglige overbinding fra det, som Grundtvig kalder for det gammelmenneskelige til det nymenneskelige, foregår ikke kun i kirken og menigheden, men nok så meget i hjemmet, blandt kærlige ægtefolk. For det er ikke nødvendigvis de bogstaveligt rettroende, men snarere *de elskende*, der er de sande indbyggere og medbyggere i det ny Jerusalem. Det er her, i de usynlige sprækker mellem nadvergangen, salmesangen og ægtesengen, at man skal finde sporene af *den skjulte menighed*.[325]

Bjerg 2002 giver en omfattende analyse af Grundtvigs kærlighedstanke især i *Den christelige Børnelærdom*. Medlemmerne af den kristne menighed og denne menighed i sin helhed oplever i løbet af en proces en stigende "livsfylde". Ifølge Bjergs fortolkning af Grundtvig er disse kristne mest iagttagere og vidner til begivenheder, som finder sted enten inden i eller uden

---

billeder. Han siger sandheden "reent ud" og bogstaveligt. Jf. Matt 13, 13. Jf. GPV II, 136-137, GPV VII, 145-146, "4de Trinitatis-Søndag 1848" og "5te Søndag efter Paaske 1848". Jf. "2den Søndag efter Paaske 1849": "Lignelserne og Billed-Sproget hører langt mere til den gamle end til den ny Pagts Dage, thi i Apostel-Skriften [Det ny Testamente] finder vi næsten slet ingen Lignelser, og ei meer af Billed-Sproget, end høist nødvendigt". Denne tanke, som også indebærer, at Jesu tale om faderlighed, bånd, offer og broderkærlighed skal forstås bogstaveligt og ikke som billedsprog, bliver mere fremtrædende og forekommer hyppigere efter midten af 1840-erne.

[324] Grundtvigs tanke er ifølge Jonas 2007, at fuldkommenhedens bånd skal gøre individet til et mere integreret og sundt menneske. Sml. tilsvarende i Heggem 2005, 16 og 177-178: Kærligheden og fuldkommenhedens bånd integrerer og sammenbinder forskellige aspekter af individet.

[325] Jonas 2007, 174-175. Udtrykket "de elskende" er et eksempel på, at Grundtvigs kærlighedsforståelse af Jonas beskrives på en ubestemt måde.

for dem selv.[326] Den stigende ”livsfylde” er en voksende mængde af kærlighed forstået som fænomener og begivenheder, som de kristne ser, erfarer og forundres over. Den fremvoksende livsfylde og kærlighed i menigheden og hos den enkelte kristne er efter Bjergs fortolkning af Grundtvig noget, som ”kommer af sig selv”.[327] Den voksende kærlighed er ikke i nogen særlig grad forbundet med noget, som de kristne gør eller vælger, eller med forandringer i deres moralske handlinger eller dyder.[328]

Bjerg tolker ikke Grundtvigs forståelse af ”Fuldkommenheds Baand” på den måde, at de kristne bindes, opdrages eller underlægger sig et bånd. Han fortolker overvejende Grundtvigs tanke om ”Baandet” som en følelse eller erfaring. De kristne føler og oplever sig i stigende grad forbundet med Gud. Grundtvig er en slags mystisk teolog.[329] Målet for den kristne menighed er, at den skal nå frem til den fuldkomne kærlighed, og denne kærlighed er en kommende tilstand, som de kristne skal opleve enten som et fænomen i

---

[326] De kristne ser og iagttager ifølge Bjergs beskrivelse af Grundtvigs tanke om kærligheden og fuldkommenhedens bånd, hvordan livet, godheden og kærligheden efterhånden ”sætter sig igennem” i deres indre sjælelige liv eller i den omgivende virkelighed. Eksempler er: Bjerg 2002, 147: ”Faderens kærlighed sætter sig igennem”, 22: ”De tre faste formler, som viser, hvordan det suveræne liv sætter sig selv igennem”, 22: ”Det er tværtimod livet, som bliver sig selv klart. Den før nævnte livsudvikling sker derved, at livet sætter sig suverænt igennem og kommer til bevidsthed om sig selv i menneskets selv”, 23: ”Det suveræne liv sætter dog ikke selvet ud af spillet. Selvet har stadigvæk som opgave at nå til klarhed over det liv, der sætter sig igennem”, 39: ”Menigheden får med sit liv del i treenigheden, når gudsriget skridt for skridt sætter sig igennem” og 40: ”som det, der sker, når gudsriget sætter sig successivt igennem i Menneskelivet”.

[327] Bjerg 2002, 140, 143, 146, 90 og 21.

[328] Sml. Boas 1993, 183-184. Boas tolker ud fra en analyse af Grundtvigs prædikener i 1830-erne hans kærlighedstanke som et udtryk for en skabelsesteologi. Mennesket er ikke i nogen væsentlig grad et handlende væsen eller et væsen, som stræber eller udvikler sig åndeligt eller moralsk, men et væsen, som sidder stille og oplever det underfulde.

[329] Bjerg 2002, 24, 81, 93, 142, 53, 130, 133, 151 og 91. Målet for det kristelige liv er ifølge Bjergs Grundtvig-tolkning sammensmeltningen med Gud. Dette mål, som er kærlighedens kulmination, når de kristne frem til ved en forunderlig udefrakommende lykke og nåde. Sammensmeltningen præges dog ifølge Bjergs tolkning stadig af en forskellighed i den sammensmeltede enhed. Mennesker kommer aldrig til fuldstændigt at smelte sammen med Gud, men den mystiske tanke om sammensmeltningen er ifølge Bjerg afgørende for Grundtvigs teologi og kærlighedsforståelse. Kærligheden er især en ”eros”-formet sammensmeltning af to parter som eksemplificeret i mandens og kvindens samleje (Bjerg 2002, 133) og i den kærlige akt og begivenhed, hvor Adam kom til at ”kende” Eva (Bjerg 2002, 133 og 151). Sml. også Boas 1993, 181, der beskriver Grundtvigs tanker om kærligheden som en mystisk sammensmeltning af det himmelske og jordiske. Toftdahl 1974 argumenterer dog modsat for, at Grundtvig ikke umiddelbart kan tolkes som en mystisk tænker.

menigheden eller i deres eget sjælelige liv. De kristne er ikke i egentlig forstand aktive agenter, som præsterer noget, eller som i stigende grad binder og forpligter sig og efterlever Guds fordringer og forventninger. De er mest tilskuere.[330]

”Fuldkommenheds Baand” er ifølge Bjergs Grundtvig-tolkning udtrykt i den forunderlige kærlighed, som en mand og en kvinde kan opleve i deres ægteskab.[331] De kristne er vidner til noget, som på en mirakuløs måde viser sig. Til sidst skal de på en hemmelighedsfuld måde føle sig helt mættede, livs- og behovsopfyldte, lykkelige og sammensmeltede med det guddommelige.[332]

IV.3 Grundtvigs prædiken ”Pindse-Dag 1839”

I en prædiken ”Pindse-Dag 1839” taler Grundtvig om, hvorledes det bibelske udtryk ”Fuldkommenheds Baand” skal forstås. I forhold til samtiden og det danske folk optræder Grundtvig ofte i sine prædikener som en revsende domsprædikant,[333] og i denne prædiken omtaler han da også tidens manglende kærlighed og ikke mindst misvisende forståelse af betydningen af ordet kærlighed. En sand kærlighed består ikke af ømme følelser,[334] men i at opgive

---

[330] Bjerg 2002, 21: ”Vi [kan] med tiden tilegne os det liv, som vi er vis på har realitet (…) Men Grundtvig afviste på det bestemteste, at selvet er et suverænt subjekt. Af sig selv kan subjektet ikke gøre ret meget (…) Betingelse[n] er livets egenvirksomhed, dets ’udvikling’. Livet og ikke selvet er suverænt. Livet sætter sig selv igennem”.

[331] Bjerg 2002, 133 og 151.

[332] Bjerg 2002, 149. Jf. også Bjerg 2002, 147.

[333] Nyborg 2012a, 43-45. Jf. GPV V, 42-43: ”Hvor Naadens Sendebud [de kristne prædikanter] spottes og forhaanes, hudstryges og myrdes, der maa nødvendig Retten, den strænge Ret, have sin Gænge, det kan ingen Magt og ingen Kiærlighed i Himlen eller paa Jorden forhindre. Og saaledes skal vi forstaae Herrens Ord i Dagens Evangelium og overalt, hvor han forkynder sine Fienders Undergang, thi det er (…) kun en sand Spaadom, han med (…) sine grædende Taarer, fremfører, en Forudsigelse om, hvordan det nødvendig maa gaae dem, der foragte Guds Godheds (…) Rigdom og opdynge sig dermed Vrede paa Vredens og den retfærdige Doms Dag! Og hvad kan vi [Grundtvig] sige andet end hvad Johannes hørde Vandenes Engel sige: Herre, du er retfærdig og uskyldig i din Dom, thi de udøste Helgenes og Propheters Blod, og Du gav dem Blod at drikke, det har de fortjent!” Jf. ”Christi Himmelfarts-Dag 1847”: ”Vi (…) glæde os til hans Herligheds Aabenbarelse, der kun skal være hans haardnakkede Fiender til Dom, men alle hans trofaste Venner til evig Trøst og Glæde (…) i disse Verdens sidste Tider, under den dumdristige Vantroes og den opblæste Selvklogskabs Skrig og Latter”. Verdens børn reagerer ifølge Grundtvigs prædikener i reglen med forfærdelse, skrig og latter, når han forkynder evangeliet for verden.

[334] Grundtvig siger om de ømme følelser i en prædiken fra 1836: ”Det er ikke med Ord og Tunge men med Gierning og Sandhed, der skal elskes; thi hvem agter det vel for Andet end Falskhed eller dog Fjas og Tant hvor ømt og kiærligt en Moder taler om og til sine Børn

verden, fornægte sig selv og efterfølge Kristus. Grundtvig taler på den måde om samtidens ”Mangel paa himmelsk Glæde og brændende Kiærlighed, derfor ogsaa paa Sind til at opgive Verden og opoffre sig for Herren”.[335]

I sin pinse-prædiken beskriver Grundtvig den første kristne menighed i Jerusalem som et billede på ”Fuldkommenheds Baand”. Det, som man kan se hos denne menighed, er, at de kristne ikke er enkeltmænd eller individer, men sammensmeltede og sammensnørede til en sjæl og et legeme, og deri består netop det væsentlige i ”Fuldkommenheds Baand”. Medlemmerne af denne første kristne menighed tænker ikke kun deres egne tanker, og de drives ikke længere af deres gamle følelser, og beviset for denne tilstand er, at de går i Jesu fodspor, glæder sig, når de forfølges, og ligesom den hellige Stefan er villige til at lide martyrdøden ”med Tak til Herren og Bøn for deres Bødler”.[336]

”Fuldkommenheds Baand” udgøres ikke i første række af en tilstand eller begivenhed, hvor mennesker enkeltvis eller i flok elsker eller i kærlighed forbinder sig med Gud. ”Fuldkommenheds Baand” består i det samfund, som er blevet bundet og snøret sammen ovenfra og ned. Alene eller enkeltvis kan jordens mennesker ikke komme ud af deres selvrådige, indelukkede og ukærlige individualitet og smelte sammen i en højere ild til en sjæl og et legeme.

På den måde skaber den himmelske fader med fuldkommenhedens bånd et nyt rige på jorden:

> Himmeriget paa Jorden i Jerusalem, hvor Kiærlighed, som Fuldkommenheds Baand, sammenknyttede de Troende i Tusindtal, saa de var eet Hjerte og een Sjæl, og det guddommelige Heltesind i Apostlerne og deres første Disipler, der var glade naar de vanæredes for Jesu Navns Skyld, og leed Martyrdøden med Tak til Herren og Bøn for deres Bødler.[337]

---

eller Ægte-Fæller om og til hinanden” (GP IX, 243). Når verden bilder sig ind at handle kærligt eller taler om kærlighed, er det ifølge Grundtvigs prædikener mest ”Tant”, ”Daarskab”, ”Fjas” eller ”Vind og Veir”. Jf. GP XII, 91, GP V, 278, GP VI, 162-163, GP VI, 138-139, GP VII, 133 og GP IX, 113.

[335] GP XII, 229: Verdens børn ser for meget på det jordiske og for lidt på det himmelske. Ordet ”derfor” i citatet betyder, at kærlighed viser sig i selvopofrelse og forsagelse af verden.

[336] GP XII, 229. Jf. GP V, 361: Verden stræber altid ligesom den gamle egyptiske farao efter at dræbe og drukne de små kristne drengebørn.

[337] GP XII, 229: Årsagen til, at de kristne er blevet sammensmeltede, er, at de er blevet underlagt og har underlagt sig et ”Baand”, som ikke kommer fra dem selv. Tanken i denne prædiken er, at mennesker umuligt ud fra deres medfødte natur kan glæde sig over at blive forfulgt og fornedret.

IV.4 Martyriet og ”Fuldkommenheds Baand”

I en prædiken på den 2. juledag 1838 fremhæver Grundtvig en lignende tanke.[338] Ifølge verden er martyrdøden en gru og rædsel, men for de kristne, som lever i fuldkommenhedens bånd, er martyriet udtryk for den højeste godhed og kærlighed. At være en sand kristen er at gå ”i Jesu Christi Fodspor”, og Stefan var netop den første, som gik i disse spor, og som fulgte sin mester hele vejen. Stefan gennemlever og består den endegyldige prøve og prøvelse, og han beviser dermed, at han er blevet og fundet værdig og skikket til at indgå i himmeriget. Martyrernes adfærd og skæbne viser de kristne brødre, hvad der er formålet med og essensen af fuldkommenhedens bånd.[339] Den ”hellige Stephan” er et ”Mønster” og en målestok for de kristne. Når de ser på Stefan, kan de se, at det i den ny pagts dage er blevet muligt for dem at nå det fuldkomne. Når de ser, hvordan den hellige Stefan som en slags ældre broder bestod den strenge prøvelse, får de et fornyet håb. Det, som Stefan dengang havde held med, skal også engang lykkes for dem.[340]

Fuldkommenhedens bånd betyder i Grundtvigs prædiken ikke kun ”kærlighed”. Dette bånd betegner også den nødvendige ramme og kontekst om den kristelige vækst mod det fuldkomne. En sådan vækst og forandring er kun mulig inden for rammerne af dette bånd, og inden for grænserne af dette ”Fuldkommenheds Baand” lever de mennesker, som Grundtvig kalder ”Venner”. Disse ”Venner” er mennesker, der ligesom Grundtvig selv har forsaget verdens vilde veje, og som er i gang med at modtage en ny karakter, og hvis gamle natur gradvist fortrænges, opbrændes og omsmeltes i ”Fuldkommenheds Baand”.[341]

Inden for rammerne af dette bånd foregår en skoling og karakterforandring. Fortællingen om den hellige Stefan er den centrale kristne fortælling, der forklarer ”alt Christeligt”, og nøglen til at forstå meningen med det bibelske

---

[338] GP XII, 106.

[339] GP XII, 106: Martyrernes død og selvopofrelse er ”det glædelige Lys”, som fortæller de kristne, hvad der er meningen med tanken om fuldkommenhedens bånd.

[340] Jf. også GP VIII, 89 om de ”christne Helte”. Abstrakt eller formelt kan Grundtvigs tanke sammenlignes med læringsteorien om ”imitation of exemplars” hos Zagzebski 2004, 344, 183, 39, 45-48 og 53. Zagzebskis tanke er, at mennesker vokser i godhed og dyd ved at iagttage, emulere og efterligne moralske forbilleder.

[341] Sml. Brandt 1880 II, 501 (den 10. søndag efter trinitatis 1872): Fuldkommenhedens bånd fungerer som en mur, der beskytter de kristne imod fristelsen til ”Fejhed” og frafald. ”Fuldkommenheds-Baandet” ”trodser alle Fjendens Rænker og Tillokkelser”. Uden dette bånd og uden denne beskyttende mur ville de kristne være prisgivet og værgeløse ofre for verdens forfølgelse og stadige fristelser.

udtryk, at de kristne skal iføre sig ”Fuldkommenheds Baand” som en slags begrænsende eller indsnørende klædning. At iføre sig dette bånd er at være villig til at begrænse og fornægte sig selv og give sit liv for sine venner.[342] Ved at forsage og opofre sig selv bliver det til sidst muligt for de kristne brødre og søstre at hæve sig op over det jordiske og stige op til det himmelske.[343]

Forskningen om Grundtvigs brug af udtrykket ”Fuldkommenheds Baand” har ikke behandlet denne centrale tanke hos Grundtvig om fuldkommenhedens bånd som en binding, en båndlæggelse, en opdragelse og karakterforandring, som er forbundet med en lidelse, forsagelse eller disciplinering, et afkald og offer, og som kun er mulig i et slags faderligt tugtende samfund.

I sin prædiken på den 2. juledag 1838 siger Grundtvig om ”Fuldkommenheds Baand”:

> Christne Venner! Barne-Tro, Ungdoms-Ild, Manddoms-Kraft og Oldings-Viisdom, det er Elementerne i det Christelige Helteliv, som efterhaanden skal sammensmelte i den himmelske Kiærlighed, som er Fuldkommenheds Baand, og som et Mønster paa en saadan christelig Helt har den hellige *Stephan* ligefra Apostlernes Dage svævet for Menigheden og kan vi ikke følge ham endnu, saa skal vi dog følge ham herefter, ligesom han fulgde Herren. Ja, mine Venner! det er det glædelige Lys (…) hvori vi skal lære at betragte alt Christeligt, den Oplysning, at hvad som er tilforn skrevet om de Hellige og Udvalgte, det er hverken skrevet til ørkesløs Beundring eller til at binde svare Byrder af, som tynge os til Jorden, men til et lysende Exempel, til en venlig Trøst og velgrundet Haab,[344] saa vi opmuntres derved til at giøre vort Bedste og lettes efterhaanden til at løfte os over Jorden og vandre med Gud.[345]

---

[342] Sml. GSV I nr. 348: Inden for rammerne af fuldkommenhedens bånd antændes en hellig ild inden i brødrene: ”Jords og Himmels Hjerte-Baand / Knytter Du alene; / (…) / Os opgløde, dybt i Bryst, / Dine Flammer rene!” De ukærlige er i Grundtvigs prædikener de ubændige altså mennesker, som ikke er villige til at lade sig bøje og binde af et faderligt og kærligt bånd.

[343] GP XII, 106.

[344] Verdens børn lever med mange forhåbninger, der oftest viser sig at være ubegrundede. De kristne brødre har et vel begrundet håb, fordi de lever inden for fuldkommenhedens bånd. De kan henvise til det, som skete med Stefan og de øvrige martyrer, som også levede med og under dette bånd.

[345] GP XII, 106: Fuldkommenhedens bånd virker også på den måde, at de kristne brødre med dette bånd trækkes op fra og op over det jordiske. Den himmelske kærlighed er en sammensmeltning af ”Viisdom”, ”Kraft” og ”Ild”. Jf. senere om det skema i Grundtvigs prædikener, der udgøres af foreningen af ”Kraft”, ”Sandhed” og ”Kiærlighed”. De tre forenede størrelser findes hos de kristne helte og hellige martyrer.

IV.5 Grundtvigs brug af ”Fuldkommenheds Baand” i salmen ”Let er min Byrde”

Grundtvigs salme ”Let er min Byrde” fra 1855-1856 indeholder en gengivelse i kort form af en række forestillinger, som i Grundtvigs tekster som i et netværk knyttes til den semantiske enhed ”Fuldkommenheds Baand”.[346]

Udtrykket ”Hans Aag er lifligt og Hans Byrde er let” er et hyppigt udtryk i Grundtvigs prædikener. Ikke sjældent fortolker Grundtvig Herrens åg og byrde som den nødvendige skæbne og det nødvendige endemål, hvor det kristne menneske til sidst bliver et med Kristus i selvfornægtelsen og selvfornedrelsen.[347]

Som et eksempel på, at Grundtvig sammenkæder tanken om ”Fuldkommenheds Baand” og udtrykket om Herrens åg og byrde med tanken om det kristne menneskes selvopofrende lidelse kan anføres Grundtvigs prædiken på palmesøndag 1839:

---

[346] GSV V, 136-137, nr. 84.

[347] Eksempler er: GP XII, 106, GP XII, 170, GP XII, 381, GP VII, 357, GP VIII, 169, GP XI, 86 og ”Skiærthorsdag 1848”. Jf. Brandt 1880 II, 497 (den 8. søndag efter trinitatis 1872): De sande profeter beviser deres kristelighed og kærlighed derved, at frugten af deres forkyndelse er, at tilhørerne accepterer ”Aaget” og ”Byrden”, som er en villighed til at udvise den højeste kærlighed ved om fornødent at dø martyrdøden. De falske profeter tror ikke på muligheden eller nødvendigheden af det kristne martyrium, og de kan derfor heller ikke fremkalde en villighed til at gennemleve denne selvopofrelse hos deres tilhørere. De falske profeter er ulve i fåreklæder og ”farlige for de smaa”. De fornægter det, som er ”den kristne Menigheds eneste rette Dragt og Farve” nemlig evnen og villigheden til den kærlige selvopofrelse. Den højeste kærlighed viser sig i villigheden til at lide martyrdøden, og denne kærlighed og villighed er ”det eneste, som aabner Adgang til Himmeriges Rige”, og ”som ene kan gjøre os værdige til Naaden og skikkede til et saligt Liv i Guds Paradis”. De falske profeter hævder, at det er tilstrækkeligt at ophøje, lovprise og lovsynge Herren, men ”Herren viser dem alle fra sig lige som Judas med det Spørgsmaal: forraader du Menneskens Søn med et Kys!” - Sml. GSV II, 272 nr. 96: ”Stefan”. Jf. GP XI, 97-98: “Det er langtfra at være Nyt at betragte Stephanus som det klare Christus-Speil, hvori Man seer, hvad den himmelfarne Herre kunde og vilde giøre af Menneskens Børn, thi alt giennem atten Aarhundreder staaer jo Stephanus for Menighedens Øie som Herrens kronede Martyr og Vidne, hvem alle Hans Tjenere maatte ønske at ligne i Liv og i Død, uden at krympe sig for nogle Øieblikkes Lidelser under saa vide og smilende Udsigter (…) alt som skrevet staaer at den lette Trængsel for Øieblikket erhverver os over al Maal og Maade en Vægt af evig Herlighed”. Jf. Den danske Salmebog 2002 nr. 379: ”Der er en vej, som verden ikke kender”. Jf. ”13de Søndag efter Trinitatis 1847”: Helligånden virkeliggør en selvydmygelse og selvfornægtelse og en frivillig båndlæggelse af sig selv, da han accepterer at blive sendt ned til jorden.

> Ja, i Kraft skal de træde, alle de gode Ord, som vor Gud har talt over os og vore Fædre (…) Er det ny Menneske kun svagt og spædt i os eller dog i sin første Opvext, saa er der dog samme Sind, som i Jesus Christus (…) fordi Ingen gaaer paa den, Livets Vei, kiendelig fra alle Andre paa vor Herres Jesu Christi uudslettelige og lysende Fodspor, saa ogsaa nu er de Christne stærke i Herren og kan i Hans Kraft fare i Guds fulde Harnisk, ogsaa nu kan de fornægte sig selv, tage Korset op og følge ham, ikke tvungen men frivillig, ikke klynkende men sjungende (…) Han lægger os en Byrde paa, men Han er vor Sandheds Gud, som udfrier fra Døden, Hans Aag er lifligt og Hans Byrde er let![348]

Det fremgår af nogle af udtrykkene i Grundtvigs salme ”Let er min Byrde”, at han med ”Herrens Aag” tænker på den selvfornedrelse og selvfornægtelse, som det kristne menneske skal gennemleve for at nå målet og fuldkommenheden. Når det kristne menneske siger farvel til verden og kommer ind i den kristne menighed, som er Jesu Kristi legeme, bliver det undergivet en ifølge Grundtvig nødvendig faderlig tugt, magt og kontrol. Det er denne nødvendighed, som Jesus taler om, når han siger: Mit åg er lifligt! Det kristne menneske mister sin frihed i verdens forstand, og det bliver frivilligt fanget, indfanget og underlagt et bånd. Det er ifølge Grundtvig essensen af det ”Fuldkommenheds Baand”, som det kristne menneske underkaster sig eller ifører sig, når det omvender sig og vender sig bort fra verden.

Ethvert menneske lever under en herre. Enten har mennesker den onde djævel til fader, herre og mester, eller de kan vælge Kristus som deres herre og mester.[349] Den vilkårlige frihed altså friheden til at gøre, hvad man har lyst til, er ifølge Grundtvig ikke mulig, og den er heller ikke ønskelig. Den sande frihed er ikke en frihed til kun at følge sine egne tanker eller følelser. Den sande frihed består i at gøre det gode nemlig at tænke sin gode faders, herres og mesters tanker, efterligne hans følelser og gøre hans gerninger. Livet i menigheden og inden for rammerne af ”Fuldkommenheds Baand” må derfor nødvendigvis indebære en form for tugt og opdragelse. Frivilligt eller ud fra deres egne naturlige tanker og følelser ville jordens mennesker aldrig begynde at gøre det gode:

> Kun ad det Aag kan vi smile,
> Som giver Sjælene Hvile!
> (…)
> *Hvad* er din Byrde,
> Og hvad er dit Aag?

---

[348] GP XII, 170.
[349] GP VI, 127-128.

Byrden: Guds Kiærligheds Tro,
Den giver Sjælene Ro.

Aaget er Tvangen,
Hjertet er Fangen,
Liflig Guds Kiærligheds Finger
Hjerterne fanger og tvinger!
(…)
Byrden, med Fred og med Haab,
Det er din *Pagt* ved vor Daab.

Ved nadveren lyder ordene: Du skal tømme denne kalk! Det åg, som Jesus beskriver som lifligt, består i, at det kristne menneske skal udtømme dette bæger. Den kalk, som det kristne menneske skal drikke ved nadverbordet, er en byrde og et åg, som Kristus lægger og nødvendigvis må lægge på det kristne menneske, og denne kalk er et billede af den kalk, som Jesus måtte drikke umiddelbart forud for sin korsfæstelse. Når nadvergæsten tømmer denne kalk, udfører han i en vis forstand den samme handling, som Jesus udførte umiddelbart forud for sin martyrdød.[350] At drikke den bitre og beske kalk er en handling, hvor det kristne menneske accepterer selvfornægtelsen og selvopofrelsen. Fuldkommenhedsbåndet er på den måde det bånd og det åg, som gør det muligt for de kristne at blive fuldkomne:

Aaget er Ordet
Til os ved Bordet
Det er Fuldkommenheds-Baandet
Som du dit Liv har indaandet!

IV.6 Grundtvigs beskrivelse af ”Fuldkommenheds Baand” i en prædiken fra 1833

I sin prædiken ”2den Faste-Søndag 1833” giver Grundtvig en forklaring af ”Fuldkommenheds Baand” ud fra evangelieteksten om Jesu helbredelse af den kanaanæiske kvindes datter (Matt 15, 21-28).[351]

Den romerske opfattelse af båndet i kirken indebærer ifølge Grundtvig, at mennesker binder hinanden med tvang. Den romerske opfattelse har forstået en del af sandheden derved, at den forstår, at det er nødvendigt, at et kristent menneske bliver bundet med en slags bånd og snore efter sin indgang i

[350] Sml. GSV II, 296 nr. 104: ”Polykarp”: ”Han var slet ikke bundet / Om Haand og ei om Fod, / Men frit, som han bekiendte, / Han mellem Luer stod. / Han folded sine Hænder / Og takkede sin Gud, / Som Kalken med hans Frelser / Ham gav at tømme ud. / Ham gav de røde Luer / En ægte Straale-Krands”. Polykarp viser de kristne det centrale i tanken om fuldkommenhedens bånd.
[351] GP VI, 131-136.

menigheden, men den romerske kirke mener helt fejlagtigt, at det er mennesker, som indbyrdes skal binde hinanden, og at det kan ske ved en ydre tvang.

Den moderne opfattelse af kirken har ikke forstået, at de kristne i menigheden skal bindes og sammensnøres til at udgøre et legeme og en sjæl. Den sande opfattelse af ”Fuldkommenheds Baand” indebærer ifølge Grundtvig, at de kristne bliver bundet ovenfra og ned og ført i et ledebånd af deres fader og konge. De kristne går frivilligt ind under dette bånd. De tvinges ikke ved nogen ydre jordisk magt som i den romerske kirke.[352] Erfaringen har lært de kristne, at den romerske opfattelse af båndet i kirken

> er en farlig Sag for hvem der vil blive ved Christum, thi da opløses efterhaanden det Fuldkommenhedens Baand som i Kiærlighed skal omslynge os alle (…) naar vi skal alle være Eet i Christo Jesu, saa enten sammenlænke vi os da med Tvangs-Baand som er Slave-Kiæder, eller vi gaae hver sine Veie og maae i begge Tilfælde smertelig erfare at Herren bliver borte for os.[353]

Grundtvig fortsætter med at forklare karakteren af ”Fuldkommenheds Baand” som naturen af det samfund, som opstår mellem de kristne og deres fader og konge Kristus. Kvinden, som optræder i evangelieteksten, viser de kristne, hvad det vil sige at være en deltager i ”Fuldkommenheds Baand”, og beretningen om den kanaanæiske kvinde viser de kristne, på hvilken måde de skal optugtes og opdrages med den nødvendige strenghed og hårdhed:

> [Kvinden] raaber efter ham (…) forbarm dig over mig, som, naar han tier og ligesom giør sig døv, trænger ind paa ham, kaster sig i Støvet for ham og gientager trøstig sit: Herre! hjelp du mig! og som endelig naar han lader som han vil spise hende af med Steen for Brød, afvise hende haanlig, lader sig deraf hverken forbittre eller forvirre, men tager det for en Prøvelse, som det er, tilegner sig Skammen[354] som velforskyldt, men suger Honning af Giften, og giør det derved umueligt for Herren at skjule sig længer.[355]

Inden for grænserne af ”Fuldkommenheds Baand” optræder Kristus som en kærlig og streng fader og opdrager. De mennesker, som er givet i hans varetægt, skal lære at suge honning af giften. De har i udgangspunktet ingen værdi, ret eller godhed. De, som skal have nogen glæde af opdragelsen i

---

[352] Hvis man vælger at passere grænselinjen til et ”Samfund”, må man være villig til at forsage sit gamle jeg og sine hidtidige lyster og begærligheder. Hvis man ikke viser sig villig til det, har man ikke forstået, hvad et ”Samfund” er. Man indtræder i et ”Samfund” for at blive forandret og mere kærlig. Hvis man ikke er villig til at afdø fra sit gamle selv, bør man ikke vælge at indtræde i et ”Samfund”.

[353] GP VI, 134.

[354] Jf. nedenfor om sammenkædningen af ordene kærlighed, skam og ære i Grundtvigs prædikener.

[355] GP VI, 135.

samfundet og i ”Fuldkommenheds Baand”, skal give afkald på det jordiske og kødelige, som de naturligt elsker. De skal give afkald på selvet, trangen til at være deres egen herre, selvrådigheden og selvklogskaben og fornægte sig selv. Hvis de kristne skal afdø fra deres individualitet og sammensmelte til et legeme og en sjæl, skal de ligesom Abraham ”glemme” deres ”Moder” og deres ”Faders Huus”. De kristne, som skal bindes og snøres sammen med ”Fuldkommenheds Baand”, skal glemme og forlade deres gamle tanker, relationer, værdier og følelser.

De mennesker, som er givet til Kristus i hans egenskab af at være en opdrager, fortjener egentlig ikke hans kærlighed, og de er ikke elskværdige, men gennem den faderlige ansvarlige tugtende opdragelsesproces bliver disse små og svage, som oprindeligt levede i synden og mørket, efterhånden værdige og skikkede til at modtage kærligheden. Denne gradvise forvandlingsproces er den centrale proces i ”Samfundet” og i ”Fuldkommenheds Baand”:

> Vel er den Kvinde i os[356] (…) hedensk af Byrd (…) saa hun maa være belavet paa at finde hos Herren hvad der ligner døve Øren og hvad der klinger haardt, men naar Samfundet (…) med Herren lever op hos os, saa vi glemme vor Moder og vor Faders Huus,[357] da veed vi, Kongen finder Behag i os (…) da smelter Hjertet i ham, da giver Han med begge Hænder.[358]

IV.7 Christenhedens Syvstjerne og ”Tysker-Menigheden”

Christenhedens Syvstjerne er en slags versificeret kirkens historie, som Grundtvig skrev i årene 1853 og 1854. Også i dette skrift behandler Grundtvig spørgsmålet om den rette forståelse af ”Fuldkommenheds Baand”. I afsnittet om ”Tysker-Menigheden”, som først og fremmest beskriver Martin Luthers betydning for den kristne kirke, skriver Grundtvig således i strofe 104:

> Snart nu sees ved Naade-Bordet,
> Hvad selv Engle studse ved,
> Sees i Troens Favn Guds-Ordet:
> Herren med sin Menighed,
> Som ei nogen Trold forstener,

---

[356] Udtrykket refererer til de samtidige kristne brødre og søstre, som lever i fuldkommenhedsbåndet. De har god grund til at forvente, at de kan blive mødt med hårdhed, afvisning og kritik af deres mester og herre Jesus Kristus.

[357] De kristne i Danmark i det 19. århundrede skal glemme deres oprindelige hedenske folkelige tradition på samme måde som Abraham, der efter Guds kald måtte forlade sit oprindelige fædreland i Babylon.

[358] GP VI, 135-136.

Som Gud-Fader selv forener
Med *Fuldkommenhedens Baand!*[359]

I nadveren begynder det kristne menneske at nærme sig Kristus, og dermed er det netop i nadveren, at det kristne menneske påtager sig at følge Kristus, og om fornødent at dø for sine venner. Det, som mennesker og engle næsten ikke kan forstå, og som verden ikke vil acceptere som muligt, er, at Gud har gjort det muligt for mennesker at blive et med Kristus og med hinanden, så deres individualitet, selviskhed og selvrådighed trænges tilbage.

”Fuldkommenheds Baand” er ikke ifølge *Christenhedens Syvstjerne* et bånd, som stammer fra mennesker eller fra menneskers følelser. ”Fuldkommenheds Baand” er det bånd, som den himmelske fader snører rundt om Kristus og de sande kristne. Når man bliver en kristen, bliver man bundet og lænket med dette bånd, og derved mister man den såkaldte frihed, som verden taler så ivrigt om, men som ifølge Grundtvig kun eller mest er en frihed til at gøre det onde.[360]

I den følgende strofe 105 understreger Grundtvig det element af tvang og ubehag, der dybest set er forbundet med ”Fuldkommenheds Baand”, men dette bånd er noget, som på en positiv måde tvinger, presser og former det kristne menneske:

Ja, det Baand, som os til Vinger
Voxer ud i *Jesu* Navn,
Som kun Frihed os paatvinger,
Fængsler kun i Naadens Favn,
Brænder kun, som Glæden flammer

---

[359] Balslev 1955, 171.

[360] Samtiden kræver i stigende grad en individuel handle- og valgfrihed, men en sådan frihed er ofte kun til ”Ondskabs Skjul”. De moderne liberale krav om frihed er i strid med tanken om frihed hos Kristus og Paulus og er mest kun en ulydighed mod de foresatte autoriteter. Jf. GP XII, 200 og 202 og GP VIII, 165. Jf. GP VIII, 356: De moderne krav om frihed er en ”Opsætsighed mod den Verdslige Magt og Høihed” og kun en ”Frihed til Ondskabs Skjul”. Kun ”troe og lydige Undersaatter” kan modtage eller besidde en sand frihed. Tanken er, at når man er en ”Undersaat”, er man sat neden under en herre, og hvis man forstår sin rolle og status, ved man, at en vis form for adfærd er sømmelig og passende nemlig en bestemt slags underdanighed, hengivenhed og kærlighed. Jf. GP II 109: I denne prædiken ”Femte Søndag efter Helligtrekonger 1824 Aften-Sang” forklares udtrykket ”Kiærlighed er Fuldkommenheds Baand” ikke færre end 33 steder. Denne prædiken er også et opgør med tidens voksende individualisme, ukærlighed, selvklogskab, selvtillid og selvrådighed i den politiske og samfundsmæssige sfære.

I Guds-Husets Brude-Kammer,
Er Gud-Faders Kiærlighed![361]

IV.8 Det Danske Fiir-Kløver fra 1836 og ”Gylden-Aaret” fra 1834

Det bibelske udtryk om ”Fuldkommenheds Baand” anvendte Grundtvig også i forbindelse med politiske eller samfundsmæssige forhold. Et eksempel er hans skrift *Det Danske Fiir-Kløver*, hvor han udviklede træk af en almen samfundsfilosofi. I dette værk beskriver han relationen mellem det danske folk og dets landsfader med udtryk, som er analoge til den måde, som han i sine prædikener beskriver relationen mellem Kristus og menigheden:

Tal aldrig om *Frihed*, hvor *Fyrsten* er *Træl*,
Men sjunger, Smaa-Fugle, om *Dannemarks* Held,[362]
Hvor *Fredegods-Tiden* sig klarlig fornyer,
Hvor Friheden hersker og Trældommen flyer,
Hvor *Kongen* og *Folket*, med Mund og med Haand,
Til Skyerne løfte ”*Fuldkommenheds Baand*”![363]

I sit digt ”Gylden-Aaret”, som er en beskrivelse af og profeti om det danske enevældige samfund, forklarer Grundtvig også ”Fuldkommenheds Baand” med udtryk, som svarer til hans beskrivelser af ”Fuldkommenheds Baand” i den kristne menighed. Hvis det danske samfund og den danske stat bliver gennemtrængt af fuldkommenhedens bånd, vil det resultere i den følgende tilstand:

Et Lys sig da udbreder,
Som trindt i Mark og Skov

---

[361] Balslev 1955, 171. De verber, som i teksten knyttes til fuldkommenhedens bånd, er ”paatvinger”, ”fængsler” og ”brænder”. Disse udtryk antyder, at et menneske naturligt må opfatte dette bånd som en slags tvang, begrænsning eller magt. Med udtrykket om ilden og flammerne i brudekammeret henviser Grundtvig måske til det kristne martyrium som et endemål for livet i fuldkommenhedens bånd. Jf. Lindhardt 1974, 34, 35 og 36 og GSV II, 296 nr. 104: ”Polykarp”. Udtrykket ”det Baand, som os til Vinger / Voxer ud i *Jesu* Navn” refererer måske også til Stefan, som bliver en engel i sin selvfornedrelse, martyrdød og lidelse. Disse vinger vokser ud, fordi de kristne brødre takket være fuldkommenhedens bånd ikke længere er sig selv, men et med Jesus.

[362] Jf. nedenfor om den inderlige sammenhæng mellem godhed, forfremmelse, kærlighed, held og lykke.

[363] Bugge 1968, II, 12. Skemaet for det ideale verdslige politiske samfund er hentet fra relationen mellem Jesus og hans disciple. Et idealt samfund forudsætter tilstedeværelsen af en kærlig faderlig agent, som er fri og suveræn. Modtypen til et sådant samfund i fuldkommenhedens kærlige bånd er en ”Sværm”, ”Hob” eller ”Masse”. I en ”Sværm” findes hverken frihed, værdighed, menneskelighed eller kærlighed. Jf. ”Nyaars-Dag 1848”.

Om *Liv* og *Sandhed* freder,
Forklarer Friheds Lov,
Som Idræt, Ord og Tanker
Kun holder saa i Skranker
At Frihed kan bestaae![364]

De ovenfor citerede strofer viser, hvordan Grundtvig fortolker fuldkommenhedens bånd som et faderligt samfund eller socialt system og ikke blot som et individs knytten sig i kærlighed til en anden part eller agent.[365]

IV.9 En forklaring af ordene ”Baand” og ”binde” i Grundtvigs tekster

”Fuldkommenheds Baand” bruges i Grundtvigs tekster dels om et bånd, som kan føre og drage mennesker frem til fuldkommenheden, og dels om et fuldkomment bånd, som medfører, at de, som bindes, bliver forenet på en fuldkommen måde med hinanden og med ham, som de bindes til.[366] Når der i disse tekster tales om ”Fuldkommenheds Baand”, rejses der direkte eller indirekte fire spørgsmål:

Det *første* spørgsmål kan formuleres således: Hvem eller hvilke agenter bliver bundet? Hvem er objektet for handlingen? Svaret i Grundtvigs tekster er, at de mennesker, som har omvendt sig til Kristus, bliver i og med ”Fuldkommenheds Baand” bundet til Kristus.[367]

---

[364] US VIII, 19. Jf. om ”Fuldkommenheds Baand” i samme digt: US VIII, 18, 20, 21, 22, 23, 24 og 25. Også i *Brage-Snak* fra 1844 om den nordiske mytologi anvender Grundtvig tankegangen om ”Fuldkommenheds Baand” på almene ideale samfundsforhold og i en klar opposition til den liberale samfundsfilosofi: Jf. US VIII, 674-676. Jf. også Grundtvigs kirkehistorie *Kirke-Speil*: US X, 109, 206 og 207.

[365] Jf. også ”2den Søndag efter Paaske 1847”: At være politisk ”oplyst” er at indse, at det faderlige og kærlige ordenssamfund efter kristendommens ånd er det ideale samfund: ”Jo mere oplyst Verden bliver, des mindre kan den nægte, at vor Herres Jesu Christi Plan og Anlæg til et almindeligt Rige paa Jorden, med Sandhed til Grundvold og Kiærlighed til Baand, et Rige, hvortil kun de hører, som godvillig giver Kongens Ord Magt og føle sig lykkelige under hans Septer, at det er en guddommelig Tanke, som alle Menneskevenner maae ønske guddommelig Kraft og Virkning paa hele Jordens Kreds, men ogsaa en Tanke saa høi og dyb, at den kun kan tænkes frugtbar i det Store, naar almindelig Oplysning lærer Menneskens Børn at forstaae sig selv og see, hvad der i Sandhed tjener til deres Fred”.

[366] Parallelt med ”Baand” anvendes i Grundtvigs prædikener en lang række af andre begreber som ”Snore”, ”Ledebaand”, ”Liner”, ”Kiæder” og ”Lænker”. Fuldkommenhedens bånd binder mennesker sammen både synkront og diakront. Dette bånd sammensnører også de kristne i det 19. med de kristne i det 1. århundrede til en sjæl og et legeme.

[367] Eller analogt: De, som er svagere agenter, bindes til en stærkere faderlig agent så som deres herre eller landsfader.

Det *andet* spørgsmål kan gengives således: Hvem eller hvilke agenter er den aktive part, som binder, eller hvem er subjektet i handlingen? I Grundtvigs tekster er det den faderlige agent, som er den aktive part. Når Grundtvig taler om den kristne menighed, taler han oftest om, at den himmelske fader eller ”Gud Fader” binder de omvendte kristne til Kristus, eller han kan i sjældnere tilfælde sige, at Kristus er den aktive part, som binder de kristne til sig selv.

”Fuldkommenheds Baand” etablerer et sandt samfund, og et sådant samfund etableres ovenfra og ned ved en handling fra den faderlige agents side. Et ægte fællesskab eller samfund kan ikke ifølge Grundtvig etableres nedefra og op eller ved en gensidig aftale, venlig kontrakt eller kærlig forening af individer.[368] Den kristne menighed består ikke af en mængde af individer, som har fundet sammen, fordi de har de samme religiøse forestillinger eller følelser. Den kristne menighed består af dem, som den faderlige guddommelige agent har udvalgt og taget ud af verden. Det, som adskiller de kristne fra verdens børn, er ikke primært særlige religiøse anskuelser, men først og fremmest, at de kristne modsat verdens børn lever sammen med, er bundet til og opdrages af en bestemt mester nemlig Kristus. De kristne brødre befinder sig et andet sted og i et andet rum end de ukristne.

Det *tredje* spørgsmål, som Grundtvigs tekster søger at besvare, er: Hvad indebærer selve det at blive bundet? Tanken er, at det at blive bundet er en begivenhed, som foregår i et bestemt punkt. I dette punkt siger det pågældende menneske farvel til sit gamle jeg og til denne verden på den måde og muliggjort af det faktum, at det af en faderlig agent bliver befriet for og taget ud af verden. I dette punkt får et menneske en ny identitet og på den måde holder det op med at være sig selv. Tidligere var det bundet til verden, men efter sin omvendelse og efter at have passeret periferien til ”Fuldkommenheds Baand” er det bundet til Kristus.

Det *fjerde* spørgsmål kan formuleres således: Hvad betyder det at være bundet? Det menneske, som er kommet ind i ”Fuldkommenheds Baand”, tænker ikke længere kun sine egne tanker. Det drives ikke længere kun af sine egne følelser, og det gør ikke længere sine gamle gerninger. På den måde er

[368] De, som er medlemmer af et ”Samfund” som for eksempel den kristne menighed, er ikke (med nutidige begreber) forbrugere, kunder eller rettighedshavere. Hvis de tror det, har de ikke forstået forskellen på en sværm og et samfund, og de bør ifølge Grundtvigs tekster gå et andet sted hen. Det særegne ved et ”Samfund” er ikke, at det skal tilfredsstille sine medlemmers subjektivt opfattede behov. Disse medlemmer ved oprindeligt i reglen slet ikke, hvad der tjener til deres fred, nytte eller glæde.

der et tydeligt skel – en ”Paradisets Mur” eller ”Zions Mur”[369] – mellem denne verdens børn, som stoler på, følger og elsker deres egne tanker, værdier og følelser, og lysets børn, som gør deres faders gerninger og lærer at have hans tanker og følelser.[370]

”Fuldkommenheds Baand” er på den måde et slags åndeligt og moralsk system, som er omgivet af en klar grænse i forhold til den omgivende verden. At befinde sig inden for rammerne af ”Fuldkommenheds Baand” er at befinde sig i en opdragelsesproces, hvor det gamle naturlige menneske gradvist fortrænges. At være en deltager i ”Fuldkommenheds Baand” indebærer, at et menneske underlægger sig en vis tvang, disciplin og tugt og accepterer, at det må underkaste sig en vis selvdisciplinering, impuls- og selvkontrol.[371]

At være bundet på den ene eller anden måde er et vilkår, som gælder for alle mennesker. Det, som et menneske kan vælge, er, om han vil lade sig binde af eller til den ene eller anden herre. Verdens børn er bundet af verdensånden og til verdens fyrste. At være bundet er også en nødvendig betingelse for at kunne vokse og forfremmes i frihed, lykke, kraft, viden og kærlighed.

I Grundtvigs prædikener forekommer en lang række udtryk, som er beslægtede med eller forbundet med hans begreb om ”Fuldkommenheds Baand”: ”Fællesskabets Baand”, ”det salige Baand”, ”det Baand som sammenknytter Himlen og Jorden”, ”det fuldkomne Baand”, ”Blodets Baand”, ”Fredens Baand”, ”Kiærlighedens hemmelige Baand”, ”Troskabs-Baandet”,

---

[369] ”11te Søndag efter Trefoldighed 1849”: Verdens børn søger forgæves at overstige eller gennembryde den mur, som beskytter den kristne menighed. Jf. GP IX, 233, GP XII, 371 og GPV III, 437: Den kristne menighed er omgivet af en mur på samme måde, som Jerusalem i den gamle pagts dage var omkranset af en beskyttende mur. Menighedens hyrder er vægtere eller officerer, der står på muren og holder et vågent øje med fjenden. Når verdens børn går til angreb på den kristne menighed, skal vægterne gøre anskrig, så de kristne brødre kan nå at væbne og ruste sig.

[370] Nyborg 2010, 120. Jf. Brandt 1880 II, 173 (den 1. søndag i fasten 1869): Når verdens børn prøver at trænge ind i faderens og frelsens hus, står den mægtige kerub og spærrer dem vejen med sit blinkende sværd. Jf. Brandt 1880 II, 452 (den 2. søndag i advent 1871): Verdens børn har hverken viljen eller evnen eller mulighederne for at nå ”Maalet”, som er ”det evige Liv” og ”fuldkommen Klarhed”. - Ifølge Aronson 1960, 94, 95, 96 fokuserer Grundtvig modsat på det alment menneskelige. Det naturlige ikke-kristne menneske står i centrum, og Grundtvig tænker ikke i noget skel mellem de kristne og verdens børn. Grundtvigs tænkning er profan og humanistisk (Aronson 1960, 255). Aronson 1967, 157: Grundtvig er først og fremmest en romantisk poet og digter, og hans tekster er en almen ”tolkning av mänsklig existens”.

[371] GSV I nr.23: ”Christus den Første regierer endnu”. Jf. GP II, 109-110, GP VIII, 243-244, GP XII, 338, GP XII, 229, GP X, 300, GP VI, 134-136, GP XII, 106, GPV II, 161-162 og ”Onsdag 1ste Aug. 1849”.

”Lydighedens Baand”, ”Kiærligheden til Baandet”, ”Friheden i Baandet”, ”Ledebaandet”, ”det guddommelige Liv-Baand”, ”det levende fuldkomne evige Baand”, ”Broderskabets Baand” og ”det liflige Baand mellem Kongen og Folket”. Det gode liv og det gode samfund forudsætter, at mennesker bliver bundet og villigt lader sig binde af en kærlig faderlig agent. Mennesker skal elske og ikke hade eller søge at undgå deres naturlige bånd. En sand frihed opnår man kun ved at binde sig selv og ved at blive bundet.

At leve inden for ”Fuldkommenheds Baand” indebærer, at det kristne menneske lærer, at det skal gå i Jesu fodspor og derfor nødvendigvis må overvinde, fornægte og fornedre sig selv. Inden for rammerne af dette bånd lærer mennesker efterhånden en ny godhed og kærlighed og lærer at efterligne Kristus, og de indser, at hvis de skal efterfølge Kristus, må de drikke den samme bitre kalk, som Jesus drak umiddelbart forud for sin korsfæstelse.[372]

IV.10 Hyppigheden af Grundtvigs brug af udtrykket ”Fuldkommenheds Baand”

Grundtvig anvender udtrykket ”Fuldkommenheds Baand” langt hyppigere i sine prædikener i 1847 og 1848 end sædvanligt i 1830- og 1840-erne. I kalenderåret 1847 forekommer udtrykket ”Fuldkommenheds Baand” i ikke færre end 10 og i kalenderåret 1848 i 11 prædikener. I årene fra 1832 til 1846 forekommer ”Fuldkommenheds Baand” i gennemsnit kun i to prædikener om året.

Det er derfor naturligt at spørge, hvorfor Grundtvig anvender udtrykket langt hyppigere i 1847 og i 1848. Ligeledes er det naturligt at undersøge, om denne meget hyppigere brug af udtrykket netop i disse politisk dramatiske år kan fortælle os noget om, hvordan Grundtvig opfattede tankegangen i udtrykket ”Fuldkommenheds Baand”.

Grundtvigs prædikener i 1847, 1848 og 1849 synes sammenlignet med perioden 1832-1856 at skille sig ud på mange forskellige måder. Et eksempel herpå er også, at begrebet ”Faderlighed” forekommer langt oftere og med større vægt i disse tre år og specielt i 1848 end sædvanligt i Grundtvigs prædikener.[373] Ud fra en sådan kvantitativ undersøgelse kan man gætte på, at

---

[372] Sml. Brandt 1880 II, 388-389 (Midfaste søndag 1871). Jf. Brandt 1880 II, 77 (den 1. søndag i fasten 1868): ”Den sønlige Kjærlighed” består i ”godvillig at modtage den bitre Kalk” af den ”himmelske Faders Haand”.

[373] Jf. Nyborg 2011a. Begreberne ”kongelig”, ”Baand”, ”Hjerte”, ”hjertelig”, ”Hjertelighed”, ”folkelig” og ”Folkelighed” anvendes også væsentligt hyppigere i 1847, 1848 og 1849 end generelt i perioden mellem 1832 og 1849.

Grundtvig med sin tale om ”Fuldkommenheds Baand” også peger på en ideal tilstand nemlig en tilstand, som han både med hensyn til menigheden og med hensyn til det verdslige danske og europæiske samfund modstiller til ideer i den moderne samfundsfilosofi altså sådanne tanker, som i høj grad sejrede i Danmark i 1848 og 1849.

IV.11 Hvorfor benægter verden, at den sande kærlighed skal findes i fuldkommenhedens bånd?

Det ideale fællesskab er af ”Kiærligheden” i form af en faderlig agent etableret ovenfra og ned. Det er gennemtrængt af kærlighed og af retfærdighed, fred og glæde. Dets formål er at forøge deltagernes godhed og kærlighed i et fuldkomment bånd. Det udgør en hierarkisk orden og bygger på forud definerede værdier i form af ”det fælles Bedste”. Det præges af ”Aandens Enighed i Fredens Baand”, og med dette nødvendige bånd gør et sådant samfund kærligheden mulig, passende og naturlig.[374] I Grundtvigs prædikener modstilles dette ideale ”Samfund” med en moderne samfundsmodel, som bygger på individualisme, individets rettigheder, valgfrihed, konkurrence og manglende forud givne værdier. De to modstillede samfundstyper repræsenterer og fremmer dels kærlighedens og dels ukærlighedens ånd.[375]

Ifølge Grundtvigs prædikener reagerer verdens børn ofte med forargelse og latterliggørelse, når de får kendskab til budskabet i hans prædikener. De tanker, som bliver udfoldet i Grundtvigs tekster omkring udtrykket ”Fuldkommenheds Baand”, er på mange måder de modsatte af de forestillinger om værdien af det individuelle og særegne, som kom til at præge det 19. århundrede.[376] Grundtvig markedsførte da også sin anskuelse som

---

[374] Jf. GPV VI, 182, GPV VI, 196, GPV V, 324, GPV I, 515 og ”Onsdagen 3die Octbr 1849”. Jf. Ef 4, 3.

[375] Jf. Rom 14, 17. Dette bibelcitat hører til de mest hyppige i Grundtvigs prædikener 1832-1849 og 1854-1856. Alene i kirkeårene 1847-1849 forekommer citatet 38 gange. Jf. ”3die Faste-Søndag 1848”, ”Marie Bebudelses-Dag 1848”, ”6te Søndag efter Paaske 1848”, ”Trinitatis Søndag 1848”, ”6te Trinitatis-Søndag 1848”, ”8de Søndag efter Trinitatis 1848” og ”Onsdagen 6te Septbr 1848”.

[376] Et eksempel herpå er Grundtvigs samtidige den engelske liberale filosof John Stuart Mill (1806-1873). Et af Mills politiske hovedværker *An Essay on Liberty* fra 1859 er helt fokuseret på værdien af det individuelt særegne. Samfundets fremgang og lykke afhænger ifølge Mill af tilstedeværelsen af, konkurrencen imellem og den frie kraftudfoldelse af selvbevidste, uafhængige og originale individer. Den nationalliberale bevægelse i Danmark i 1830- og 1840-erne er på samme måde en bevægelse af enkeltmænd og individer med en vis wittgensteinsk familielighed i deres politiske holdninger. Jf. Bjørn 1990.

bevidst ”gammeldags”.[377] Han talte bibelsk og paulinsk om at forsage, afdø og give afkald og om selvets og individets død, og om, at det kristne menneske ikke længere lever sit eget gamle liv, men nu lever inden i Kristus. Et sandt kristent menneske er formet af kærligheden og føres af kærlighedens ånd, og det betyder, at det ikke længere kun drives af sine egne tanker eller følelser.[378]

Grundtvigs tanke var, at hvis et menneske ikke tugtes, opdrages og formes af et faderligt samfund med fælles værdier, er det fortabt i sin egen afmægtighed, egenkærlighed, individuelle vilje og blindhed og dermed udleveret til sine egne onde lyster og naturlige impulser. Hvis mennesker forbliver begrænsede af deres egen private eller personlige, særegne individualitet, er de lukket inde i syndens og ukærlighedens verden.

Den ovenstående analyse har vist, at kærlighedsforståelsen og den faktiske brug af ord som ”kiærlig” og ”Kiærlighed” i Grundtvigs prædikener er forbundet med og tydeligt præget af grundlæggende skemaer blandt andet om bånd, begrænsning, disciplinering og opdragelse. Sådanne grundlæggende skemaer i Grundtvigs prædikener kan i høj grad være med til at forklare den faktiske brug af ord som ”kiærlig” og ”Kiærlighed” i disse tekster.

---

[377] Jf. GPV VI, 112, GPV III, 376, GPV II, 267, 268 og 270, GPV I, 201, GPV I, 221, GPV I, 259 og ”Paaske-Søndag 1847”.

[378] Jf. eksemplet i *Ordbog over det danske Sprog* XI 1929 artiklen ”kærlig”: Råbet ”Kjærlig!” anvendes i ældre sprog af de søfolk, som skal trække sammen og samtidigt i det samme tov. Med dette udråb signalerer de til hinanden, at de villigt og uegennyttigt skal glemme deres individuelle tanker og lyster og ofre sig for den fælles sag.

Kapitel V: Kærligheden og ”Blodets Baand”

V.1 Indledning

> Blodets Baand kræve nuomstunder allevegne deres Ret og maae nødvendig faae den hos os.[379]

N. F. S. Grundtvig levede i en tid, hvor nationalfølelsen og nationalismen var i en kraftig vækst i Danmark og i hele Europa.[380] Men det spørgsmål, som rejser sig af Grundtvigs netop citerede formulering fra en af hans prædikener i 1843, er, hvorfor Grundtvig i 1840-erne mente, at en hævdelse af ”Blodets Baand” skulle være nødvendig og påkrævet, og et afgørende spørgsmål er derfor også, hvad Grundtvig egentlig forstod ved udtrykket ”Blodets Baand”. I det følgende skal det analyseres, hvordan Grundtvig i sine prædikener anvendte begrebet ”Blodets Baand”.

V.2 Oversigt over materialet

Der er kun fundet de følgende 10 prædikener fra perioden 1822-1849 og 1854-1856, hvor selve udtrykket ”Blodets Baand” forekommer: ”Femte Søndag efter Helligtrekonger 1824”[381], ”Tredie Søndag efter Paaske 1830”[382], ”2den Søndag efter Paaske 1834”[383], ”Søndag Septuagesima 1835”[384], ”Skiærthorsdag 1843”[385], ”Pindse-Søndag 1847”, ”Marie Bebudelses-Dag 1848”, ”Langfredag 1848”, ”1ste Helligtrekonger-Søndag 1849” og ”3die Advents-Søndag 1855”.[386] I Grundtvigs prædiken ”Skiærthorsdag 1843” optræder udtrykket fem steder.[387] I de øvrige nævnte prædikener forekommer udtrykket kun en enkelt gang.

Udtrykket ”Blodets Baand” forekommer på samme måde kun meget sjældent i Grundtvigs salmer. Eksempler er de følgende salmer: ”Børne-Lærdoms Parter

---

[379] GPV V, 176.
[380] Vind 1999.
[381] GP II, 109.
[382] GP IV, 176.
[383] GP VII, 185.
[384] GP VIII, 132.
[385] GPV V, 175, 176, 177.
[386] Lindhardt 1977, 15: “3die Advents-Søndag 1855”.
[387] GPV V, 175, 176 (3 steder) og 177. Ud over de nævnte eksempler forekommer tanken om blodets bånd også i de følgende prædikener: GPV II, 264, GPV I, 277, GP XII, 345, GP IX, 287, GPV III, 407, ”3die Faste-Søndag 1849”, ”3die Advents-Søndag 1846” og GP V, 104.

fem!" fra 1837[388], "Vor Tro er Hjertets Vished paa" fra 1856-1860[389], "Som du dig venter Godt af Gud" fra 1855[390], "Frihed bedre er end Guld" fra 1855-1856[391] og "Der er et Folk saa vidt adspredt" fra 1852-1853[392].

"Blodets Baand" optræder nogle få steder i Grundtvigs øvrige forfatterskab blandt andet i de følgende fire værker: *Brage-Snak* fra 1844, *Nordens Mythologi* fra1832, *Haandbog i Verdens-Historien* fra 1833 og *Dansk Ravne-Galder* fra 1860.

Som det kan ses, ligger langt de fleste forekomster i Grundtvigs forfatterskab af udtrykket "Blodets Baand" efter året 1842. Danske historikere har peget på, at det netop var i eller omkring året 1842, at den nationale bølge slog igennem i Danmark.[393]

I de følgende afsnit skal analyseres en række af Grundtvigs prædikener, hvori udtrykket "Blodets Baand" forekommer.

V.3 De kristne er evigt fremmede i denne verden

I sin prædiken "Tredje Søndag efter Paaske 1830" giver Grundtvig udtryk for en række opfattelser af "Blodets Baand", som genfindes i mange af hans prædikener. De sande kristne, som betegnes som "det Christne Folk", tilhører ikke denne verden, og de danske kristnes fædreland er ikke Danmark, men det himmelske fædreland. Det danske folk, som de kristne i Danmark lever midt iblandt, er dybest set ikke deres sande "Landsmænd og Med-Borgere". Når de kristne ser på Jesu forhold til hans historiske fædreland, kan de hurtigt se, at det ville være en naiv forestilling at tro, at de øvrige danskere, som lever i verden, skulle være deres sande brødre eller venner. Det, som de kristne oplever fra deres jordiske fædrelands side, er mest had og forfølgelse:

> Til ingen Tid og paa intet Sted under Solen kan Man være en Christen i Aand og Sandhed, uden at finde sig fremmed i den nærværende Verden, ihvor nær saa end Blodets Baand knytter os til Skarerne omkring os, og ihvor eenstemmig saa end Herren vi tilbede end blev lovsjunget af Millionerne[394] vi i jordisk Forstand kalde Landsmænd og Med-Borgere. Grunden er klar; thi (…) vi har vort Borgerskab i Himlen (…) og hvad have vi mere Vidnesbyrd behov, end Herrens eget Levnets-Løb paa Jorden, hvor han kom til sine Egne, men fandt kun Modtagelse som en Fremmed, og Behandling som en

[388] GSV I, 88.
[389] GSV V, 156.
[390] GSV IV, 347.
[391] GSV V, 73.
[392] GSV IV, 287.
[393] Bjørn 1990, 260-271.
[394] Tanken er, at de fleste af disse millioner stadig ville være ukristne.

> Fiende (…) saa det er klart, at vi skal være i denne Verden, ligesom Han var, med vort Hjem og vort Fæderneland i Himlen.[395]

V.4 ”Blodets Baand” og det kristne og jødiske folk

I en prædiken ”2den Søndag efter Paaske 1834” sammenligner Grundtvig det jødiske og det kristne folk. Et folk er et folk og har grundlæggende den samme form og samme slags egenskaber,[396] men der er særlige ligheder og forskelle mellem det jødiske og det kristne folk:

Ligheder er, at både det jødiske og kristne folk altid er blevet forfulgt, bespottet og forhånet af ”de grove” og ”grumme Hedninger”, og at det er et mirakel, at de to folk stadig eksisterer. Både det kristne og det jødiske folk lever i verden og vandrer som et særligt folk gennem verden. Denne verden er som ørkenlandet, der truer og vil tilintetgøre det adskilte, særegne folk, som har forsaget og vendt ryggen til verden. En lighed er endvidere, at begge folk stadig er ”kiendelige” og ”levende”, og at begge folk føler sig indvortes forbundet og skilt fra verden.[397] En lighed er også, at Jerusalem både er hovedstad for ”det Christne Folk” og for det jødiske folk.[398] De kristne, som lever i Danmark, har Jerusalem og det kommende nye Jerusalem og ikke København som deres egentlige ”Hovedstad”.[399]

Det kristne folk er skabt ved, at dette folks konge har udvalgt, udtaget og adskilt visse ”Brud-Stykker” af de forskellige verdensfolk, isoleret disse stykker og sat dem sammen til et nyt og særligt folk. Den kongelige agent har på den måde ved sin skabelse af folket ophævet og tilintetgjort de mulige nationale forskelle eller modsætninger, som eksisterede forud for hans udkårelse af dette folk. Dette kristne folk vandrer gennem verdens grusomme, ondsindede og åndeligt døde ørkenland. Der er på den måde en lighed mellem det jødiske folks situation i det 19. århundrede og det kristne folk. Både det jødiske og det kristne folk er udlændinge, fremmede og pilgrimme[400] i verden:

---

[395] GP IV, 176: ”Tredje Søndag efter Paaske 1830”: Verden vil altid se og forholde sig til de kristne som en ”Fiende”.

[396] Brandt 1880 II, 151 (den 1. søndag i advent 1868).

[397] GP VII, 186-187: ”Vi ere aandelig langt nærmere i Slægt med Herrens Folk [Israel] end med det [Folk], hvorfra vi naturlig nedstamme” og GP VII, 190: ”Thi naar Man ikke meer betragter Daaben som det store Igienfødelses Bad der skaber et Folk som er i Slægt i Herren, da bliver det Christne Folks Eenhed kun som en sød Drøm”.

[398] GP VII, 185.

[399] GP VII, 185.

[400] Det kristne folk betegnes i Grundtvigs prædikener ofte som ”Fremmede”, ”Fremlinge”, ”Udlændinger” og ”Pilegrimme”. De kristne i Danmark har en solidaritet og et kærligt broderskab med andre forfulgte kristne i fortiden og andre steder i den såkaldte kristenhed,

> Det Christne Folk, der ikke er af denne Verden, er kun ved et stort Mirakel skabt af lutter Brud-Stykker af allehaande Folk under Himmelen, er aandelig talt ligesaa vidt adspredt mellem Hedningerne som det gamle Israel.[401]

En forskel mellem det jødiske og kristne folk er, at det kristne folk er sammenblandet med de forskellige verdensfolk, mens jøderne er bundet og beskyttet af og adskilt fra verden ved ”Blodets Baand”. En forskel er også, at det jødiske folk lever efter moseloven, og det giver et ensartet folkeliv til det jødiske folk, mens det kristne folk ikke har en sådan lov, som kan beskytte folket og være et forsvar imod den omgivende hedenske verden. Det kristne folk er derfor svagere stillet i sit forhold til verden, og det er sværere for det kristne folk at skille sig klart ud fra verden. En forskel mellem de to folk er, at det, som sammensnører det jødiske folk, i høj grad er noget synligt og udvortes, mens det, som skal sammenbinde det kristne folk og adskille det fra verden, i høj grad er noget usynligt, indvortes og uhåndgribeligt.

I denne prædiken bruger Grundtvig ”Blodets Baand” på to måder: ”Blodets Baand” er en fordel og beskyttelse for det jødiske folk, fordi det holder folket adskilt fra verden, men ”Blodets Baand” er en fare, fristelse eller svaghed for det kristne folk, fordi det på en vis måde binder det kristne folk til de hedenske verdensfolk, eller fordi dette ”Blodets Baand” får de kristne til at tro, at de hører til denne verden, og derfor betyder dette bånd hos det kristne folk, at det er svært for dette folk at adskille sig tydeligt fra den omgivende verden. Det kristne folk havde været bedre stillet, hvis det internt besad og kunne adlyde

---

men de har ikke noget åndeligt fællesskab med verdens børn. De kristnes martyrium og status som fremmede hænger sammen. Jf. GP XI, 265: ”Thi at vi ved denne Tro blive som Fremmede og Udlændinger i denne Verden og maae være belavede paa Dens Had og Foragt endogsaa til det Yderste, det lærer Erfaringen fra Slægt til Slægt, og det var jo Daarskab at give Afkald paa denne Verden og opoffre Livet i den, naar vi ikke til Giengiæld indførdes i en bedre Verden til et Liv, mere sikkert og lysteligt”. Sml. GP V, 241 (”det christne Folk” er ”Udlændinge og fremmede Reisende i Verden”), GPV VII, 225 (det kristne folk er ”dem, der vandrede i denne Verden, som Udlændinge og Pilegrimme, længselsfulde efter Fædrenelandet heroventil”), GPV III, 189 (det kristne folk har ikke sit ”Borgerskab” i Danmark, men i himlen), GP VIII, 357, GPV II, 196, GPV II, 199, GPV III, 343 og ”10de Trinitatis-Søndag 1847 Aftensang”. De sande kristne er ”Himmelborgere” og ”det christne Folks” fædreland er ikke Danmark, men det ”himmelske Fædreneland”. Kristenfolket vandrer gennem en fremmed og farefuld verden på en ”Pillegrimsfærd” og på ”Pillegrims-Vandringer” og ”Pillegrims-Reiser” med deres ”Pillegrims-Stav” og ”Pillegrims-Sang”, hvormed det bevarer modet og udholdenheden. Jf. GPV V, 187, GPV III, 404, GP IX, 198, GP VI, 286 og GP X, 204.

[401] GP VII, 185. Relationen mellem Israel og ”Hedningerne” svarer til relationen mellem den kristne menighed i Danmark og det danske folk. Kristenfolket lever i en slags ”Babylonisk Udlændighed”. Jf. GPV V, 24, GPV III, 441, GPV VI, 17, GP XII, 207, GP XII, 232, GP VII, 241 og GP VI, 82.

og drives af et ”Blodets Baand”, som svarede til ”Blodets Baand” hos det jødiske folk.

Grundtvigs prædiken i 1834 er bemærkelsesværdig, fordi han udtrykker, at han på en vis måde er misundelig på det jødiske folk på grund af de ”Baand” og ”Kiæder”, som sammensnører det jødiske folk.[402] Fordi det kristne folk mangler sådanne ”Kiæder”, trues det bestandigt af ”Splid”, ”Sønderrivelse” og ”Opløsning”[403], og det kan være svært for ”det Christne Folk” at fastholde ”den Christne National-Følelse og Fædrenelands-Kiærlighed”.[404] Når Grundtvig her omtaler de kristnes ”National-Følelse” og ”Fædrenelands-Kiærlighed” er det tydeligt, at han ikke taler om de danske kristnes følelser for eller kærlighed til Danmark, men om deres særlige fædrelandskærlighed og nationalfølelse som et folk, der er adskilt fra det danske folk og fra verdens folk.

Det problem, som ligger under Grundtvigs prædiken i 1834, nemlig, at det kristne folk ikke besidder et ”Blodets Baand” som det jødiske folk, løste Grundtvig i sine senere prædikener ved at sige, at også det kristne folk ejer og sammensnøres af et ”Blodets Baand” blot af en anden karakter end det, som man finder hos det jødiske folk.

I sin prædiken ”2den Søndag efter Paaske 1834” siger Grundtvig om det forfulgte kristne folk:

> Saa er det dog endnu et (…) Mirakel, at det Christne Folk, trods (…) Trængsel og Forhaanelse af grumme Hedninger (…) og trods Sammenblandingen med allehaande Folke-Færd paa Jorden, at det Christne Folk, trods alt Dette, endnu er kiendeligt og føler sig indvortes forbundet (…) Det Christne Folk, som er taget af Hedningerne, er jo ved Blodets naturlige Baand knyttet til dem (…) og har ingen Lov, der giver dem en egen Leve-Maade eller hindrer dem fra at følge deres hedenske Fædres Skik og Brug.[405]

V.5 Er ”Blodets Baand” nu i 1843 ”et urimeligt Haab”?

”Blodets Baand” er i Grundtvigs prædikener ofte det kærlige bånd, som sammenbinder et folk med dets fader og konge, som vender landsfaderens hjerte, så han kommer til at elske og beskytte sit folk, som får folket til at elske og ære sin fader og konge, og som gør en stat eller et rige så mægtigt, at det kan sejre i hele verden. Hvis et rige præges af en så overvældende kærlighed, bliver det større og mægtigere og mere fremgangsrigt end noget

---

[402] GP VII, 185.
[403] GP VII, 186.
[404] GP VII, 186. Udtrykket ”den Christne National-Følelse” er kun fundet dette ene sted i Grundtvigs prædikener.
[405] GP VII, 185-186.

andet rige. Hvis et folk eller en stat bliver gennemtrængt af ”Blodets Baand”, vil de samfundsmæssige tilstande være præget af liflighed, kærlighed, hjertelighed, fred og harmoni.

Det folk, som er gennemsyret af tanken om ”Blodets Baand”, tænker ikke længere kun sine egne tanker og drives ikke længere kun af sine egne følelser. Det gør sin faders og herres gerninger, og det ved, at det bor i faderens eller kongens hus og land. ”Fædernelandet” er i Grundtvigs prædikener ikke primært folkets land, men kongens land.[406] Den rette sociale adfærd, som fremgår af tanken om ”Blodets Baand”, består derfor for et folk deri, at det - i en hellig ild og kærlighed til sin konge og hans rige - ofrer sig for denne konges ære, velfærd og lykke. Det er denne forbilledlige adfærd, som Grundtvig i sine prædikener også betegner som ”Hjerteligheden”.

Det kristne folk er i sin form et folk som alle andre folk på jorden.[407] I sin prædiken ”Skiærthorsdag 1843”[408] drager Grundtvig en nøje parallel mellem et jordisk folk, et jordisk fædreland og en jordisk konge og det kristne folk, de kristnes fædreland og de kristnes konge. I en jordisk stat afhænger statens styrke og evne til at overleve af ”Blodets Baand”, og det samme gælder for Guds rige, hvor Kristus er herre og konge.

De politiske vinde, som blæste ind over Danmark i 1843, gik imod disse grundtvigske værdier og idealer. - Jeg ved godt, at jeg har ”Vinden”, ”Strømmen” og ”Styrmændene” ”imod mig”, som Grundtvig skrev i *Danskeren* i 1848.[409] De politiske og åndelige strømninger i Danmark i 1840-erne synes ifølge Grundtvigs prædiken at få hans særlige tanke om ”Blodets Baand” til at se ud som et ”urimeligt Haab”.[410] Tanken om vigtigheden af ”Blodets Baand” og betydningen af børnenes naturlige kærlighed til og hjertelige følelser for fædrene synes i 1843 at være gået tabt i Danmark:

> Ja Ch. V. [Christne Venner] dette maa vist nok for Øieblikket synes Mange et urimeligt Haab; men lære vi igien at føle, hvilken vidunderlig Kraft, der er i det Blodets Baand, som naturlig forbinder M[enne]sk[en]s Børn, da vil vi dog finde, det er en følgelig Sag, at Jesu Christi (…) Blod, der giør de Christne til et Folk, maa have endnu langt større Kræfter til inderlig og liflig at forbinde dette Folks Hjerte med deres Konge (…) og med

---

[406] GPV II, 264. Et ”Folk” er i Grundtvigs prædikener grundlæggende altid en konges ”Eiendoms-Folk”. Jf. Sl 106, 5 og 40. Jf. GP XII, 153, GP IX, 170, GP IX, 257 og GP VIII, 327-328.

[407] GPV I, 277 og GP XII, 345: Det kristne folk er i højere grad et ”Folk” end noget andet folk på jorden også sammenlignet med Israels folk i den gamle pagts dage.

[408] GPV V, 170-178.

[409] US IX, 148: Den 8. november 1848.

[410] Jf. ”3die Advents-Søndag 1846”: Tidens førende forfattere opfatter Grundtvigs tanker om ”Blodets Baand” som ”Sværmeri og Blændværk”.

> vort himmelske Fæderneland, saa hverken *Græker* eller *Dannemænd* skal nogensinde have havt (…) saa brændende, selvopoffrende en Fædernelands-Kiærlighed, som det Folk, der føler, at i deres Aarer rinder Jesu Christi, Guds Søns Blod og giør dem alle til en mageløs kongelig Slægt, der skal indtage og evindelig besidde baade Himlen og Jorden![411]

V.6 De kristne er et adskilt og udskilt folk

De kristne er et adskilt og særligt folk, og de deler dybest set ikke ”Byrd og Blod” med denne verden og dens børn.[412] Når Grundtvig taler om ”Blodets Baand” og dets sammenhæng med den kristne menighed, bliver denne adskilte status for kristenfolket understreget. Opgaven for det kristne folk er at holde sig fri af og bevare sin enhed og renhed i forhold til verden:

> Lad det da være vort fælles Ønske (…) at vi igien maae føle, af hvad Byrd og Blod vi er, føle, vi er baade først og sidst den Høiestes Slægt (…) Da vil Gud ogsaa hjelpe os til efterhaanden at blive det Altsammen kvit, hvad der nu [i 1843] baade indvortes og udvortes vanærer Bordet i Himmeriges Rige,[413] og hindrer den guddommelige Virkning af Jesu Christi, Guds Søns Blod til at skabe et heelt Christen-Folk, over hvilket Herren ved Gud-Faders Høire-Haand velsignende udstrækker sine Hænder og siger: see min Moder og mine Brødre.[414]

---

[411] GPV V, 177.

[412] Jf. GP XII, 169-170: ”Ligesom alle Verdens Folkefærd i vore Dage [1839], saavidt de formaae, reise sig i deres Fædres Aand og Kraft og stræbe at bevise, de er ingenlunde ringere end deres Byrd og Blod (…) saaledes maa og skal ogsaa det Christne Folk reise sig, og det maa nødvendig skee med ganske anderledes Kraft og Held, Oplysning og Storværk, saavist som dette Folks Aand er Guds egen Aand”. Jf. GPV I, 326: Det kristne folk er en ”Slægt”, ”eet Blod” og ”Jesu Christi Byrd og Stamme”. At dele byrd og blod er at tilhøre den samme slægt eller afstamning. Udtrykket ”Byrd og Blod” er kun fundet tre steder i Grundtvigs prædikener 1832-1849 og 1854-1856.

[413] Grundtvigs tanke i denne prædiken er, at nadverbordet i den kristne menighed mange steder vanæres af, at mennesker, som er aldeles ukristne og derfor uværdige gæster, tager del i nadverhandlingen, og at nadverens vin og brød i mange menigheder uddeles i flæng til kristne såvel som ukristne. Denne uorden undergraver det kristne folks identitet, forhindrer kærligheden i at vinde frem blandt brødrene, forhindrer kristenfolkets fremgang, lykke og held og er en forhånelse og bespottelse af de kristnes herre og konge.

[414] GPV V, 177-178. Den kristne menighed betegnes i Grundtvigs prædikener som ”Jesu Christi Folk”, ”det Christne Folk”, ”Christen-Folket”, ”Guds-Folket” og ”Himmerigs-Folket” modsat ”Verdens-Folket” og ”Verdens-Folkene”. Ordet ”Folk” anvendes markant hyppigere i årene 1847, 1848 og 1849 end i tidligere prædikener. Grundtvigs vedholdende tanker om den lille flok, brødrene, vennerne og det kristne folk som adskilt fra og som hadet og forfulgt af verdens børn omtales ikke hos Aronson 1960 og 1967. Uanset om mennesker kalder sig troende eller ej, er de ”förenade i kampen”, fordi de alle har den samme fjende. Grundtvig mener ikke ifølge Aronson, at noget menneske har eller kan have djævelen til fader, herre eller mester. Jf. Aronson 1967, 166: Grundtvig fokuserer ikke først

V.7 ”Vor naturlige Følelse af Blodets Baand”

I sin prædiken på skærtorsdag 1843 taler Grundtvig om ”vor” altså om sin egen og ifølge Grundtvig danskernes ”naturlige Følelse af Blodets Baand”.[415] Det danske folk har fra sin tidligste historie følt en ifølge Grundtvig naturlig og passende respekt og kærlighed til sine herrer, fædre og konger, og det er især dette forhold og denne særlige danske tradition, som Grundtvig refererer til i sin prædiken, når han taler om ”vor naturlige Følelse af Blodets Baand”.[416]

Det er også derfor, at denne naturlige følelse for blodets bånd er vigtig i forbindelse med den kristne nadver. Hvis nadveren skal have sin virkning og frembringe en velsignelse og lykke for den kristne menighed, skal deltagerne i nadveren have denne ifølge Grundtvig naturlige følelse for blodets bånd og på den måde holde op med at tænke og føle, som verden gør. Nadverens velsignelse afhænger af, at de kristne disciple føler en naturlig og passende ærbødighed, kærlighed og tillid til deres mester og ikke er selvkloge eller selvrådige:

> Og er det vor naturlige Følelse af Blodets Baand, der ligesom er indsovet [nu], da er det Herrens mindste Konst at vække den hos alle Folk under Himmelen, end sige da hos os [i Danmark], i hvis Bryst den fra Arildstid var vidunderlig vaagen, stærk og øm.[417]

Det, som Grundtvig i 1840-erne opfatter som ”Hovedhindringen” for, at en kristelig vækkelse kan udbredes i Danmark, og for, at kærligheden og hjerteligheden kan vinde frem, og for, at den kristne nadver kan få de tilsigtede velsignede virkninger, er en bestemt tænkemåde, som i 1840-erne er vidt udbredt. Den artikuleres især fra den akademiske og samfunds- og enevældekritiske elite, og den er stærkt kritisk over for tanken om den naturlige følelse af blodets bånd og imod tanken om menneskers naturlige lydighed, ærbødighed og kærlighed til deres fædre, herrer og mestre.[418] Denne

---

og fremmest på forholdene i den kristne menighed, men på ”det verkliga människolivet på jorden”. At være en kristen betyder ifølge Grundtvig, at man accepterer, at man ikke er anderledes stillet end alle andre mennesker, ikke adskiller sig fra eller er bedre end verdens børn, og at alle mennesker er Guds børn og hans venner.

[415] GPV V, 175.

[416] Jf. også ”3die Faste-Søndag 1849”: Det danske folk har altid takket være ”Blodets Baand” været ”det enigste Folk under Solen”. Denne tradition er i 1848 og 1849 blevet anfægtet ved en ”Splidagtighed” og ”et sørgeligt Oprør”.

[417] GPV V, 175.

[418] Et eksempel på den kritiske akademiske elite, som Grundtvig uden navns nævnelse angreb i sine prædikener, er den danske teolog og professor H. N. Clausen (1793-1877), som i 1840-erne blev en af de danske national-liberale førere. H. N. Clausen kritiserede Grundtvig og samtidens konservative kræfter for deres undersåtlige sind og underdanige

akademiske elite er ifølge Grundtvigs prædiken præget af de oprørske, individualistiske og liberale ideer fra oplysningsfilosofien i det 18. og 19. århundrede:

> Naar det falder os paa Sinde, at Hovedhindringen for den hellige Nadvers guddommelige Virkning til stedse fuldere og inderligere at forbinde os med Vorherre Jesus Christus og med hinanden i uforkrænkelig Kiærlighed, Hovedhindringen er vor Skolegang hos daarlige, h[e]d[en]ske Læremestere, der vilde være klogere (…) end Paulus og Christus, og som istedenfor at vække og styrke Blodets naturlige Baand (…) tvertimod stræbde at indbilde os, at Blodets Baand og alt det Hjertelige var en Svaghed, en Sandselighed, vi maatte overvinde, før vi ret kunde blive stærke Aander og rette Mennesker.[419]

Tanken om blodets bånd bliver enten afvist eller misforstået af den kulturelle elite i Danmark. Hvis denne elite i en vis forstand accepterer tanken om blodets bånd, fortolker den tanken på en nationalistisk eller etnocentrisk måde. Men det er ifølge Grundtvigs prædiken en misforståelse af begrebet om blodets bånd.[420] ”Blodets Baand” indebærer, at mennesker skal bindes til og lyde og ligne og komme til at elske og have tillid til deres konge og herre, og det gælder i samme grad om ethvert folk uanset, om det drejer sig om ”Christen-Folket” eller ”Dansker-Folket”.

Hver gang de kristne disciple deltager i nadveren, bliver denne tanke om respekt og ydmyghed bestyrket. Hvis de kristne elever bøjer sig ind under det nødvendige bånd nemlig ”Blodets Baand”, vil de få en mulighed for at udvikle de dyder, som de kan se hos deres mester og herre. Den, som indbilder sig, at han er klogere end sin mester, og som ophøjer sig selv - som verden gør, når den taler om fædreland, folk og ”Blodets Baand” - skal fornedres, men den, som fornægter, ydmyger og fornedrer sig selv, skal engang ophøjes:

> Naar vi opdage det, da aabne sig rige og glædelige Udsigter især for Danske Christne, thi Blodets Baand kræve nuomstunder allevegne deres Ret og maae nødvendig faae den hos os; og hvor der da er christen Tro, der vil det inderlig glæde os, at den store Mester J[esus] Ch[ristus], langtfra at fordømme vor naturlige Følelse, tiltaler og bestyrker den, [og] der vil da ogsaa Blodets Baand mellem (…) Jesus Christus og os, vinde Styrke

---

holdning til samfundets autoriteter. Jf. Bjørn 1990, 252-253. Jf. Nyborg 2012g om Grundtvigs forhold til ”Naturalisterne”.

[419] GPV V, 175-176. ”Vi”, ”os” og ”hinanden” refererer til de kristne brødre. Jf. ”3die Advents-Søndag 1846”: De hedenske læremestre afviser Grundtvigs tanke om blodets kærlige bånd som illusorisk, barnagtig og umoden. De er fortalere for individets selvstændighed og frihed, og de kritiserer Grundtvig for at dyrke og fremhæve menneskers afhængighed af deres foresatte autoriteter. De taler på den måde ifølge Grundtvig imod tanken hos Paulus og Kristus om det kærlige og hjertelige blodets bånd.

[420] Jf. Grell 1988, 216: Grundtvigs tanker om blodets bånd har intet at gøre med ”raceteorier”.

> hvergang vi gaae til Herrens Bord, og [dette ”Blodets Baand” vil] indgyde os baade Lyst og Magt til at elske Ham, som opoffrede sig for os og til at ligne ham, som fornedrede sig selv og sidder nu ved Guds Høire-Haand.[421]

V.8 ”At hvert Land havde sit eget Slags Folk ligesom sine egne Træer og Urter”

Grundtvigs prædiken på skærtorsdag 1843 indeholder en markant afvisning af den ifølge ham i samtiden populære opfattelse af ”Blodets Baand”. Grundtvig henviser til Paulus’ tale på Areopagos i Athen (Apg 17, 22-34). En sand kristelig opfattelse er, at alle mennesker på jorden er af det samme blod. Tanken om, at der skulle eksistere et forskelligt slags blod i de forskellige folk på jorden, er misvisende, hedensk og ukristelig. Et folk konstitueres ikke ved naturbestemte kategorier, men ved, at det bliver kaldet og udvalgt af en konge:

> Vor Skaber, Han har gjort, at hele Menneske-Slægten, som beboer Jordens Kreds er af eet Blod (…) Hvordan nu disse Apostel-Ord klang i de Græske Philosophers eller Verdslig-Vises Øren (…) det er vel ikke udtrykkelig sagt, men (…) saa kan vi nok vide, dette Ord om hele Menneske-Slægten af eet Blod har ogsaa været Daarskab for deres Viisdom, deres Selvklogskab;[422] og vi veed desuden, det var deres Tanke, at hvert Land havde sit eget Slags Folk ligesom sine egne Træer og Urter, der enten var voxt op af Jorden, eller faldet ned fra Skyerne.[423]

V.9 Jesus og ”Blodets Baand”

> Hvem var denne *Jesus*? (…) Dette kan vel synes et sært Spørgsmaal mi[d]t i Christenheden, men det er dog ingenlunde overflødig, thi Jesus maa vel sige, som skrevet staaer: jeg er blevet mine Brødre fremmed og en Udlænding for min Moders Børn.[424]

Jesus siger til sine disciple: I er min moder. I er mine søstre og brødre. Jesus afviser på den måde et bestemt begreb om blodets bånd.[425] Et folk skabes og opstår ifølge Grundtvig først og fremmest derved, at det bliver udvalgt af en konge som hans særlige folk, og dette folk viser sig og opretholder sig selv som et folk ved, at det følger, elsker, lyder og stræber efter at ligne sin konge.[426]

---

[421] GPV V, 176.

[422] Meningen er, at denne tanke om blodet som ens i alle mennesker er en dårskab både ifølge oldtidens og nutidens selvkloge filosoffer.

[423] GPV V, 171.

[424] GPV VI, 107: ”Fastelavns-Søndag 1844”.

[425] Jf. Mark 3, 31-35. Jf. GPV V, 177-178, GP XI, 154-155, GPV III, 133, GPV VI, 107, ”18de Trinitatis-Søndag 1847” og ”5te Faste-Onsdag 1846”.

[426] Jf. GPV I, 395: ”Folkeligheden” betegner den adfærd, som er nødvendig, naturlig og passende for et folk i forhold til dets faderlige konge og herre. I relationen mellem Kristus

Alle mennesker har naturligt ifølge Grundtvig det samme slags blod i deres årer. Verden forkaster denne tanke, fordi den hævder, at ethvert folk er biologisk forskelligt og i en vis forstand har sit særlige blod, og verden hævder, at de, som tilhører det danske folk, indbyrdes er blodsbeslægtede som brødre og søstre, fædre og sønner, men at de ikke er blodsbeslægtede med dem, som tilhører et andet folk. Grundtvig afviser i sin prædiken ”Skiærthorsdag 1843” denne tanke som et udtryk for en slags falsk og ukristelig nationalisme og som et udtryk for en forkert opfattelse af begrebet ”Folk”:

> Spørge vi nu, hvad der staaer iveien for denne Tro[427], staaer iveien ikke hos de Vantroe, som intet har ved Herrens Bord at giøre, men hos de Troende, da finde vi, det er (…) den hedenske Tanke, at der er mange Slags Folk, væsenlig forskiellige i Verden, saa de kan ikke alle være af eet Blod.[428]

Verden vil desuden have de kristne til at tro, at alle mennesker på jorden eller at alle mennesker i Danmark er deres brødre, men det er ikke sandt. De fleste danskere er aldeles ukristne, og de er ikke de kristnes brødre. Det er også dette forhold, som Jesus refererede til, da han sagde til sine disciple: Du er min moder, og I er mine brødre og søstre:

---

og de kristne finder man et prototypisk billede af den mageløse folkelighed: ”Det er langtfra at Christendommen skulde formindske vor Deeltagelse i Alt hvad der er vigtigt for det Danske Folkeliv, og hvad er vel vigtigere for det, end den *Aand*, der besjæler Majestæten paa Danmarks Throne, den Aand, der besjæler vor uindskrænkede Konge”. Jf. Nyborg 2011a. Jf. Lindhardt 1977, 20-23: ”1ste Juledag 1855”: At være ”kongehadsk” er forbundet med at være ”umenneskelig”, ”ukiærlig”, ”hjerteløs” og ”ufolkelig”. Folkeligheden og kongeligheden er to sider af den samme sag. Jf. Brandt 1880 II, 337 (den 17. søndag efter trinitatis 1870): Et folk er et produkt af en faderlig form for kærlighed. Folkeligheden og det sande ”Folkeliv” betegner den tilstand, hvor folket udgør en monolitisk blok, og hvor det følger efter og er et billede på sin fader, herre og ”Aand”. I denne tilstand udgør folket et ”aandeligt Legem”, som skabes ovenfra og ned af ”Aanden”, ”som er over alle og [som] vil være i alle og [som vil] indtage alle med sin Kiærlighed”. Jf. Brandt 1880 II, 113 (den 4. søndag efter trinitatis 1868): ”Folkets Aand” er folkets herres og konges ”Aand” og ikke umiddelbart eller oprindeligt folkets egen ”Aand”. Sml. Brandt 1880 II, 151 (den 1. søndag i advent 1868): En ”Aand” er en personlig agent, som har ”Vidende” og ”Vilje”. Over for en ”Aand” består en passende adfærd i lydighed, selvhengivelse og kærlighed. Ord som ”Folke-Aand”, ”Folkelighed”, der første gang forekommer i 1841, og ”folkelig” er relativt sjældne i Grundtvigs prædikener og anvendes i reglen om forhold og typer af adfærd i den kristne menighed og sjældent til at beskrive forhold i det danske rige.

[427] Nemlig at de kristne bliver et folk og eet samlet folk i nadveren.

[428] GPV V, 175: Samtidens nationalisme er en hæmsko for den kristne vækkelse og for de kristnes bevidsthed om at udgøre et folk.

> *Hvem* er det vel, Herren kalder sine *Brødre*? Dertil vil de Selvkloge naturligvis svare: alle Menneskens Børn (…) men da spørge vi igien: hvordan kan det da være, at da En sagde til Herren: see, din Moder og dine Brødre staae udenfor og vil tale med dig, at Herren da svarede og sagde til ham: *hvem* er min Moder og *hvem* er mine *Brødre*? og udstrakde saa Haanden over *sine Disipler* og sagde: see min Moder og mine *Brødre*![429]

V.10 ”Pindse-Søndag 1847”

Også i sin prædiken på pinsesøndag 1847 lægger Grundtvig afstand til den opfattelse af folk og ”Blodets Baand”, som ifølge ham er populær i samtiden. Det, som bestemmer et folks styrke og karakter af at være et sandt folk, er ikke dets naturbestemte egenskaber, men dets konges og herres væsen. På den måde er kristenfolket et folk i endnu højere grad end noget andet folk på jorden[430] på trods af, at de kristne ikke deler fædreland, kulturel tradition, etnicitet eller modersmål i nogen jordisk forstand:

> Dette vidner om (…) en mageløs Aand hos Christen-Folket, og de Troende under alle Himmelegne føle det ogsaa at denne Aand, som [er] Kiærlighedens Aand [,] har Magt til at forbinde dem inderligere med hverandre end baade Blodets Baand og Vanens Magt nogensteds forbinder dem, der i Verden rose sig af at udgiøre et enigt [Folk] og [dem, der i Verden rose sig af at udgiøre et] giennem Tidens Løb fast sammenvoxet Folk.[431]

V.11 ”Marie Bebudelses-Dag 1848”

Grundtvigs prædiken ”Marie Bebudelses-Dag 1848” fra den 25. marts 1848 – en prædiken, som blev holdt i de hektiske dage lige efter den politiske revolution i Danmark den 20. og 21. marts 1848 og samtidigt med udbruddet af den danske borgerkrig 1848-1851 – indeholder på en række områder tanker, som er forskellige fra synspunkter og formuleringer i Grundtvigs tidligere prædikener. På den måde kan man måske sige, at Grundtvigs prædiken i al fald i sin form og sprogbrug er præget af den ophidsede stemning i København i slutningen af marts 1848.

---

[429] ”18de Trinitatis-Søndag 1847”. Grundtvig bruger i denne prædiken citatet af Jesus til at forklare, hvem der er en kristen broder, ved en ostensiv eller pegende reference: De kristne brødre er dem, som rent faktisk lever og sidder sammen med Kristus i hans ånds dage. - Thaning 1963, 643, 644, 645, 646 fortolker Grundtvigs kærlighedstanke på den måde, at det kristne menneske skal elske sine landsfæller og familie. Jf. Thaning 1963, 647: Grundtvigs tanke er, at hvis jordens mennesker ikke med en naturlig forkærlighed elsker deres landsfæller, ægtefæller eller familie, kan de ikke modtage Guds kærlighed. Kærligheden til de nærmeste er en forudsætning og en betingelse for, at mennesker kan opleve Guds kærlighed. Gud kræver ikke en kærlighed af mennesker, som er noget andet end eller mere end den naturlige kærlighed, som mennesker kan føle for de nærmeste.

[430] Jf. GP XII, 345. Jf. en tilsvarende tolkning i Grell 1988, 234-236.

[431] ”Pindse-Søndag 1847”

Mere afgørende er imidlertid, at Grundtvigs prædiken ikke på fundamentale områder er i modstrid med hans tidligere prædikener. Når de kristne skal bede Gud om at bistå Danmark i marts 1848, synes det ikke at være et udtryk for nationalisme. Grundtvigs argument er, at enhver sand kristen uanset, om han er spansk, fransk, engelsk eller tysk, må støtte Danmarks sag, fordi den danske sag drejer sig om en kamp for det kærlige, hjertelige, faderlige og ikke-selvrådige samfund:[432]

> Om derfor Danmark end ikke var vort eget jordiske Fædrneland, hvortil alle Blodets Baand (…) knyttede os (…) saa maatte og vilde vi dog, som (…) oplyste Christne, naar vi blot kiendte Danmark, tage inderlig Deel i dets Vee og Vel, bede Gud i Jesu Navn afvende dets Ødelæggelse, lade det seierrigt udgaae af sin farlige Kamp [mod] aabenbart Forræderi, ugudeligt Oprør, og skrigende Uretfærdighed, og at fornye Dets Fred og Frihed og lykkelige Dage, bede Ham giøre det (…) for Hans egen Æres og Hans eget Riges Skyld.[433]

V.12 Når "Blodets Baand" vinder frem, vil børnenes hjerter igen vendes opad i en naturlig ærbødighed, respekt og kærlighed til deres fædre

Johannes Døber-skikkelsen i Det ny Testamente viser de kristne den rette sammenhæng mellem kristen tro, praksis og anskuelse, moralske og samfundsmæssige værdier og den rette forståelse af "Blodets Baand".

Den kristne kærlighedstype og det kristne evangelium er forbundet med en bestemt samfundsopfattelse og type af samfund, som er præget af respekt og kærlighed til de naturlige fædre. De moderne individualistiske og kritiske samfundsteorier er ifølge Grundtvigs prædiken "3die Advents-Søndag 1855" ukristelige, og hvis de bliver udbredt, har evangeliet og kærligheden ikke mange reale muligheder for at vinde frem. Den moderne ånd er selvrådig, oprørsk, hjerteløs, kongehadsk, umenneskelig, ukærlig og ufolkelig.[434]

Det, som de sande kristne i Danmark i 1855 må håbe på, er, at traditionelle værdier - om de svagere agenters kærlighed og ærbødighed for dem, som er større og klogere, og om de stærkere agenters mildhed, omsorg og barmhjertige opdragelse af dem, som er svagere - må vinde frem. Det, som de kristne i Danmark må håbe på, er, at børnenes hjerter igen må vendes til en

---

[432] Jf. Nyborg 2012c, 35 og 36. Thaning 1963, 647-648 tolker modsat Grundtvigs tanker om sammenhængen mellem Guds og den danske sag som et udtryk for en national tankegang.

[433] "Marie Bebudelses-Dag 1848".

[434] Lindhardt 1977, 20-23: "1ste Juledag 1855". Jf. Nyborg 2011a og 2011b. Jf. GP IX, 287: "Blodets Baand" er "Kiærlighedens Baand".

kærlighed til deres naturlige fædre, og at fædrenes hjerte igen må vendes til en naturlig, faderligt opdragende og passende kærlighed og omsorg for deres børn:

> Naar vi derfor betragter *Johannes den Døber* (…) som Engelen, der gik foran for Gienløserens Ansigt og beredte hans Vei, ved, som det lyslevende Udtryk af hele det israelitiske Folkeliv (…) at vende Forældrenes Hjerter til Børnene og Børnenes [Hjerter] til Forældrene, og saaledes med Blodets Baand oplive Folkets Tro paa Abrahams, Isaks og Jakobs Gud og [saaledes med Blodets Baand oplive] Haabet om (…) den Davids Søn, der skulde reise en evig Throne (…) der skulde lyksaliggiøre hele Guds-Folket med den Glædens Olie hvormed han selv var salvet til Konge og Præst.[435]

Udtrykket ”Blodets Baand” knyttes i Grundtvigs prædikener hyppigt til Mal 3, 24 om profeten Elias: ”Han skal vende fædres hjerte til deres sønner og sønners hjerte til deres fædre, så jeg [Herren] ikke skal komme og slå landet med forbandelse”. Et samfund eller fællesskab består af faderlige og sønlige agenter. Den vertikale faderlige kærlighedstype og den tilsvarende sønlige kærlighed og opofrelse er kernen i blodets bånd og er det, som etablerer et ”Folk”. Hvis ikke et fællesskab er præget af en sådan kærlighed, bliver det ramt af fordærv, splidagtighed og afmagt. Bibelstedet Mal 3, 24 danner et slags skema i Grundtvigs kærlighedsforståelse. Hvis kærligheden bliver virkelig, viser den sig netop som de to typer af vertikal kærlighed nemlig de faderlige agenters kærlighed til de små og svage og de sønlige agenters kærlighed til deres fædre.[436] Dette skema eller denne viden om kærlighedens væsen synes at blive mere fremtrædende i Grundtvigs prædikener fra slutningen af 1830-erne.

V.13 Udtrykket ”Blodets Baand” i Grundtvigs salmer og øvrige forfatterskab

Udtrykket ”Blodets Baand” forekommer som nævnt kun sjældent i Grundtvigs salmer. I salmen ”Børne-Lærdoms Parter fem!” fra 1837 beskriver Grundtvig dødens og unaturens ånd, hvormed han refererer til dele af filosofien i det 18. og 19. århundrede. Denne filosofis ånd er som en kræftsygdom. Den vil undergrave og opløse de naturlige og kærlige relationer mellem mennesker. I det 19. århundrede bør der derfor indledes en krig imod denne ukristelige holdning:

> Luren drøner saa til Strid
> Imod Fienden og hans Iid

---

[435] Lindhardt 1977, 15: “3die Advents-Søndag 1855”: Et folks lykke afhænger af dets konges magt og egenskaber.
[436] Jf. ”3die Advents-Søndag 1846”, ”4de Advents-Søndag 1846” og GP X, 94.

(…)
Døds og *Unaturens* Aand,
Aare-Kræft for *Blodets Baand*.[437]

”Blodets Baand” optræder som omtalt kun få steder i Grundtvigs øvrige forfatterskab: Eksempler er *Brage-Snak* fra 1844[438] *Nordens Mythologie* fra 1832,[439] *Haandbog i Verdens-Historien* fra 1833[440] og *Dansk Ravne-Galder* fra 1860.[441]

En lidt mere udførlig behandling af tanken om ”Blodets Baand” findes i Grundtvigs mytologiske foredrag *Brage-Snak*:

> [Vi] kan trøste [os] ved, at naar først Ungdommen ligner *Tyr*, vil inden kort Tid (…) Norden [ligne] sig selv, sin herlige Fortid, sine dybe Myther (…) Jeg troer virkelig, at Nordens *Ungdom* vil det; thi det Nittende Aarhundrede har allerede viist, at her er dog langt (…) dybere Spor af Nordens Guder end man seer i *Tirsdag*, *Onsdag* og *Torsdag*, (…) Blodet (…) er jo dog tykkere end Vand, og derfor tør jeg haabe, at jo skiørere vi føle Blodets Baand er blevet (…) Hvor Nordlyset skinner, vil Ungdommen selv i Vinter-Natten[442] see, at (…) hver Seier, Ungdommen vinder over sig selv, giver Æren forlods og en høi *Liv-Rente* fra Slægt til Slægt![443]

Grundtvigs overvejelser i *Brage-Snak* viser, at han ved ”Blodets Baand” ikke primært forstår det forhold, at alle danskere skulle være blodsmæssigt beslægtede. Ifølge Grundtvigs foredrag er tanken om ”Blodets Baand” i 1840-erne, hvor den nationale stemning var voksende i Danmark, netop under angreb, og dette gamle bånd er nu midt i ”Vinter-Natten” blevet svagere og ”skiørere”. Det, som Grundtvig henviser til, er de moderne politiske kræfters angreb på de gamle værdier, men i 1844 har Grundtvig et håb om, at den danske ungdom kan rejse sig til forsvar for de traditionelle samfundsmæssige dyder.

V.14 Udtrykket ”Blods Samfund” i Grundtvigs prædikener

Grundtvig bruger udtrykket ”Blods Samfund” dels til at betegne de kristnes nadver-fællesskab og dels til at betegne den kristne menighed. Nadver-handlingen eller nadver-begivenheden betegnes i reglen som et eller som ”Hans [Kristi]” ”Legems og Blods Samfund” på den måde, at de kristnes og deres mesters ”Samfund” produceres og reproduceres i nadver-handlingen, og

---

[437] GSV I, 88: ”Børne-Lærdoms Parter fem!”.
[438] US VIII, 597, 706 og 707.
[439] US V, 506 og705.
[440] US VI, 350.
[441] US X, 434.
[442] ”Vinter-Natten” betegner de moderne politiske og åndelige strømninger i 1840-erne.
[443] US VIII, 597.

på den måde, at eleverne forandres ved, at de får del i mesterens blod og legeme ved denne handling eller begivenhed. Elevernes natur, karakter og motivation udvikler sig i og med, at de tager del i interaktionen med deres mester. De bliver stadigt mere ”eens” og ensformede efter deres mesters form:

> Vi skal (…) troe, at ved H[erren]s B[or]d blive vi virkelig delagtige i det Jesu Christi, Guds Søns Blod, der kan og skal rense os fra al Synd og skabe det samme Hjertelag i os, som var og er i Jesus Christus, og være os et himmelsk Pant paa vor skjulte Delagtighed i Herrens det udødelige og herliggjorte Legeme (...) Hvor Blodet virkelig er eens, er Hjertelaget igrunden ogsaa [eens], vil Tænkemaaden ogsaa efterhaanden blive det.[444]

Mesteren handler dels på egen hånd og dels sammen med sine elever, og på den måde etablerer og reproducerer han ”Blodets Baand” og ”Blods Samfund”. ”Blods Samfund” er dels noget, som er en forudsætning for, at nadveren overhovedet er mulig, og dels noget, som forstærkes under nadveren, som er mesterens og hans elevers kollektive handling og virksomhed.[445]

At nadveren og menigheden er et ”Blods Samfund” betyder i Grundtvigs prædikener især to ting:

For det første modtager disciplene efterhånden et nyt blod, som stammer fra deres mester. Under nadveren blander eleverne blod med den faderlige agent.[446] På den måde bliver deres natur og karakter gradvist forandret.

For det andet lærer eleverne af mesterens dyder ved at iagttage og i nogen grad at tage del i hans forbilledlige handlinger. Dyden og kærligheden er noget, som eleverne kan se, når de ser på deres mester. De kan se, hvordan mesteren hæver kalken og siger, at den er velsignet, og de ser, hvordan mesteren tømmer denne kalk. ”Blods Samfund” betyder også, at eleverne i løbet af en proces lærer at efterligne deres mester således, at de til sidst

---

[444] GPV V, 175.

[445] Jf. ”8de Søndag efter Trinitatis 1848”, GP V, 111, GP V, 205, GPV VI, 249-250, GPV V, 151, GPV VI, 72, GP XII, 366, GP XII, 333, GPV V, 350, GPV V, 208, GPV V, 178, GPV V, 172, 176, GPV V, 89, GPV V, 63, ”Onsdagen 7de Juli 1847”, ”Onsdagen 4de August 1847”, ”Onsdagen 14de April 1847”, ”2den Søndag efter Trinitatis 1847”, ”2den Faste-Søndag 1847” og ”Palme-Søndag 1846”.

[446] GPV V, 173: ”Skiærthorsdag 1843”: ”Thi der kan jo dog umuelig nævnes eller tænkes noget Trøsteligere for os svage og frygtsomme, syndige og dødelige Mennesker, end at (…) den Hellige og Udødelige, vil blande Blod med os (…) ei heller kan der være noget Glædeligere for os, som midt i vor Lighed med Engens Blomst, der staaer idag og imorgen kastes i Ovnen, dog har inderlig Lyst til at leve evindelig (…) der kan intet Glædeligere være for os end at blande Blod med den guddommelige Helt, der lover os Bod og Opreisning for Døden, og har ved sin egen seierrige Opstandelse beviist, Han, til Trods for Døden, kan holde sit Ord”.

handler ligesom deres fader og mester nemlig: Hæver kalken, siger, at den er velsignet, og tømmer denne kalk. At udføre denne handling er at gå ind i en selvforsagelse, selvfornedrelse og selvfornægtelse.

At de kristne blander blod med deres mester får to følger for de kristne: For det første får de kristne en ny bevidsthed og en ny viden om, at visse tanker, følelser og handlinger er upassende, og at andre tanker, følelser og handlinger er passende for dem som kristne. For det andet ophører de kristne gradvist rent faktisk med at have bestemte tanker og følelser og gøre bestemte handlinger. De begynder at gøre en ny form for gerninger nemlig de gerninger, som er faderens og mesterens kærlige gerninger. At de kristne blander blod med deres mester får følger for det, som Grundtvig kalder de kristnes ”Liv” og ”Lys”:

> Tage vi Brødet og Kalken i den hellige Nadver, paa vor Herres Jesu Christi egne Ord, for hans Legems og Blods Samfund og Fællesskab, giør vi det af et oprigtigt Hjerte, da har vi Ret til at tilegne os den Herre Jesus Christus, hans Død og Opstandelse og Alt hvad der er hans i Tid og Evighed, og da faaer vi baade Magt dertil og en evig Trøst deraf.[447]

Når eleverne deltager i mesterens nadver, sker der en form for blod-blanding mellem mesteren og eleverne på den måde, at elevernes blod efterhånden erstattes med blod, som de modtager fra deres mester.[448] Deres natur, blod og legemer bliver forandret. På den måde helbredes de for den dødelige sygdom, som de var ofre for dengang, de indtrådte som nykommere i fællesskabet. Ved at elevernes blod blandes med nyt blod, ”renses [de] fra al Kiøds og Aands Besmittelse”.[449]

Grundtvig har et skarpt blik for, at denne tanke, som helt forkastes af verden, har sine svagheder. Man kan jo med rette spørge, om det skulle være så

---

[447] ”Onsdagen 7de Juli 1847”. Tanken er, at de kristne på grund af deres mesters kærlighed har fået både ret, magt og evne til at ”tilegne” sig deres mesters liv dvs. gå den samme vej, som deres mester fulgte. Før deres indlemmelse i Jesu Kristi legeme havde de hverken evne, magt, kraft, vilje eller ret hertil. En ret eller rettighed har man, fordi man har modtaget den som en gave og opgave fra en stærkere agent. Jf. tidligere. Ordet ”Trøst” bruges i Grundtvigs prædikener om en fordel, nytte eller gavn og betegner sjældent en følelse eller stemning.

[448] Jf. om nadverens blodblanding: GP V, 185, GP IX, 122, GP XII, 173, GP X, 361, GPV V, 179-180, GPV V, 173 og GPV VI, 275. At de kristne brødres herre og konge deler sit blod med de små og svage er et udtryk for den faderlige selvopofrende og selvfornægtende type af kærlighed. Den faderlige agent giver af sit eget blod ved ”et blodigt Offer”. Jf. ”1ste Faste-Onsdag 1848”.

[449] GPV V, 174. Tanken om det naturlige menneskes besmittelse er en af de mest udbredte forestillinger i Grundtvigs prædikener. Alene i kirkeårene 1847-1849 optræder tanken 20 steder.

vigtigt, hvilket slags blod, der rinder i et menneskes årer? Verden benægter i al fald, hvad angår de kristne, at det skulle være vigtigt, og Grundtvig er grundlæggende enig med det synspunkt, men det afgørende er følgende to forhold nemlig: dels, at elevernes relation til mesteren fuldstændigt forandres, når de blander blod med mesteren, og dels, at deres tanker, følelser og dyder hen ad vejen transformeres. Grundtvigs tanke er først og fremmest moralsk eller læringsteoretisk:

> Naar vi derfor vel troe, at Jesus Christus er Guds eenbaarne Søn og vil være vor Frelser fra Synd og Død, men dog ingen Bestyrkelse og Glæde finde af at gaae til Herrens Bord, og høre Hans Ord: drikker Alle heraf, dette er mit Blod, da maa det jo komme af, at vi enten tænker, det er umueligt, at Herren virkelig kan blande Blod med os, eller vi tænke, det giør i Grunden, i aandelig Henseende hverken fra eller til, hvad Blod der rinder i vore Aarer.[450]

Når Grundtvig fremhæver, at den kristne menighed er et ”Blods Samfund”, formulerer han en kritik af det, som ifølge ham er verdens opfattelse af menigheden og kirken: Den kristne menighed eller ”Christen-Folket” er ikke ifølge Grundtvig en forening eller sammenslutning af individer, som har de samme eller lignende religiøse anskuelser. Menigheden eller det kristne folk er en størrelse, som er stiftet ovenfra og ned, og hvor de enkelte lemmer bindes sammen af blodets kærlige bånd og derfor lever i et blodets fællesskab eller ”Blods Samfund”.

V.15 Grundtvig-forskningen om Grundtvigs brug af udtrykket ”Blodets Baand”

Selvom den danske Grundtvig-forsker Svend Bjerg har fremført, at Grundtvigs ”teologiske vision” er gået ”os” i blodet,[451] er Grundtvigs brug af udtrykket ”Blodets Baand” kun meget sjældent blevet analyseret i Grundtvig-forskningen. Forskningen har fortolket Grundtvigs tale om ”Blodets Baand” som en tanke om danskhed, nationalisme eller nationalfølelse. Grundtvigs kærlighedsforståelse er således ofte blevet fortolket som en tanke om kærlighed til venner, biologisk slægt og landsmænd.[452]

Regner Birkelunds (2008) analyse af blodets bånd hos Grundtvig bygger ikke i nogen særlig grad på Grundtvigs prædikener eller salmer, men især på artikler i ugeskriftet *Danskeren*, som Grundtvig skrev og udgav 1848-1851. Birkelund siger om Grundtvigs brug af udtrykket ”Blodets Baand”:

---

[450] GPV V, 173.
[451] Bjerg 2002, 19.
[452] Thaning 1963 og Birkelund 2008.

> Modersmålet og den historie, der forbinder de enkelte slægtled med hinanden (…) [var] helt afgørende elementer. Det var disse elementer, han [Grundtvig] betegnede som ”Blodets Baand” (…) ”Blodets Baand” refererer til en ”skjult Sammenhæng” i folket, som ”naturligvis ikke lader sig forud bevise”. Grundtvig indrømmer, at der er tale om en ”Troes-Sag”, hvilket vil sige troen på, at der findes en ”Grund-Eenhed”, der har ”Fædernelandet” og ”Modersmaalet” som de bærende elementer.[453]

Grundtvigs tanke om blodets bånd tolkes af Birkelund som en almen følelse af beslægtethed hos alle danskere og ikke som knyttet til nogen bestemt samfundsopfattelse. Birkelunds analyse af Grundtvigs brug af ”Blodets Baand” er beslægtet med analysen hos Kaj Thaning 1963. Thaning fortolker Grundtvigs tale om blodets bånd som en tilslutning til den fremvoksende danske nationalfølelse.[454]

V.16 Konklusion

Den danske litteraturprofessor Georg Brandes (1842-1927) angreb i 1870-erne den ifølge ham udbredte danske nationalisme og tilbøjelighed til ”fædrelanderi”. Den ovenstående analyse har vist, at Grundtvig i høj grad var bevidst om denne voksende nationalisme, og at han i en række tilfælde lagde afstand til dette tiltagende ”fædrelanderi”. Den nationalistiske stemning er i strid med den kristne kærlighedstanke og tanken om den faderlige kærlighed. Det er karakteristisk for Grundtvigs opfattelse af ”Blodets Baand”, at han i 1844 – på et tidspunkt, hvor nationalfølelsen var i kraftig vækst i al fald i dele af den danske kulturelite – kunne sige, at tanken om ”Blodets Baand” var blevet stadigt mere svag og ”skiør”.[455] I sine prædikener kritiserede Grundtvig ikke sjældent den voksende nationale stemning og denne nationalismes præmisser om etnicitet, folk og folkelighed som hedensk og ukristelig.[456]

Den ovenstående analyse har vist, at kærlighedsforståelsen og den faktiske brug af ord som ”kiærlig” og ”Kiærlighed” i Grundtvigs prædikener er forbundet med og tydeligt præget af grundlæggende skemaer blandt andet om kærlighedens grundlæggende vertikale væsen og om ”Folk”, ”Folkelighed”, det prototypiske ”Samfund” som en relation mellem en slags faderlig og sønlig agent og de særlige dyder, som er nødvendige og passende i et sådant ”Samfund”. Sådanne grundlæggende skemaer i Grundtvigs prædikener kan i høj grad være med til at forklare den faktiske brug af ord som ”kiærlig” og ”Kiærlighed” i Grundtvigs prædikener.

---

[453] Birkelund 2008, 291-292.
[454] Thaning 1963, 645.
[455] US VIII, 597.
[456] Jf. Nyborg 2012b.

Kapitel VI: Verdenskærligheden, verdens kærlighed og kærligheden til verden

VI.1 Indledning

I Grundtvigs prædikener optræder i et antal tilfælde udtryk som ”Verdens-Kiærlighed”, ”Verdens-Kiærligheden” og ”Verdens Kiærlighed”. Disse udtryk refererer til to forskellige forhold nemlig dels til den forestilling, at mennesker bør eller skal elske ”Verden”, og dels til den form for kærlighed og opfattelse af kærligheden, som ifølge Grundtvig er almindelig uden for den kristne menighed.

En statistisk optælling af de mest betydningsfulde navneord,[457] som forekommer i Grundtvigs prædikener, viser, at en række nøgleord – bortset fra ord, som henviser til de guddommelige personer – er blandt de oftest forekommende navneord i alle Grundtvigs prædikener i årene 1832-1849 og i kirkeårene 1854-1856. Det gælder ordene ”Verden”, ”Liv”, ”Tro”, ”Sandhed” og ”Aand”.[458] Man kan på samme måde opstille en liste over de ti oftest forekommende navneord i Grundtvigs prædikener. Disse yderligere fem ord er ”Hjerte”, ”Børn”, ”Venner”, ”Kiærlighed” og ”Lys”. Ordet ”Verden” er et af de hyppigst forekommende substantiver i Grundtvigs prædikener, når man ser bort fra ord og udtryk, som refererer til de guddommelige personer. Ordet ”Verden” optræder langt hyppigere end en række andre nøgleord så som ”Hjerte”, ”Sandhed” eller ”Kiærlighed”.[459]

Ordet ”Verden” bruges dels til at betegne noget rumligt og dels til at betegne noget ikke-rumligt. ”Verden” er den jordiske virkelighed, som rumligt befinder sig uden for grænselinjen til den kristne menighed. Verdens børn

---

[457] I denne statistik ses bort fra almindelige ord som ”Jorden”, ”Apostelen”, ”Søndag”, ”Dagens Evangelium” og lignende.

[458] Ordet ”Aand” refererer i Grundtvigs prædikener i nogle tilfælde til Helligånden og i andre tilfælde til ånd i en betydning, som ikke direkte er en betegnelse for eller henvisning til Helligånden.

[459] Grundtvigs prædikener er domineret af hans tale om og angreb på ”Verden”. Hans prædikener har på den måde en udpræget polemisk og til dels aggressiv form. I gennemsnit forekommer ordet ”Verden” 7 til 8 gange i hver eneste af Grundtvigs prædikener i perioden 1832-1849 og 1854-1856. Til sammenligning kan det anføres, at ordene ”kiærlig” og ”Kiærlighed” til sammen i gennemsnit forekommer 3 eller 4 gange, og at ordene ”Hjerte” og ”hjertelig” i gennemsnit til sammen optræder 4 eller 5 gange pr. prædiken i den nævnte periode. I Grundtvigs prædikener i årene 1839-1849 forekommer ordet ”Verden” i alt 5622 gange. Ordet ”Sandhed” optræder 4042 steder, og ordet ”Kiærlighed” forekommer 2768 gange.

lever uden for periferien af ”den lille Flok”, som består af de mennesker, som har vendt sig bort fra verden og valgt Kristus som deres herre og mester.[460] Den onde djævel går omkring i verden som en glubende løve, og vantroens ånd er mægtig i verdens børn.[461] Herudover bruger Grundtvig sit begreb om ”Verden” til at betegne de tanker og værdier og den tænkemåde, som er udbredt i verden altså blandt verdens børn. I den sidste betydning betegner ordet ”Verden” altså ikke noget rumligt, men noget mentalt eller moralsk.

Grundtvigs tale om verdenskærligheden er en nøgle til at forstå hans opfattelse af karakteren af den sande kærlighed. I det følgende skal gives nogle eksempler på, hvordan han i sine prædikener taler om ”Verdens-Kiærligheden” og ”Verdens Kiærlighed”.

Verdenskærligheden er en ”Abekiærlighed” og ”Sødtalenhed”. Verdenskærligheden og verdens kærlighed er et resultat af ”Menneske-Frygten” og ”Blødagtigheden”. På den måde er ”Verdens-Kiærligheden” og ”Verdens Kiærlighed” barnagtig, umandig, kødelig, uværdig, selvklog, selvrådig og selvophøjende og derfor et udtryk for ukærlighed. Den i samtiden stadigt mere fremtrædende ”Verdens-Kiærlighed” er et udslag af en stigende feminisering og et udtryk for en sejr for de moderne tanker om frihed, lighed og broderskab.[462] Den agent, som Grundtvig i nogle af sine prædikener omtaler som ”Lysets Engel”, forfører menneskenes børn til at tro på det moralsk værdifulde i ”Verdens-Kiærligheden” og forfører dem til at tro, at ”Verden” taler sandt, når den taler om kærligheden.

VI.2 Eksempler på omtalen af ”Verdens-Kiærligheden” og ”Verdens Kiærlighed” før 1839

Den største fristelse og fare for de sande kristne og for de kristne prædikanter er ifølge Grundtvigs prædiken ”Advents-Søndag 1823” ”Menneskefrygten” og ”Verdens-Kiærligheden”. At bekende Kristus er at konfrontere verden.

---

[460] Udtryk som ”den lille Flok” og ”Herrens lille Flok” hører i Grundtvigs prædikener til de hyppigst brugte betegnelser for den kristne menighed. Alene i perioden 1839-1849 er udtrykket ”den lille Flok” fundet 34 steder.

[461] Nyborg 2012a. Verden er ifølge Grundtvigs prædikener det sted, hvor de onde ler, og hvor de gode græder.

[462] Samtidens tanker om frihed, lighed og broderskab er udtryk for ukærlighedens og hjerteløshedens ånd og angribes hyppigt i Grundtvigs prædikener. I de tilfælde, hvor ”Lighed” opfattes på en positiv måde, tolkes ”Lighed” som det forhold, at to parter ligner hinanden, ikke på den måde, at de har lige status eller rettigheder. Jf. GPV I, 295, ”3die Faste-Onsdag 1848”, ”3die Faste-Søndag 1848”, GP VII, 326, 327 og 328, GP VIII, 164-168 og GP XII, 218.

Grundtvig øver i denne prædiken en slags selvkritik og indrømmer, at han ikke altid er hård nok, når han prædiker evangeliet for de vantro. At elske verden og verdens børn betyder i mange tilfælde at tie med talen om Guds kærlighed og indebærer i de fleste tilfælde, at man modsiger og konfronterer hedningerne med deres ugudelighed:

> Jeg veed af egen sørgelig Erfaring, at det sædvanlig er saa med vor Bekiendelse blandt Hedninger; thi at jeg her bekiender Herren, det er Intet, det er, som mellem Christne (…) og Hedningerne veed desuden godt, at vi er kaldte til og lønnes for i Kirken at forkynde Jesum Christum (…) som Mesteren og Frelseren, saa her har vor Menneskefrygt og Verdens-Kiærlighed Undskyldning Nok. Nei, kun der hvor vi kan tie, kun der hvor vi maae modsige for at bekiende Herren, kun der bekiende vi ham blandt Hedninger.[463]

Grundtvig taler ligeledes om verdenskærligheden i sin prædiken ”Fjerde Søndag efter Paaske 1824 Aften-Sang”. Verden trodser Gud med sin selvklogskab og selvrådighed og vil ikke se i øjnene, at Gud engang ved ”den store Rettergang” vil dømme og straffe de ugudelige. Verden sover sig på den måde ind i fortabelsen.[464] De kristne fristes og trues af deres tilbøjelighed til en accept af og imødekommenhed over for verden. De kristne er tilbøjelige til at tilpasse sig og tage hensyn til verden, men hvis de ikke bryder med denne dårlige og uværdige vane, vil de bringe deres egen salighed og frelse i fare:

> Men vi, mine Venner, som ikke vil trodse [Gud], som føle vor Afmagt, som see vor Ureenhed, som frygte for den store Rettergang, da Hver skal have Sit, Skaberen hvad Ham hører til, som er Livet og Kraften, Synderen hvad der er hans: Skylden og Kvalen, Synden og Døden (…) vi vil dog vel ikke med Dorskhed, med Skamfuldhed for Verden, og med Kiærlighed til den, med Sjæle-Søvn, Menneske-Frygt og Verdens-Kiærlighed forspilde den Naade og Salighed som os tilbydes, [vi vil dog vel ikke] tilliste, tilsove os Deel med de Vantroe.[465]

---

[463] GP II, 32: ”Advents-Søndag 1823”. De mange ugudelige blandt de døbte i Danmark indbilder sig, at de kristne prædikanter har pligt til at tale om Guds kærlighed til verden. De sover sig på den måde ind i fortabelsen. ”Hedningerne” er i denne prædiken det store flertal af vantro og ukristne blandt de døbte. Grundtvig lægger i sine prædikener stor vægt på, at de fleste af de døbte ikke er sande kristne, og at dåben skal følges op af en alvorlig stræben og kristelig vækst for at gøre mennesker skikkede til at indgå i saligheden. Sml. en modsat fortolkning i Boas 1993, 179.

[464] Verdens børn indbilder sig, at de kan komme sovende ind i himmeriget uden at gøre kærlighedens gerninger. De er dorske og dovne og udviser ingen flid med hensyn til deres moralske og åndelige forbedring. Tanken i Grundtvigs prædikener er, at det at sove er at være ikke-handlende og ikke-arbejdsom og derfor også at være udydig, ulydig, indbildsk og ukærlig. Jf. GP VI, 273, GP VIII, 137 (verdens børn tror, at ”Guds Ord giør Alt”, og at de kan sove sig ind i himmeriget), GP X, 345 (verdens børn tror, at de ”kan sove trygt paa Evangeliet”), GPV I, 451, GPV V, 45 og GPV V, 221 (verdens børn tror, at de kan komme ”sovende til Himmerig”).

[465] GP II, 221: ”Fjerde Søndag efter Paaske 1824 Aften-Sang”.

De kristne helte og martyrer har vist og bevist over for de kristne, at den sande kærlighed ikke er en eftergivenhed eller sødtalenhed over for verden, men består i at ”ødelægge” det, som er imod Guds lov, kæmpe imod kødet og verden og sejre over Guds fjender. At elske er at vise sin troskab imod Gud og derfor at hade hans fjender. Også i Grundtvigs prædiken ”Ottende Søndag efter Trinitatis 1824 Aftensang” trues de kristne indefra af deres menneskefrygt og verdenskærlighed. For at kunne virkeliggøre en sand kærlighed må de kristne brødre disciplinere sig selv og overvinde deres tilbøjelighed til en svagelig og uværdig forsonlighed over for verden og overvinde fristelsen til en ukristelig blødagtighed og konfliktskyhed over for verdens børn:

> Da bliver det efterhaanden vor store Lyst og Glæde, at være Guds Medarbeidere til at ødelægge, hvad der stræber at fordærve Hans Plantning (…) det bliver vor Lyst og Glæde at være deeltagende Vidner til Aandens guddommelige Kamp imod Kiødet saa seierrig, at Fienden taber alle Slag, og gaaer for vore Øine aabenbar med stærke Skridt sin visse Undergang i møde. Lad os dog fatte Mod til at prøve, om den store Hob Vidner foer med Tant, da de eenstemmig sagde, at naar man kun først bliver levende i Aanden, da hader man (…) Alt hvad der fører til Døden (…) Kiødet og alle dets Gierninger, Selvraadighed, Selvklogskab, Menneske-Frygt, Verdens-Kiærlighed og Alt hvad deraf følger.[466]

Ingen kan tjene to herrer eller samtidigt elske både Gud og ”Verden”.[467] De kristne skal ikke elske det jordiske eller det synlige, men det himmelske og usynlige. Guds lov og evangelium kan på den måde ifølge Grundtvigs prædiken ”Søndag efter Helligtrekonger 1824 Aftensang” lyde som ”en haard Tale”, men denne lov og dette evangelium beskriver den sande form for kærlighed og vejen til himlen. Verden kritiserer Grundtvig for at forkynde en ”menneskefiendsk” form for kristendom og for at optræde som en mørkets apostel.[468] Verdens falske kærlighedsprofeter bilder sig ind og vil have de kristne til at tro, at man på engang kan elske Gud og verden, men de er på vilde veje. Deres form for kærlighed og deres forståelse af, hvad der er kærlighedens væsen, er kun en ”Verdens-Kiærlighed”:

> Værer ikke lige skikkede efter denne Verden (…) elsker ikke Verden, ei heller de Ting, som ere i Verden! dersom nogen elsker Verden, da er ikke Faderens Kiærlighed i ham, thi alt det som er i Verden (…) er ikke af Faderen men er af Verden, og Verden forgaaer

---

[466] GP II, 305: ”Ottende Søndag efter Trinitatis 1824 Aftensang”: Tanken er, at man ikke kan elske uden samtidigt at hade, og hvis man indbilder sig at elske uden at hade, er der ikke tale om en sand form for kærlighed.

[467] Brandt 1880 II, 173 (den 1. søndag i fasten 1869): Det er en forfærdelig fristelse at tro, at man både kan elske Gud og verden. Ingen kan tjene to herrer. Kærligheden til Gud og til verden er uforenelige, fordi djævelen er verdens fader, herre og konge. Jf. GP VI, 127-128.

[468] Nyborg 2010, 122 og Nyborg 2011b, 65.

> med dens Begiæring men den som giør Guds Villie, bliver evindelig[469], det er Sandheds Ord, om hvilke vel alle syndige Mennesker have sagt i deres Hjerte: det er en haard Tale, men nuomstunder vil man ei engang forstaae, at det er Sandheds Ord til alle Tider, nu har man sat sig fast i den Indbildning at det er med Kiærlighed til Verden, som med Kiærlighed til Gud, at begge ere Dyder som kun, naar de overdrives, udelukke hinanden og blive derved til Laster, nu maa det vist nok synes forgiæves at ivre mod al Verdens-Kiærlighed, at vidne, den er i sin mindste som i sin høieste Grad, uforenelig med Christnes Tro og Haab, uforenelig med Kiærlighed til Gud; thi denne Sandhed er blevet Menneskene saa fremmed at den agtes for en Vildfarelse, er blevet dem saa modbydelig, at de erklære den for menneskefiendsk, og vil ikke see, hvad dog er soleklart, at Ingen bliver lige skikket efter Frelseren, Ingen kommer til Faderen, uden ved den.[470]

Det liv, som de kristne dagligt må gennemleve, er et liv i kamp. De kristne kæmper samtidigt på to fronter nemlig imod den vantro, ugudelighed og verdenskærlighed, som trives uden for den kristne menighed, og imod den verdenskærlighed, som lever som en slange i deres eget hjerte. De kristne har ikke kun ”Fjenden” uden for, men også ”inden Voldene”. De må til stadighed være på vagt og holde sig vågne, for de trues altid af fristelsen til at give efter for verdenskærligheden. Kun den smalle, tornestrøede og lidelsesfulde vej fører til himlen. De sande kristne må på daglig basis afdø fra verden, døde kødets fristelser og disciplinere og kontrollere de impulser til det onde, som lever og arbejder i deres sjæl og legemer:

> De Christnes Kamp er haard, fordi Hoved-Slagene staae langt fra Verdens Øine, staae inden i os (…) derfor er den haard, de Christnes Kamp, fordi vi have Fjenden inden Voldene, fordi den udvortes Kamp er kun som en Skygge af den Indvortes (…) fordi den falske Viisdom, den Vantro, den Spot, den Hovmod, den Verdens-Kiærlighed, den Dorskhed, Ligegyldighed og Lunkenhed, vi i Verden har at drages med, de beleire idelig vort eget Hjerte, bryde ind, saasnart vi slumre kun et Øieblik, og kan da umuelig uden haardnakket Kamp og dybe Saar igjen uddrives (…) Det er den haardeste Kamp, de [Christne] føre hos sig selv i det Skjulte, med Verdens Aand i deres eget Bryst, med Slangen i Barmen! Ingenlunde vil vi dølge for os selv og for hverandre, at den christelige Kamp er haard.[471]

---

[469] Grundtvig citerer 1 Joh 2, 15-17.

[470] GP II, 77-78: ”1ste Søndag efter Helligtrekonger 1824 Aftensang”.

[471] US IV, 435: Prædiken på den 21. søndag efter trinitatis 1825. ”Verdens-Kiærligheden” knyttes i denne prædiken til ”Hovmod” og ”Spot”, fordi kærligheden til verden og verdens opfattelse af kærlighed er en respektløshed og ulydighed imod den guddommelige herre. - Sml. modsat hos Boas 1993, 178: Grundtvigs opfattelse er, at det kristne menneske hverken skal eller kan eller er nødt til at stræbe eller kæmpe. Det kristne menneske skal ikke søge at kontrollere eller disciplinere sig selv. Det er først og fremmest et væsen, der føler, oplever, venter og længes.

VI.3 Eksempler på omtalen af ”Verdens-Kiærligheden” og ”Verdens Kiærlighed” efter 1839

> Thi saa haver Gud elsket Verden, at han haver givet sin Søn den eenbaarne, at hver den, som troer paa ham, ikke skal fortabes, men have et evigt Liv (Joh 3, 16 efter 1740-bibelen).

I Grundtvig-forskningen er det blevet fremhævet, at de johannæiske skrifter i Det ny Testamente og at ikke mindst bibelstedet Joh 3, 16 spillede en vigtig rolle i Grundtvigs teologi.[472] Denne forskning har i nogle tilfælde fortolket Grundtvig som en kærlighedens teolog, og den har i nogle tilfælde hævdet, at ”kærligheden” forstået som et alment begreb og fænomen var den højeste værdi i Grundtvigs tekster.[473]

En undersøgelse af Grundtvigs prædikener tegner imidlertid i nogen grad et andet billede.[474] For det første bestemte Grundtvig i sine prædikener ikke kærligheden på en abstrakt eller ubestemt måde. Grundtvigs kritik af verdens opfattelse af kærlighed gik netop ud på, at verden opfattede kærligheden på en almen menneskelig, uspecifik og ubestemt måde.[475] For det andet viser en

---

[472] Grundtvig er i forskningen blevet fortolket som en særlig ”johannæisk” teolog og fortaler for en særlig ”johannæisk” kristendoms- og kærlighedsopfattelse: Jensen 1977, 87, Iversen 1988, 70, 71 og 82, Iversen 2008, 22 og 94, Boas 1993, 181, Thaning 1963, 643, Pedersen 2002b, 79, Heggem 2005, Thodberg 1989, 307 og 324, Allchin 2002, 221, Thyssen 1991, 68, Balslev-Clausen 1991, 77 og Jonas 2007, 170 (”Grundtvig var en universel tænker, kristen johannæer, kosmolog og videnskabsfilosof”).

[473] Heggem 2005 og Jonas 2007.

[474] Grundtvig fremhæver selv flere steder i sine prædikener, at den hellige Peders tvende breve er en slags opsummering af hele tankegangen i Det ny Testamente. Jf. f. eks. GPV I, 339: ”Intet Blad i hele det Ny Testamente er da sikkrere Apostel-Skrift end begge Peders Breve, og de kan ikke noksom anbefales alle Christne til flittig Læsning”. Henvisninger til de to Petersbreve optræder hyppigt. En ren statistisk undersøgelse kan ikke afgøre, om Grundtvigs prædikener i en særlig grad tager udgangspunkt i de johannæiske skrifter i Det ny Testamente, men det er dog interessant at undersøge, hvor ofte Grundtvig refererer til forskellige bibelske personer. I hans prædikener 1832-1849 og 1854-1856 omtaler Grundtvig Moses på 458 steder, Paulus i 611 tilfælde og Peder i 419 tilfælde. ”Apostelen” Johannes – i modsætning til Johannes døberen – omtales til sammenligning kun i 62 tilfælde. Rent statistisk forekommer der altså forholdsvis få referencer til ”Apostelen” Johannes. ”Paulus” forekommer hen ved ti gange så ofte som apostelen ”Johannes”.

[475] GPV II, 251. Tanken om, at sandheden og kærligheden nødvendigvis må være noget ”bestemt” og ikke kan være noget ”ubestemt”, optræder ofte i Grundtvigs prædikener: ”Fastelavns-Søndag 1847”, GP VI, 278-279, GPV I, 418, GPV I, 294, GPV III, 385 og GPV V, 270. Verden foretrækker og hævder ifølge Grundtvig, at sandheden og kærligheden er noget ubestemt. Jf. GPV II, 252, ”Fastelavns-Søndag 1847”, ”21de Trinitatis-Søndag 1847”, GP VII, 178, GP VI, 279 og GPV V, 270. Tanken om nødvendigheden af det

undersøgelse af Grundtvigs prædikener, at han i al fald fra 1841 indså, at en ret forståelse af Joh 3, 16 havde sine problemer. Både før og efter 1841 henviste Grundtvig ikke sjældent til Joh 3, 16 i sine prædikener, men i 1841 synes han at have opdaget, at dette bibelsted om Guds kærlighed til verden kan mistolkes, og at problemet med verdens opfattelse af kærlighed netop er, at den misforstår tankegangen i Joh 3, 16.

VI.3.1 Joh 3, 16 er ”et kiært Barn, ilde medhandlet i Verden”

Skriftstedet Joh 3, 16 kan ifølge Grundtvigs prædiken ”2den Pintsedag 1841” let misforstås, og verdens børn forstår i reglen dette bibelord på en forkert måde. De tror, at Gud elsker på samme måde, som de selv elsker, og verden tror, at Gud opfatter kærlighed på samme måde, som den selv i sin forvirring og uvidenhed opfatter ordet kærlighed. Verdens børn elsker deres eget, og de elsker derfor verden. De fortolker bibelstedet på den måde, at Gud har den samme ”Verdens-Kiærlighed”, som de selv har:

> Først nævnes nemlig Guds Kiærlighed til Verden, som enhver Synder, naar han selv skal forklare det, regner til samme Slags som hans egen Kiærlighed til Verden, og hermed er Alt fordreiet, thi dersom Gud elskede Verden saaledes som vi[476] efter Syndefaldet da var Han (…) ligegyldig ved Synden, og hele Christendommen, Igienfødelsen, Fornyelsen og Helliggiørelsen (…) var da omtrent overflødig (…) Hvem der ikke har Hjerte til at troe bruger den aldeles ubestemte Tro (…) til et Skalkeskjul for sin Vantro, og indbilder sig (…) at han ved denne Aabenbaring af Guds Verdens-Kiærlighed (…) er fri nok for at fordømmes eller fortabes og har de bedste Udsigter til et evigt Liv efter hans egen Smag. Til en christelig Bekiendelse kan da intet af Herrens Ord være mindre skikket end det [Joh 3, 16]: saa elskede Gud Verden, at Han gav sin eenbaarne Søn.[477]

Grundtvigs overvejelser i denne prædiken vedrørende forståelsen af Joh 3, 16 fører frem til en dramatisk konklusion: Dette bibelsted er højst uegnet som et

---

”bestemte” kan sammenlignes med tankegangen hos den tyske filosof Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831). Sml. Hegel 2004, 152, 141, 153, 39, 179, 186 og 233.

[476] Ordet ”vi” kan i Grundtvigs prædikener henvise til forskellige agenter. Ofte mener Grundtvig med ordet ”vi” sig selv, de sande kristne i den lille flok eller de voksne fædre eller mænd, som er medlemmer af den kristne menighed. I det ovenstående tilfælde refererer ordet ”vi” til jordens mennesker i almindelighed. Brugen af ”vi” indebærer her, at det naturlige før-kristne menneske spontant eller naturligt elsker verden, selvom en sådan kærlighed er imod Guds ånd og vilje.

[477] GPV II, 251: ”2den Pintsedag 1841”. Udtryk som ”efter hans egen Smag”, ”i Nutidens Smag”, ”en ny Smag”, ”efter Verdens Smag” og ”passe til deres Smag” optræder hyppigt i Grundtvigs prædikener. Jf. GP XI, 299: Det, som er ”i Nutidens Smag”, er uforeneligt med det, som er ”i Christendommens Aand”, men ”Smagen forgaaer med Verden og dens Lyst”. Tanken er, at verdens børn søger at omtolke kristendommen, så den kommer til at stemme overens med deres forudfattede meninger og værdier.

grundlag for en sand kristen tro. Ordene er ganske vist gode og sande, men meningen med dette bibelsted fordrejes og mistolkes så ofte og så frygteligt af verdens teologer, at Grundtvig i sin prædiken må sige, at Joh 3, 16 ikke er skikket til at være et grundlag for en sand kristen opfattelse af den særlige natur af Guds kærlighed. Joh 3, 16 bruges i reglen kun som et ”Skalkeskjul” af verdens børn, og dette bibelsted får det syndige menneske til at tro, at det kan føle sig sikker på, at Gud ikke vil dømme og straffe synden eller verdens børn. Men Guds kærlighed er ikke – som verdens børn på den måde indbilder sig – uden nidkærhed for det gode og sande. Verdens højrøstede taler om Guds store nådige og tilgivende kærlighed er ifølge Grundtvigs prædiken naive, selvkloge og ugudelige.[478]

Gud elsker ikke uden videre verden i sin nuværende skikkelse. Gud elskede Adam og verden og sin egen skabelse forud for syndefaldet. Men den verden, som fremkom efter syndefaldet, og de mennesker, som kom til at leve i og som nu lever i syndens verden, elsker Gud kun på den særlige måde, at han har en vilje til at frelse og forandre dem, hvis de vender sig bort fra synden. Hvis verdens børn fortsætter med at være verdens børn, elsker Gud dem ikke i al fald ikke på den måde, at Gud elsker eller accepterer dem, som de er. Verden hader lyset, og Gud elsker sine egne og dem, som vender sig bort fra verden og går ind under fuldkommenhedens bånd. De sande kristne skal ikke forfalde til en blødagtig ”Verdens-Kiærlighed”. Deres kald er, at de uden nogen menneskefrygt og med øjet rettet mod det himmelske skal besejre og overvinde verden. Verden skal ikke elskes, men modsiges og bekæmpes:

> Det er en ganske anden[479] Troes-Bekiendelse, der paa Herrens Vegne forlanges af alle dem, der ved Daaben vil optages i Hans Menighed til at arve Velsignelsen (…) Den Verden, Gud elsker, det er den, Han selv skabde uden noget Djævelskab (…) Dette er en Tro og Bekiendelse der ikke blot giør de Christne kiendelige men skiller dem saa skarpt som mueligt fra denne Verden, der gierne vil lade en aldeles tom, ubestemt Tro[480] (…) giælde for Saligheds-Middel (…) Dog, hermed ville vi lade den Verden fare, som vi veed, den Christne Tro aldrig kan forliges med, men troe, Den kan og skal overvinde ved Ham som siger: værer frimodige: jeg har overvundet Verden.[481]

---

[478] Verden taler i reglen i Grundtvigs prædikener ”glimrende” (et negativt udtryk), ”forfængelig”, ”luftigt”, på en ”ny” måde, ”fornemt”, ”opskruet” og ”høitravende” om kærlighed, og netop derfor raver verden evigt i blinde, når den taler om kærlighed. Jf. GPV VII, 349, ”1ste Helligtrekonger-Søndag 1849”, GP XII, 244, GPV II, 27, GPV II, 365 og GPV II, 117.

[479] Nemlig end Joh 3, 16.

[480] Nemlig den ubestemte og ikke nøjere definerede tro, at Gud elsker verden og jordens mennesker.

[481] GPV II, 251-252: ”2den Pintsedag 1841”.

Bibelstedet Joh 3, 16 er ”et kiært Barn, ilde medhandlet i Verden”. I sin prædiken i pinsen 1841 er Grundtvig mest optaget af at forklare, at dette bibelord kan misforstås og bliver misforstået af samtidens teologer, men på trods heraf er talen om Guds kærlighed i Joh 3, 16 ifølge Grundtvig et sandt udsagn, hvis det forstås på den rigtige måde. At verden konsekvent misbruger dette bibelcitat for at tjene sine egne interesser skal ikke få de sande kristne til at ophøre med at elske og bruge disse gode ord fra den hellige skrift.[482]

VI.3.2 Grundtvigs fortolkning af Joh 3, 16 efter pinsen 1841

Grundtvig henviser til Joh 3, 16 et antal steder i sine prædikener i 1820-, 1830-, 1840- og 1850-erne, selvom citatet ikke forekommer særligt hyppigt.[483] Han synes i pinsen 1841 at have opdaget et problem i forbindelse med fortolkningen af dette bibelsted.[484] Et spørgsmål er derfor, om hans brug af Joh 3, 16 ændrer sig efter pinsen 1841, eller om hans overvejelser i pinsen 1841 sætter sig spor i hans prædikener i de følgende år.[485] Der kan peges på en

---

[482] GPV II, 254. Det ny og gamle Testamente omtales i Grundtvigs prædikener hyppigt som ”den hellige Skrift”, ”de hellige Bøger” eller ”Herrens Bog”.

[483] Som et eksempel kan det nævnes, at der i alle Grundtvigs prædikener i 1832 kun findes to referencer til Joh 3, 16. i 1833 tre henvisninger, i 1834 ikke en eneste henvisning, i 1835 en enkelt, i 1836 en enkelt reference, i 1837 to steder, hvor Joh 3, 16 citeres, og i 1838 et enkelt sted, hvor bibelstedet citeres. Ud af den samlede mængde af prædikener, hvor Grundtvig i disse år holder ca. 60 prædikener om året, forekommer citater af eller overhovedet referencer til Joh 3, 16 altså sjældent.

[484] Det er interessant, at det problem, som Grundtvig i pinsen 1841 ser med hensyn til forståelsen af Joh 3, 16, ikke optræder i hans prædikener før 1841: Jf. Grundtvigs prædikener før 1841, hvor Joh 3, 16 citeres: GP XI, 224, GP V, 226-232, GP V, 336, GP VI, 187, GP VI, 221, GP VI, 302, GP VIII, 121, GP IX, 296, GP X, 220 og 290 og GP XII, 180.

[485] Efter pinsen 1841 og i årene frem til og med kirkeåret 1848-1849 citerer eller henviser Grundtvig til Joh 3, 16 i sytten prædikener. Som det gælder for hans prædikener fra 1830-erne og som det også gælder for hans prædikener i kirkeårene 1854-1856 forekommer henvisninger til Joh 3, 16 forholdsvis sjældent. Henvisninger til Joh 3, 16 optræder i gennemsnit kun i to prædikener om året. I perioden 1841-1849 forekommer de følgende referencer til Joh 3, 16 i Grundtvigs prædikener: GPV II, 376: ”18de Trinitatis-Søndag 1841”, GPV III, 329: ”11te Søndag efter Trinitatis 1842”, GPV III, 174: ”Onsdag 6te April 1842”, GPV V, 281, 284: ”Pindse-Mandag 1843”, GPV VI, 266: ”7de Søndag efter Trinitatis 1844 Aftensang”, GPV VII, 166: ”Onsdag 9de April 1845”, GPV VII, 318: ”13de Trinitatis-Søndag 1845”, ”16de Trinitatis-Søndag 1846”, ”9de Søndag efter Trinitatis 1846”, ”Pindse-Mandag 1846”, ”Søndag Septuagesima 1846”, ”14de Søndag efter Trinitatis 1847”, ”2den Faste-Søndag 1847”, ”Pindse-Mandag 1848”, ”Onsdagen den 2den August 1848”, ”7de Trinitatis-Søndag 1848” og ”11te Trinitatis-Søndag 1848”. - I kirkeårene 1854-1856 henviser Grundtvig til Joh 3, 16 i de følgende 5 prædikener: Lindhardt 1974, 35: ”2den Juledag 1854”, Lindhardt 1974, 128: ”2den Søndag efter

række steder i Grundtvigs prædikener efter 1841, hvor han anvender eller henviser til Joh 3, 16, og hvor han giver en nøjere forklaring af, hvad der ifølge hans opfattelse skal forstås ved dette bibelcitat. Grundtvigs overvejelser i pinsen 1841 synes i årene efter 1841 at få ham til i sine prædikener at forholde sig mere reflekteret til anvendelsen af bibelstedet Joh 3, 16.

En række af Grundtvigs prædikener i årene efter 1841, hvor han citerer eller refererer til Joh 3, 16, rummer en kritik af verdens forståelse af dette bibelsted: Verdens tolkning er misforstået, naiv, ”overfladelig”, ”letsindig” og ”skiødesløs”.[486] Verdens fortolkning ignorerer synden og overser, at der ret beset ikke er noget håb for synderne, hvis de forbliver i synden.[487] Verden citerer uafladeligt Joh 3, 16, men fortolker bibelordet uden ånd og på en selvklog og selvgjort måde. Verdens fortolkning af Joh 3, 16 er ”bagvendt” og ”afmægtig” og uden konsekvenser for syndens mennesker.[488] Verden taler ivrigt om, at Gud elsker verden, men verden har ikke og kan ikke have nogen viden om eller erfaring af, om dette rent faktisk er sandt. Kun de omvendte kristne har erfaret og kan erfare, at Gud elsker verden. Kun de mennesker, som vender sig bort fra verden, kan se og forstå, på hvilken måde Gud elsker verden. ”De *Vantro* tale om Guds Naade (…) ligesom den Blinde om Farverne, saa hvem der følger dem, maa vide, at der ledes den ene Blinde af den Anden, saa det er intet Under, om de Begge falde i Graven”.[489] Verden overser, at et kristent menneske kun skal elske ”det, som er født af Ham [Gud]”. Verden indbilder sig, at Guds kærlighed er som dens ”egen naturlige Kiærlighed”. Joh 3, 16 kan ikke forstås af den kødelige selvklogskab.[490] Verden forstår ikke meningen med Joh 3, 16, fordi den har en falsk accept af det jordiske liv.[491] Verden forstår ikke Joh 3, 16, fordi verden elsker og hænger fast ved det forkrænkelige liv og ikke higer efter udfrielse fra den jordiske lidelse og ikke længes efter himlen.[492] Verden forstår ikke, at Joh 3, 16 er

---

Trinitatis 1855”, Lindhardt 1974, 119 og 121: ”Pintse-Mandag 1855”, Lindhardt 1977, 106: ”Pindse-Mandag 1856” og Lindhardt 1977, 115: ”2den Søndag efter Trinitatis 1856”.

[486] GPV II, 376 fra 1841.

[487] GPV III, 329 fra 1842.

[488] GPV V, 281 fra 1843.

[489] GPV VI, 266 fra 1844. I Grundtvigs prædikener anvendes en kontekstuel epistemologi, som betyder, at kun de, som er inden for menigheden, kan have nogen viden om den kristne tro. De kristne tror på det, som de har set og kan se. Sammenkædningen af ”see” og ”troe” danner et slags kognitivt skema. Det er interessant, at begreber, som i Grundtvigs prædikener knytter sig til synssansen (som ”see” og ”Øine”), optræder mere end dobbelt så hyppigt som ord, der knytter sig til høresansen (som ”høre” og ”Øre”).

[490] GPV VII, 166 fra 1845.

[491] ”16de Trinitatis-Søndag 1846”.

[492] ”9de Søndag efter Trinitatis 1846”.

”Guds Kald” til, at jordens syndere skal omvende sig fra ”Verdens Trældom”. Verden står ”ørkesløs” og passivt tilbage efter at have hørt Guds kald til omvendelse i Joh 3, 16.[493]

Konklusionen på Grundtvigs overvejelser i årene umiddelbart efter 1841 kan formuleres således: Joh 3, 16 består af to udsagn nemlig dels, at Gud elskede og elsker verden, og dels, at Gud elskede og elsker verden på en bestemt måde. Af disse to udsagn er det sidste udsagn det vigtigste, men det er netop også dette sidste udsagn, som verden overser eller misforstår. Verden hæfter sig blot ved det ene udsagn, at Gud elskede og elsker verden. På den måde mistolker verden den egentlige mening med Joh 3, 16. Det er interessant, at en udtrykkelig formulering som ”Gud elsker Verden” eller et udtryk som ”Guds Kiærlighed til Verden” ikke forekommer i en eneste af Grundtvigs prædikener i 1820-, 1830- eller 1840-erne.

Som et mere udførligt eksempel på Grundtvigs fortolkning af Joh 3, 16 fra årene efter 1841 kan anføres hans prædiken ”Onsdag 6te April 1842”, hvor Grundtvig forklarer, på hvilken måde det kristne menneske kan og skal elske ”Verden”.

Grundtvig udtrykker i denne prædiken en tanke om kærligheden til verden, der svarer til hans tanker om kærligheden til næsten. Det kristne menneske skal elske verden på samme måde, som Gud elsker jordens syndere. Det skal søge at frelse verden ved at medvirke til, at verden rives ud af mørket og synden. Det kristne menneske skal elske verden, men med det formål, at verden skal forandre sig og vende sig bort fra sin gamle ånd. Det kristne menneske skal uden nogen menneskefrygt elske verdens børn på samme måde, som Kristus elskede verden, nemlig revse, irettesætte, sige sandheden til og advare verdens børn om, at de er på vilde veje og går imod fortabelsen.

Endvidere skal det kristne menneske elske verden på den måde, at det skal ynke dvs. vise medlidenhed med og nåde og barmhjertighed over for verden. Kærligheden til verden betyder ikke, at de kristne skal elske i betydningen acceptere eller godtage verden, som den er, eller verdens børn, som de er:

---

[493] ”Søndag Septuagesima 1846”. Verdens tanker beskrives hyppigt i Grundtvigs prædikener som ”ørkesløse”, fordi de ikke bevirker, at mennesker får et motiv til at gøre gode og kærlige gerninger. Jf. GPV VI, 260 og GPV VII, 27. Jf. GPV VII, 117: ”Det er til alle Tider følt, at skal Vor Herres Jesu Christi Lidelses Historie (…) ikke være ørkesløs, som Hørelsen af et Æventyr og Synet af et Skuespil, da maae vi anvende det paa os selv og mærke, at vi er igrunden selv delagtige i Alt, hvad der vederfores Herren”. ”Vi” er her de kristne brødre, som er disciple af mesteren Kristus. Det, som skete med Kristus i hans køds dage, skal også engang ske med de kristne.

> Hvad (…) Verden angaaer, da bruges dette Ord (…) snart om al Guds Skabning og snart om den ved Synden fordærvede [Verden] (…) Lægge vi ikke Mærke hertil, da er det for os, som Guds Ord modsagde sig selv, thi der staaer jo skrevet: saa elskede Gud Verden (…) og (…) elsker ikke Verden[494] (…) som om vi ikke maatte elske hvad Gud elskede (…) Naar saaledes Herren [Joh 3, 16] siger: saa elskede Gud Verden, da mener Han med Verden den Guds Skabning, som ved Synden er faldet under (…) Dødens Dom, hvorfor Gud ynkes over den og vil gienløse den (…) men naar Aanden[495] siger: elsker ikke Verden, da mener Han, den Syndighed som besmitter Skabningen.[496]

Tanken om, at Gud elsker verden, og tanken om, at det kristne menneske skal elske verden, er ifølge Grundtvigs prædiken blevet fordrejet af verdens teologer. De fortolker kærligheden til verden på den måde, at man grundlæggende og som et udgangspunkt skal godtage og acceptere verden, som den er. På den måde er verdens opfattelse af kærligheden en ”Verdens-Kiærlighed” eller en ”Sødtalenhed”, som overser verdens ondskab og fjendskab med Gud. Verden skal elskes på den måde, at det kristne menneske skal søge at oplyse og få verden til at ophøre med at være sig selv altså ophøre med at være en gudsfjendtlig, syndig og oprørsk verden:

> Hele Skabningen havde vist nok (…) fortjent at ødelægges (…) men det forhindrede netop Skaberens Kiærlighed til sit Værk, som Han sendte sin eenbaarne Søn til at frelse (…) Verden ligger i det Onde, og det Onde (…) skal overvindes og ødelægges, men Verden som Guds Skabning skal dog frelses og forklares! Det er en dyb Hemmelighed, som de Vantroe ikke forstaae, ligesaalidt som de forstaae, at vi netop ved at fornægte og overvinde os selv, skal frelses og forklares.[497]

Grundtvig giver ligeledes i sin prædiken ”7de Trinitatis-Søndag 1848” en længere forklaring af den rette forståelse af Joh 3, 16, og han søger på den måde at forklare den rette forståelse af kærligheden til verden. Grundtvig henviser i sin prædiken til ”vore gamle Lutherske Præster”, som sammenlignede

> denne Verden med en Ørk, tom og øde for Alt hvad der i Sandhed kan (…) fryde Menneskets Hjerte (…) heri tog (…) vore gamle Præster ikke mere feil end deres Tilhørere, og Feilen laae ingenlunde deri at [de] skildrede denne Verden med alt for mørke Farver, som en aandelig Ørk, men kun deri, at de ikke saae, at der (…) er to Meninger, hvori man kan og maa tale om Verden.[498]

De lutherske præster i det 16. og 17. århundrede havde ifølge Grundtvig ret, når de med dystre farver beskrev verden som en ugudelig ørken. Et kristent menneske skal ikke elske verden. Verden er ond og Guds fjende og elsker kun

---

[494] Grundtvig henviser til 1 Joh 2, 14-16.
[495] 1 Joh 2, 14-16.
[496] GPV III, 174: ”Onsdag 6te April 1842”.
[497] GPV III, 174-175: ”Onsdag 6te April 1842”.
[498] ”7de Trinitatis-Søndag 1848”.

sig selv. Meningen med ordet om, at Gud elskede verden, er ifølge Grundtvigs prædiken, at Gud elskede og elsker de mennesker, som vender sig bort fra verdens ånd, og som indser, at de ikke hører hjemme i verden, og som derfor ophører med at elske verden:

> Naar saaledes Herren selv siger: saa elskede Gud Verden [Joh 3, 16] (…) da modsiger han ingenlunde sig selv eller sine Propheter og Apostler, som raader os fra at elske Verden og vidner, at den er ond (…) men misforstaaes dog nødvendig, saalænge vi ikke besinder os paa, at Ordet vel er det samme, men at det har to Bemærkelser, eftersom man enten regner alt det til Verden, der findes (…) i den, eller blot det, der finder sig hjemme i denne Verden og vil have sit Gode i den.[499]

Gud elsker sine egne og den lille flok af de sande kristne. De kristne skal ikke elske verden på den måde, som Gud elsker sine egne. Verden er det, som befinder sig uden for og som truer den kristne menighed. De kristne skal elske Gud og dem, som er født af Gud. De skal elske dem, som har forladt verden, og som har indset, at verden er en gudsfjendtlig ørken. De skal elske det, som er adskilt fra eller som er taget ud af verden. Det kristne folk vandrer adskilt fra og igennem verden, ligesom Israels folk vandrede gennem ørkenlandet på sin vej til fædrelandet:

> Menneske-Livet i denne Verden ligner (…) virkelig en Ørk (…) en Ørk, ligesom den, hvorigiennem Israels Børn reiste fra Ægypten til det forjættede Land, thi der læse vi, de fandt en grøn Plet (…) denne grønne Plet i Ørken var (…) et Forbillede paa det ny Paradis i Ørken (…) og for denne Plets Skyld var det, Gud elskede Verden.[500]

Ukærligheden, umenneskeligheden og hjerteløsheden hersker i verden. Den kærlighed, hjertelighed og menneskelighed, som findes inden i og som kun er mulig i kraft af den kristne menighed,[501] er klart adskilt fra verden:

> Naar vi forestiller os Verdens-Ørken (…) føler Menneske-Hjertet (…) at der aldrig kan bruges for stærke Ord til at beskrive det øde og Tomme, som hersker i denne Verden, og paa den anden Side det Deilige og Frugtbare som Christi Evangelium bringer, thi overalt hvor der slaaer et kiærligt Hjerte i denne Verden, finder det sig (…) som en eenlig Fugl paa Taget (…) men overalt hvor Christi Evangelium kommer levende til et kiærligt Hjerte (…) der fødes og opblomstrer en ny Skabning, et nyt Menneskeliv, som har hvad det gamle i sin bedste Skikkelse fattedes.[502]

---

[499] ”7de Trinitatis-Søndag 1848”.

[500] ”7de Trinitatis-Søndag 1848”: Den kristne menighed er en oase, som på alle sider er omgivet af et truende ørkenland.

[501] Sml. Thaning 1963, 667 for den modsatte fortolkning.

[502] ”7de Trinitatis-Søndag 1848”: Overgangen fra verden til den kristne menighed er en overgang fra døden til livet.

VI.3.3 Grundtvigs tanker om ”Verdens-Kiærligheden” i 1854

I sin prædiken på den 2. juledag 1854 forklarer Grundtvig forskellen på verdenskærligheden eller verdens kærlighed og den sande kærlighed. Ved verdenskærligheden forstår Grundtvig i denne prædiken både den kærlighed, som kan findes i verden, verdens opfattelse af kærlighed og den norm, at man skal elske verden. Den sande kærlighed, som er det modsatte af verdenskærligheden, er den ild, som Jesus kom for at kaste på jorden, nemlig den hellige ild, som brændte i Jesus selv og siden i den første kristne kirkes hellige martyrer. Disse vidner og martyrer er sammen med Jesus vidner på to måder: Deres adfærd og skæbne viser de kristne, hvori den sande kærlighed består, og de ord, som de siger, giver de kristne en viden om, hvad sand kærlighed er:

> Ære være Dig i det Høie nu og evindelig, fordi Du har æret Steph. [Stephanus] og alle vor Herres Jesu Christi trofaste Vidner paa Jorden, som de rette Sandheds-Vidner, hvem Livets Krone venter i Dit Rige![503]

> Det er kosteligt for Herren naar hans Hellige døer! Jeg [Kristus] er kommen at kaste Ild paa Jorden og hvor gierne vilde jeg ikke, at den allerede var optændt![504]

Modsat verdenskærligheden og verdens opfattelse af kærlighed er den sande kærlighed en hellig ild, som får de kristne til at fornægte sig selv og gå i døden for deres venner.[505] Ved nadveren forberedes og styrkes de kristne til deres

---

[503] Lindhardt 1974, 34: ”2den Juledag 1854”: De kristne skal ære deres himmelske herre, også fordi han har udvalgt og æret Stefan og de kristne martyrer. På den måde har han bevidnet, at martyrernes vej er den sande vej. Den kristne martyr sejrer i sin kærlige, selvopofrende død, modtager en krone og bestiger en trone som en konge.

[504] Lindhardt 1974, 34-35.

[505] Grundtvig formulerer den samme tanke i en prædiken i påsken 1855. Verden ved ikke, hvad kærlighed er. Den sande kærlighed er ikke en kærlighed, som er defineret ud fra jordiske normer eller værdier. Den sande kærlighed er den himmelske kærlighed, som fører de kristne til at fornedre sig selv og ofre deres liv. Jf. Lindhardt 1974, 83: ”Skiær-Torsdag 1855”: ”Ligesom vi derfor (…) kan kalde Daaben *Haabets Moderskiød*, naar vi kun med Flid indskærpe, at det er ikke Verdens Haab, men det ehristelige Haab, Guds Børns og Guds Herligheds Haab, vi taler om, saaledes kan (…) vi ogsaa kalde Herrens Nadver et Kiærligheds-Maaltid, men naturligviis med dobbelt Flid indskærpe, at det er ikke Verdens Kiærlighed, eller engang vor egen menneskelige Kiærlighed, men at det er *Christi Kiærlighed*, vi taler om (…) Da Herren indstiftede den hellige Nadver, da gjorde han det, fordi han som havde elsket Sine, han elskede dem til Enden”. - Jf. også Grundtvigs prædiken ”6te Søndag efter Paaske 1848 Aftensang”: ”Det maae vi alle vide, at den Kiærlighed, hvorom Aanden (…) vidner (…) det er netop det Modsatte af Verdens Kiærlighed, som ikke blot selv er Synd men alle Synders Kildespring, og den [den sande kærlighed] maa (…) være saa langt over den reneste, stærkeste og dybeste Kiærlighed, der naturlig kan findes i det besmittede Menneske-Hjerte, som Himlen er over Jorden”. Den

kommende martyrium. Når de tømmer kalken ved nadverbordet, begynder den hellige ild, der skal føre dem frem til fuldendelsen, at blusse og opflamme. Modsat verdenskærligheden, men ligesom Jesu kærlighed til hans himmelske fader er den sande kærlighed ifølge Grundtvigs prædiken først og fremmest en kærlighed, som retter sig opad mod den faderlige overmagt.[506] Jesus udtømte den bitre kalk og ofrede sit liv for sine venner, fordi han ærede og elskede sin fader, og de kristne skal på samme måde tømme den bitre kalk og være villige til at give deres liv for at frelse deres venner, fordi de elsker, følger og ærer deres konge og herre:

> Da nærer og opflammer han [Kristus] denne Ild ved sit Kiærligheds-Maaltid i den samme Aand, som udgaaer fra Faderen, indtil vort Hjerte kommer til at brænde som hans Hjerte.[507]
>
> Den Kiærlighed hvormed han elskede sin Fader og sagde: alt hvad mit er, det er dit, og alt hvad der er dit er mit, og den Kiærlighed, hvormed han elskede Sine og satte Livet til for dem.[508]

Her som i mange andre prædikener formulerer Grundtvig en pessimistisk beskrivelse af sin samtid. Tiden er præget af, at kærlighedens hellige ild, som skal adskille det gode fra det onde og opbrænde og fortære det onde, og som var Jesu eneste anliggende på jorden, bliver stadigt svagere, og tidens forståelse af den kristelige kærlighed er blevet en verdenskærlighed eller kærlighed til verden. Tidens fremherskende kristendom er præget af lunkenhed, blødagtighed og umandighed, og den forstår ikke, at kærlighedens hellige ild er den ild, som brændte i Jesus og i den hellige Stefan, og som drev dem frem imod deres selvopofrelse. Men de sande kristne ved, at de engang ligesom den hellige Stefan skal se Gud i flammerne fra denne hellige ild, som er kærlighedens altfortærende ild.[509]

Jo stærkere de kristne bliver i troen og kærligheden, jo mere bliver de hadet og forfulgt af verden. De kristne ved, at den sande kærlighed ikke er en kærlighed til verden, men tværtom er en ild, som skal overvinde og besejre verden. Jesus

---

selvkloge tænkemåde, som præger verdens opfattelse af og teorier om kærlighed, er årsagen til al den synd og ukærlighed, som findes på jorden.

[506] Sml. Grundtvigs sammenfatning i Brandt 1880 II, 76 (den 1. søndag i fasten 1868): Den højeste grad af ”Tro” er ”urokkelig”. Den højeste grad af ”Haab” er ”ubesmittelig”, og den højeste grad af ”Kjærlighed” er ”ufristelig”. Kærlighed viser sig ved, at man uanset lidelser og omkostninger fastholder lydigheden og troskaben opadtil mod ens herre og fader.

[507] Lindhardt 1974, 36.

[508] Lindhardt 1974, 36.

[509] Lindhardt 1974, 36.

har kastet kærlighedens ild på jorden for, at den skal adskille det, som hører til verden, fra det, som hører til Guds rige.[510]

Verden pønser evigt på at undergrave, nedrive og ødelægge den kristne menighed på samme måde, som verden stræbte efter at ydmyge og tilintetgøre Kristus og de hellige martyrer. Grundtvig taler i sin prædiken om ”Herrens Lys” og ”Herrens Ild”. ”Herrens Lys” er de kristnes viden og forståelse især vedrørende den syndige verden. Verden hader lyset. ”Herrens Lys” giver de kristne en viden om, hvordan de skal forholde sig til verden, og en viden om, på hvilken måde de skal vise kærlighed til verdens børn. ”Herrens Ild” er de kristnes nidkærhed for og kærlighed til deres herre og konge og deres kærlighed til dem, som er født af Gud.[511] Det er ”Herrens Ild” eller den sande kærligheds ild og flammer, som får de kristne til at fornægte sig selv og ofre deres liv for deres venner. Men ”Herrens Ild” viser sig også i de kristnes forhold til verdens børn. De kristne skal forholde sig til verden på samme måde som den hellige Stefan under stenregnen. De skal vise kærlighed og manifestere den hellige ild, som brænder i deres hjerte, ved at vidne om sandheden over for verden uden frygt og uden nogen sødtalenhed. Der var ikke nogen gnist af ”Verdens-Kiærlighed” eller ”Menneske-Frygt” tilbage i den hellige Stefan, da han segnede under stenregnen fra den rasende vrimmel:

> Verden (…) kan dog ligesaalidt adskille Herrens Lys og Herrens Ild i hans Menighed, som den kunde forhindre Stephans Ansigt fra at skinne som en Engels Ansigt, eller Stephans Øie fra at see Himlen aaben og sin Frelser ved Guds høire Haand, eller Stephans Hjerte fra at brænde af Herrens Ild eller hans Tunge fra at gløde i det Kiærligheds-Ord under Steen-Regnen: Herre! tilregn dem ikke denne Synd![512]

---

[510] Lindhardt 1974, 36.

[511] Denne tanke om sammenhængen mellem den sande kærlighed og nidkærheden forekommer som nævnt i en lang række af Grundtvigs prædikener. Det er netop den mandige nidkærhed for Guds sag, der adskiller den sande form for kærlighed fra verdenskærligheden og verdens kærlighed. Den sande kærlighed er i Grundtvigs prædikener i høj grad formuleret i et billede af den kristne krigers troskab og lydighed over for sin herre og konge. En sådan mandig lydighed og nidkærhed findes slet ikke i ”Verdens-Kiærligheden” eller i ”Verdens Kiærlighed”. Jf. GP XI, 98: ”Stephans-Dagen 1837”: ”Den brændende Nidkiærhed for Guds [Ære] og Sandheds Ære, det er den mandige og den inderlige Kiærlighed (…) som Herren har kastet paa Jorden og optændte, da Han udsendte den Sandhedens Aand som udgaaer fra Faderen som er Kiærlighed Selv (…) En Menneske-Kiærlighed, der fattes Nidkiærhed for Gud, er en kiødelig Verdens-Kiærlighed, som Elis Kiærlighed til sine ugudelige Sønner, der ei tillod ham at see surt til dem, men kostede ham baade Liv og Præstedømme”. Hvis de kristne falder for verdenskærlighedens fristelse til en accept af og forsonlig indstilling til verden, vil de bringe fortabelsen, dommen og straffen over deres hoved.

[512] Lindhardt 1974, 36-37.

VI.3.4 De kristne skal ikke ”elske Verden”

Grundtvig bruger i sine prædikener i en del tilfælde udtrykket, at det kristne menneske ikke skal ”elske Verden”.[513] Et eksempel herpå er hans prædiken ”Marie Bebudelses-Dag” fra 1855. Grundtvig angriber i denne prædiken sider af tidens dominerende form for kristendom. Verdens teologer hævder dels, at det kristne menneske skal elske verden, og dels, at det er troen alene, som frelser det kristne menneske fra fortabelsen. I sin prædiken afviser Grundtvig begge disse udsagn. Det kristne menneske skal elske Gud og ikke elske verden. Det menneske, som elsker og hænger ved verden, går imod fortabelsen. Kun det menneske, som adskiller sig fra verden, kan frelses. Det er kærligheden til Gud og villigheden til martyriet, som frelser det kristne menneske fra synden og døden:

> Man har indbildt sig og endnu indbilder [man] sig blandt os, at *Troen* (…) at denne Tro kan troe og stole paa sig selv (…) og kan overtale og ligesom tvinge Vorherre til at giøre os salige, skiøndt vi bliver ved at elske Verden iste[de]nfor at elske ham, blive ved at vandre vort eget Hjertes vildfarende Veie istedenfor at træde i hans Fodspor, tage vort Kors og følge ham.[514]

VI.4 Grundtvig-forskningen

Grundtvigs prædikener er domineret af tanken om ”Verden”.[515] Når han i sine prædikener ønsker at forklare, hvad han forstår ved kærlighed, sker det gennem en aggressiv polemik mod opfattelsen af kærligheden i ”Verden”. Den

---

[513] Jf. GPP II, 306: ”Dom X p. Trinit. 1822”, GPP II, 290: ”Dom VIII p. Trinit. 1822”, GP II, 110: ”Femte Søndag efter Helligtrekonger 1824 Aftensang”, GP III, 49: ”Sankt Stephans Dag 1824”, GP IV, 45: ”Fjerde Søndag i Advent 1825 Aften-Sang”, ”7de Trinitatis-Søndag 1848” og Lindhardt 1974, 77: ”Marie Bebudelses-Dag 1855”. Andre eksempler: GP I, 89: ”Anden Jule-Dag 1822”: De, som elsker verden, lider af ”Menneske-Frygt” og skælver for verdens had og vrede. Kærligheden og friheden er ”ei af denne Verden, den voxte ei op i det Kiød og Blod som elsker Verden og skiælver for dens Had og Vrede (…) deres Munde skal stoppes som tale Løgn”. GPP II, 283: ”Dom VII p. Trinitatis 1822”: ”Verden er, som den har altid været (…) elsker sit Eget hader de Retfærdige og spotter deres Vei som en Daarlighed (…) Ogsaa vi maa gaae i Ørken, naar vi vil finde Frelseren (…) Verden skal vi vende Rygg i Hjerte og Sind”. GP II, 78: ”1ste Søndag efter Helligtrekonger 1824 Aften-Sang” og GPV III, 174: ”Onsdag 6te April 1842”.

[514] Lindhardt 1974, 77-78: ”Marie Bebudelses-Dag 1855”: At elske sin mester er at gå den samme vej, som han engang tilbagelagde, og at acceptere en lidelse, som svarer til det åg og den lidelse, som han engang måtte påtage sig.

[515] Jf. til eksempel følgende begreber fra Grundtvigs prædikener: ”Verdens-Barnet”, ”Verdens-Folkene”, ”Verdens-Folket”, ”Verdens-Glæden”, ”Verdens-Haanden”, ”Verdens-Kongerne”, ”Verdens-Magten”, ”Verdens-Mennesket”, ”Verdens-Natten”, ”Verdens-Øiet” og ”Verdens-Ørkenen”.

sande kristne kærlighed og den kærlighed og den opfattelse af kærligheden, som ifølge Grundtvig trives uden for den kristne menighed, er uforenelige og modsatte størrelser. Det, som de kristne efterstræber og betegner som kærlighed, er ikke kærlighed i verdens øjne.[516] Det, som verden lovpriser som kærlighed, er ofte en stor ukærlighed i de kristne brødres øjne.[517] Når Grundtvig beskriver det særegne ved verdenskærligheden, beskriver han ukærligheden, og på den måde forklarer han også, hvad han opfatter som den sande kærligheds væsen og egenskaber.

Der er en vej, som verden ikke kender. Denne vej er i Grundtvigs prædikener den sande kærligheds vej, som får de kristne til at fornægte og fornedre sig selv for at lyde og ligne deres konge og herre og give deres liv for deres venner.[518] Denne markante pointe hos Grundtvig – at den sande kærlighed netop er det modsatte af verdens kærlighed – er ikke blevet behandlet i Grundtvig-forskningen.[519]

Den norske Grundtvig-forsker Synnøve Sakura Heggem analyserer kærlighedsopfattelsen i Grundtvigs *Sang-Værk* fra 1837 og Grundtvigs

---

[516] GP II, 77-78.

[517] Jf. Nyborg 2012g om naturalisternes falske kærlighedsopfattelse.

[518] Jf. Den danske Salmebog 2002 nr. 379: Grundtvigs salme ”Der er en vej, som verden ikke kender”. De kristnes vej er strøet med torne. De såres, lider og forskrækkes. De har i høj grad brug for trøst på vejen. Vejen til himlen går gennem smerte, lidelse og modgang. De kristnes vej er en hemmelig sti, som verdens børn ikke kender. Jf. GPV VI, 219: Verdens børn følger den rige mands og de kristne følger den fattige og foragtede Lazarus’ vej: ”Da skal vi vist aldrig mere glemme den rige Mand og Lazarus eller det svælgende Dyb, den bundløse Afgrund, der skiller dem ad; og hvorfor skulde vi dog ikke giøre det, vi, der ikke som Verdens Folk er fordømte til at sørge uden Haab, vi som kiende Veien til Paradiset og Abrahams Skiød, og veed vi kan aldrig forfeile den”.

[519] Sml. Bjerg 2002, 146: Grundtvig ”genbeskriver naturlig kærlighed som gudelig”. Jf. den samme fortolkning af Grundtvigs kærlighedsforståelse i Bjerg 2002, 145. Jf. Bjerg 2002, 132: Kærligheden har for Grundtvig en ”nær føling med naturlig kærlighed” nemlig den jordiske kærlighed mellem elskende ægtefæller, børn og forældre, søskende og venner. Den kærlighed, som naturligt findes i verden, er ifølge Grundtvig et eksempel på sand kærlighed. Der er ikke ifølge Bjergs Grundtvig-tolkning nogen uforenelighed eller modsætning mellem verdens kærlighed og den kristne kærlighed eller den kristne opfattelse af kærligheden. Jf. Bjerg 2002, 150, 79, 156, 90, 27, 132, 145 og 146. Sml. også Boas 1993, 182-183: Guds kærlighed er ifølge Grundtvig noget, som alle mennesker erfarer eller kan erfare i deres almindelige menneskeliv. Sml. Thaning 1963, 643: I årene 1831-1832 opgiver Grundtvig tanken om, at de kristne er eller skal være et adskilt samfund over for verdens børn: Før 1832 ”er hans kirkesyn meget moralistisk bestemt. Kirketugt skal sikre en ren kirke og en ren nadver (…) Menigheden er et helligt (…) samfund. 1832 danner også her et skel”.

opfattelse af sammenhængen mellem kærligheden og ”verden”.[520] Kærligheden er hos Grundtvig ”kjærlighetsforholdet mellom mennesket” og ”verden”.[521] Mennesket er ”det elskende og elskede mennesket i verden”.[522] ”Verden” er ifølge Grundtvig ”overfylt med betydning”.[523] Grundtvig fokuserer på ”det vennlige” i ”vekselvirkningen” mellem mennesket og ”verden”. Mennesket er et ”mikrokosmos” i ”verden” og af ”verden”. Mennesket i ”verden” er et ”helligt” væsen, og ”verden” er ”hellig”, fordi kærlighedens ”hellige” energier arbejder i ”verden”. Disse hellige energier virker gennem verdens menneskers ”relasjonalitet”. Kærligheden er ifølge Heggems fortolkning af Grundtvig ”kroppslig”, fordi den virker i og gennem de legemlige impulser og følelser, som mennesker i ”verden” oplever og erfarer.[524] Ethvert menneske har en ”lengsel” efter ”verden”.[525] Det ”hellige” er ifølge Grundtvig noget, som findes i kroppen og i ”verden”.[526] Mennesket i ”verden” forholder sig til ”den andre” i ”verden”. Kvinden er modsat manden ifølge Grundtvig en ”prototyp på mennesket i verden”. Kvinden er mere relationelt orienteret end manden, og hun længes mere end manden efter ”den andre” i ”verden”. Kvinden er ifølge Grundtvig nærmere det guddommelige, og ”Guds kjønn” er derfor ”ikke entydig”.[527] Grundtvigs tale om kærlighed er en almen menneskelig ”relasjonstenkning og kjønnet forståelse av mennesket i verden”.[528] Når Grundtvig forklarer kærligheden, beskriver han ”det elskende og elskede, det krenkende og krenkede mennesket i verden, som tegn på hellighet”. Når Grundtvig vil forklare det centrale i tanken om kærligheden, beskriver han ifølge Heggem ”mennesket som kropp i verden”.[529]

De mange kritiske overvejelser, som findes i Grundtvigs prædikener vedrørende forståelsen af Joh 3, 16, er ikke blevet bemærket i Grundtvig-forskningen.[530] Det er også interessant, at der ikke i denne forskning er fundet

---

[520] Heggem 2005, 153, 137, 495-501 og 505.
[521] Heggem 2005, 495.
[522] Heggem 2005, 496.
[523] Heggem 2005, 496.
[524] Heggem 2005, 497.
[525] Heggem 2005, 497.
[526] Heggem 2005, 498.
[527] Heggem 2005, 500.
[528] Heggem 2005, 501.
[529] Heggem 2005, 505. - Sml. også en tilsvarende fortolkning af Grundtvigs kærlighedstanke i Heggem 2000 og 2007.
[530] Sml. Thyssen 1991, 35 og 121, Jensen 1977, 77 og Thodberg 1989, 303, 304 og 357. – En delvis undtagelse udgøres af Lindhardt 1974, 18 og 19. Lindhardt bemærker her, at Grundtvig i forbindelse med en reference til Joh 3, 16 i en prædiken forholder sig kritisk til ”Verden”.

en eneste analyse eller forklaring af de ifølge de ovenfor refererede eksempler centrale grundtvigske begreber om ”Verdens Kiærlighed” og ”Verdens-Kiærligheden”.

Den ovenstående analyse har vist, at kærlighedsforståelsen og den faktiske brug af ord som ”kiærlig” og ”Kiærlighed” i Grundtvigs prædikener er stærkt forbundet med og tydeligt præget af et grundlæggende skema om ”Verden” som en betegnelse for den virkelighed, der befinder sig uden for den kristne menighed. Skemaet om ”Verden” gennemsyrer og dominerer kærlighedsforståelsen. De grundlæggende skemaer i Grundtvigs prædikener om ”Verden” og ”Verdens-Kiærligheden” kan i høj grad være med til at forklare den faktiske brug af ord som ”kiærlig” og ”Kiærlighed”.

Kapitel VII: Kærligheden og ”den sønlige Udkaarelses Aand”

VII.1 Den ”sønlige Udkaarelses Aand”

I Grundtvigs prædikener spiller tanken om ”den sønlige Udkaarelses Aand” en vigtig rolle i hans beskrivelse og forklaring af den sande kærlighed.[531] Når Grundtvig i sine prædikener skal forklare tanken om den sønlige udkårelses ånd, tager han især udgangspunkt i Rom 8, 12-17, som ifølge den danske oversættelse fra 1740 lyder således:

> 12, Derfor, Brødre, ere vi ikke Kiødets Skyldnere, saa at vi skulde leve efter Kiødet; 13, thi dersom I leve efter Kiødet, skulle I døe, men dersom I døde Legemets Gierninger formedelst Aanden, skulle I leve. 14, Thi saa Mange, som drives af Guds Aand, disse ere Guds Børn. 15, Og I annammede ikke en Trældoms Aand atter til Frygt; men I annammede en sønlig Udkaarelses Aand, i hvilken vi raabe: Abba, Fader! 16, Denne Aand vidner med vor Aand, at vi ere Guds Børn. 17, Men dersom vi ere Børn, ere vi og Arvinger, nemlig Guds Arvinger og Christi Med-Arvinger; saafremt[532] vi lide med ham, at vi da ogsaa skulle herliggiøres med ham.

Begrebet ”Udkaarelses Aand” forekommer hyppigt i Grundtvigs prædikener. Den sønlige udkårelses ånd bruges om den mentalitet og handlemåde, som er passende, nødvendig, mulig og naturlig for en agent, som har accepteret, at han er en ”Søn” eller en sønlig agent under en faderlig agent.

Grundtvig taler i sine prædikener om ”den sønlige Udkaarelse”, ”den sønlige Udkaarelses Aand”, ”den barnlige Udkaarelse”, ”den barnlige Udkaarelses Aand”, ”den guddommelige Barnligheds Aand”, ”Børne-Udkaarelsens Aand”, ”Kuldlysningens Aand”, om ”Lysets Børn”, som de ”udkaarede”, om ”Kongerne på Jorden”, som ”udkaare” sig ”Børn”, og som ”udkaare” sig forskellige ”Folk”, om Kristus, der har ”udkaaret” sit ”Folk” ved ”Daabs-Pagten”, om de kristnes ”Udkaarelse”, om de sande kristne som dem, som

---

[531] Sammenhængen mellem Grundtvigs tanker om ”den sønlige Udkaarelses Aand” og hans kærlighedsforståelse har ikke været inddraget i Grundtvig-forskningen. Begreberne ”udkaare” og ”Udkaarelse” forekommer et overvældende antal steder i Grundtvigs prædikener. De to ord optræder således i ikke færre end 83 prædikener i perioden 1821-1849.

[532] Oversættelsens ”saafremt” betyder, at de kristne skal frelses, hvis og kun hvis de accepterer at gennemlide en selvopofrende død, der kan sammenlignes med Jesu korsfæstelse og selvopofrelse. Dette ”saafremt” præger også Grundtvigs tanker om udkårelsen. Den danske bibeloversættelse fra 1992 lyder i stedet: ”så sandt som vi lider”.

Kristus har ”udkaaret” til at være sine ”Venner” og ”Brødre” og om ”Christen-Folket” som det ”udkaarede Folk”.[533]

Grundtvigs tanker om udkårelsen er inspireret af tanken i Det gamle Testamente om Herrens udvælgelse af Israel og af beskrivelserne i Det ny Testamente af Jesu udkårelse og kaldelse af disciplene.

”Aand” er i Grundtvigs prædikener typisk ikke noget, som mennesker naturligt ejer som en egenskab, men noget, som kommer eller kan komme til et menneske udefra eller ovenfra. Et menneskes modtagelse af den sønlige udkårelses ånd betyder, at det opnår en bestemt bevidsthed eller viden. Det får en forståelse af, at det er eller er blevet en ”Søn”, som er en af de udkårne, og det opnår en forståelse af, at det har sin identitet fra denne udkårelse og ikke fra sig selv.[534] Den sønlige udkårelses ånd meddeler en vis kraft, evne og magt således, at et menneske efter sin modtagelse af denne ånd kan tænke, føle og gøre noget, som det tidligere ikke var i stand til.

Den sønlige udkårelses ånd sætter et menneske ind i et nyt kærlighedsforhold. Det erfarer, at det er udkåret og elsket, og det lærer efterhånden, hvordan det skal elske tilbage, og det opnår kraften og evnen til at elske tilbage på den

---

[533] Eksempler på Grundtvigs brug af udtrykket ”den sønlige Udkaarelses Aand”: GP I, 336 (”Ottende Søndag efter Trinitatis 1823 Aftensang”), GP I, 99 (”Nyaars-Dag 1823 Aftensang”), GP II, 251 (”Første Pindse-Dag 1824”), GP III, 225 (”Trettende Søndag efter Trinitatis 1825 Aftensang”), GP VI, 303 (”13de Søndag Trinitatis 1833”), GP VI, 311 (”15de Søndag Trinitatis 1833”), GP VI, 241 (”1ste Søndag efter Trinitatis 1833”), GP VII, 297 (”14de Sønd. eft. Trinitat. 1834”), GP VIII, 319 (”15de Trinitatis Søndag 1835”), GPV III, 84 (”Fastelavns-Søndag 1842”), GPV III, 214 (”5te Søndag efter Paaske 1842”), GPV III, 238 (”Pindse-Søndag 1842 Aftensang”), GPV V, 103 (”Fastelavns-Søndag 1843”), GPV V, 133 (”3die Faste-Onsdag 1843”), ”5te Søndag efter Paaske 1846”, ”8de Søndag efter Trinitatis 1847”, ”8de Søndag efter Trinitatis 1847 Aftensang” og ”1ste Faste-Søndag 1849”. - Eksempler på Grundtvigs brug af udtrykket ”den barnlige Udkaarelses Aand”: GP XI, 84 (”3die Advents-Søndag 1837”), GP XI, 256 (”4de Trinitatis-Søndag 1838”), GP XI, 204 (”4de Søndag efter Paaske 1838”), GPV I, 194 (”Jule-Søndag 1839”), ”8de Søndag efter Trinitatis 1846”, ”1ste Søndag i Faste 1847”, ”5te Søndag efter Paaske 1848” og ”1ste Søndag efter Trefoldighed 1849”. Udtrykket ”den barnlige Udkaarelses Aand” er ikke fundet i Grundtvigs prædikener før 1837. Dette udtryk forekommer langt sjældnere i Grundtvigs prædikener i 1830- og 1840-erne end udtrykket ”den sønlige Udkaarelses Aand”, som er det udtryk, som anvendes i 1740-bibelen. Grundtvig bruger de to udtryk den ”sønlige” og den ”barnlige” ”Udkaarelses Aand” i den samme betydning.

[534] ”8de Søndag efter Trinitatis 1846 Aftensang”. Tanken om udkårelsens ånd indebærer, at et menneske ikke ud fra sine egne tanker kan vide, hvem han er. Han er den person, som han af en anden agent er blevet udkåret til at være.

måde, som er passende i den nye relation og inden for rammerne af det nye samfund, som det er blevet et medlem af.[535]

Når et menneske modtager den sønlige udkårelses ånd, bliver det et nyt menneske. Det afdør fra det gamle naturlige menneske. Det holder op med altid at foretrække og elske sine egne tanker. Det ophører med kun at handle på sine egne følelser og gøre sine egne gamle gerninger. Det bliver taget ud af den verden, hvori det engang levede. En sådan befrielse, udfrielse eller udgang kan kun ske ved et initiativ fra en agent, som står uden for eller oven over det pågældende menneske.

Den ”sønlige Udkaarelses Aand” er kærlighedens ånd og det modsatte af den ånd, som udtrykker sig i selvrådigheden, selvklogskaben, selvophøjelsen, selvstændigheden og selvtilliden. Kærligheden til den faderlige agent forudsætter dels, at man rent faktisk er blevet udvalgt og udkåret af en faderlig agent til at være en ”Søn”, og dels, at man i sit hjerte har accepteret, at den agent, som har foretaget denne udkårelse, er større, bedre og klogere og derfor bør elskes og er værd at elske og værd at søge at efterligne.

At stræbe efter at være selvstændig og have selvtillid er ifølge Grundtvigs prædikener et udslag af hjerteløshedens og ukærlighedens ånd. Denne trang blev i gamle dage med rette bekæmpet som en last, men bliver i det 19. århundrede opelsket og fremhævet som en dyd både hos børn og voksne.[536] Trangen til selvstændighed og selvtillid er drevet af selvophøjelse og indbildskhed, og den er latterlig og uværdig.[537] Kritikken af tidens trang til og fokusering på værdierne i selvtilliden og selvstændigheden bliver mere fremtrædende i Grundtvigs prædikener i 1840-erne, hvor den liberale bevægelse bliver mere fremtrædende i København:

> Er det sandt, at det er den uforanderlige Grundlov i *Christi* Rige, at hvo sig selv ophøier, skal fornedres, da maa enhver Christen vel tage sig i Agt for den herskende Tankegang, at han ikke besmittes af den, thi den er lige tvertimod og udspringer af den Grundsætning, at Selvtillid er det første Trin til en rigtig Høihed og Selvstændighed. Det er nemlig ingenlunde blot i borgerlige Ting, man sædvanlig tænker saaledes, nei, man

---

[535] ”5te Søndag efter Paaske 1846”: Modsat de kristne har verdens børn ingen ret til at kalde Gud for deres ”Fader”. Jf. ”8de Søndag efter Trinitatis 1846 Aftensang”. Den sønlige udkårelses ånd definerer også et nyt teleologisk mål for det menneske, som modtager denne ånd. Dette mål ligger immanent i strukturen af den nye relation, som et sådant menneske bliver en del af.

[536] GPV I, 435.

[537] Eksempler på Grundtvigs kritik af tidens tro på det værdifulde i og trang til ”Selvtillid”: GPV II, 334, GP XII, 306, GPV I, 332, GPV III, 164 og ”2den Faste-Onsdag 1846”. Der er ikke i Grundtvigs prædikener fundet et eneste eksempel på, at ordene ”Selvtillid” eller ”Selvstændighed” kan betegne noget gavnligt eller værdifuldt.

> tænker nu kun saaledes i borgerlige Ting, fordi man alt længe tænkde saa i det Aandelige, og selv Mange, som finde, det gaaer for vidt, naar ogsaa i det Borgerlige Selskab, Alle vil regiere og Ingen adlyde, selv de mene dog sædvanlig, at i Aandens Verden er det meget rigtigt, at jo høiere Tanker man har om sin egen Værdighed og Viisdom, des høiere staaer man, og des høiere skal man stige baade i Tid og Evighed.[538]

Evangeliet har ikke ophævet og kan heller ikke ophæve Guds lov.[539] De kristne må aldrig glemme at have ”aabne Øren for Moses og Propheterne”.[540] Den himmelske fader kan kun frelse de mennesker, som stræber efter at opfylde hans guddommelige lov. Når et menneske kommer ind i det kristne samfund, er han uren og lider af ”al Aands og Kiøds Besmittelse”, og så længe det er tilfældet, er han ”uskikket” til at indgå i himmeriget.[541] En mester kan kun elske sådanne disciple, som stræber efter at komme til at ligne ham, ligesom en fader umuligt kan vedblive med at elske et barn, som ikke viser nogen vilje til at prøve at blive som sin fader altså ikke på nogen måde er præget af den ”sønlige Udkaarelses Aand”.

Det kristne evangelium gør det muligt for de kristne at modtage den ”sønlige Udkaarelses Aand” og derved vokse i godhed og kærlighed, indtil de til sidst bliver som deres fader og mester. I modsætning til verdens børn lever de kristne under ”Naaden” dvs. de lever som udkårne og udvalgte i et

---

[538] GPV I, 458: Ifølge Grundtvigs prædiken er der en sammenhæng mellem tidens moderne kristendomsopfattelse og den liberale eller enevælde-kritiske ånd og bevægelse. Jf. ”2den Faste-Onsdag 1846”: Den stadigt mere fremtrædende selvkloge og selvrådige tidsånd i 1840-erne ”bespotter Aanden” og ”misunder al Storhed sin Anseelse, og forbittres over al ubehagelig Sandhed”.

[539] GPV II, 403: I samlivet med deres mester lærer de kristne at opfylde Guds lov: ”Christus kom ikke for at afskaffe Loven men for at opfylde den, opfylde den ikke blot fordum men alle Dage i dem, som høre ham til og vandre ikke efter Kiødet men efter Aanden”. Tanken er, at det er misvisende at hævde, at de kristne ikke behøver at opfylde Guds lov, fordi Kristus engang i hans køds dage har opfyldt loven.

[540] ”1ste Søndag efter Trefoldighed 1849”. Sml. Thaning 1963, 649, som giver en modsat fortolkning af Grundtvigs forhold til ”Loven” og Moses: Når Grundtvig henviser til Moses og ”Loven”, tænker han ikke på en Guds lov, som er givet som en norm for mennesker, men på beretningen om Guds skabelse i 1 Mos. Grundtvig er ifølge Thaning præget af en slags skabelsesteologi, og Grundtvig opfatter ikke kærlighed som et spørgsmål om etisk pligt, norm eller lov i traditionel forstand. Kærligheden er for Grundtvig først og fremmest noget, som mennesker er vidne til, erfarer, føler og oplever. Jf. Thaning 1963, 650: Det, som vi ifølge Grundtvig kan lære af Moses og ”Loven”, er, at vi skal udvikle vores menneskelighed, danskhed, folkelighed og følelse for vores jordiske fædreland. ”Pietisterne” har forvrænget og ”forfalsket” kristendommen ved at lægge vægt på Guds lov og det ”etiske perspektiv”, men efter 1831-1832 tager Grundtvig afstand fra denne pietisme og dens forståelse af den kristne kærlighedstanke.

[541] ”1ste Søndag efter Trefoldighed 1849”.

guddommeligt samfund, som gør det muligt for dem ”efterhaanden” at blive forandret, forbedret og renset for deres besmittelse.[542]

VII.2 Brugen af ordene ”kaare”, ”udkaare” og ”Udkaarelse” i Grundtvigs prædikener

Ord som ”kaare”, ”udkaare” og ”Udkaarelse” optræder hyppigt i Grundtvigs prædikener. Grundtvigs brug af disse begreber kan sammenfattes på følgende måde: At ”udkaare” er at fremdrage eller at foretrække efter et forudgående valg. At være ”udkaaret” er at være udvalgt eller udsøgt. At ”udkaare” en person er at udvælge ham af en mængde eller gruppe og give ham en ny status.[543] De, som bliver ”udkaaret” ved en ”Udkaarelse”, bliver taget ud af og adskilt fra den mængde eller gruppe, som de tidligere tilhørte. Udtrykket at ”udkaare” en person kan i Grundtvigs prædikener sammenlignes med at adoptere en person[544] således, at personen får en ny identitet og bliver underordnet en ny faderlig autoritetsfigur. Når et menneske er blevet udkåret, er det blevet en deltager i et nyt samfund eller i en ny relation. Et menneskes betingelser, ”Vilkaar” eller ”Kaar” er noget, som han er blevet kaldet og ”udkaaret” til. Efter at man er blevet ”udkaaret”, lever man under nye ”Kaar”. Man er blevet kaldet til en ny livsform, rolle eller virksomhed.[545]

VII.3 ”Trældoms-Frygten” og ”Trældoms-Aanden”

Der er i Grundtvigs prædikener en nøje sammenhæng mellem frihed og kærlighed.[546] Kun et frit menneske kan virkeliggøre en sand form for kærlighed, og et menneske kan kun opnå frihed på een måde nemlig ved at modtage en form for ”sønlig Udkaarelses Aand” og give sig ind under og fatte tillid og kærlighed til en faderlig agent. Verdens selvrådige børn ejer ingen sand frihed, og derfor er de ikke og de kan ikke være sandt kærlige.

I Grundtvigs prædikener optræder en række begreber, som bruges til at betegne det modsatte af ”den sønlige Udkaarelses Aand”. At være en træl er

---

[542] ”1ste Søndag efter Trefoldighed 1849”.

[543] Jf. Brandt 1880 II, 379: At udkåres er ”at findes fyldestgjørende af ham, som har alt at vælge imellem”. Grundtvig taler om den himmelske faders udvælgelse af Jesus ved hans dåb i Jordan. Den faderlige agent er suveræn i hans frie udvælgelse og udkårelse af den sønlige agent.

[544] Jf. ”8de Søndag efter Trinitatis 1846 Aftensang” om ”Kuldlysnings Aand”.

[545] Jf. GPV VI, 212, GPV VI, 357, GPV III, 358, GPV III, 31, ”Onsdagen 4de Juli 1849”, ”5te Søndag efter Paaske 1848” og ”8de Søndag efter Trinitatis 1847 Aftensang”. Tanken er, at de sande kristne lever under andre kår og vilkår end de ukristne.

[546] GP VII, 327, GP X, 292, GPV II, 11 og ”Nytaarsdag 1847”.

det modsatte af at være en fri mand. Prototypen på ufriheden er den tilstand, hvori Israels folk levede i ”Trældoms-Landet”.[547] De kristne er taget ud og vandret ud af verden, ligesom Israels folk vandrede ud af Egypten. Da Israels folk levede i ”Trældoms-Landet”, levede det i ”Mørke”, uden ”Sandhed” og ”Lys”, uden ”Kraft”, ”Magt” og ”Styrke” og uden nogen ”Lykke” eller noget ”Held”. I Grundtvigs prædikener optræder på den måde en række begreber, som udtrykker hans tanker om at være en træl og om trældommens tilstand. Det gælder udtryk som ”Trældoms-Frygten”[548], ”Trældoms Frygt”[549], ”Trældoms-Aaget”, ”Trældoms-Synden”, ”Trældoms-Gierninger”, ”Trældoms-Arbeide”, ”Trældoms Aand”[550], ”Trældommens Aand”[551], ”Aands-Trældommen”, ”Trældommens og Frygtens Aand” og ”Trældoms-Aanden”[552]. Med disse begreber beskriver Grundtvig dels forskellen i en kristelig henseende mellem at være et verdens barn og et lysets barn, og dels bruger han disse begreber til at beskrive vigtige træk ved det ideale faderlige samfund.

Verdens børn drives af selvtilliden, selvklogskaben og selvrådigheden og vil ikke modtage den ”sønlige Udkaarelses Aand”. De lever i ”Trældoms Landet”, under ”Trældoms-Aaget”, med ”Trældoms-Frygten” og drevet af ”Trældoms-Aanden”. De er i deres selvrådighed ufrie og gør ”Trældoms-Gierninger” og ”Trældoms-Arbeide”.

---

[547] GPP II, 186: ”Skiær-Thorsdag 1822”. Jf. også VU X, 45: ”Ebræernes Udgang fra Ægypten”, Grundtvigs bibelhistoriske digt fra 1839.

[548] GP XI, 239-240, GP XI, 103, ”Midfaste Søndag 1846 Aftensang” og GPV I, 435-436.

[549] GP XII, 312-313.

[550] ”8de Søndag efter Trinitatis 1847 Aftensang”, GP X, 239, GP XI, 83-84: ”3die Advents-Søndag 1837”. Sml. også US X, 360: *Kirke-Spejl* 1871, US IV, 562-563: *Om Christendommens Sandhed* 1826-1827 og Bugge 1968 II, 181-182: *Bøn og Begreb om en Dansk Høiskole i Soer* 1840.

[551] GP XI, 204: ”4de Søndag efter Paaske 1838”, GP XII, 186-187: ”Paaskemandag 1839”, GP XII, 200: ”3die Søndag efter Paaske 1839”, GPV I, 492-493: ”17de Søndag efter Trinitat. 1840” og GP III, 225: ”Trettende Søndag efter Trinitatis 1825 Aftensang”.

[552] De mennesker, som ikke er villige til at acceptere den ”sønlige Udkaarelses Aand”, lever under trældomsåget, og de kan på grund af deres frygt og ufrihed ikke virkeliggøre en sand form for kærlighed, og det er heller ikke muligt for dem at komme ind i en moralsk eller åndelig læring og vækst. Jf. ”1ste Faste-Søndag 1849”, GP XII, 177 og GP VI, 303. Jf. også GPV III, 305-306: ”8de Trinitatis-Søndag 1842 Aftensang”. I denne ene prædiken beskrives en lang række af forskellige ånder: ”Guds Aand”, ”Faderens Aand”, ”Guds Børns Aand”, ”Faderaanden”, ”de ægte Børns Aand”, ”de falske Propheters Aand”, ”Trældoms Aand”, ”Trældoms-Aanden”, ”Helligaanden”, ”Barnligheds Aand”, ”Barnlighedens Aand”, ”Gud-Faders Aand” og ”Hovmodens Aand”. Disse forskellige ånder driver mennesker i forskellige retninger.

VII.4 Kærligheden, den ”sønlige Udkaarelses Aand” og ”Trældoms-Aanden”

Det er den ”slaviske” ånd, trældommens ånd og trældomsfrygten, der får den fortabte søn til at forlade sin fader, og det er udkårelsens ånd, som får den gode søn i evangeliet til at blive hos sin kærlige fader.[553] Hvis den første ånd dominerer, er kærligheden ikke mulig. Hvis den anden ånd hersker, er kærligheden både mulig, naturlig og passende. Når Grundtvig taler om den ”sønlige Udkaarelse” og dens ”Aand”, udtrykker han sin tanke om, at et ”Samfund” består af to agenter nemlig en faderlig og en sønlig agent, og at ethvert ”Samfund” er blevet etableret ved et oprindeligt faderligt initiativ.

Den ”sønlige Udkaarelses Aand” er ikke et menneskes egen ånd, men en udefra kommende ånd.[554] Når et menneske har modtaget udkårelsens ånd, er der derefter to stemmer, som vidner i det menneske. Modtagelsen af denne udefra kommende ånd giver på den måde mennesker en ”Samvittighed”.[555] Det er denne ”Samvittighed”, indre stemme eller viden, som gør det muligt for og som driver et menneske til at stræbe efter at elske, lyde og ligne sin fader.[556]

---

[553] Jf. om det ”slaviske” (især om det selvrådige, oprørske, mistroiske og umandige) som det modsatte af kærligheden og hjerteligheden: GP XII, 200, GP XI, 304, GP VIII, 356, GP I, 108, GPV VI, 125 og ”6te Søndag efter Paaske 1847”.

[554] ”8de Søndag efter Trinitatis 1846 Aftensang”. Jf. ”Nyaarsdag 1848”: En ”Aand” er en ulegemlig, men selvbevidst agent, som trænger ind i en menneskelig sfære og søger at hævde sin magt ved at overvinde udbredte tanker hos mennesker. ”Den Hellig-Aand” er ikke en betegnelse for en vis åndelighed eller form for religiøsitet hos de kristne. Helligånden er de kristnes herre og konge, ligesom en ”Folke-Aand” eller ”Folkeaand” er et folks (også for eksempel kristenfolkets) herre og konge. En ”Aand” er ikke en ”den” eller ”det”, men en ”Han”. Jf. GP V, 116: ”Dette er vor velsignede Hemmelighed, at vor Folke-Aand, at vor Herres Jesu Christi Aand er *Sandhedens* Aand”, GP VIII, 87: ”vi troe paa den Hellig-Aand, som den udødelige Folke-Aand i Christenheden” og GP VII, 231: ”er da den Hellig-Aand ikke ret egenlig de Christnes Folke-Aand”. I Grundtvigs prædikener optræder både ”gode” og ”onde” ånder. Jf. GPV II, 105. Ethvert menneske står under en ”Herre”, men mennesker kan vælge, hvilken ”Herre” eller ”Aand” de vil efterfølge, lyde og ligne.

[555] GPV III, 103 og GPV V, 231: Verdens børn er ”samvittighedsløse”. At et menneske har en samvittighed er et produkt af en opdragelse. Grundtvig anvender i sine prædikener ordet ”Samvittighed” i dets betydning af ”Vittighed” (viden) og ”samviden”. Jf. Nyborg 2011c. Sand kærlighed er afhængig af, et produkt af og en naturlig følge af en viden og forståelse. Der er en nødvendig sammenhæng mellem viden, handling og godhed. De, som er uvidende eller uden ”Samvittighed”, kan ikke være kærlige. De, som besidder en sand viden, handler også kærligt. Han, som kender sandheden, gør det gode.

[556] GPV III, 238: ”Pindse-Søndag 1842 Aftensang”.

Når et menneske har modtaget den sønlige udkårelses ånd, er visse ting blevet mulige, som tidligere ikke var mulige. På den måde er der en kvalitativ forskel på et menneske, som har modtaget, og et menneske, som ikke har modtaget udkårelsens ånd. De har helt forskellige egenskaber, evner, mål og muligheder.[557]

Et menneske kan ikke gøre sig selv til en discipel eller ”Søn”. En discipel kan kun være en discipel. hvis han er blevet ”udkaaret” af en mester. Hvis et menneske afviser mesterens tilbud om en ”sønlig Udkaarelse”, handler han ukærligt, og han bliver et offer for sin trang til selvstændighed, selvklogskab og selvrådighed.

Tanken om, at en sådan sønlig udkårelses ånd er en betingelse for, at kærlighed overhovedet er mulig, spiller også en fremtrædende rolle i Grundtvigs kærlighedsforståelse uden for den egentlige kristne sammenhæng. Kærligheden er kun mulig i et verdsligt eller politisk samfund, hvis den svagere agent - folket eller undersåtterne - antager den sønlige udkårelses ånd i en udvidet betydning, og kærligheden er kun mulig i en jordisk familie eller i et ægteskab, hvis den svagere part modtager og accepterer en form for en barnlig udkårelses ånd. Kærligheden er kun mulig i et ægteskab, hvis den svagere agent – hustruen, ”det svagere Kiøn” – antager den barnlige eller ”sønlige” udkårelses ånd, og hvis hendes ægtemand udviser en sand faderlig form for kærlighed.[558]

Kærligheden er kun mulig i en jordisk familie, hvis børnene accepterer og ledes af en slags barnlig udkårelses ånd, og hvis deres forældre udviser en faderlig kærlighed. En fader har udkåret sine sønner, fordi han ønsker at frelse, tugte og forme dem.[559] Hvis de reagerer passende på dette initiativ, vil de elske

---

[557] ”8de Søndag efter Trinitatis 1846 Aftensang”.

[558] GPP II, 141. Jf. GPV I, 436: ”At den (…) sande Overmagt (…) er menneskekiærlig, det er en Sandhed som kun behøver at blive levende, for at helbrede alle Christne for Trældoms-Frygten, og for at neddæmpe den saavidt hos alle Mennesker med Hjerte, at det daglige Liv kan tilbagevinde sin tabte Rolighed; thi saaledes omgaaes jo under alle Himmelegne de Svage med de Stærke, og det svagere Kiøn med det Stærkere [Kiøn], som har afgjort Overmagt, uden al Frygt, naar de [de Svage, det svagere Kiøn] blot troe at Kiærlighed er forenet med Magten”. Det svagere køn er i Grundtvigs prædikener det kvindelige køn. Disse tekster går ud fra et kognitivt skema eller en tavs viden om de egenskaber, som hører til det svagere køn. Det er næppe dækkende at hævde, at teksterne postulerer en bestemt teori eller opfattelse af det svagere køn. Teksterne går ud fra en viden, som ifølge teksterne er en følgelig sag, og bruger denne viden eller dette skema til at beskrive og forklare en række andre forhold.

[559] Den bløde og milde, nærende og accepterende moderlige kærlighed er utilstrækkelig, når det gælder opdragelsen og karakterdannelsen. GP XI, 103: ”Lad os endelig ogsaa

deres fader tilbage med en genkærlighed, som udtrykker sig i en stræben efter at lyde, ligne og følge ham og gå i hans fodspor.

Et helt folk kan ligesom Israel i den gamle pagts dage afvise udkårelsens ånd. I så fald benægter dette folk, at det har sin identitet fra, at det engang er blevet udvalgt og udkåret af en kongelig agent. I så fald handler det selvrådigt, selvklogt, ukærligt, hjerteløst og ufolkeligt. Både ”Dansker-Folket” og ”Christen-Folket” er et kåret og udvalgt folk, men begge folk kan handle ukærligt, hjerteløst og oprørsk imod sin konge ved at afvise udkårelsens ånd.[560]

I den verdslige sfære bør der herske en ånd, som svarer til den sønlige udkårelses ånd, som findes i den kristne menighed. Tanken om den sønlige udkårelses ånd hænger nøje sammen med Grundtvigs begreber om ”Hjerteligheden” og ”Folkeligheden”. I den sande kristne menighed, som drives af den ”sønlige Udkaarelses Aand”, finder man netop den ”mageløse Folkelighed”.[561]

---

huske, at naar det gaaer naturligt til med det ny Menneskes Vext (…) da maa der paa de glade, sorgløse Barnedage i Moderskiødet følge en Opvext, der er udsat for mange Farer og Fristelser, trængende til megen Tugt og Formaning, og i mange Henseender tung for Kiød og Blod, uden at det maa indskyde os Tvivl om vor Børne-Ret og Guds Faderkiærlighed thi hvem Han elsker, den tugter Han”.

[560] Jf. om sammenkædningen af det kongelige og folkelige i ”1ste Advents-Søndag 1847”: Det, som er imod ”Kongens Aand”, er også imod ”Folkets Aand”, og det er dermed ”ufolkeligt” og ”uchristeligt” og en ”Vildfarelse”.

[561] ”Pindse-Søndag 1847”. Jf. GPV II, 225, ”Fastelavns-Søndag 1847” og ”4de Advents-Søndag 1848”. At være ”folkelig” er at handle kærligt og sømmeligt i forhold til sin herre og foresatte eller i forhold til en vis autoritet, at være ”barnlig” og ikke at indbilde sig, at man er klogere eller større end sin mester. Jesu kærlighed og relation til hans himmelske fader viser de kristne et billede af, hvad det er at leve og handle på en ”folkelig” måde. Jf. GPV III, 137, GPV II, 287-288, GPV II, 364-366, GPV I, 200 og GPV I, 299. Jf. Nyborg 2011a. Sml. Brandt 1880 II, 365-366 (Nytårsdag 1871): Den sande form for ”Folkelighed” og ”Folkeliv” findes i den genfødte opvakte menighed. Normerne og idealerne for den sande folkelighed og det sande folkeliv findes udtrykt i det kristne folks lydighed, hengivenhed og kærlighed til sin konge og herre. Folkeligheden viser sig i den sønlige agents forhold til den faderlige agent. Jf. ”16de Trinitatis-Søndag 1847”: ”Naar denne folkelige Opreisning i vort Danske Fæderneland er fuldført, saa Herren, ligesom ved Nains Port, har givet Moderen [Danmark] sin opvakte Søn [folkeligheden], som bliver sin Fader, Folke-Aanden, op ad Dage, da skal Evangeliet om Enkens Søn af Nain aldrig kunne høres i disse Landemærker, uden at Tanken af sig selv falder paa det klare Vidnesbyrd om vor Herres Jesu Christi guddommelige Livskraft og Livsalighed, da skal denne Opvækkelse af Christi Aand til timeligt Liv for Verdens Øine være talende Vidnesbyrd om vor Herres Jesu Christi Magt til at opvække af Døde og giøre levende hvem han vil”.

VII.5 De, som har modtaget og antaget den ”sønlige Udkaarelses Aand”, kan, bør og skal døde ”Legemets Gierninger”. Kun derved viser de en sand kærlighed til deres fader og mester

Når et menneske vælger at gå ind i det kristne fællesskab, er det et urent og besmittet menneske både i ”Kiødet” og i ”Aanden”. I sin beskrivelse af den sønlige udkårelses ånd tager Grundtvig udgangspunkt i Romerbrevets forklaring af udkårelsens ånd.[562] En renselse eller helbredelse af det naturlige menneskes urenhed er ikke mulig i verden, men i høj grad mulig, når et menneske bliver et lem på Jesu Kristi legeme, nemlig derved, at det villigt accepterer den ”sønlige Udkaarelses Aand”. Denne ånd er en kaldelse til og en accept af en tugtelse og renselse under en faderlig agent.[563] I kraft af den sønlige udkårelses ånd er det muligt for de kristne brødre at døde legemets gerninger. Man kan kun være kærlig, hvis man er et frit menneske, og frihed indebærer også en frihed over for kødets fristelser og de legemlige drifter og begærligheder.

En sand form for kærlighed er forbundet med offer, afkald og forsagelse. Det at lære at udvise en sand sønlig kærlighed i et samfund med en faderlig agent kan være noget, som gør ondt, noget, som mennesker ikke umiddelbart har lyst til, eller noget, som kræver, at de ofrer sig og giver afkald på deres naturlige lyst og tilbøjelighed, altså noget, som kræver, at de bliver disciplineret, og at de lærer at disciplinere, tugte og kontrollere sig selv.[564] At vokse i kærlighed forudsætter, at mennesker begrænser og binder sig selv, og at de bliver snøret, begrænset og bundet.

---

[562] Rom 8, 12-14: ”12, Derfor, Brødre, ere vi ikke Kiødets Skyldnere, saa at vi skulde leve efter Kiødet; 13, thi dersom I leve efter Kiødet, skulle I døe, men dersom I døde Legemets Gierninger formedelst Aanden, skulle I leve. 14, Thi saa Mange, som drives af Guds Aand, disse ere Guds Børn”. Tanken i Grundtvigs prædikener er, at kun de mennesker, som alvorligt stræber efter at døde legemets gerninger og frigøre sig af de urene lyster og onde begærligheder, kan betegnes som Guds børn, og at en sådan stræben kun kan lykkes i et samliv med en ånd, herre eller mester.

[563] ”5te Søndag efter Paaske 1848”.

[564] Om Grundtvigs opfattelse af ”Legemets Gierninger” og hans tanker om sammenhængen mellem den sønlige udkårelses ånd og disciplineringen af de kødelige lyster og urene begærligheder: GP I, 331-338: ”Ottende Søndag efter Trinitatis 1823 Aften-Sang” og GP II, 300-307: ”Ottende Søndag efter Trinitatis 1824”. Jf. GPV V, 232: De kristne er modsat verdens børn ikke slaver af de kødelige drifter, men frie mennesker: ”Det er jo derimod de Christnes berømte Fortrin, at de er ikke Kiødet skyldige at leve efter Kiødet, de er frigjorte fra Syndens Aag og formaae alt Godt i *Christo Jesu*, som giør dem stærke!”

VII.6 Den ”sønlige Udkaarelses Aand” og det kristne martyrium

Grundtvig fortolker i sine prædikener Rom 8, 12-17 på den måde, at tanken om ”den sønlige Udkaarelses Aand” i den paulinske tekst er knyttet til tanken om det kristne martyrium.[565] De, som er de kaldede og udkårne, sukker og længes efter at opnå udfrielsen af det jordiske og nå frem til fuldendelsen.[566]

Det første skridt, som et menneske skal tage, når det modtager udkårelsens ånd, er det tungeste, og det er derfor i reglen det trin, som det naturlige menneske instinktivt søger at undvige. Når et af verdens børn bliver døbt, bliver det et lem på Jesu Kristi legeme, og det modtager udkårelsens ånd. At modtage denne ånd er en udvælgelse til at blive en af ”Guds Sønner”, og det betyder i Grundtvigs prædikener, at det pågældende menneske bliver udvalgt til at opofre sig, ligesom Kristus i ”Hans Kiøds Dage” blev udvalgt til og godvilligt accepterede at tømme ”den bedske Kalk”.[567] Den kristne dåb er både en død i form af en afdøen fra det gamle menneske og en begyndelse på en løbebane, der skal føre til en selvopofrelse.[568] For det menneske, som antager den ”sønlige Udkaarelses Aand”, har Gud åbnet og ”forberedt” en ”en herlig Udvei fra Døden”[569] på den måde, at dette menneske kan gå den samme vej, som Kristus, der er de kristnes mester og mønster, allerede har forberedt og banet.[570]

---

[565] Jf. ”1ste Søndag i Faste 1847”.

[566] ”Onsdagen 4de Juli 1849”.

[567] GP XII, 170: De kristne går som frie mænd ind i martyrdøden. Jf. GP XI, 337: ”Kiærligheden [er] aldrig friere end naar den smiler ad Døden”.

[568] Jf. GPV VII, 130: Det hellige kors tegnes over det menneske, som bliver et lem på Jesu Kristi legeme, og derved bestemmes og udvælges han til engang at lide og ofre sig, som Kristus engang led og opofrede sig.

[569] GP XI, 244 og ”Onsdagen 4de Juli 1849”.

[570] ”Onsdagen 4de Juli 1849”: At blive en kristen indebærer, at man accepterer en midlertidig ”Pinagtighed”: ”Hvad der kan og skal trøste os (…) det er, at medens vi har Forkrænkeligheden tilfælles med den hele Skabning, har vi, som Christne et mageløst Fortrin i Opstandelsens frydefulde Haab (…) denne Tids hele Pinagtighed er for intet at regne mod den Herlighed, som skal aabenbares paa os, naar vi har stridt den gode Strid, fuldendt Løbet herneden og annamme den Livets Krone som er et evig glædeligt, saligt Liv baade til Sjæl og Legeme”. De kristne lever ikke under de samme vilkår som verdens børn, der lever i dødens verden. Den ”sønlige Udkaarelses Aand” udvikles og forstærkes ved nadverbordet. Ved dette kærlighedsmåltid forberedes nadvergæsterne på deres kommende kærlige selvopofrelse, som frelser dem ud af forkrænkeligheden: ”Det evige Liv er nemlig noget, der slet ikke kan skiænkes os som en udvortes Gave, men kun ved en indvortes Delagtiggiørelse i hans Legem og Blod”. At tage del i Jesu Kristi blod og legeme er at efterfølge Kristus og at gennemleve og gennemlide et liv, som har den samme form og de samme egenskaber som hans liv.

I en prædiken fra 1848 fremhæver Grundtvig således, at det kristne menneske er blevet udkåret til at være en af Guds sønner ved sin omvendelse og indgang i den kristne menighed, men at denne ”sønlige Udkaarelse” og dens ”Aand” skal stå sin prøve og bevise, at den er kraftig og levende, når det kristne menneske står ved ”Grændsen” af sin ”øiensynlige Løbebane” og skal vinde en ”afgiørende Seier over en heel fiendtlig Verden”.[571]

Det centrale element i bønnen ”Fader vor” er udsagnet: Din vilje ske! Dette udsagn udtrykker essensen af den ”sønlige Udkaarelses Aand”. Denne bøn er den bøn, som Jesus bad umiddelbart forud for sin korsfæstelse, og er samtidigt den bøn, hvormed de kristne beviser, at de drives af den ”sønlige Udkaarelses Aand” og ikke frygter eller viger tilbage for deres kommende lidelse. Hvis ikke ”den guddommelige Barnlighed” og ”den sønlige Udkaarelses Aand” til sidst beviser sig selv i en villighed til om fornødent at gå ind i martyriet, er den ånd og barnlighed kun tomme ord og indbildninger.[572]

I selvopofrelsen beviser den søn, som engang er blevet kaldet og kåret af en fader, sin endelige og højeste kærlighed til denne fader, og dermed beviser han, at han er blevet ”fuldvoxen” og helliggjort og lever op til den ”sønlige Udkaarelses Aand”.[573] Denne ånd fører til sidst det kristne menneske frem til endemålet for hans løbebane, som er ”en hellig Nadver”, hvor han betjenes af ”Englene”, som tjener ”med Lyst” og synger ”med Fryd” over, at dette menneske har gennemlevet al sin ”Møie” og bevist den højeste kærlighed:

> Den christne Menighed (…) skal vinde Seier, ligesom Herren vandt, fordi den (…) har faaet Magt til at være i denne Verden, ligesom han var,[574] og har ikke annammet en Trældoms-Aand til Frygt, men den sønlige Udkaarelses Aand, hvis *Fader vor* er Aand og Liv (…) som Herren sagde ved Enden af sin jordiske Løbebane: Fader! jeg blev i Din Kiærlighed og holdt Dine Befalinger.[575]

VII.7 Hvorfor vil verden ikke acceptere barnlighedens, sønlighedens og ”den sønlige Udkaarelses Aand”?

Når Grundtvig taler om den nødvendige sammenhæng mellem kærligheden og ”den sønlige Udkaarelses Aand” og mellem kærligheden og ”Faderligheden”,

---

571 ”5te Søndag efter Paaske 1848”.

572 ”5te Søndag efter Paaske 1848”, ”1ste Faste-Søndag 1849” og ”5te Søndag efter Paaske 1849”.

573 ”1ste Faste-Søndag 1849”.

574 Det er i kraft af nåden blevet muligt for de kristne at være og leve og relatere sig til verden som Kristus i hans køds dage, efterligne hans gerninger og til sidst at sejre, som han gjorde, da han ofrede sig selv.

575 ”1ste Faste-Søndag 1849”.

er ”Verden” fuld af ”Spot”.[576] Verdens hån og latter er både forventelig og uundgåelig. ”Verden” er, som den er, og som den til evig tid vil vedblive med at være.[577]

Der er ifølge Grundtvigs prædikener især to grunde til, at verden ikke vil acceptere tanken om ”den sønlige Udkaarelses Aand”: Den ene grund er, at denne ånd – i al fald i Grundtvigs forståelse af denne udkårelsens ånd – er en accept af og et krav om, at de kristne skal gå martyriets vej. Den anden grund er, at Grundtvig fortolker denne ånd på en almen måde således, at voksne individer i verdens øjne reduceres til børn. Ifølge verdens opfattelse er en sådan menneskeopfattelse helt forældet og i strid med de moderne tanker om det selvstændige individ. Verden afviser, at kærligheden på den måde skal defineres inden for rammerne af sønligheden, den sønlige udkårelses ånd og faderligheden. Men ”Verden” er ifølge Grundtvig kun drevet af selvklogskabens og selvrådighedens ånd og af tanken om det enkelte menneskes selvophøjelse og selvtillid:

> Verden med sine stolte Ord om Aand, leer naturligviis foragtelig ad denne guddommelige Børnelærdom og Barnevei til Aandens Samfund (…) men troe vi virkelig paa Ham som vidner, at hvem der ikke vil fornedre sig og blive som et Barn kommer aldrig ind i Guds Rige, faaer aldrig den guddommelige Barnligheds den sønlige Udkaarelses Aand, troe vi virkelig paa ham, da bryde vi os ikke om Verdens Latter i de Ting, det er soleklart den hverken bryder sig om, kiender eller forstaaer, og glæde os ved at Herrens Børnelærdom og Herrens Bøn blive stedse lifligere, sødere og lysere for os.[578]

Verdens børn har ingen og kan umuligt have nogen forståelse for, viden om eller erfaring af det værdifulde og frelsende i den sønlige udkårelses ånd. Verdens børn skriger efter frihed og uafhængighed i forhold til de naturlige autoriteter. De er ofre for en unaturlig ”Gru” for ”Overmagten” også i en jordisk og politisk sammenhæng.[579] Den adfærd, som udvises af verdens børn, er uværdig, umandig og blødagtig. De mennesker, som i frihed og godvilligt har accepteret ”den sønlige Udkaarelses Aand”, lider ikke af en sådan ”slavisk” og umandig ”Trældoms-Frygt” eller ”Trældoms-Aand”.[580] De

---

[576] ”5te Søndag efter Paaske 1848”.
[577] GPV III, 214: ”5te Søndag efter Paaske 1842”.
[578] GPV III, 214.
[579] GPV I, 435: ”7de Søndag efter Trinitatis 1840”: ”Der har nemlig aldrig været nogen Tid, da man i Almindelighed havde en saadan Gru for enhver afgjort Overmagt, som i vore Dage, og vel kommer det ei sjelden af den Selvraadighed man ei længer bekæmper som en Last men opklækker som en Dyd, men den har dog nok sin Hoved-Grund i den Alderdoms-Svaghed og Frygtsomhed, hvoraf Menneske-Slægten nu øiensynlig lider”.
[580] GPV I, 435: ”Denne slaviske Frygt ved hvert Glimt af afgjort Overmagt (…) hos dem, den driver til at (…) undergrave al synlig Overmagt i Legemets Verden (…) er dog ogsaa

”skriger” ikke på en upassende og unaturlig måde efter ”Frihed”. De har ikke nogen unaturlig frygt eller ”Gru” for en nødvendig faderlig ”Overmagt”, selvom de ved, at en sådan mægtig fadermagt til enhver tid kan knuse dem.[581] De ved, at kærligheden og den sønlige og barnlige tillid til den faderlige overmagt driver frygten ud.[582]

VII.8 Kærligheden, den ”sønlige Udkaarelses Aand”, ”de Svage” og ”de Stærke”

Grundtvigs tanker om sammenhængen mellem kærligheden og ”den sønlige Udkaarelses Aand” udformes inden for en forestilling om, at den samfundsmæssige, åndelige og moralske virkelighed består af to kategorier nemlig ”de Svage” og ”de Stærke”. At være ”svag” er aldrig i Grundtvigs prædikener en værdi eller noget værdifuldt i sig selv. Frelsen afhænger af, at man kommer ud af sin svaghed og bliver sejrende, kraftfuld og mægtig. Kun det at være stærk og mægtig og kun det, at man til sidst kan vise sig som den stærkeste og som uovervindelig, er i Grundtvigs prædikener noget værdifuldt. De ”Svage” er svage på to måder: De er svage og magtesløse over for andre mennesker, og de er svage i forhold til deres indre impulser, følelser og heftige rørelser. De har ingen selvkontrol og er ”umandige” og ”blødagtige”. De har derfor næsten ingen muligheder for at virkeliggøre en sand form for kærlighed. Grundtvig udfolder i sine prædikener en omfattende tanke om ”de

---

sørgelig nok hos dem, der skiælvende kaste sig i Støvet overalt hvor de see, eller formode Overmagt, denne slaviske Frygt, som er den sande Kilde til det almindelige Skrig paa Frihed og paa meer og meer Sikkerhed mod Overmagtens Misbrug, den er det ingen Sag at giøre latterlig, men synes en Umuelighed at helbrede”.

[581] GPV I, 436: Det danske ”hjertelige” folk har en lang og forbilledlig tradition for at være drevet af en slags udkårelsens ånd i en verdslig forstand: ”Saaledes vandrede vore Fædre fra Slægt til Slægt trygge for deres Konges Ansigt, skiøndt han med sin Enevolds-Magt kunde knuse Enhver af dem, thi de troede paa hans Kiærlighed”.

[582] GPV I, 436: ”Kiærlighed driver Frygten ud”. De små og svage har en naturlig og begrundet frygt for dem, som har magt, men hvis de kommer til at elske og have tillid til de store og mægtige, vil det efterhånden formindske deres spontane frygt for at blive knust af disse store og mægtige. At frygte og at elske er ofte sammenknyttet til et skema i Grundtvigs prædikener. Tanken er, at den, som man slet ikke frygter, kan man heller ikke elske, men ham eller den, som man frygter, kan man siden komme til at elske. At frygte nogen kan blive begyndelsen på, at man kommer til at elske ham. At ære nogen er på en gang at elske og frygte dem. Jf. GPV I, 432-436, ”Onsdagen 6te Juni 1849” og Nyborg 2012e.

Stærke" og "de Svage", og denne tanke gennemfarver som et kognitivt skema hans forståelse af den sande kærligheds væsen.[583]

VII.9 Kærligheden, skammen og æren

De tre begreber "Kiærlighed", "Skam" og "Ære" har i Grundtvigs prædikener en indre sammenhæng, og denne sammenhæng kan forklare og kan siges at udgøre et skema i kærlighedsforståelsen.[584] De tre størrelser bestemmer og forklarer hinanden, og deres sammenkædning udtrykker en bestemt viden om kærlighedens væsen. Kærlighed forudsætter en følelse af skam og en stræben efter ære. Skammen og æren bliver vigtige for kærligheden i samme øjeblik, hvor et menneske modtager en sønlig udkårelse og indtræder i et samfund med en faderlig agent. Den kærlige handling består i at gøre det, som er tilbørligt, passende og sømmeligt i forhold til tid og sted og i forhold til agentens særlige status. Når man handler kærligt, handler man ærefuldt, og man gør ikke noget, som er oprørsk, skammeligt eller anstødeligt i forhold til de værdier, som er herskende i fællesskabet.[585]

De kristne skal over for verden handle således, at deres gerninger kaster ære og berømmelse på deres herre og konge, Kristus.[586] Deres kærlighed viser sig ved, at de ærer deres konge,[587] og meningen med denne kærlighed er, at den til sidst skal beskæmme og vanære verden.[588] Det lys og den viden, som de

---

[583] Jf. om "de Stærke": GPV I, 436, GPV II, 5, GPV II, 147, GPV VII, 277, GPP II, 347, GP I, 153, 156 og GPP I, 180. Jf. om "de Svage": GP XI, 287 og "3die Faste-Søndag 1846": "Saaledes er det og maa nødvendig være, saa det er ligesaa latterligt at forlange, det skulde være anderledes, forlange, at det Stærkeste ikke skulde have Overmagten, som at forlange, at Lyset skulde ikke skinne eller Ilden skulde ikke brænde (…) da er det jo de Svages egen Skyld, naar de overvældes, overvindes og udplyndres, hvad umuelig kunde skee, naar de holdt med den Stærkeste". Hvis man er svag, bliver man frelst ved at elske og give sig ind under en, som er stærkere. Jf. GP VIII, 163, "3die Faste-Søndag 1846", GPV III, 9, GPV III, 62, GPV V, 331, GPV V, 147, GPV VI, 317, GP III, 136, GP I, 219, GP VI, 58, GP V, 286, GP V, 70, GP VI, 173 og GP X, 241.

[584] Jf. *Den christelige Børnelærdom* i VU VI, 172: "Kiærlighed, Ære og Skam".

[585] I kraft af de mange paralleller i Grundtvigs prædikener gælder denne definition af kærlighed inden for mange forskellige fællesskaber så som den kristne menighed, det danske rige eller en familie eller et ægteskab.

[586] Jf. GP IX, 304-305. Jf. GP VII, 316: "da opdage vi udentvivl Alle, at vi endnu er saare fattige paa den Christi Kiærlighed (…) saa at dersom ikke Ære og Skam havde staaet os for Øine, da vilde vi mangen Gang ladet os henrive af lav og ond Begiærlighed og vanæret det gode Navn, hvormed vi ere kaldte".

[587] GP IX, 170: Kærligheden viser sig ved og kommer af, at man "langtfra" er "ligegyldig" ved sin herres "Ære".

[588] GPV VI, 114. Jf. GP V, 348: De kristne elsker og holder sig til Kristus, fordi han med sin magt, kærlighed og viden kan ydmyge, beskæmme og vanære sine og de kristnes fjender:

kristne har modtaget, har vækket en følelse af skam,[589] og det er netop denne følelse, som motiverer og driver dem til at gøre kærlighedens gerninger.[590] På den måde handler de ærefuldt og værdigt over for deres konge og hans rige. De, som kun lovpriser Kristus med ord og smiger, optræder skammeligt og vanærende. De har ingen skam i livet, og de kaster skam både over sig selv og Kristus.[591]

Når de kristne forfølges af verdens børn, skal de ikke ”klynke”.[592] Hvis de forfalder til klynkeri, er det fordi ”Kiærligheden” ikke har ”undertvunget” og ”giennemtrængt” dem. Deres voksende kærlighed gør dem udholdende og

---

”Thi kunde Han ikke (…) beskiæmme sine Fiender, da skulde og maatte vi jo lade ham fare; men kan han det, da er det unægtelig ham til guddommelig Ære”. Jf. ”Skiærtorsdag 1848”: ”den verdslige Viisdom” taler ”høitravende” om kærligheden, men til sidst skal den vanæres, ydmyges, ”giendrives og beskiæmmes”. De kristnes kærlighed til deres mester Kristus og brødre i menigheden viser sig ved deres stræben efter at beskæmme deres og deres mesters fjender. At beskæmme et menneske er at besejre eller kaste skam over ham eller få ham til at skamme sig. Jf. GPV VI, 323, GPV II, 105, GPV I, 293, GPV II, 11-12, ”Skiærtorsdag 1848” og ”3die Søndag efter Trinitatis 1846” (at ”beskiæmme” nogen er at ”nedslaae” dem og få dem til at ”rødme”). Jf. US VIII, 597: *Brage-Snak* fra 1844, hvor Grundtvig udtrykker sit håb om, at ”Ungdommen” vil modsætte sig tidens tendenser og rejse sig i kærlighed ved at ofre og overvinde sig selv og derved vinde udødelig ”Ære” og ”en høi Liv-Rente fra Slægt til Slægt”.

[589] ”2den Juledag 1846”. Jf. ”Pindse-Mandag 1846”: Verden afviser det ”Lys”, som kan vække følelsen af skam i mennesker, ”som Noget der formørkede Verdens lyse Udsigter, blottede Synderens Skam og forstyrrede Øieblikkets Nydelse”. Verdens børn lever i sanselighed og tankeløshed og efter en slags hedonisme. De kender intet til ære eller skam. De elsker at leve i ”Øieblikket”, og deres liv er en barnagtig ”Jagt efter Øieblikkets Nydelse”. Deres levemåde udspringer af og manifesterer på den måde en stor ukærlighed. Jf. også GP VI, 308 og ”2den Søndag efter Trinitatis 1848”.

[590] Jf. GPV VI, 323: En sand form for kærlighed virker beskæmmende i al fald hos sande mennesker. Den vækker og skaber en følelse af skam hos modtageren. Når et menneske oplever en sand kærlighed, kommer han til at skamme sig. Denne følelse af skam kan blive en fase, som kan føre ham videre til en nødvendig selvransagelse og stræben efter at forbedre sig. Skamfølelsen udtrykker sig i den indsigt, at man ”fattes den Roes”, som man ”skulde have”. Jf. GPV VI, 156, GPV VI, 228, GPV V, 167, GPV III, 80 og GPV III, 352.

[591] ”3die Søndag efter Trinitatis 1848”: En søn viser sin kærlighed ved at stræbe efter at kaste glans og ære over sin fader. Hvis ikke lysets børn udvikler en større kærlighed end verdens børn, er det en skam og vanære for Kristus: ”Det skeer da, naar vor Christendom er død og ufrugtbar, saa vi bliver ved at være de gamle Toldere og Syndere, vi var, uden nogen kiendelig Forskiel”. Hvis ikke der viser sig en tydelig forskel på de kristnes og de ukristnes gerninger, er det kristne evangelium kun en tant og dårskab. - En følelse af skam eller en evne og villighed til at føle skam er en betingelse for at blive en deltager i den kristne forsamling. Jf. GPV II, 113: Kun de mennesker, som for alvor er ”lærevillige, fattige, skamfulde, hungrige og tørstige”, har nogen ret til at deltage i den kristne nadver.

[592] ”2den Juledag 1848”.

hårdføre over for verdens spot og forhånelse. Hvis de ikke er gennemtrængt af kærlighed, kommer de let til at handle æreløst, skammeligt eller vanærende. Hvis de ikke drives af en stærk kærlighed, bliver de nemt beskæmmet og gjort til skamme, og derved bliver deres konge også vanæret og beskæmmet. Verdens børn er ukærlige, fordi de er ligegyldige ved ære og skam. En følelse af skam og en higen efter ære driver derimod de kristne til at gøre kærlighedens gerninger.[593]

[593] ”2den Juledag 1848”. Det eneste, som et menneske ikke kan tåle at miste, er æren. Jf. GPV II, 152: ”5te Faste-Onsdag 1841”: ”Men nu Hans [Jesu] Ære! Hans gode Navn og Rygte Roes og Berømmelse, var det maaskee ogsaa Noget, Han gierne vilde miste? Nei, ingenlunde. Hvem der er ligegyldig ved Ære og Skam, fortjener ikke at kaldes et Menneske (…) derfor siger Herren jeg søger ikke min Ære, men Gud søger den, og de skal alle ære Sønnen som de ære Faderen saa dersom man virkelig kunde berøvet Jesus sin Ære, som man berøvede Ham hans Liv og Gods i denne Verden, da havde baade han lidt et uerstatteligt Tab, og da var det ikke en glædelig men en fortvivlet Sag at være hans Disipler”. Verdens børn tænker kun på materielle goder og ”Liv og Gods”. Jf. ”2den Søndag efter Trinitatis 1848”: Hos de mennesker, som ikke kender til ære eller skam, finder vi kun en ”umenneskelig, dyrisk (…) Jagt efter Øieblikkets Nydelse”. Selv en rent verdslig higen efter ære og berømmelse har ifølge Grundtvigs prædikener visse gode egenskaber, selvom en sådan jordisk stræben ikke kan måle sig med de kristnes higen efter ære, anerkendelse og udødelighed: GP XI, 245: ”Betragte vi nemlig Kiærlighed til Æren, som er den, Verden mest anpriser til Udødelighed, da er det klart at selv naar den er ædlest og stærkest og har Lykken med sig, da skiænker den dog kun en kold Udødelighed (…) som, naar det kan uskyldig erhverves, vist ei er at foragte, men bliver dog aldrig for Hjertet en Overgang fra Døden til Livet”. Kærligheden er stærkere end døden, fordi den medfører en evig fortjeneste, ære, ros og berømmelse.

Kapitel VIII: Kærligheden og det ”mandige”, ”mandelige” og ”mandlige”

VIII.1 Indledning

I Grundtvigs prædikener anvendes ordene ”mandig”. ”mandelig” og ”Mandighed” til at beskrive en bestemt form for adfærd og kærlighed, som er forbilledlig, rationel, nødvendig, naturlig og passende.[594] Den mandige kærlighed er rationel på den måde, at den er passende i forhold til den kontekst, hvori agenten befinder sig, og fordi den fremmer og gavner agentens interesser.[595] Den mandige form for kærlighed er typisk endnu ikke mulig for barnet eller for dem, som er ”Børn i Christo”, men er mulig og passende for det ”fuldvoxne” menneske. Det mandige betegner ønskværdige egenskaber, som typisk kan ejes af voksne mandlige agenter, men som også kan og bør besiddes af voksne kvindelige agenter.[596]

Grundtvig erklærer sig ofte enig med verden i det synspunkt, at det barnlige er noget, som skal aflægges. Kvinder og børn lever mest i en uvirksom og vegeterende tilstand og ”Ørkesløshed” og uden at præstere de mandige dyder. Grundtvig henviser på den måde også til tanken i 1 Kor 16, 13-14 som et udtryk for en sand form for kærlighed: ”Vær vågne, stå fast i troen, vær mandige og stærke! Alting hos jer skal ske i kærlighed”:

> Men, skal vi da ringeagte den modnere Alders Fortrin: Lyset og Kraften som fattes os i Livets Morgen-Røde, skal det da være vor Lyst og Bestræbelse at vandre i Blinde og hengiøgle Livet i Ørkesløshed? Er det da ikke sandt (…) at vi skal være mandige og stærke, stræbe at arbeide medens det er Dag (…) bortkaste det Barnagtige og ei mere være unge Børn, der lade sig røres som Bølger? (…) Langt fra at vi derfor vil nægte det Ord, som byder os (…) at aflægge det Barnagtige og opvoxe til en fuldmoden Mand hvis Hoved er Christus, [som byder os] at glæde os i mandig Kamp og Daad til Guds Ære,

---

[594] Jf. om den ”mandige” kærlighedstype: ”2den Søndag efter Paaske 1848”, GP XII, 268: ”5te Søndag efter Trinitatis 1839”, GPV I, 528: ”22de Trinitatis-Søndag 1840”, GPV II, 402: ”Allehelgens-Dag 1841”, GPV V, 374-375: ”24de Trinitatis-Søndag 1843”, US II, 20: ”Hvi er Herrens Ord forsvundet af Hans Hus?” (Grundtvigs dimisprædiken fra 1810), GP IX, 144-145: ”2den Faste-Søndag 1836”, GP X, 177: ”Paaske-Mandag 1837”, GP IV, 99: ”3die Søndag i Faste 1826”, GP III, 134, 135 og 136: ”Lang-Fredag 1825 Aften-Sang” og GPP II, 253: ”Fredags-Prædiken 7de Junii 1822”.

[595] En sand form for hengivelse, selvopofrelse og kærlighed er rationel på samme måde, som selvrådigheden og oprørskheden er irrationel. Ordet ”rationel” forekommer dog ikke i Grundtvigs prædikener.

[596] En række størrelser i Grundtvigs prædikener kan betegnes som en slags kvindelige agenter så som den kristne menighed, det danske og ethvert andet folk, en gift kvinde eller en mesters discipel.

> langt fra at nægte det, indrømme vi det ikke blot men indskiærpe det af yderste Formue.[597]

De kristne deltagere i den lille flok bevæger sig på en løbebane fra et begyndelses- til et slutpunkt.[598] Den fuldvoksne mand, som har den tilstrækkelige modenhed, magt, viden og godhed til at udvise den mandige kærlighed, er kommet længere på denne løbebane. Han har opnået en større lighed med sin herre og mester. De, som kun magter at udvise en barnlig eller kvindelig form for kærlighed, befinder sig tættere på begyndelsespunktet, og de er længere fra målet. De er stadig relativt set nykommere på vejen og nybegyndere i menighedens læringsfællesskab.

Den mandige kærlighed er opfyldelsen af Guds ”evige Lov”, og den beskriver en central del af det, som Grundtvig kalder ”Dyden”.[599] Når den fuldvoksne mand virkeliggør den mandige kærlighed, udviser han de egenskaber og den adfærd, som er passende og sømmer sig for en kristen mand.

Den mandige kærlighed er den form for kærlighed, som de kristne kan se hos Kristus og hos de kristne helte, kæmper og martyrer. I den forstand defineres begrebet om det mandige ved en ostensiv eller pegende reference. Grundtvig anvender begrebet om den mandige kærlighed som et ideal og som en norm både i en kristen og ikke-kristen sammenhæng. Den mandige kærlighed viser sig i konfrontation, krig og kamp og forudsætter en vilje og evne til løfte sværdet og iføre sig og bære den nødvendige byrde og rustning.[600]

---

[597] GPP II, 253: ”Fredags-Prædiken 7de Junii 1822”. Jf. GP XII, 106: ”Hvad som er tilforn skrevet om de Hellige og Udvalgte [Stephan], det er hverken skrevet til ørkesløs Beundring eller til at binde svare Byrder af, som tynge os til Jorden, men til et lysende Exempel”. At være ”ørkesløs” er at være ikke-handlende og kun iagttagende og oplevende.

[598] Sml. US IX, 340: *Den christelige Børnelærdom*: ”Da vor Løbe-Bane mellem Daaben og Nadveren netop er den levende Vej mellem Troen og Kjærligheden, saa voxer vort kristelige Haab ved hvert Skridt, som Guds-Barnets Herligheds-Haab, og bliver snart, ved sin vidunderlige Styrke i Kamp mod al Frygt, kjendeligt for os som ’Kristus inden i os’, i hvem vi mægte alt”. Det kristne menneske bevæger sig gradvist og lineært fra punkt til punkt. De kristne brødres voksende kærlighed korrelerer og sker samtidigt med en vækst i deres ”Styrke i Kamp”. Denne vækst er følelig og mærkbar for brødrene. Den guddommelige vækst og fremvæksten af den sande kærlighed beskrives som en bevægelse både i en rumlig og ikke-rumlig dimension. Jf. også Bjerg 2002, 149, 126, 120 og 134.

[599] Jf. Nyborg 2010. Guds lov definerer dyden ved at beskrive, hvad en mandig kærlighed er, og hans evangelium gør det muligt for mennesker at virkeliggøre denne mandige kærlighed.

[600] US II, 20: ”Lader os mandigen svinge (…) Ordets kraftige Sværd mod Synd og mod Vantro, uden at agte paa Tidens letsindige Spot, uden at frygte for deres Medynk, som tro sig at være kloge! Lader os med den Følelse, som kan giennemgløde Hierterne (…) stirrende mod Himlen (…) stræbe at vinde Borgere for hans Naades Rige!” Den mandige

Det ”blødagtige” og ”kvindagtige” optræder som betegnelser for en uværdig og umandig form for adfærd og kærlighed og derved som en modsætning til den sande dyd og godhed.[601] Ifølge Grundtvigs prædikener er samtiden præget af en voksende tendens til kvindagtighed og blødagtighed både politisk, moralsk og kristeligt.[602] Grundtvigs prædikener indeholder også en kritik af svaghederne i den kun moderlige kærlighed. Det kvindelige og moderlige har ligesom det blødagtige, blødsødne[603] og kvindagtige en tendens til at forfalde til passivitet og følelser.[604] Begreberne om det ”kvindelige” og ”moderlige” betegner grundlæggende positive størrelser,[605] men den kvindelige kærlighedstype er en mindre fuldkommen del af den mandlige og mandige

---

kærlighed er en flammende ild, som driver de kristne til at elske deres og Guds venner og bekrige Guds fjender: GP XI, 98: ”Den brændende Nidkiærhed for Guds og Sandheds Ære, det er den mandige og den inderlige Kiærlighed (…) som Herren har kastet paa Jorden og optændte, da Han udsendte den Sandhedens Aand som udgaaer fra Faderen som er Kiærlighed Selv”.

[601] Om den ”kvindagtige” adfærd: GP IX, 144: ”2den Faste-Søndag 1836”, GP X, 137, 138: ”2den Faste-Søndag 1837”, GPV II, 148: ”Marie-Bebudelses-Dag 1841” og GPV VII, 375: ”22de Trinitatis-Søndag 1845”. Ordet ”Kvindagtighed” optræder to steder i GP X, 137, 138: ”2den Faste-Søndag 1837”. Eksempler på fremhævelsen af, at den sande kærlighed ikke er ”blødagtig”: GP II, 242: ”Sjette Søndag efter Paaske 1824 Aftensang”, GP V, 85-86: ”Første Faste-Søndag 1832”, GP V, 85-86: ”Første Faste-Søndag 1832”, GP VII, 278-279: ”8tende Søndag efter Trinitatis 1834”, GP X, 282: ”9de Søndag efter Trinitatis 1837”, GPV II, 144: ”4de Faste-Onsdag 1841”, GPV II, 148: ”Marie-Bebudelses-Dag 1841”, GPV VII, 375-376: ”22de Trinitatis-Søndag 1845” og ”Nyaarsdag 1848”. Det barnlige har en skyggeside nemlig det barnagtige, ligesom skyggesiden af det kvindelige er det kvindagtige. Grundtvigs tanke er, at tendensen til det blødagtige og kvindagtige ligger immanent i det kvindelige, selvom det kvindelige i sig selv er en positiv størrelse.

[602] GPV II, 147-148: Den danske folkekarakter er overvejende kvindelig, og derfor forfalder det danske folk let til det umandige, uværdige, følelsesbetonede, blødagtige og kvindagtige. GPV VII, 375-376: Gud er ikke kvindagtig og blødagtig, således som mange i samtiden tror. ”Nyaarsdag 1848”: De politiske revolutionære, som vil omstyrte det traditionelle samfund og dets dyder, er blødagtige og umandige. Tiden præges af ”en Sløvhed, Slaphed og Blødagtighed, som truer med at opløse alle vore Borgerlige Selskaber”. GPV II, 148: Det danske folk fristes på grund af sin kvindelige natur til ”et blødagtigt og kvindagtigt Væsen” og til ”at søge” sin ”Lykke i Følelser, som smage langt mere af Kiødet end af Aanden”. Jf. GP VI, 287-288 om tidens tendens til det rørende, følelsesfulde og sentimentale.

[603] Begrebet ”blødsøden” er ikke fundet i Grundtvigs prædikener, men anvendes ofte i hans øvrige forfatterskab til at beskrive det umandige og ukristelige: US IX, 232, US IV, 117, US VI, 675, 678, US VIII, 675, US VII, 51 og US X, 31, 342, 503.

[604] GP IX, 144-145: Den feminine kærlighed har en tendens til at forfalde til ”kvindagtig Klynken og Flæben og alskens Barnagtigheder”.

[605] GP IX, 156, GP X, 329: ”18de Trinitatis-Søndag 1837”, GP X, 333-334 og GPV II, 52: ”Nyaarsdag 1841”.

kærlighed, ligesom den moderlige kærlighed er mindre fuldkommen end og lider af tydelige svagheder sammenlignet med den faderlige kærlighed.[606] Den feminine kærlighed bliver nemt et offer for menneskefrygten og frygten for at konfrontere synden og verden og forfalder let til en følelsesmæssig blødagtighed, accept af det syndige og en mangel på den nødvendige tugt, opdragelse og irettesættelse.[607] Den feminine kærlighedstype ser for meget på det jordiske og for lidt på det himmelske.

Sprogbrugen i Grundtvigs prædikener er udpræget maskulin. Begreber om mænd og fædre og om det faderlige, mandige og mandlige optræder langt oftere end begreber om kvinder og mødre og om det moderlige og kvindelige. I hele perioden fra 1821 til 1849 og i kirkeårene 1854-1856 er begrebet ”Moderlighed” kun fundet i fire af Grundtvigs prædikener ud af en samlet mængde af flere end 1500 prædikener.[608]

Den mandige kærlighed er den ikke-blødagtige, ikke-kvindagtige og ikke-barnagtige form for kærlighed. Den er ikke præget af ”Menneske-Frygt” eller af ”Frygt for dem som slår Legemer ihjel”. Det, som mere end noget andet hindrer mennesker i at virkeliggøre en sand form for kærlighed, er menneskefrygten. Frygten for verden og for dem, som slår legemer ihjel, er i Grundtvigs prædikener den største trussel imod, at det kristne menneske kan

---

[606] Den moderlige kærlighed har en midlertidig funktion i forhold til det uudviklede menneske. Den nærer og vedligeholder og er præget af legemlighed, ømhed, accept og sødhed, men den er utilstrækkelig til den nødvendige opdragelse og karakterdannelse. Jf. GP X, 333-334: ”De hænge ved Moderens Bryst og slumre i hendes Skiød”. Meningen med den moderlige kærlighed er, at den skal bringe barnet og ”Børnene i Christo” frem til den nødvendige faderlige tugt, så de kan tilegne sig de ”himmelske Sæder, efter Skikken” i faderens ”Huus” (GP X, 331). GPV I, 400-401: Den moderlige kærlighed skal ”ledsage os til Dørren og lægge os paa Herrens Arme”. Jf. ”16de Trefoldigheds-Søndag 1848”: Grundtvig beskriver svagheden og afmægtigheden i den moderlige kærlighed: den ”utrøstelige Moder” og den ”moderlige Graad” og den afmægtige moderlige trøst: ”Græd mildere!” Den moderlige kærlighed kan kun græde over ondskaben, synden og døden, men ikke tage mennesker ud af elendigheden og afmægtigheden. Jf. ”Langfredag 1848”: Den moderlige kærlighed er begrænset til ømheden og de ømme følelser.

[607] GP II, 242: En sand kærlighed består ikke af ”søde Ord og smigrende Taler” eller ”Blødagtighed”. GP V, 85-86: ”Den ægte Christendom er i ingen Henseende en ørkesløs Betragtning (…) og allermindst en blødagtig Følsomhed”. GP VII, 278-279: Den ”Kiærlighed”, som er stærkere end døden og ”aldrig affalder”, udspringer ikke af ”Blødagtighed”. GPV II, 144: Den kristne kærlighed er ikke en ”blødagtig og kiødelig Medlidenhed”.

[608] GP IX, 156: ”Marie Bebudelses-Dag 1836”, GP X, 329: ”18de Trinitatis-Søndag 1837”, GP X, 335: ”19de Trinitatis-Søndag 1837” og GPV VII, 125: ”Marie Bebudelses Dag 1845”.

vokse i godhed og kærlighed. Frygten er den naturlige sjælelige svaghed, som de kristne brødre først af alt må lære at overvinde eller kontrollere.[609]

Den mandige kærlighed udspringer af en stærk og moden karakter. En fuldvoksen mand er ikke et afrevet blad, som fyger i stormen, eller et rør, som svajer for vinden. Han har en modstandskraft over for livets og kødets fristelser og er præget af urokkelighed, ”Standhaftighed” og ”Bestandighed”.[610] Kvindagtigheden, barnagtigheden og blødagtigheden lider under en kødelig svaghed og manglende modstandskraft over for jordiske glæder og sanselige nydelser og fristelser.[611] Omvendt er mandigheden præget af en vis afholdenhed og puritanisme, og den udspringer af en moralsk selvkontrol og impulskontrol.[612] Det mandige menneske udholder den uundgåelige lidelse, modgang og forfølgelse med sindsro, tapperhed og munterhed. Hans blik er rettet mod himlen og fremtiden, og han viser sin urokkelige kærlighed ved at udholde angrebet fra fjendens gloende pile og tåle smerten og ubehaget i øjeblikket.[613]

Idealet om den frie mandige kærlighed og selvopofrelse er ifølge Grundtvig det centrale i ”den Ebraiske Anskuelse af Mennesket”. Den ”Romerske” ånd er trældommens umandige ånd:

> Indlemmelsen af hele den dannede Verden i Romer-Riget er (…) en voldsom Forkortelse af Slægtens Levnets-Løb, ligesom naar en Unger-Svend (…) dømmes til

---

[609] Jf. GPV III, 151, GPV III, 119, GPV II, 415, ”6te Søndag efter Paaske 1848”, ”2den Faste-Onsdag 1849”, ”4de Søndag efter Paaske 1849” og ”6te Søndag efter Paaske 1847”. Jf. Brandt 1880 II, 491 (den 5. søndag efter trinitatis 1872): Det, som allermest forhindrer eller gør det vanskeligt for det kristne menneske at virkeliggøre en sand form for kærlighed, er frygten for verdens gengældelse, frygten for dem, som slår legemet ihjel, og frygten for martyrdøden.

[610] Ordet ”urokkelig” er et af de oftest forekommende begreber i Grundtvigs prædikener.

[611] Brandt 1880 II, 499 og 501 (den 9. og 10. søndag efter trinitatis 1872): De ukristne vil og kan ikke ”taale nogen Trængsel for Troens Skyld”. De lider af en ”Fejhed”. Jf. GP IX, 303-304 om ”alt det Skammelige, som Kvinder giør for smukke Klæder”.

[612] Jf. GP XII, 170: om at udholde smerten med munterhed og med et urokkeligt sind. Jf. GPV II, 403: De kristne lever ”ei i bløde Klæder, men i Guds fulde Rustning”, og de skal heller ikke stræbe efter, at deres liv bliver en dans ”paa Roser”.

[613] Figuren ”Stærkodder” optræder ikke i Grundtvigs prædikener, men i hans øvrige forfatterskab er denne kæmpe og helt et symbol på den mandige kærlighed. Stærkodder er det mest tydelige modbillede til blødagtigheden, som er udtryk for ukærligheden. Jf. US III, 572, 323, US IV, 112, 113, 115, 116, 139, 121, US V, 500, US VII, 663, US VIII, 538-541, US X, 389, VU IV, 308, 312, 313, 340 og Bugge 1968 II, 248. Der er i Grundtvigs tekster ligheder mellem den hellige Stefan og Stærkodder. De fremviser begge den ideale hengivne lydighed opad mod deres herre og den samme form for mandig, selvopofrende, frygtløs og disciplineret kærlighed.

> evigt Slaveri, og har hverken Kræfter, Mod eller Frihed til mandig Virksomhed (…) Herved stadfæstes nemlig den *Ebraiske Anskuelse* af *Mennesket*, som skabt i Guds Billede til *Udødelighed*, men forført og faldet i Barndommen (…) thi deraf kan vi (…) forklare os hele Slægtens Ungdoms-Liv, saavel i de mange Folke-Færd, der (…) opgav Udødeligheden, slog Øinene til Jorden og nedgravede sig med Flid i den[614], som hos de Faa [Folke-Færd], der (…) bevarede Mindet om deres høie Byrd og Lysten til Livets Krone.[615]

Den mandige kærlighed udspringer af viden og kraft.[616] Den siger frygtløst sandheden til verden, selvom sandheden oftest er ilde hørt. Den konfronterer verden med dens grådighed, ukærlighed og uvidenhed og bliver derfor mødt med vrede, spot og forfølgelse.[617] Den forudsætter en moralsk fasthed og karakter, som gør det muligt for et menneske at modstå det sociale pres fra en fjendtlig omverden. Den mandige kærlighed forudsætter og udspringer af en moralsk selvkontrol og selvdisciplinering, hvor et menneske ikke længere er et uværdigt offer for sine ”heftige Rørelser”, urene lyster, trang til det behagelige, frygt eller angst eller trang til at være sødtalende og smigrende.

De kristne brødre viser og beviser deres kærlighed ved at fornægte sig selv og ”undertrykke” og ”udrydde”[618] deres naturlige ”Begiærlighed efter det Synlige”,[619] ”de vilde, umættelige Begiærligheder”[620], de ”onde Lyster” og ”de legemlige Begiærligheder”.[621] Menneskers begær og grådighed efter jordiske goder og nydelser er en forfærdelig kraft, der driver dem imod fortabelsen, og

---

[614] Det mandige menneske fokuserer i sin stræben på fremtiden og det himmelske, mens det umandige og blødagtige menneske kun ser på øjeblikket og det jordiske.

[615] US VI, 544-545: *Haandbog i Verdens-Historien*. 1836. Når Grundtvig her taler om ”de Faa [Folke-Færd]”, refererer han blandt andet til ”Christen-Folket”, som bevarer idealerne om den mandige selvopofrende kærlighed fra ”den Ebraiske Anskuelse af Mennesket”. Fremhævelsen af det mandige som et ideal fremgår også af Grundtvigs beundring for de jødiske makkabæere og deres frygtløshed, kærlighed og nidkærhed: Jf. GP VII, 185 og GP II, 75. Jf. GPV II, 57: ”Med hvilket flammende Mod, med hvilken kiærlig Selvopoffrelse see vi dem ikke siden under Makkabæerne forsvare dette deres Fæderneland og rense det fra Besmittelsen af de Fremmede”.

[616] Jf. Nyborg 2012d og 2012e. En kærlighed, som savner magt, kraft og mandig styrke, og som savner viljen til at besejre den onde fjende, er ikke en sand form for kærlighed. Den sande kærlighed kan ikke adskilles fra den mandige råstyrke. Den idealtypiske kærlighed er krigerens selvopofrende, frygtløse og kraftfulde kærlighed.

[617] Jf. GP IV, 99: ”Tredje Søndag i Faste 1826”: De sande kristne skal mandigt bekæmpe de såkaldte kristne, som benægter eksistensen af djævelen og de onde ånder. Den mandige kærlighed består i en kamp imod usandheden og ugudeligheden.

[618] GPV III, 357.

[619] ”7de Søndag efter Trinitatis 1846”.

[620] GPV V, 142 og Lindhardt 1977, 133.

[621] ”Onsdag 4de Octbr 1848”.

som vidner om den onde djævels magt i verden. De kristne brødre skal bevise deres mandige kærlighed ved at ”korsfæste Kiødet med dets Begiærligheder”.[622] Ved ”daglig at døde” de ”verdslige Begiærligheder” udviser de den højeste kærlighed, og de erhverver sig et ”reent Hjerte”.[623] Verdens børn stræber efter at tilfredsstille deres urene lyster efter jordiske goder, men deres begærlighed er både ”ond” og ”latterlig”. Begæret er den ild, som aldrig kan udslukkes på en naturlig måde i denne verden. Et menneske er som græsset, der visner, og i denne forkrænkelige verden er alle kødelige lyster og begærligheder umættelige og umulige at tilfredsstille.

Den mandige kærlighed er ikke en medfødt tilbøjelighed eller evne, men et resultat af opdragelse, læring, stræben og erfaring. Det mandige er noget tillært, og den mandige kærlighed er en indlært evne og vane. Den mandige kærlighed er en overvindelse af det naturlige og en ”Konst”, som et menneske kan erhverve sig inden for rammerne af en faderlig opdragelse. Kun en sådan myndig og faderlig opdragelse kan modvirke og overvinde menneskers naturlige tilbøjeligheder og på den måde muliggøre den efterstræbelsesværdige mandige kærlighed.

Det mandige og det faderlige har en række fælles egenskaber. I Grundtvigs prædikener kan begrebet om den mandige kærlighed visse steder antage betydning af det faderlige altså en kærlighed, som bevæger sig oppefra og ned, men det mest almindelige er, at den mandige kærlighed er en vertikal form for kærlighed, som bevæger sig nedefra og op, og som udtrykker en offervilje, troskab og lydighed over for en højere agent eller ånd.[624] Der er i Grundtvigs prædikener en indre sammenhæng mellem den faderlige og den mandige kærlighed. Når et kristent menneske præsterer en mandig kærlighed i sin kamp

---

[622] GP XI, 85, GP VI, 202, GPV V, 254, GPV II, 275 og GP II, 345.

[623] GPV I, 501.

[624] Mandigheden er både et kristent og ikke-kristent ideal. Ukærligheden viser sig i trangen til nydelse og selvstændighed og i selvklogskaben og blødagtigheden. Mandigheden viser sig ved, at man opgiver sin selvklogskab og selvrådighed og ofrer sin egen nydelse, glæde og behagelighed for at ære og tjene en højere sag: Jf. ”2den Søndag efter Paaske 1848”. Jf. GP X, 101: ”Selv-Klogskaben” består i ”blindt at følge sine Tilbøieligheder”. At være selvklog er at være ”letsindig”. Jf. ”13de Trinitatis-Søndag 1846”. Den mandige adfærd, kærlighed og hengivenhed, som er et ideal for de kristne deltagere i den lille flok, er krigerens feudale troskab imod herren: Jf. US IV, 537: ”Om Christendommens Sandhed” 1826-1827: ”Derimod foreholde vi med Rette de Døbte, hvad der unægtelig ligger i den Troskabs-Eed, de have svoret den *Herre* Jesus Christus, og i Krigs-Erklæringen mod hans Fiende, at de nemlig skal beflitte sig paa et *christeligt* Liv og, trods al Fiendens Fristelse, blive troe til Døden, saa de, med den *Hellig-Aands* Bistand, giør Alt, hvad Herren behager, og mandelig bestrider Alt, hvad der strider mod ham og hans Villie!”

mod synden og ondskaben, får han en faderlig og beskyttende funktion i forhold til de små og svage i menigheden. Denne sammenhæng er tydelig, når Grundtvig beskriver den hellige Stefans og de øvrige kristne martyrers mandige kærlighed, og når han taler om den mandige kærlighed, som enhver sand hyrde og præst i den kristne menighed bør og er bestemt til at udvise og virkeliggøre.

De kristne er bestemt til at blive fuldkomne. Kun det menneske, som har nået fuldkommenheden, er på en fuldstændig måde skabt i Guds billede og efter hans lignelse. At være skabt i Guds billede er i Grundtvigs prædiken ”2den Juledag 1847” ikke uden videre en egenskab, som findes hos det ufuldendte jordiske menneske eller en tilstand i det skabte menneske.[625] At være skabt i Guds billede er først og fremmest en fremtidig fuldkommen tilstand som den tilstand, som den kristne martyr oplever og opnår i sin selvopofrelse. Vejen til fuldkommenheden går over erhvervelsen af den mandige form for kærlighed, men for at nå det fuldendte stadium må det kristne menneske tilegne sig både ”mandlige” og ”kvindelige” dyder. Den hellige Stefan er et udtryk for mandigheden og den mandige og mandlige kærlighed, men i sin prædiken ”2den Juledag 1847” indser Grundtvig, at den mandige martyr også må optage egenskaber og dyder fra ”det Kvindelige” nemlig en villighed til at lide og blive ydmyget og besejret:

> Just som jeg nys sad og betragtede den hellige Stephanus i Herrens Lys, da blev jeg vaer, at (…) man ikke kunde sige, om det Mandlige eller det Kvindelige var stærkest hos ham, thi han vandrede og stred i denne Verden som en Mand, ja som en vældig Kæmpe med Aandens tveeggede Sværd der gaaer til Marv og Been, men han segnede og seirede som en Kvinde, ja, som den værgeløseste, taalmodigste, ømmeste Kvinde (…) Thi Herren kunde ikke været det fuldkomne Menneske uden igrunden at være baade Mand og Kvinde, og kun det fuldkomne Menneske er i alle Maader skabt i Guds Billede og efter Hans Lignelse.[626]

Den mandige kærlighed betegner en adfærd, som kræves og forventes, og som derfor også belønnes af en højere agent.[627] Det menneske, som præsterer en

---

[625] Jf. Nyborg 2012a. Sml. Gregersen 2000, 22 og Prenter 1983, 64.

[626] ”2den Juledag 1847”.

[627] Jf. US VII, 150: *Haandbog i Verdens-Historien* 1836: ”Den *virksomste* Drive-Fjer til mandig og ædel Daad, som er den smilende Udsigt til et priseligt Efter-Mæle, et med Æren udødeligt Navn! At øve ’Dyden for sin egen Skyld’ er nemlig (…) det tommeste Munds-Veir under Solen (…) [den smilende Udsigt er] hvad de *Christne* vist nok med Rette kalde den ægte og mageløs kraftige Bevæg-Grund til store Opoffrelser, ædel og utrættelig Virksomhed”. Grundtvig formulerer en slags kærlighedens psykologi: Den eneste indre kraft, der er stærk nok til at drive et menneske til ægte kærlighedshandlinger, er en higen efter ære og berømmelse. Baggrunden for denne psykologi er tanken om, at en ægte kærlighed medfører modgang og lidelse i øjeblikket.

mandig kærlighed, vil derfor opleve lykke, held, fremgang, forfremmelse og velsignelse, fordi fremgang og lykke ikke er tilfældige begivenheder.

En brud bliver ”lyksalig” ved at elske sin brudgom, og et folk opnår ”Lykken” ved at elske og følge sin konge. Lykken står i sidste instans det kærlige menneske bi. Forklaringer på sammenhængen mellem lykke og kærlighed har en fremtrædende plads i Grundtvigs prædikener, og sammenkædningen af begreberne ”Kiærlighed” og ”Lykke” udgør et kognitivt skema, der udtrykker en viden om kærlighedens væsen. Ordet ”Lykke” betegner et menneskes succes eller skæbne, et udfald eller en begivenhed og sjældent en følelse. De kristne opnår ”Lykken”, fordi de har virkeliggjort en sand form for kærlighed. Ved at være kærlige bliver de kristne ”deelagtige i Livet og Lykken”.[628] En virkelig ”Lykke” kan kun opnås ved at opfylde Guds lov. Et menneskes ”Lykke” er en ”Velsignelse” og en ”Kraft” til at lykkes med det, som han stræber efter, og til at besejre sine fjender. Lykken og fremgangen er både en løn og en konsekvens. At eje lykken er at have magt og opleve fremgang og medvind. Gud er almægtig, og derfor ejer han ”idel Lykke”. Verdens børn tror fejlagtigt, at lykken bestemmes af tilfældigheder og ”den blinde Skæbne”.[629] De kristne ”forfremmes” og oplever en ”Forfremmelse” på den måde, at deres kraft, magt, visdom og kærlighed vokser. Der er gode grunde til, at de oplever en sådan lykke, fremgang og ”Forfremmelse” på deres vandring imod målet. De oplever en voksende fremgang samtidigt med, at deres mandige kærlighed tiltager i styrke.[630]

Ved at præstere en mandig form for kærlighed beviser agenten, at han er værdig og har værdi også set fra den overordnede agents synspunkt. En umandig adfærd er uværdig, ærløs og vanærende. Den mandige kærlighed udspringer af en positiv form for ærekærhed, og den tildeler og tilfører et menneske ære, status, ret, ros og fortjeneste.[631]

---

[628] Jf. GP X, 305, GPV II, 160, GPV VI, 272, ”Søndag efter Jul 1846”, ”Trinitatis-Søndag 1847”, ”13de Søndag efter Trefoldighed 1849” og GP X, 89.

[629] Jf. GPV VI, 272, GP X, 89, GPV II, 160, ”Jule-Søndag 1845”, ”Søndag efter Jul 1846”, ”18de Trefoldigheds-Søndag 1848”, GP VI, 345, GP IX, 282, GP VIII, 167 og GP X, 88-89: Den kærlige adfærd er ”Grunden” til ”Lykken”.

[630] Jf. ”1ste Helligtrekonger-Søndag 1847”, GPV VI, 212, GPV V, 58, GPV III, 59, GPV II, 59 og GPV VI, 59-66.

[631] Jf. Nyborg 2010, 121-122, Nyborg 2011b, 62 og Nyborg 2011a.

VIII.2 Det ”mandige” og ”Mandigheden” i Grundtvigs forfatterskab uden for hans prædikener

Tanken om det ”mandige” og ”Mandigheden” optræder et stort antal steder i Grundtvigs forfatterskab. Det mandige kan betegne den adfærd, som består i høirøstet og frygtløst at hævde sin ”Ret”.[632] Det mandige kan bestå i korstog, blodig krig og kamp.[633] Det særligt mandige viser sig i

> at begeistres til ædel og mandig Kamp for den besmittede Helligdom og den undertrykte Christenhed.[634]

Det mandige kan bruges om den faderlige adfærd, som værger de små og svage imod ”Ulvene”, og som stiller ”Stormen” og dæmper ”Strømmen”.[635] Hvis man elsker og hænger ved det jordiske liv og de jordiske glæder og ikke higer efter ære og berømmelse gennem selvopofrelse, er det umandigt og blødagtigt. Det mandige består i viljen og evnen til at ofre sit liv og dermed vinde udødelig ære og berømmelse.[636] Det ypperste i mandigheden viser sig i en adfærd, hvor man modigt og frygtløst står fast, forsvarer den gode sag og sin egen og sin herres ret og retfærdige sag og bliver en martyr for verdens ondskab.[637] Det kvindelige har i Grundtvigs tekster ofte den potentielle svaghed, at det kan være ustadigt, ustabilt, følelsesbetonet eller svingende. Modsat er det mandige netop karakteriseret ved, at det er urokkeligt.[638] I modsætning til det kvindelige evner det mandige at kontrollere drifterne, følelserne og impulserne fra legemet og udøve en rationel selvkontrol.[639]

VIII.3 Kærligheden og det ”mandelige” og ”mandlige”

Det ”mandige” bruges i Grundtvigs prædikener både som et beskrivende og normativt begreb. På samme måde anvendes begrebet om den ”mandelige” adfærd og kærlighed både deskriptivt og normativt.[640] Det ”mandelige” er

---

[632] US X, 72: ”Valgdagen i Kjerteminde 1855”. Det mandige menneske har en realistisk opfattelse af verden og sig selv og kan derfor hævde sin fortjeneste og ret. Jf. Nyborg 2010, 121-122.
[633] US VII, 230: *Haandbog i Verdens-Historien*. 1836.
[634] US VII, 237: *Haandbog i Verdens-Historien*. 1836.
[635] US III, 423: *Danne-Virke* II fra 1817 om Sjællands biskop Nicolai Edinger Balles (1744-1816) ”mandige” adfærd.
[636] VU IV, 347: *Mands Minde* forelæsning den 23. november 1838.
[637] US VII, 600.
[638] US X, 182: *Kirke-Spejl* 1871.
[639] US VIII, 588: *Brage-Snak* 1844.
[640] Eksempler på Grundtvigs beskrivelser af det ”mandelige”: GPP II, 91: ”Dom 1ma Advent 1821”, US IV, 436-437: ”Den christelige Kamp” (Grundtvigs prædiken på den 21. søndag efter trinitatis 1825), GP III, 269: ”Alle-Helgens Dag 1825 Aften-Sang”, GP VI,

forbundet med kækhed og frygtløshed og med det fuldvoksne og fuldmodne.[641]

Begrebet det ”mandlige” optræder ofte beskrivende, men kan også anvendes i en normativ betydning. Det ”mandlige” er det himmelstræbende og bevægelige. Det ”mandlige” hænger sammen med ”Aand” og en voksende karakterstyrke. Det ”kvindelige” er knyttet til ”Hjertet” og til jorden og det naturlige. Det ”mandlige” udfolder sig i en opadgående lineær udvikling, mens det ”kvindelige” befinder sig i en cirkulær bevægelse. Det ”kvindelige” er mere statisk og mere præget af følelser og er i højere grad modtagende.[642] Det ”mandlige” har sit udtryk i fuglen, der stræber efter at nå himlen og højheden. Kraft, magt, viden og virkelyst er knyttet til det ”mandlige”. Det ”mandlige” er præget af ”den høieste Flugt” (kraft) og af ”det skarpeste Syn” (viden).[643]

Disse tre begreber om det ”mandige”, ”mandelige” og ”mandlige” bruges i Grundtvigs prædikener til at beskrive en forbilledlig og efterstræbelsesværdig form for adfærd, tænke- og følemåde og kærlighed.

VIII.4 Kærligheden og det ”mandige” i Grundtvigs prædikener efter 1839

I det følgende skal gives nogle eksempler på Grundtvigs tanker om den mandige adfærd og kærlighed i hans prædikener fra perioden efter 1839.

138-139: ”3die Faste-Søndag 1833”, GPV VII, 200: ”6te Søndag efter Paaske 1845” og GPV VII, 200-201: ”6te Søndag efter Paaske 1845”.

[641] Ordet ”mandelig” optræder hyppigt i Grundtvigs øvrige forfatterskab og bruges parallelt til begrebet om det ”mandige” nemlig om den adfærd, som er kraftfuld, mægtig, selvopofrende, trofast og kærlig over for fædrene, forbilledlig, frygtløs, stolt og ærefuld. Det ”mandelige” er både i en ikke-kristen og i en kristen sammenhæng noget forbilledligt og efterstræbelsesværdigt. Jf. om det ”mandelige”: US I, 640, VU IV, 290, US VII, 55, 73, US IX, 304, VU VI, 122 (Luther agerede ”mandeligt”), US VII, 29, US V, 395, US V, 339 (vi ”gaae mandelig frem i Hans Kraft, med Troen i vort Hjerte, og Bekiendelsen paa vore Læber, og da er Fienden saaledes aandelig slagen af Marken, at han skal nødes til i Fortvivlelse at tye til sine gamle Vaaben mod Troen og Skriften”), US VIII, 425 (Grundtvig citerer på en anerkendende måde den engelske kirkes ritual: ”at han [den døbte] ei skal skamme sig ved Bekiendelsen af den Korsfæstede Christus, men mandelig kæmpe under Hans Banner mod Synden, Verden og Djævelen”), US II, 249, 261, 272, 309, 380, 383. Bugge 1968 I, 224, US VI, 130 (”de der senest var vant til at seire, skammede sig dog snart ved kvindagtig Frygt, fattede Mod og gik mandelig frem”), US VI, 130, US V, 683, US VII, 247 og US IV, 537. Eksemplerne viser også teksternes sammenkædning af de tre størrelser kærlighed, skam og ære.

[642] Jf. Lindhardt 1977, 29: ”Jule-Søndag 1855”.

[643] Jf. GPV VI, 324: ”15de Trinitatis-Søndag 1844”.

VIII.5 ”Herrens Huus skal vi mandig forsvare”

Mandigheden er idealet for det kristne menneske. Det skal på sin løbebane mod målet vokse fra en sønlig kærlighed og lydighed mod herremagten til en faderlig selvopofrende form for kærlighed, hvor det til sidst bliver som sin herre og mester. Grundtvigs prædiken ”5te Søndag efter Trinitatis 1839” viser hans opfattelse af den inderlige sammenhæng mellem det sønlige og faderlige. Den, som Gud har kaldet til at være en fader og hyrde for den lille kristne flok, skal ofre sig for og beskytte de små og svage og bekæmpe de onde magter, som truer den lille menighed.[644] Det ideale kristne menneske kender ingen blødagtighed eller menneskefrygt. Han skal frygtløst, mandigt og faderligt revse, tugte og opdrage de små og svage, som endnu lever i menigheden som ”Børn i Christo”:

> Vi[645] udsendes (…) midt i Christenheden, til at tugte og formane, trøste og opbygge (…) med et lysende Exempel i vor Herres Jesu Christi og Hans Apostlers Spor, da vil vor Gierning forholde sig til Apostlernes omtrent som Propheternes til Moses i den gamle

---

[644] Sml. fortolkningen af Grundtvigs tanker om det præstelige embedes betydning for læringsfællesskabet i menigheden i Allchin 1997, 107-110, 115 og 117-119. Allchin 1997, 107 henviser også til den amerikanske moralfilosof Alasdair MacIntyre. Jf. MacIntyre 1981. Læreembedet er hos Grundtvig et afgørende organ og lem på Jesu Kristi legeme. De sande kristne præster er Herrens embedsmænd, der på en selvopofrende måde fører det kristne folk frem til målet. Sml. også tanken i GPV V, 374-375: ”24de Trinitatis-Søndag 1843” om, at Herrens embedsmænd som sande kristne præster og hyrder er ”Forældre” og ”Ældste”. Sml. også Grundtvigs tanker om de kristelige præster som uundværlige autoritetspersoner og embedsmænd i GP VII, 189-190: ”2den Søndag efter Paaske 1834”. Uden præstelige myndighedspersoner ville det kristelige liv ikke være muligt. Kristenlivet forudsætter en hierarkisk social orden: ”Ligesom nemlig enhver Konge haver Befalings-Mænd, han udsender i Riget med Fuldmagt til, paa strængt Ansvar, at handle i hans Navn, saaledes giør Christus naturligviis ogsaa, maa saameget mere giøre det, da han er selv usynlig, hvorfor ogsaa Hans Regiering kun blev som en Skygge, hvor Man enten Intet vilde vide af Hyrder og Lærere eller vilde giøre dem selv. Men just fordi det er nødvendigt, at der maa være (…) Hyrder og Lærere, udsendte i Herrens Navn med hans Fuldmagt til Embedets Gierning, just, fordi det er nødvendigt, naar [hvis] hans Rige virkelig skal bestaae og [hvis] hans Hjord [skal] fødes, *just derfor* er det blevet et almindeligt Ordsprog i Menigheden, at der er kun een Hjord og een Hyrde; thi det trænge baade Hyrderne og Hjorden til idelig at mindes om, saa der ikke skal blive saamange Hjorde som der er Marker, saamange Riger som der er Folkefærd, og tilsidst saamange Christenheder, som der er Sogne”. Verden benægter i sin selvklogskab, at den kristne kirke skal have en sådan myndighedsstruktur. Sml. også Brandt 1880 II, 429 (den 13. søndag efter trinitatis 1871): Helliggørelsen afhænger af fire sideordnede faktorer eller ressourcer i menigheden: ”Lærerstanden”, ”den hellige Skrift” og ”Herrens egne Indstiftelser”, dåben og nadveren. Thaning 1963, 645 fremhæver modsat, at Grundtvig efter 1832 tog afstand fra enhver form for ”højkirkelig” opfattelse af den kristne kirke.

[645] ”Vi” refererer til Grundtvig selv og de øvrige af ”Herrens Embedsmænd”.

> Pagts Dage (…) da det ikke nær saameget er forvildede Menneskebørn, vi skal fange, eller Vildfarende vi skal omvende, som Børn vi skal opdrage i christelig Tugt og Formaning, Sydskende vi skal forlige, Splidagtighed vi skal forjage, Fiendelist vi skal opdage og Herrens Huus vi skal mandig forsvare.[646]

VIII.6 Den "mandige Fasthed"

Den barnlige, kvindelige og mandige form for kærlighed er i Grundtvigs prædikener forskellige former for kærlighed. Den "barnlige" adfærd og kærlighed er den mindst udviklede, og den "kvindelige" er en mindre udviklet form for kærlighed end den "mandige". Den kvindelige kærlighed er forbundet med hengivelsen, det legemlige og med følelserne. Den mandige kærlighed er præget af karakterfasthed og er udtryk for en mere aktiv og handlende form for kærlighed. Den kristne menigheds vækst og fremgang er afhængig af tilstedeværelsen af den mandige kærlighed:

> Himmelske Fader! lad os med barnlig Troskyldighed[647] lytte til din Munds Ord, med kvindelig Kiærlighed omfavne og tilegne os dem, og med mandig Fasthed bygge derpaa som paa en Klippe, der ikke med alle de andre Bjerge skal henflyde i Havet, men bestaae, naar Himmel og Jord forgaaer![648]

VIII.7 Den mandige bekendelse og det frygtløse vidnesbyrd

Børn og kvinder savner i reglen den mandige frygtløshed, bestandighed og karakterstyrke, og de kan "ligne et Rør, der dreier sig, som Vinden blæser". Den mandige kærlighed er kommet fri af menneskefrygten og verdenskærligheden. Det ideale kristne menneske viser sin kærlighed ved lydigt og uden nogen frygt for verden at underordne sig sin herre og konge.

---

[646] GP XII, 268: "5te Søndag efter Trinitatis 1839".

[647] Ikke kun barnagtigheden, men også barnligheden har ifølge Grundtvig sine svage sider. At være "troskyldig" betegner i Grundtvigs prædikener i nogle tilfælde en af vrangsiderne af barnligheden. Begreberne "troskyldig" og "Troskyldighed" bruges overvejende på en positiv måde, men mange steder fremgår det, at Grundtvig også har en tvetydig vurdering af det "troskyldige". Troskyldigheden er noget, som man finder hos "Kvinder og Børn", og som hører til et mere umodent stadium end den fuldvoksne kristelige mand. Troskyldigheden er en egenskab, som passer til "Børnene i Forstanden", "de Umyndige" og til "de troskyldige Smaa". Eksempler på Grundtvigs tvetydige vurdering af det troskyldige: GPV V, 209, GPV V, 215, GPV III, 172, GPV I, 528, GPV VII, 399, GP XII, 379. "7de Søndag efter Trinitatis 1846". "1ste Juledag 1847". GP V, 89 ("de skrøbelige, vankelmodige Christne, og de troskyldige Barne-Sjæle, som vi maae kalde de slumrende Engle"), GP IX, 351-352 og GP IX, 329. At være skrøbelig og vankelmodig hører til et lavere udviklingstrin end den mandige kærlighedstype.

[648] GPV I, 528: "22de Trinitatis-Søndag 1840".

Den mandige kærlighed består i den fribårne og ikke-slaviske[649] selvopofrelse. Det mandige menneske går ligesom den hellige Stefan foran den lille flok som en bannerfører:

> Morten Luther var saa langt som vel noget Menneske og nogen Præst kan være fra at ligne et Rør, der dreier sig, som Vinden blæser (…) hans Bekiendelse og Vidnesbyrd [var] saa faste og mandige, som Nogens efter Apostlernes Dage.[650]

VIII.8 ”24de Trinitatis-Søndag 1843”

Det, som karakteriserer en mandig kærlighed, er især kraft og frygtløshed. Nadverens formål er at fremkalde og fremelske de mandige dyder i de kristne mænd og kvinder. Det gamle Israel viser de kristne, hvad kristenfolket er eller bør være. Herrens ord til de kristne ved nadveren er også det ord, som Moses talte til Israel: ”Vær mandig og vær stærk, frygt ikke, skiælv og bæv ikke for Fiendens Ansigt”.

Under den kristne nadver erhverver de kristne sig en hemmelig kraft, hvormed de kan modstå deres og Guds fjenders gloende pile. Den naturlige blødagtighed hos de kristne fortrænges, og en mandig type af kærlighed fødes og fremelskes. Sand kærlighed er forbundet med en mandig renhed og styrke:

> Den Sjæl, han [Kristus] griber ved Haanden og siger til: stat op! den slipper Han igrunden aldrig, som *Moses* sagde til Israel i Herrens Navn, da han bød Farvel: vær mandig og vær stærk, frygt ikke, skiælv og bæv ikke for Fiendens Ansigt, thi Herren din Gud, som vandrer med eder, Han vil ikke slippe dig og ei forlade dig! Og for at Sjælen ikke (…) skal gaae drømmende omkring (…) da har Herren befalet Forældrene, de Ældste til alle Tider, om de opvakte Sjæle (…) at de skal give dem *Mad*, i Hans og Apostlernes Nærværelse, saa de (…) søge Ham (…) i den hellige *Nadver*, som Han har indstiftet, for at opfylde sit Ord, at boe i Sine og at vandre i dem (…) men Alt i Hemmelighed, saa vort Samfund med Ham, de Helliges Samfund, skal vi ikke udraabe

---

[649] Hos verdens børn finder man ifølge Grundtvigs prædikener ofte en uværdig og ”slavisk” underkastelse under overmagten. Den sande mandige kærlighed er ikke præget af en sådan vanærende ”slavisk” underkastelse. Den kristeligt set fuldvoksne mand underkaster sig i frihed og af en fri vilje sin naturlige herre og konge. Netop derved opnår han den højeste grad af frihed, og netop på den måde virkeliggør han den højeste kærlighed. Verdens børn drives af ”Trældoms-Aanden” og ”Trældoms-Frygten”, og derfor kan de ikke virkeliggøre den sande mandige kærlighed, som består i den frivillige og oplyste underkastelse under overmagten. Jf. GP I, 108, GP XII, 200, GPV VI, 125, ”6te Søndag efter Paaske 1847” og GPV I, 435 (”denne slaviske Frygt ved hvert Glimt af afgjort Overmagt”).

[650] GPV II, 402: ”Allehelgens-Dag 1841”.

> paa Gader og Stræder, hverken true med eller bryste os af, men i Stilhed fryde os ved, og bære Frugten af i Renselse fra al Kiøds og Aands Besmittelse.[651]

VIII.9 Eksempler på beskrivelser af det "mandige" i Grundtvigs prædikener før 1839

Ud over de referencer, som allerede er givet til Grundtvigs tanker om mandigheden, skal i det følgende gives nogle flere eksempler fra Grundtvigs prædikener før 1839.

VIII.10 "2den Faste-Søndag 1836"

Det fremgår af Grundtvigs prædiken, at han i samtiden kritiseres for at være selvmodsigende. På den ene side fremhæver han barnligheden, og på den anden side er hans opfattelse præget af en stærk fremhævelse af mandigheden. I sin prædiken forklarer Grundtvig sammenhængen mellem barnligheden og mandigheden.[652]

Den sande kærlighed er ikke et udtryk for svaghed. De kristne brødre ydmyges af og skal ydmyge sig over for Kristus, men de skal ikke ydmyge sig i forhold til verden. Det højeste gode kan de kristne se et billede af hos deres "Fader" Martin Luther. Luther fremviser de mandige dyder, som består i en forening af viden, kraft, stolthed, frygtløshed, kærlighed, munterhed i kampen og en vilje og evne til kamp og konfrontation.[653] Målet for det kristne menneske er at vokse op til mandigheden og faderligheden og på den måde blive som sin mester, men for at nå dette mål må det kristne menneske begynde sin løbebane som en barnlig nykommer og discipel, som er villig til uden modstand at give sig ind under en faderlig tugt og opdragelse:

> Det see vi paa Fader Luther (…) Saa idelig og inderlig han nemlig indskiærpede (…) Evangeliet om de smaa Børn (…) og den dybt ydmygende Følelse af vor Ringhed og Afmagt (…) saa var han dog, som vi veed, i sin Omgang med Verden en vældig Kæmpe, munter og mandig, modig og ærekiær[654], klog og vittig[655], og Verden, som umuelig kan

---

[651] GPV V, 374-375: "24de Trinitatis-Søndag 1843": Tanken er, at det ville være muligt for de kristne brødre, men helt forkasteligt, hvis de truede verden med den hemmelige og i sidste instans uovervindelige kraft, som de i kraft af nadveren har fået del i.

[652] GP IX, 141-146.

[653] En tilsvarende tanke findes i GPV I, 514.

[654] At være "ærekiær" er i Grundtvigs prædikener en af de mandige dyder, som netop tydeligt adskiller det "mandige" og "mandelige" fra det "kvindagtige" og "blødagtige". For en fuldvoksen mand er det naturligt, passende og nødvendigt at være "ærekiær". At være "ærekiær" er at værne om og tillægge sin ære en afgørende betydning. At være "ærekiær" er at stræbe efter berømmelse og belønning fra en højere agent. At være "ærekiær" er at stræbe efter at blive fortjenstfuld, rosværdig og værdifuld. Ordene "Roes" og "rose" hører

> forstaae Guds Riges Hemmeligheder, tænkde da naturligviis og sagde (…): hvilken giennemdreven Hykler (…) som (…) overtaler Folk til at være som Kvinder og Børn (…) men røber sig selv saasnart han møder Modstand og Spot, er da langt fra at vise sig enten ydmyg eller svag eller vankundig og forsagt, men har en Jettestyrke og en Dumdristighed, en Stolthed og en Trædskhed[656], han vel priser Gud for, men maa aabenbar have af Beelzebul, Djævlenes Ypperste.[657]

VIII.11 Den ”mandige” og den ”kvindelige Glæde”

Den ”mandige Glæde” er forskellig fra den ”kvindelige Glæde”, fordi mænd og kvinder har en forskellig natur og karakter.[658] Mænd glæder sig, når den onde fjende overvindes gennem en krig eller magtdemonstration. Den kvindelige glæde er præget af en følelse eller stemning af trøst og lettelse og mangler den triumferende begejstring over den onde fjendes overvindelse og ydmygelse. Men både den ”mandige” og ”kvindelige Glæde” kan og bør findes hos de troende mænd og kvinder. Hvis man endnu ikke kan føle den ”mandige Glæde” over den magtfulde sejr over ondskaben, er man en mindre fuldkommen kristen. Dette ”mandige” element hører med til at være en sand kristen, og det var også et almindeligt fænomen hos ”Fædrene”.[659]

VIII.12 ”Lang-Fredag 1825 Aften-Sang”

Grundtvig taler i sin prædiken om heltedagene hos de hedenske forfædre og samtidigt om, hvad der bør præge et sandt kristenliv. Kristus er en mandig helt ligesom fortidens helte, og Kristus kan kun æres af de kristne ved, at de uden nogen menneskefrygt går i hans fodspor. En sand kristentro kan ikke kun bestå i ”at rose sig af hans Navn, fortælle hans Bedrifter og udsjunge hans Priis”. En værdig og ærefuld tro på og kærlighed til Kristus må nødvendigvis vise sig

---

til de mest udbredte ord i Grundtvigs prædikener. Tanken er, at de kristne brødre bliver rosværdige, når de bliver mere kærlige. Jf. ovenfor om ære, skam og kærlighed.

[655] Ordene ”vittig” og ”Vittighed” bruges i en del af Grundtvigs prædikener i betydningen ”vidende” og ”viden”. Ordene ”vittig” og ”Vittighed” hænger sammen med ”Sandhed” eller sand viden. Når Grundtvig i sine prædikener taler om sammenhængen mellem ”Samvittigheden” og ”Kiærligheden”, forstår han også som nævnt ordet ”Samvittighed” i ordets betydning af en sand viden. Jf. Nyborg 2011c.

[656] At være ”trædsk” er i Grundtvigs prædikener at være lumsk, snedig, at snyde andre med sin kløgt eller at svindle. ”Trædskheden” bruges parallelt med selvklogskaben, selvrådigheden og indbildskheden. Grundtvig refererer i det ovenstående citat en samtidig kritik af Luther og indirekte af ham selv. Jf. om ”trædsk”: GPV I, 204, GPV III, 444, GPV VII, 367, GPV I, 526 og GP XI, 149.

[657] GP IX, 144-145: ”2den Faste-Søndag 1836”.

[658] Jf. US X, 54.

[659] GP X, 177: ”Paaske-Mandag 1837”.

ved, at hans disciple uden nogen frygt efterfølger deres helt og herre og ikke kun synger salmer til hans pris og ære.

Kærligheden til heltene – Kristus og de hellige martyrer – skal udmønte sig i den adfærd, at de kristne ifører sig Guds rustning, tager deres sværd op, går i fædrenes fodspor og fortsætter den krig og kamp, hvori fortidens helte vandt æren, døde og sejrede. Det kvindelige, som hører til det ”svagere Kiøn”, er ifølge Grundtvigs prædiken kun det halve af det mandlige eller stærkere køn. Grundtvig beskriver, hvorledes kristentroen og kærligheden til Kristus kan udarte og forfalde til en følelsesbetonet, passiv medlidenhed med heltens sørgelige skæbne. Hvis det sker, er de mænd, som engang var rigtige mænd, blevet til ”halve Mænd”, ja, de er blevet til ”Kvinder”:

> Christne Venner! var det anderledes (…) paa slige Høitids-Dage, var Lovsangs-Røsten lav, var Skildringen af Heltens Daad og Død kun mat og lunken, eller udbredte Talerens levende Ord kun Suk og Klage, begræd de halve Mænd, som Kvinder, Heltens Skæbne (…) var det saaledes fat med Forsamlingen, o da havde Erfaringen viist, eller lærde det snart, at det var forbi med Folkets Vælde og med Rigets Ære.[660]

Grundtvig anvender ikke i denne prædiken begreberne ”kvindagtig” eller ”blødagtig”, men indholdet af hans prædiken er en markant modstilling af en aktiv mandig over for en passiv kvindagtig eller blødagtig form for adfærd, kærlighed og kristentro:[661]

---

[660] GP III, 135.

[661] GP III, 133-139: ”Lang-Fredag 1825 Aften-Sang”. Denne prædiken rummer en række beskrivelser af den mandige og faderlige form for kærlighed, der ”med en vældig Arm udfriede Folket af deres Fienders Vold” (GP III, 133). Den mandige kærlighed består i ”høimodig Kiærlighed, uegennyttig, med ædel Selv-Opoffrelse” (GP III, 133). Folket ærer og bør ære sine helte med ”høitbankende Hjerter og funklende Blik” (GP III, 133). Grundtvig taler om ”den dyriske Raahed eller vanærende Trældom, hvorunder Folket fordum sukkede, men som han [både helten og Kristus] med overmenneskelig Kraft og himmelsk Viisdom forvandlede til herlig Frihed, og, giennem Tidens Løb, ved store og varige Indstiftelser, til en Forfatning, som egner og svarer til Menneskets Adel, med sikkrende Love, blide og ærbare Sæder, ædle og fredelige Konster til Landets Gavn og Indbyggernes Glæde” (GP III, 134). Kristus er i Grundtvigs prædiken en helt og en konge i et rige og i en stat. Grundtvig taler om menigheden som et rige og en stat, og han drager paralleller til den samtidige danske enevældige stat. Menigheden er en social hierarkisk orden, og den mandige kærlighed udtrykker sig i lydigheden og kærligheden til Kristus, som er herre og konge i det kristne rige, på samme måde som en mandig adfærd og kærlighed i de verdslige stater viser sig ved en lydighed, hengivenhed, troskab og kærlighed til rigets konge og statens herre. Kærlighed er kun mulig inden for en social orden. Kun ved en mandig adfærd og hengivenhed beviser et menneske sin værdighed og menneskelighed. Kun i det faderlige myndighedssamfund gives der nogen virkelig frihed

> Saaledes helligholdt de ypperste, ædleste Hedninge-Folk Høitids-Dagene[662] til deres Heltes Amindelse, og var end Helten omsider sjunket blodig til Jorden for Fiendernes Sværd, saa lød dog ingen Klage, saa randt dog ingen Taare ved Tanken om hans Død, naar han kun døde værdig, ædel, seierrig (…) Selv da, naar Talerne, med mandig Alvor[663] indskiærpede, hvormeget meer der vilde til at være værdige Børn og Frænder ad saadan en Helt, end at rose sig af hans Navn, fortælle hans Bedrifter og udsjunge hans Priis, men at dertil hørde (…) Hjertelag og Mod til at træde i de priselige Fodspor, Helten og hans troe Stalbrødre[664] efterlod til et lysende Exempel for alle kommende Slægter, selv naar det saaledes indskiærpedes, at de Priseliges ægte Børn maatte giøre Fædrenes Gierninger, og at Heltens Aand uafladelig maatte hvile paa Folket, hvis det med Æren[665] skulde regne sig i Slægt med ham, ja, hvis ikke al hans Daad skulde være en Bebreidelse, alle hans Opoffrelser forgiæves for dem.[666]

Det mandige og det faderlige er i Grundtvigs prædiken et ideal for det menneskelige. De unges højeste ønske er eller bør være at træde i fædrenes fodspor. Den ikke-handlende, umandige eller følelsesbetonede form for kærlighed er en vanslægtning af den sande kærlighed og ”en bælgmørk og

---

og menneskelig værdighed, og det, som karakteriserer det faderlige samfund, er netop agenternes mandighed og mandige og faderlige kærlighed.

[662] Disse højtidsdage refererer også indirekte til de kristnes gudstjeneste.

[663] Der er i Grundtvigs prædikener en nøje sammenhæng mellem ”Alvor” og ”Kiærlighed”. De ukristne kritiseres ofte for at mangle den nødvendige kristelige alvor. Verdens børn er overfladiske, ualvorlige og naive. De lever kun i øjeblikket, indbilder sig at være gode og frelste og sover sig ind i fortabelsen. Ukærligheden, selvklogskaben og indbildskheden kommer af en mangel på ængstelse, bekymring og alvor. Jordens mennesker har gode grunde til at være bekymret for deres frelse eller fortabelse. De kristne adskiller sig netop fra verdens børn ved deres ”Alvor”. Jf. GPV II, 82, GPV I, 421 og GPV III, 425. Ordene ”alvorlig” og ”Alvor” er fundet 766 steder i Grundtvigs prædikener 1832-1849, og disse begreber præger hans kristendoms- og kærlighedsforståelse.

[664] Grundtvig refererer også med udtrykket ”Heltens” ”Stalbrødre” til den hellige Stefan, Peter og Paulus og de øvrige martyrer fra den kristne heltetid. ”Stalbrødre” betegner personer, som handler som våbenbrødre eller krigskammerater. Jf. GPV II, 222, GPV III, 277 og GPV VI, 244.

[665] Verdens prædikanter er æreløse og skamløse. De indbilder sig, at de kan tilrane og tilliste sig Guds velsignelse uden at præstere de nødvendige gerninger og ofre. De har ingen ære i livet. Deres adfærd er ifølge Grundtvigs prædiken skamløs, uværdig og vanærende og derfor også ukærlig.

[666] GP III, 134: Tanken er, at hvis de kristne ikke ofrer sig på samme måde, som Kristus ofrede sig, har Jesu Kristi selvopofrelse og død været forgæves. I så fald ville beretningen om Jesu død på korset kun fungere som en bebrejdelse og anklage imod de kristne. Tanken om, at Guds evangelium kan være eller blive helt ”forgiæves”, er en af de mest udbredte tanker i Grundtvigs prædikener. Denne forestilling, der hænger sammen med tankerne om ”Tant”, ”Fjas”, Daarskab” og ”Forskiel”, er fundet ikke færre end 359 steder. Hvis ikke mennesker bliver mere kærlige og markant mindre egenkærlige og selvrådige, har Guds evangelium været forgæves.

bundløs, gabende Afgrund".[667] Den er "Svælget, hvor de der giøgle, de der sove Livet hen, synke".[668] En passende form for kristelig adfærd og kærlighed består ikke i en afmægtig længsel:

> Det [var] sædvanlig ikke Graad og Klage, men (…) store Forsætter, mandige Løfter det vakde, saa Manden hviskede til Barnet: hører du, hvortil du skal opvoxe, saa de af Aar nedbøiede Oldinger kastede et spørgende, forskende Blik paa Ungersvendene, og disse, med blussende Kinder, med skiælvende Stemme, men funklende Øine, opløftede trofaste Hænder, og svor ved det Helligste de vidste, ved Heltens Ihukommelse og Fædrenes Aske at være Navnet værdige, de bar, at virke og at lide, at leve og at døe, som ægte Skud paa Helte-Stammen.[669]

De kristne er bestemt til at vinde den hæder og ære, som deres helt og konge engang erhvervede sig gennem hans kærlige og prægtige handlinger, og de kristne er udvalgt til at vinde denne ære og berømmelse på en måde, som svarer til den måde, som deres forbillede og mønster selv engang opnåede denne hæder og ære. De, som for alvor og med hjertet bekender sig til Kristus, må nødvendigvis vælge den smalle vej, som er tornestrøet og lidelsesfuld, men som fører til livet, kronen og æren. Det er kun de frygtsomme og blødagtige – så som de mænd, der kun er "halve Mænd" – som vælger den brede og behagelige vej. De har ingen højagtelse for frelseren, og de føler ingen lyst til at efterligne eller efterfølge Kristus. De stræber ikke efter at opnå fortjeneste, hæder og ære. De er ikke villige til at betale en lille pris i dette liv for siden at vinde en evig ros, belønning og ære.[670] De tænker kun på, om de kan forlænge deres ynkelige liv med endnu nogle få dage:

> Hvem der ei engang havde Øie for Heltens Storhed, hvem der ei engang ved hans Daads høitidelige Betragtning, og ved hans levende Ihukommelse[671] følde Lyst til at ligne ham, fattede det ædle, modige Forsæt, efter Evne, at træde i hans Fodspor, følde inderlig Attraa efter, hos kommende Slægter, i en priselig Ihukommelse at dele hans Ære, ak, de havde endnu langt mindre Mod eller Kraft til at giøre et virkeligt Kæmpe-Skridt paa hans ærefulde, for Efterslægten blomstrende, men for ham selv besværlige, tornefulde Bane, de solgde nødvendig, ved den første Leilighed, alt hvad han havde kiøbt til dem

---

[667] GP III, 136.
[668] GP III, 136. Jf. ovenfor om dem, som tror, at de kan komme sovende ind i himmeriget.
[669] GP III, 134-135. Jf. US IV, 537 om de kristnes "Troskabs-Eed".
[670] Hvis man ydmyger sig og kærligt accepterer en lidelse og smerte i øjeblikket, vil man opnå en evig fordel. Jf. "1ste Søndag efter Trinitatis 1846", "8de Søndag efter Trinitatis 1846", GPV VI, 240, GPV VI, 309, GPV VI, 328-329, GPV VI, 391, GPV V, 67 og GPV V, 163.
[671] Heltens levende ihukommelse refererer også til den kristne nadver, som skal opflamme de kristne til at efterfølge og efterligne deres helt Kristus og gå den tornestrøede vej mod selvopofrelsen.

med sit Blod, for nogle faa Sølv-Penge, eller dog for nogle Dages længere Besiddelse af et usselt, æreløst Liv![672]

VIII.13 Kærligheden og det "mandlige"

Grundtvig anvender i sine prædikener begreberne det "mandige" og det "mandlige". Disse to begreber betegner til dels det samme og til dels forskellige forhold. Både det "mandige" og det "mandlige" kan betegne ideale egenskaber og dyder, som typisk kan udvises af mænd, eller som typisk kan findes hos maskuline agenter, men som også kan og bør findes hos kvinder eller kvindelige agenter. [673]

Selvom den "mandlige" adfærd og de "mandlige" egenskaber i Grundtvigs prædikener ofte, men langt fra altid beskrives som højere udviklede i forhold til de "kvindelige", er selve begrebet "mandligt" ikke altid i sig selv et værdiladet udtryk på samme måde som ordet "mandigt". Grundtvig kan i sine prædikener være særdeles ubarmhjertig i sin kritik af de i samtiden fremherskende mandlige karakteregenskaber, som ifølge Grundtvig er præget af indbildskhed, blødagtighed, selvrådighed og selvklogskab. Det særegne ved hans kritik af de i samtiden herskende mandlige karakteregenskaber er imidlertid, at når han er mest kritisk over for det mandlige, udtrykker han samtidigt en kritik af svagheden i det moderlige og kvindelige. Det er tydeligt, når han for eksempel kritiserer sin samtids mænd for at være blødagtige, sødtalende og kvindagtige.

---

[672] GP III, 135-136. De, som afviser nødvendigheden af det kristne martyrium, handler som Judas over for Jesus. Jf. GP XI, 97-98 om den hellige Stefan: "Herrens kronede Martyr og Vidne, hvem alle Hans Tjenere maatte ønske at ligne i Liv og i Død, uden at krympe sig for nogle Øieblikkes Lidelser under saa vide og smilende Udsigter". Sml. en modsat tolkning hos Thaning 1963, 636-637: Grundtvigs tanke er, at det kristne menneske skal elske og knytte sig til det jordiske og menneskelige liv. Ifølge Thaning opgiver Grundtvig efter 1832 den pietistiske, bodskristne og sværmeriske higen og længsel efter at blive udfriet af det jordiske. Grundtvigs tanker om det kristne martyrium spiller ingen rolle i Thanings Grundtvig-fortolkning. Thaning kommenterer dog et enkelt sted, at Grundtvig i 1808 i forbindelse med arbejdet med sit værk om den nordiske mytologi en kort overgang opfattede sig selv som en martyr for den kristne tro, men Grundtvig opgav hurtigt sine tanker om det kristne martyrium og troen på, at det kristne menneske kan eller skal fuldende sig i martyriet. Jf. Thaning 1973, 71.

[673] Eksempler på Grundtvigs brug af ordet "mandlig" i hans øvrige forfatterskab: Dels brugt værdineutralt om det mandlige køn: Bjørn 2007, 135 (fra *Danskeren* 1849), US VIII, 582, US VII, 219, US V, 556, US X, 54: *Den Danske Sag* 1855 ("Menneske-Livet (…) er deelt i to Skikkelser, den *mandlige* og den *kvindelige*, der ikke blot *udvortes*, men især *indvortes*, er saare forskiellige"). Dels brugt værdiladet i betydningen "mandigt": US III, 301 og Bugge 1968 I, 39 (Grundtvig om sin elev Karl: "Opdragen af og som en Kvinde, ere alle mandlige Anlæg indslumrede; de maa vækkes").

VIII.14 ”Vi have lært at kiende Billedet deraf i vor egen Natur og det daglige Liv”

Et ”Samfund” kan i Grundtvigs prædikener og i hans prædiken ”8de Trinitatis-Søndag 1838” analytisk reduceres til et samfund af to parter, som spiller to forskellige roller.[674] Et samfund i kærlighed og med retfærdighed, fred og glæde kræver en ”mandlig” og en ”kvindelig” agent. Hvis disse to roller mangler, er den pågældende enhed ikke noget ”Samfund”, men en ”Hob”, en ”Vrimmel”, en ”Sværm”, en ”Mængde” eller en ”Masse”.[675]

Grundtvig drager i sin prædiken fra 1838 en parallel mellem relationen mellem de guddommelige personer og det jordiske menneske og relationen mellem ægtemanden og hans hustru. Det forhold, som ifølge en sand kristen tro og anskuelse skal og bør eksistere mellem Kristus og den kristne menighed, er et ”naturligt” forhold. Det er naturligt på den måde, at en hustrus underordning under sin ægtemand er en naturlig og passende adfærd altså en adfærd, som hun drives til på grund af en indre impuls, og især en adfærd, som er passende og naturlig i forhold til den kontekst, hvori kvinden befinder sig. Relationen mellem Gud og mennesker er også eller burde ifølge Grundtvig også være ”naturlig”, fordi mennesker af natur uanset, om de er mænd eller kvinder, har en svagere eller stærkere indre impuls til kærligt at underordne sig og vise ærefrygt for dem, som er større, bedre eller klogere:[676]

> Naar Foreningen med Jesus Christus, staaer levende for os som det der aandelig svarer til Foreningen mellem Mand og Kvinde i et lykkeligt Ægteskab, da kan Ingen indbilde os, det er nok at sige: Herre, Herre, men at det giælder om Hjertelaget til at være Christus underdanig i alle Ting, som en Hustru sin Mand,[677] kræves paa Menighedens

[674] Nyborg 2010a og Nyborg 2011a.

[675] GPV II, 26: ”som afrevne Blade til Leg for Vindene”.

[676] Tanken i Grundtvigs prædikener er, at denne gode indre impuls ofte bliver overdøvet hos verdens børn.

[677] Det er nødvendigt, men det er ikke tilstrækkeligt for et lykkeligt ægteskab, at en hustru siger ”Herre, Herre!” til sin ægtemand. På den måde viser hun kun en overfladisk form for kærlighed. En sand og i forhold til konteksten passende form for kærlighed viser hun ved at følge, lyde og ligne sin ægtemand, fordi han i den givne kontekst er et forbillede og en fader for hende. Den viden, som de kristne har om deres jordiske ægteskaber, kan de også anvende, når de skal forstå forholdet mellem Kristus og menigheden, ligesom de kan anvende den viden, som de har om forholdet mellem Kristus og menigheden, til at forstå naturen af deres jordiske ægteskaber.

> Side ligesaavel en kvindelig, underdanig Kiærlighed, som paa Christi Side en mandlig, kraftig, overbærende og trofast Kiærlighed.[678]

De kristne skal forstå det kristne evangelium om kærligheden på en ”levende” måde, og det betyder, at de skal sætte det i forbindelse med det, som de ved og har erfaret om de naturlige impulser, som gode og kærlige mennesker har, og som driver dem til at ære og frygte dem, som i den naturlige orden er sat oven over dem. Disse naturlige impulser er en vigtig del af Guds skabelse:[679]

> Naar da Herren siden taler reent ud til os om sin himmelske Fader og om Hans gode, fuldkomne og velbehagelige Villie[680] (…) da klinger det hverken tomt eller fremmed for vore Øren, men er vort Hjerte velbekiendt, fordi vi have lært at kiende Billedet deraf i vor egen Natur og det daglige Liv, saa vi behøve kun at tænke alt det Syndige og Ufuldkomne bort for at faae en baade reen og levende Forestilling om vort aandelige Forhold til Gud i Christo Jesu vor Frelser, og vor[e] naturlige Forhold blive da ikke længer nogen Hindring eller Bortdragelse fra vort gudelige Liv, men renses, klares og helliges efterhaanden til lystelige Billeder af det Aandelige, som spirer og voxer hos os til engang at afløse det Naturlige.[681]

VIII.15 Grundtvig-forskningen

Den markante tanke om den ”mandige”, ”mandlige” og ”mandelige” kærlighed, som Grundtvig udfolder i sine prædikener, er ikke blevet undersøgt i forskningen. Grundtvig-forskningen har i nogle tilfælde behandlet

---

[678] GP XI, 276-277: ”8de Trinitatis-Søndag 1838”. Grundtvigs prædikener henviser ofte til tankerne i 1 Pet og især 1 Pet 3, 1-7 om ægtemandens og hustruens forskellige roller og typer af dyd og kærlighed.

[679] Jf. ”3die Faste-Søndag 1846” om det naturlige i den tilbøjelighed, at den svagere part underordner sig den stærkere part, og US V, 161-162 om den ”Ærbødighed, der er Mennesket saa naturlig”. Jf. også GPV I, 436: ”At den (…) sande Overmagt (…) er menneskekiærlig, det er en Sandhed som kun behøver at blive levende, for at helbrede alle Christne for Trældoms-Frygten, og for at neddæmpe den saavidt hos alle Mennesker med Hjerte, at det daglige Liv kan tilbagevinde sin tabte Rolighed; thi saaledes omgaaes jo under alle Himmelegne de Svage med de Stærke, og det svagere Kiøn med det Stærkere, som har afgjort Overmagt, uden al Frygt, naar de blot troe at Kiærlighed er forenet med Magten (…) Kiærlighed driver Frygten ud”.

[680] Jf. ovenfor. Kristus taler ikke i billeder, når han taler til menigheden, men siger sandheden ”reent ud” til ”os” dvs. til de kristne brødre og søstre.

[681] GP XI, 276-277: ”8de Trinitatis-Søndag 1838”. Tanken er ikke, at naturen, det naturlige eller jordiske i sig selv er en værdi. Meningen med evangeliet er tværtom, at det jordiske og naturlige skal ”afløses” dvs. fortrænges og glemmes. Men det, som mennesker kender fra deres naturlige forhold og det daglige liv så som ægtemandens og hustruens helt forskellige former for kærlighed, kan hjælpe de kristne med at forstå deres relation til Kristus.

Grundtvigs almene tanker om det ”mandige”.[682] Et stort antal forskere har dog fremhævet, at Grundtvigs anskuelse og kærlighedsforståelse i høj grad er præget af feminine værdier og af en forkærlighed for det kvindelige.[683]

Jonas 2007 er opmærksom på den kritik af den grundtvigske og grundtvigianske kvindeopfattelse, som i 1978 blev rejst af den danske kvindehistoriker Elin Appel (1913-1980), men fremhæver, at Grundtvig arbejdede for ”patriarkatets afvikling” og ”kvindefrigørelsen”:

> Det er i Grundtvigs generelle højagtelse af kvinden og i hans omfattende filosofiske og poetiske produktion, som netop beskæftiger sig med kønsligheden i et sådant overordnet kosmologisk, visdoms- og samfunds-perspektiv, at man skal søge kimen til denne slående fremsynethed. Man kan altså, på trods af Grundtvigs alfaderligt langskæggede fremtoning, og på trods af det, som Elin Appel meget rammende har karakteriseret som højskolernes ”senpatriarkalske system”, måske ligefrem hævde, at afviklingen af dette system, frigørelsen fra de traditionelle kønsroller har ligget iboende som en udviklingstendens i det folkelige og nationale projekt lige fra starten.[684]

Birkelund 2008 fremhæver, at Grundtvig ligesom den liberale engelske filosof og kvindesagsforkæmper John Stuart Mill var en ivrig fortaler for ligeberettigelsen af det kvindelige og mandlige. Grundtvig formulerede en slags moderne kritisk kønsteori om det mandige, mandlige og kvindelige og en ”kritik af den forskelsbehandling, der fandt sted mellem mand og kvinde”:

> For Grundtvig og Mill var der ikke noget grundlag for at påberåbe sig en naturlig forskel mellem kvinder og mænd,[685] sådan som de, der ville legitimere kvindens underordnede position i hjemmet og i samfundet, gjorde. Begge henviser til kulturhistoriske forhold som afgørende for mandens dominans over kvinden, herunder *den stærkeres ret* som et

---

[682] Lindhardt 1974, 9-10, Birkelund 2008, 493 og 532, Jonas 2007, 168, 169 og 184, Bojsen-Møller 2004, 178, Allchin 2002, 158, Jensen 1979, 58, Vind 1999, 418, Thyssen 1965, 98, Grell 1988, 83 og Heggem 2005, 230.

[683] Allchin 1997, Balslev-Clausen 1983-1984 og 1991, Birkelund 2008, Borum 1983, Brandt-Nielsen 1993, Christensen 1998, Ditlevsen 1991, Elbek 1987, 1998 og 2003, Heggem 2000, 2005 og 2007, Iversen 1987 og 1988, Jensen 1977, Jonas 2007, Stevns 1950 og Aasen 1991.

[684] Jonas 2007, 183. Ifølge Jonas er Grundtvigs opfattelse af kærlighed ligesom hos den tyske filosof Walter Schubart (1893-1980) præget af det erotiske og af en teori om sammenhængen mellem det religiøse, sanselige og erotiske. Grundtvig opfattede det erotiske som en kosmisk, guddommelig og hellig energi. Jf. Jonas 2007, 184: ”Grundtvigs (…) teologi er (…) gennemtrukket af symboler på mandighed og kvindelighed, frugtbarhed og avlekraft (…) Det erotiske element er allestedsnærværende og rækker sågar helt ind i himlen. Selve universet blev skabt i det frugtbare samspil imellem kønslige modsætninger”. Jf. Jørgensen 2009, 33.

[685] Denne tese synes at stride med det ovenfor citerede i US X, 54.

> afgørende kulturhistorisk fænomen.[686] I den nyere postmoderne kønsforskning, eksempelvis hos (…) Judith Butler, fremholdes den antagelse, at kønnet er socialt konstrueret, hvorfor Butler forholder sig kritisk over for påstande om en medfødt kvindelighed eller mandighed. Butler hævder, at kønsforskellen udvikles af de (…) samfundsmæssige omstændigheder (…) Denne kønsopfattelse ligner den, vi ser hos Grundtvig.[687]

Grundtvig-forskningen om Grundtvigs tanker om kærligheden og om forholdet mellem det maskuline og feminine har ikke i nogen særlig grad været baseret på en analyse af hans prædikener.[688] Derimod har Grundtvigs tanker om "det christelige Ægteskab" i *Den christelige Børnelærdom* spillet en fremtrædende rolle i forskningen. En række forskere har ud fra Grundtvigs tanker i *Den christelige Børnelærdom* fremhævet, at Grundtvig giver udtryk for en moderne opfattelse af forholdet mellem det mandlige og kvindelige og i høj grad er en fortaler for en lige og jævnbyrdig relation mellem mænd og kvinder. Grundtvig ser i høj grad det kvindelige som et ideal for det menneskelige. Han opfatter det kvindelige og mandlige som ligeværdige størrelser, og han ser det ideale menneske som en sammensmeltning af det kvindelige og mandlige på den måde, at det kvindelige og mandlige indgår med den samme vægt i en slags androgyn sammensmeltning. En række forskere har også fremhævet, at Grundtvigs tanker om kærligheden er fokuseret på det naturlige og lystorienterede og på menneskers naturlige tilbøjelighed til tiltrækning.[689]

---

[686] Birkelunds undersøgelse 2008 bygger ikke i nogen særlig grad på Grundtvigs prædikener, men hans ovenstående analyse er i modstrid med vigtige tanker i Grundtvigs prædikener. Grundtvig taler i sine prædikener om "de Stærke" og "de Svage". Grundtvig fremhæver, at den sande viden, godhed og kærlighed netop findes hos dem, som er mægtige og stærke, og at de store og mægtige derfor har en moralsk, legitim og naturlig "Over-Magt". De små og svage – og det gælder også "det svagere Kiøn" – bør have tillid til og give sig ind under de store og mægtige. De små og svage kan med en vis ret frygte den overmagt hos de store og stærke, som til enhver tid kan "knuse" dem, men "Kiærligheden" – dvs. hvis de små og svage får en kærlighed og tillid til de store og mægtige – "driver Frygten ud". Jf. "3die Faste-Søndag 1846". Et markant eksempel på Grundtvigs tanker om den stærkere agents naturlige og legitime magt er GPV I, 432-436: "7de Søndag efter Trinitatis 1840", hvor Grundtvig også taler om kvindernes rationelle, forbilledlige og naturlige underordning under den mandlige "Overmagt" og "Over-Magt". Tanken om den moralske og naturlige overmagt hos de stærkere agenter udtrykkes også på en markant måde i Grundtvigs prædiken "18de Trefoldigheds-Søndag 1848".

[687] Birkelund 2008, 532.

[688] Jf. dog Nyborg 2010, 101.

[689] Thaning 1963, 676-680, Iversen 1987, 36, Iversen 1988, 78-79, Christensen 1998, 475-478, Allchin 1997, Gregersen 2000, 22, Bjerg 2002, 126, 133, 134 og 156, Stokholm 2003, 120 og Jonas 2007, 175-177, 192, 193, 185-187. Lindhardt 1964, 112-113 analyserer

Iversen 1988 fortolker på den måde Grundtvigs tanker om kærligheden og forholdene i ”huslivet” og i ægteskabet som relationer mellem lige parter, som elsker hinanden. Iversen skriver om Grundtvigs tanker om relationerne i ”huslivet”:

> Vekselvirkning beror altid på gensidighed mellem to ligeværdige parter, som respekterer og - om alt skal gå rigtigt til - elsker hinanden. Den slags forhold lærer vi imidlertid kun til bunds i huslivet - og derfor er det huslivet, der må sætte norm og eventuelt revolutionere borgerlivet og ikke omvendt, for også mellem hus og folk må der - som overalt hos Grundtvig - være vekselvirkning.[690]

I forhold til Iversens tolkning kan det hævdes, at Grundtvigs prædikener synes at være præget af, at det samme skema eller den samme viden anvendes i ”huslivet” og i ”borgerlivet”. De forskellige roller og funktioner og den samme struktur gør sig gældende begge steder. Vekselvirkningen viser sig især ved, at en hustru skal stræbe efter at blive som sin ægtemand, et folk skal stræbe efter at blive som sin konge, ligesom en discipel skal stræbe efter at blive som sin mester.

Ifølge Christensen 1998 opfatter Grundtvig det kvindelige som det kristeligt ideale og det androgyne som det nødvendige kristelige og menneskelige mål. Det kvindelige står i centrum i Grundtvigs teologi og tænkning. Ifølge Grundtvig er foreningen med kvinden set fra mandens synspunkt vejen til at blive forenet med Gud.[691]

---

ligeledes tankegangen om ”det christelige Ægteskab” i *Den christelige Børnelærdom*, men opfatter Grundtvigs tanker som præget af en slags socialdarwinisme. Grundtvig taler ifølge Lindhardt mest om de sande kristelige ægteskaber mellem virkelige kristne inden for rammerne af den lille flok, og det vigtigste formål med det ”christelige” ægteskab er biologisk nemlig at fremavle flest mulige virkelige kristne. Grundtvig tænker ifølge Lindhardt om de sande kristne som en slags biologisk art, som udvikler sig gennem historien fremad imod endemålet. Sml. Toftdahl 1982, 86, som citerer P. G. Lindhardt for den følgende karakteristik af Grundtvigs opfattelse af den lille flok: "Har nogen her til lands med deres teologi, deres exc!usive meninger og deres kirkepolitik svigtet både evangeliet og folket, da er det ikke blot grundtvigianerne, men just Grundtvig”.

[690] Iversen 1988, 79.

[691] Christensen 1998, 475-478. Jf. Allchin 2002, 159, 160, 207, 212 og 213: Grundtvigs egen personlighed var en sammensmeltning af kvindelige og mandlige karaktertræk. Idealet og målet er for Grundtvig både menneskeligt og kristeligt den androgyne sammensmeltning af den kvindelige og mandlige ”arketype”. Jf. Heggem 2005, 75: ”Grundtvigs idealtype er en helhet av mann og kvinne (og barn!), slik han også kan antyde at Kristus som idealtype må ha vært både kvinne og mann og barn”. Kvinden er hos Grundtvig ”Grund-Mennesket”. Mennesket drives af ”lengsler, lyster og behov”, og Grundtvigs kærlighedsopfattelse er erotisk og mystisk (Heggem 2007, 150). ”Mennesket” – i betydningen alle mennesker - er ”som kjønnet kropp (…) verdens minste og viktigste og forbilledlige *helligrom* (…) Det

Gregersen 2000 analyserer Grundtvigs tanker om mandigheden og ”det christelige Ægteskab”. Grundtvig er en ”kristen platoniker”. Guds kærlighed er inden i ”den erotiske kærlighed (eros)”, og Gud virker inden i ”den kropslige (…) søgen”.[692] Når Grundtvig sammenstiller den erotiske kærlighed mellem manden og kvinden og Guds kærlighed til mennesket, er det ikke ”kun” en ”analogi”. ”Guds kærlighed realiserer sig” i kvindens kærlighed til manden og i mandens kærlighed til kvinden. Gregersen fremhæver dog, at det ofte i Grundtvig-forskningen er blevet overset, at Grundtvig ikke kun er en alment menneskelig tænker med en slags ”almen” skabelsestænkning, men at Grundtvigs tænkning er ”specifik” og kristen. I Grundtvig-forskningen er det ifølge Gregersen ofte blevet glemt, at Grundtvig taler om væksten hen imod Kristus-målet. Det jordiske menneske er ikke kun ”skabt i” Guds billede, men også ”skabt til” efterhånden at komme til at ligne Kristus. Gregersen kritiserer den thaning’ske opfattelse af Grundtvig som ”eenstrenget”.[693]

Bojsen-Møller 2004 er et skarpt opgør med en række såkaldte myter omkring Grundtvigs opfattelse af det kvindelige og ægteskabet og ligeledes et opgør med tilsvarende myter i den grundtvigianske bevægelse.[694] Bojsen-Møller fremhæver det stærkt patriarkalske og kvindeundertrykkende både hos Grundtvig og hos de senere grundtvigianere. Al selvstændighed blev henregnet til det ”Uqvindelige”.[695] ”Det herskende grundtvigske syn på kvinden” – både dengang og siden og både hos Grundtvig og hos de grundtvigske – var og er en ”spændetrøje”.[696] Bojsen-Møller har selv arvet disse ”gener” og lidt under disse ”omhyggeligt indlærte koder i baghovedet”,[697] som er og har været livsfjendske, ydmygende og undertrykkende.[698] ”Det grundtvigske kvindesyn” reducerer kvinden til at være et offer, passiv, lidende, tjenende, afmægtig, fortabt, inkompetent og uvidende. Kun manden er i stand til at elske først og derefter i stand til at

---

betyr at teorien om *Gud som skaper, frelser* og *gjenløser* først og fremst *finner sted* i de levende konkrete kropper (…) All teologi (…) må begynne med den levende kroppen (…) Det er primært *sted* og *mål* for gudsnærvær” (Heggem 2005, 84, jf. Heggem 2005, 72).

[692] Gregersen 2000, 22.

[693] Gregersen 2000, 22.

[694] Bojsen-Møller 2004, 186 taler om ”den grundtvigske familiemyte” og 182 om den ”ideologiske faderkult”, ”det totalitære system” og ”grundtvigianismens erotiske faderkult”.

[695] Bojsen-Møller 2004, 185.

[696] Bojsen-Møller 2004, 185.

[697] Det, som Bojsen-Møller her betegner som de ”indlærte koder i baghovedet”, kan i nogen grad sammenlignes med det, som i denne afhandling kaldes kognitive skemaer. Hos Bojsen-Møller anvendes ordet ”koder” dog i en psykologisk betydning, som svarer til brugen af begrebet kognitive skemaer i den kognitive psykologi.

[698] Bojsen-Møller 2004, 186.

frelse og forløse og udløse en genkærlighed hos kvinden. Han er ”agerende”, og hun bliver ”forløst”.[699]

VIII.16 Konklusion

Den ovenstående analyse har vist, at kærlighedsforståelsen og den faktiske brug af ord som ”kiærlig” og ”Kiærlighed” i Grundtvigs prædikener er forbundet med og tydeligt præget af grundlæggende skemaer blandt andet om det ”mandige” over for det ”blødagtige”. Forståelsen af kærligheden er gennemfarvet af et skema om det mandige som det ideale og efterstræbelsesværdige. Dette mandige ideal fungerer som en norm for både mænd og kvinder. De grundlæggende skemaer i Grundtvigs prædikener om det ”mandige” kan i høj grad være med til at forklare den faktiske brug af ord som ”kiærlig” og ”Kiærlighed” i disse tekster.

[699] Bojsen-Møller 2004, 183-184. Bojsen-Møller henviser også til Appel 1978. Jf. også kommentarer og indledninger i Bojsen-Møller 1988 og 1999.

Kapitel IX: De kristne elsker og skal elske hinanden og deres kristne brødre

IX.1 Indledning

> v13 I må ikke undre jer, brødre, hvis verden hader jer. v14 Vi ved, at vi er gået over fra døden til livet; for vi elsker brødrene. Den, der ikke elsker, bliver i døden. v15 Enhver, som hader sin broder, er en morder, og I ved, at ingen morder har evigt liv i sig. v16 Derpå kender vi kærligheden: at han satte sit liv til for os; så skylder også vi at sætte livet til for brødrene. v17 Den, der har jordisk gods og ser sin broder lide nød, men lukker sit hjerte for ham – hvorledes kan Guds kærlighed blive i ham? (1 Joh 3, 13-17).

Den danske Grundtvig-forsker Kaj Thaning (1904-1994) gav i 1963 og i en række efterfølgende værker en omfattende analyse af Grundtvigs syn på menneskelivet, kristendomssyn og opfattelse af kærligheden.[700] Grundtvig kæmpede ifølge Thaning hele livet med sig selv og med sine gamle ”bodskristne” og ”sværmeriske” forestillinger fra 1810- og 1820-erne.[701] I årene 1831-1832 nåede Grundtvig frem til et afgørende brud med sine hidtidige religiøse forestillinger, men hans liv og forfatterskab var efter 1832 fortsat præget af, at han punkt for punkt måtte gøre op med sine ”bodskristne” forestillinger om det kristne fællesskab som et samfund af de særligt udvalgte eller hellige.

Thaning fremhæver, at Grundtvig i hans arbejde med artiklerne til *Den christelige Børnelærdom* i årene mellem 1855 og 1861 nåede frem til et nyt vigtigt brud med sine gamle tanker om ”Verden”, de kristnes adskillelse fra verden og tanken om den indbyrdes kærlighed hos de kristne brødre. I 1850-erne opgiver Grundtvig tanken om den kristelige stræben imod

---

[700] Thaning beskæftigede sig i sit forfatterskab indgående med Grundtvigs forståelse af kærligheden. Jf. Thaning 1965, 77 og 79, 1966, 83, 1988, 57, 62 og 65 (hvor Thaning diskuterer med Helge Grell) og Thaning 1963, 765, 766, 775, 776 (hvor Thaning kritiserer Aronson, jf. Aronson 1960), 522, 643-650, 765, 632 og 635-637. Jf. også kritikken af Thaning i Aronson 1964 og 1967 og analysen af Thanings forfatterskab i Nielsen 2002. Thanings synspunkter har spillet en fremtrædende rolle i Grundtvig-forskningen siden 1960-erne. Sml. dog Thyssen 1967, som gennem en omfattende undersøgelse påviser de store ligheder mellem Grundtvigs og den tyske pietistiske teolog Philipp Jacob Speners (1635-1705) kristendomssyn.

[701] Thaning 1963, 665: Grundtvig opgiver i 1850-erne endegyldigt sin gamle ”sværmeriske” forestilling om, at de kristne skal vise sig som et særligt helligt folk. Grundtvig opgiver et snævert fokus på det kristelige liv og fokuserer i stedet på ”det virkelige menneskeliv”. Dette virkelige menneskeliv er ifølge Thaning det liv, som leves uden for den kristne menighed.

fuldkommenheden.[702] Han taler ikke længere om ”Verden” som noget ikke-kristent, fjendtligt eller fremmed. Tværtom indser Grundtvig i 1850-erne endegyldigt, at ”kristendommen og menigheden trænger til verden”.[703] Grundtvig opgiver tanken om, at et særligt kristent kærlighedsfællesskab er nødvendigt, muligt eller ønskeligt: ”Fanden løber man ikke fra ved at søge ind i en ’ren’ kirke”.[704]

Grundtvig indser i årene 1855-1857, at det kristelige er ”skjult”, og at de kristne ikke skal tro eller tænke, at de kan eller skal bevise deres kristelighed ved synlige gerninger.[705] Grundtvig indser i forbindelse med sit arbejde med artiklerne til *Den christelige Børnelærdom*, at de eneste mulige kristelige livstegn er den kirkelige forkyndelse og prædiken, trosbekendelse og salmesang. De kristne skal ikke bilde sig ind, at de kan vise eller bevise deres godhed eller kærlighed gennem særlige kristne kærlighedsgerninger. ”Det kristelige liv er et ’Tros-Liv’ og åbenbarer sig (…) kun i disse tegn [livstegnene]. Alle handlinger er (…) tvetydige”.[706] Grundtvig opdager i 1857, at det kristne liv ikke viser sig i en særlig indbyrdes kærlighed hos de kristne brødre, men udelukkende i den prædiken, trosbekendelse og salmesang, som forefindes i den kristne gudstjeneste, og som er offentlig og synlig for alle. Grundtvig oplever en ny ”befrielse” fra fortidens pietistiske tankegang. Han gør en ny ”opdagelse”, der befrier ham for tanken om den særlige kristelige broderkærlighed, og som befrier ham fra de ifølge Thaning ”problematiske” tanker om verden og den indbyrdes kærlighed blandt de kristne brødre, som udtrykkes i bibelstedet 1 Joh 3, 13-17:

> Forud for afhandlingen fra 1857 må ligge en veritabel ”Opdagelse” (…) Det er (…) ikke usandsynligt, at Grundtvigs befrielse kan skyldes, at han før har været i vanskelighed, naar han skulde beskrive ”det ny Liv”: i 1842 (…) gik han ud fra 1. Johs. 3, 14 og konkluderede herudfra: ”... kun forgiæves vil man søge det evige Livs *Bevidsthed* andensteds end i *Kiærligheden*” [til brødrene]. De nye ”Livstegn” har (…) befriet ham

---

[702] Thaning 1963, 665: Grundtvig ”fornægter fuldkommenhedsfantasierne og tager de bekymringer bort, som kan vækkes på grund af afstanden fra målet”. De bekymringer, som Thaning her taler om, synes at være Thanings egne bekymringer. Thanings tolkning svarer ikke til tanken om at stræbe efter det fuldkomne og imod målet i Grundtvigs prædikener.

[703] Thaning 1963, 665: Det kristne liv er ikke noget, som på nogen måde er adskilt fra verden eller fra livet i verden. Grundtvig bliver ifølge Thaning skabelses- og sekulariseringsteolog. Thaning havde forbindelser med den danske ”tidehvervsgrundtvigianisme”, og han fortolkede Grundtvigs tanker på en måde, som kunne være spiselig for den Tidehvervsbevægelse, som fra 1924 gjorde op med sider af det 19. århundredes teologi og kristendomssyn.

[704] Thaning 1963, 665.

[705] Thaning 1963, 663 og 665.

[706] Thaning 1963, 667.

> fra skriftstedets ”thi vi elske Brødrene” som det nye livs – problematiske – tegn (…) Nu fastslår [Grundtvig], at kristeligheden af det fornyede liv (…) ikke kan bevises (…) Grundtvig viger altså tilbage for den påstand, at kristendommen gør livet mere menneskeligt.[707]

Thanings fortolkninger af Grundtvigs tanker om kærligheden til brødrene vil blive diskuteret nedenfor. I det følgende skal gives en række eksempler på Grundtvigs tanker om, at de kristne elsker og skal elske hinanden og deres brødre og søstre i den kristne menighed.

IX.2 De kristne elsker og skal elske hinanden ”som” Kristus elskede ”Sine” og ”sine Disipler” og ”Venner”

> Det er os alle bekiendt, baade at vi (…) maa elske ham igien, som elskede os først (…) og at vi, som Vorherres Jesu sande Disipler maae elske hinanden som Brødre og Systre, ja, ligesom Herren elskede os (…) vi veed, at vi er overgangne fra Døden til Livet, thi vi elske Brødrene![708]

Grundtvig citerer 1 Joh 3, 13-17 et antal steder, og dette bibelsted spiller en vigtig rolle i hans prædikener.[709] Tanken om, at de kristne skal elske ”Brødrene” og elske ”hverandre” og ”hinanden” er et fremtrædende element i Grundtvigs kærlighedsforståelse i hans prædikener i perioden 1821-1849 og 1854-1856.[710] I intet tilfælde udtrykker Grundtvig, at han finder noget

---

[707] Thaning 1963, 667.

[708] ”Onsdagen 5te Juli 1848”.

[709] 1 Joh 3, 13-17 var ifølge alterbogen episteltekst til den 2. søndag efter trinitatis, men citatet optræder fordelt i Grundtvigs prædikener gennem hele kirkeåret. Jf. for eksempel: Lindhardt 1977, 142: ”9de Søndag efter Trinitatis 1856”, GP XI, 241, 242, 243 og 244: ”2den Søndag efter Trinitatis 1838”, GP VIII, 249: ”1ste Trinitatis Søndag 1835”, GP IX, 243: ”2den Trefoldigheds-Søndag 1836”, GP X, 304: ”13de Søndag efter Trinitatis 1837”, GPV VI, 306: ”13de Trinitatis-Søndag 1844”, GPV I, 394: ”2den Søndag efter Trinitatis 1840”, ”Onsdagen 5te Juli 1848”, GP II, 103: ”Fjerde Søndag efter Helligtrekonger 1824”, GP II, 245: ”Sjette Søndag efter Paaske 1824”, GP II, 306: ”Ottende Søndag efter Trinitatis 1824” og GP I, 297: ”Anden Søndag efter Trinitatis 1823 Aften-Sang”. En kvantitativ undersøgelse viser, at ordene ”Brødre” og ”Brødrene” anvendes hyppigt og med tilnærmelsesvis den samme hyppighed i de forskellige år mellem 1832 og 1849.

[710] En undersøgelse af Grundtvigs prædikener 1832-1849 og 1854-1856 viser, at når han anvender ordet ”elske”, taler han i de fleste tilfælde enten om Guds kærlighed eller om, at de kristne skal elske Gud. Men det er dog interessant, at i 26 % af de tilfælde, hvor Grundtvig anvender ordet ”elske”, bruger han ord som ”hinanden”, ”hverandre”, ”Brødre”, ”Systre”, ”Søstre”, ”Sødskende i Herren” eller ”Venner”. - Tanken om de kristne brødres indbyrdes kærlighed optræder mange steder i Grundtvigs forfatterskab. Et eksempel er US VIII, 405: *Kirkelige Oplysninger især for Lutherske Christne* 1840: Apostelen Johannes ”giver os den rette Synspunkt for Kiærligheden, der i Nadveren skal gaae over fra Christus

problem med denne tanke. Der findes i disse prædikener ingen eksempler på, at han giver udtryk for, at han ønsker at omtolke eller blive befriet for denne tanke, eller at han finder, at tanken på nogen måde kan være teologisk eller kristeligt problematisk.[711]

Grundtvigs prædikener rummer i forbindelse med hans tanker om kærligheden til brødrene dels et deskriptivt og dels et normativt element. Den kristne menighed er rent faktisk præget af, at medlemmerne elsker hinanden, og samtidigt er denne indbyrdes kærlighed den regel og norm, som de kristne deltagere stræber efter at efterleve og virkeliggøre.

De, som elsker brødrene, skal indgå i himmeriget.[712] Den indbyrdes kærlighed mellem de kristne er ”det rette Livets Træ, [som] bære[r] Saligheds Frugter”.[713] De kristne brødres indbyrdes kærlighed gør dem ”udødelige”, og den beviser og vidner om, at de er blevet ”udødelige”.[714] De kristne elsker

---

til os, saa vi lære ’at elske hverandre ligesom Han elskede os’”. ”Vi” og ”os” refererer her til de kristne brødre og søstre i menigheden.

[711] I perioden 1832-1849 og 1854-1856 forekommer ikke færre end 60 eksempler på udtrykket ”elske hinanden” og 57 eksempler på ”elske hverandre”. Eksempler fra Grundtvigs prædikener 1832-1849 og 1854-1856 på hans tanke om, at de kristne skal ”elske hinanden” og ”hverandre”: GP VI, 303: ”13de Søndag Trinitatis 1833”, GP VIII, 124-125: ”5te Søndag efter Helligtrek. 1835”, GP XI, 142: ”Fastelavns Søndag 1838”, GP XII, 243: ”1ste Trinitatis-Søndag 1839”, GPV I, 524: ”21de Trinitatis-Søndag 1840”, GPV III, 78-79: ”Onsdag 2den Febr 1842”, GPV III, 263-264: ”3die Søndag efter Trinitatis 1842”, GPV III, 77-78: ”Onsdag 2den Febr 1842”, GPV V, 228-229: ”3die Søndag efter Paaske 1843”, GPV VI, 196-197: ”Pindse-Søndag 1844”, GPV VI, 180-181: ”2den Søndag efter Paaske 1844”, GPV VI, 351-352: ”Onsdagen 9de Octbr 1844”, GPV VI, 270-271: ”8de Søndag efter Trinitatis 1844”, ”Onsdagen 5te Mai 1847”, ”Onsdagen 2den Juni 1847”, ”9de Trinitatis-Søndag 1848”, ”Onsdagen 5te Juli 1848”, ”Langfredag 1848”, ”Skiærtorsdag 1848”, ”9de Trinitatis-Søndag 1848”, ”13de Søndag efter Trefoldighed 1849”, Lindhardt 1974, 83: ”Skiær-Torsdag 1855” og Lindhardt 1977, 122: ”4de Søndag efter Trinitatis 1856”.

[712] GPV VI, 270-271: ”8de Søndag efter Trinitatis 1844”. Jf. ”Onsdagen 5te Juli 1848”: Den sande broderkærlighed har sit billede i ”den gode Hyrde”, som ”sætter Livet til” for sine venner. Han ofrer og hengiver sit liv frivilligt og i frihed. ”Ingen” kan ”berøve” den kristne broder hans liv imod hans vilje. Brødrenes kærlighed til hinanden ”fører” dem ”fra Døden til Livet og fra Jorden til Himlen”.

[713] ”9de Trinitatis-Søndag 1848”: Saligheden er den broderlige indbyrdes kærligheds frugt, virkning og konsekvens.

[714] GP XI, 241: ”2den Søndag efter Trinitatis 1838”. Jf. GP XI, 243: ”Broderkiærligheden giør os Christne udødelige”. Brødrenes indbyrdes kærlighed vidner tillige om deres kristelige ”Saft”. ”Kraft” og ”Liv”. Udtrykket ”vi elske Brødrene” optræder otte gange i denne prædiken. Den indbyrdes kærlighed medfører de kristne brødres ”Lykke” dvs. Guds belønning og understøttelse og deres held, forfremmelse og fremgang på helliggørelsens vej. Jf. Den danske Salmebog 2002 nr. 164: Grundtvigs salme ”Øjne, I var lykkelige”:

deres brødre i menigheden og ved at se, hvordan den indbyrdes kærlighed vokser og forstærkes, får de en viden eller forvisning om, at de nærmer sig målet, som er Kristus-ligheden, saligheden og himmeriget:

> Ligesom vi derfor har hørt fra Begyndelsen at Herren vil kiende sine sande Disipler derpaa at de elske ham igien, som har elsket dem først og at de elske hinanden, ligesom han elsker dem.[715]

Kristus har ved sit eksempel vist de kristne, hvad kærlighed er, nemlig at give sit liv for at frelse sine venner og brødre. Den kristne kærlighed til brødrene tiltager efterhånden i styrke, så den til sidst munder ud i den faderlige, selvopofrende kærlighed.

De kristne deltagere i den lille flok elsker og skal elske deres brødre, fordi de med deres egne øjne kan se, at disse brødre drives af Guds ånd. Den, som tåler, døjer og holder ud som en del af Jesu Kristi legeme, forbliver inden i Gud og inden i kærligheden. Menigheden er et broderskab af fortidens hellige martyrer og af mennesker, som er villige til at gå ind i et martyrium. Den er et fællesskab, hvor alle deltagerne og det hele legeme i kraft af en særlig ånd drives fremad imod en kærlig selvopofrelse. Verdens børn drives ikke af den guddommelige ånd, og de kender intet til martyriets eller selvfornedrelsens kraft, ånd og velsignelse:

> Udøs din Aand over os, saa vi elske Dig igien, som har elsket os først og elske hinanden, som din Søn, vor Herre *Jesus Christus* elskede os og opoffrede sig for os (…) *Gud er Kiærlighed og hvem der bliver i Kiærligheden, bliver i Gud og Gud i ham!*[716]

”Held os, kristne på det jævne! / Nådens tid er ej forbi; / som oplyst på kirkestævne / lykkens skødebørn er vi”. Jf. ovenfor om sammenkædningen af lykke og kærlighed i Grundtvigs prædikener.

[715] ”13de Søndag efter Trefoldighed 1849”: Kristus vil, at hans disciple skal være kendelige og adskille sig fra verdens børn, og de skal netop være kendelige ved deres indbyrdes kærlighed. Jf. GPV VI, 43: At de kristne brødre elsker ”hverandre” er et vidnesbyrd om, at de er kommet nærmere til målet, som er ligheden med deres herre og mester. Jf. GPV III, 77: Verden tvivler på, at de kristne i den lille flok er de eneste sande kristne, men de kristne brødre, som lever i denne flok, som verden hader, kan bevise, at de er de eneste sande disciple af Kristus. Over for verden kan de fremvise deres indbyrdes kærlighed som et sikkert og for alle synligt bevis på, at de er de sande og kærlige disciple af Herren. Sml. GP XI, 245: De kristne brødre føler og erfarer, hvordan deres kærlighed til brødrene tiltager i styrke: ”Den christne Broderkiærlighed (…) kan giøre anderledes udødelig end nogen Kiærlighed, som Verden anpriser, og det kan (…) først Evighed klarlig bevise, men, Gud være lovet, vi kan dog alt her føle det, og blive bestandig vissere paa det er virkelig”. De kristne brødre kan allerede nu ”føle”, at de er blevet ”udødelige”. Ordet ”føle” betegner næppe en indre følelse eller bevægelse i kroppen, men snarere en form for syn eller erkendelse. Jf. det hyppigt forekommende udtryk om at ”føle og finde” (GPV VI, 50 og 75 og GPV III, 258).

De kristne skal elske ”som” eller ”ligesom” Kristus. De skal ”elske hinanden ligesom han [Kristus] elskede sine Venner, der satte Livet til for dem”.[717] Jesu Kristi faderlige opofrelse viser de kristne hvem, de skal elske, og på hvilken måde, i hvilken grad, med hvilke ofre og med hvilket formål de skal elske. Kærlighedens centrale væsen er, at ligesom Kristus elskede sin fader og sine venner ”til Enden”, skal de kristne brødre også elske ham og hans og deres venner til den bitre ende og helt ind i selvfornedrelsen og selvfornægtelsen.

Brødrene i menigheden er dem, som har forladt, som er taget ud af, og som har vendt sig bort fra verden. Ved deres omvendelse har de fået en ny ånd nemlig Guds ånd eller ”den sønlige Udkaarelses Aand”, og de er derved blevet ”Guds Børn” og ”Guds Sønner”.[718] Kristus lever inden i dem, og han ”skjuler sig i de troendes Hjerte”.[719] De kristne skal elske og de skal kun elske det, som er godt, rent og helligt, og de mennesker, som er kommet ind i den kristne menighed, er ikke længere som verdens børn prisgivet den kødelige og åndelige besmittelse, men er kommet ind på helliggørelsens vej.[720] De kristne elsker og de skal elske brødrene, fordi brødrene ikke længere er som verdens børn. Jesu Kristi ånd virker og arbejder i de kristne brødres sind og legemer. Når de kristne elsker brødrene, elsker de derfor også Kristus. Brødrene er ikke brødre i verdens øjne, men de er ”Brødre i Herren”.[721] Brødrene udgør i fællesskab Jesu Kristi legeme, og når de kristne, som er lemmer på legemet, elsker dette legeme, elsker de deres hoved, herre og konge. De skal netop elske de øvrige brødre og lemmer, fordi de elsker ham, som er legemets hoved.[722]

---

[716] GP XII, 243: ”1ste Trinitatis-Søndag 1839”.
[717] GP VI, 303: ”13de Søndag Trinitatis 1833”.
[718] Et ”Guds Barn” er ikke i Grundtvigs prædikener noget, som jordens mennesker ”er”, men noget, som de i den ny pagts dage har en mulighed for at blive. Jf. Bjerg 2002, 95, 96, 115 og 150, som ud fra *Den christelige Børnelærdom* giver en tilsvarende analyse af Grundtvigs tanker om at være et ”Guds Barn”. Sml. modsat i Thaning 1963, 672, 678, 679 og 686: Jordens mennesker er – fordi de er Guds skabninger – dermed også ”Guds Børn”. Sml. Boas 1993, 176: Grundtvigs opfattelse er, at alle de døbte er Guds børn. Boas’ tolkning bygger på en analyse af Grundtvigs prædikener i 1830-erne, men Grundtvig beskriver ofte - modsat Boas’ tolkning - i disse prædikener, hvordan verdens (døbte) børn er vantroens, mørkets og syndens ugudelige børn. – De kristne brødre er tillige ”Guds Sønner”. De lever i et hemmelighedsfuldt kærlighedsfællesskab med Kristus. Jf. GPV VI, 374 og ”Onsdagen 7de Octbr 1846”.
[719] GPV V, 228-229: ”3die Søndag efter Paaske 1843”.
[720] GP XII, 243: ”1ste Trinitatis-Søndag 1839”.
[721] GPV II, 141.
[722] GP VI, 303: ”13de Søndag Trinitatis 1833”.

Når Grundtvig taler om de kristnes indbyrdes hengivenhed og kærlighed, er hans tanker et markant eksempel på en kontekstuel tankegang.[723] Det, som er passende for en fader, er, at han elsker sine egne sønner. Det, som er naturligt og passende for en søn, er at elske sin fader. Det, som er naturligt og passende for de kristne brødre, er at elske deres brødre i ånden og ikke alle mulige andre mennesker, som lever uden for deres kontekst, og som ikke vil underordne sig ham, som de kristne brødre elsker, frygter, ærer og anerkender som deres fader. Når de elsker hinanden, gør de derfor det, som er naturligt, passende og sømmeligt.[724]

De kristne har fået en ny viden, ånd og ”Bevidsthed”, som verden ikke kender. Deres indbyrdes kærlighed er afhængig af og et produkt af denne ”Bevidsthed”, som ikke mindst er en ”Bevidsthed” og viden om vigtigheden og nødvendigheden af ”Broderkiærligheden”.[725] Men der findes mange ”Grader” af denne ”Bevidsthed” hos de omvendte brødre. Nogle af de kristne brødre elsker de øvrige brødre med en større intensitet og i en højere grad. De er kommet længere på vejen og nærmere deres mesters godhed, kærlighed og

---

[723] Sml. den kontekstuelle teori hos Lave og Wenger 1991, 122: En lærlings identitet ligger i, at han er en deltager i et handlingsfællesskab. Den indlysende mening med hans virksomhed er, at han skal udvikle sig fra et være en ”newcomer” til en ”old-timer”. Hans identitet udgøres af en vis ”knowledge”, ”skill” og ”discourse”, men disse evner og egenskaber har deres værdi fra og giver kun mening inden for rammerne af det omgivende fællesskab. Lærlingens motivation for at handle og forbedre sig stammer fra det omgivende system og fra, at han er en deltager i dette system. Han drives frem af mål og værdier, som ikke umiddelbart kommer fra ham selv som et individ, men fra, at han er en deltager i et fællesskab, hvor alle deler de samme værdier, og hvor mål og værdier er selvfølgelige og indlysende for alle. I et sådant samfund eller fællesskab er mening og værdier en del af og en funktion af strukturen i fællesskabet. Jf. Nyborg 2010a.

[724] Sml. Holmberg 1996, som undersøger, om Grundtvig kan beskrives som en kontekstuel teolog i en nutidig forstand. Holmberg forstår dog en sådan kontekstuel tankegang som en fordomsfrihed og åbenhed hos den kristne kirke over for den omgivende samfundsmæssige og kulturelle verden. Holmberg mener, at Grundtvig var præget af en sådan åbenhed. - Grundtvigs kontekstuelle tankegang synes dog at være mere beslægtet med tanker i den filosofiske pragmatisme og hos den amerikanske moralfilosof Alasdair MacIntyre. Jf. MacIntyre 1981 for eksempel 174-189. Når MacIntyre taler om de praksisfællesskaber, som danner rammen om dydernes udvikling og som ledes af en mester som dydens eksempel og mønster, udtrykker han en kontekstuel filosofi, som har ligheder med Grundtvigs kontekstuelle tankegang i hans prædikener. Det gode beskrives i Grundtvigs prædikener ofte som det, der er nødvendigt, naturligt, passende og sømmeligt i forhold til en given kontekst. Sml. Nyborg 2010, 121, Nyborg 2010a, 53, 56 og 59, Nyborg 2010c, Nyborg 2010d og Nyborg 2011b, 60, 62, 68 og 70.

[725] GP XI, 244. Jf. om ”Broderkiærligheden”: GP XI, 243, 245 og 246, GPV III, 77 og GPV I, 394.

dyder. Deres højere grad af kærlighed til brødrene har bragt dem nærmere til de himmelske boliger, og disse brødre fungerer i menigheden som lysende stjerner på himlen.[726]

Den voksende indbyrdes kærlighed og hengivenhed mellem brødrene og søstrene i den lille flok er en ”Hemmelighed” og et ubegribeligt under, og den er en dårskab og indbildning i verdens øjne. Den voksende indbyrdes kærlighed er kun mulig, fordi de kristne ved deres omvendelse og indlemmelse i Jesu Kristi legeme og ved deres deltagelse i brødrenes indbyrdes kærlighedsmåltid har fået et nyt blod, et nyt hjerte og en ny natur, som er forskellig fra den natur, som findes hos verdens børn.[727]

De kristne ”elsker oprigtig hinanden”, og de ”glemmer aldrig hinanden”.[728] De kristne skal elske hinanden og brødrene, og de skal elske vennerne og brødrene på samme måde, som Kristus elskede sine disciple. Brødrene er dem, som på trods af verdens spot og forhånelse sidder og samles ved nadverbordet. Verdens børn har ikke nogen legitim adgang til de kristnes nadver. De er uværdige gæster.[729] I den hellige nadver bliver de kristne deltagere hinandens brødre, og de modtager og lærer en ”Kiærlighed til at elske ham [Kristus] igien og elske hinanden, ligesom han elskede!”[730]

Verden hader de kristne, men de sande kristne bindes sammen af og trøster og understøtter hinanden ved den ”indbyrdes Kiærlighed”. Den kristne menighed er et kærlighedens fællesskab, som drives af en guddommelig form for kærlighed, der er stærkere end døden og verden.[731] At kærligheden ”varer

---

[726] GP XI, 244: De øvrige brødre vokser i kærligheden ved, at de følger efter det lys, som kommer fra disse stjerner og forbilleder.

[727] ”Onsdagen 5te Juli 1848”.

[728] GPV V, 228-229: ”3die Søndag efter Paaske 1843”.

[729] ”Verdens Børn” og de mange ”U-Christne” er ”uværdige Giæster” ved ”Herrens Bord”. Hvis de trænger ind til nadverbordet og ind i brødrenes indbyrdes kærlighedsmåltid, er det til skade for opbyggelsen af den kristelige kærlighed og en ”Vanhelligelse” og en hån og spot imod Kristus: Jf. VU VI, 47, GP XII, 173, 174, GP XI, 166, GP X, 163, GP IX, 166, GP VIII, 174 og GP VI, 159, 161. Udtrykket ”uværdige Giæster” er fundet ikke færre end 25 steder i Grundtvigs prædikener 1832-1849. - Thaning 1963, 643 fremfører som nævnt modsat, at Grundtvig i årene 1831-1832 opgiver tanken om, at de kristne skal være et adskilt helligt samfund over for verdens børn.

[730] Lindhardt 1974, 83: ”Skiær-Torsdag 1855”. Sml. ”Skiærthorsdag 1849”: ”At vi virkelig, ved at (…) drikke hans Kalk komme til at elske ham, som elskede os først og komme til at elske hverandre, ligesom han elskede os, og gav sig selv hen for os, det er den guddommelige Kiendsgierning (…) thi Kiærlighed er Fuldkommenheds Baand”.

[731] GPV VI, 351-352: ”Onsdagen 9de Octbr 1844”: ”Ligesom Apostelen i sin Formaning udtrykkelig nævner den indbyrdes Kiærlighed, saaledes er det denne Kiærlighed alene, der baade skaber og opholder alt hjerteligt Fællesskab”.

evindelig" og "er stærkere end Døden" viser sig derved, at de kristne brødre bliver udødelige, når de virkeliggør den broderkærlige selvhengivelse og selvopofrelse.[732]

De mennesker, som lever uden for den kristne menighed, kender kun en slags kærlighed nemlig "Egenkiærligheden", og de kan ikke have nogen erfaring af de kristnes indbyrdes broderkærlighed. En magt eller kraft kan kun overvindes af en kraft, som er stærkere. Ved sin sejr beviser den stærkere magt sin sandhed, godhed og ret. "Egenkærligheden" er en mægtig kraft i det naturlige menneske og i den menneskelige natur. Verdens børn kan ikke ved egne kræfter gøre sig fri af egenkærligheden. Kun de, som vender sig bort fra verden, kan modtage en helbredelse for den allestedsnærværende egenkærlighed.[733] De, som har vendt verden ryggen, bliver ved en Guds kraft og nåde i stand til at elske og de får en vilje til at elske brødrene og dem, som er født af Gud:

> *Egenkiærlighed* er en Sygdom, der umuelig kan helbrede sig selv, og umuelig kan overvindes uden af en *stærkere* Kiærlighed, efter Herrens indlysende Vidnesbyrd, at naar en stærkt Bevæbnet vogter sit Pallads, da beholder han, hvad han har, med Fred, til der kommer en Stærkere og overvinder ham.[734]

Den kærlighed, hvormed de kristne deltagere i den lille flok elsker hinanden, er den hellige ild, som Kristus kom for at kaste ud over jorden. De kristne brødres indbyrdes "Broderkiærlighed" er den sande himmelske "brændende Kiærlighed".[735] Den indbyrdes kærlighed er en hellig og guddommelig ild, som forvandler og helliggør de kristne brødre, og som gør dem til nye mennesker, som har

> *Magt* til at være *Guds Børn*, som bevare Aandens Enighed i Fredens Baand, formedelst den inderlige Kiærlighed, hvormed de elske hinanden; saa det maa nødvendig være Kiærlighedens Ild, som Herren (…) var kommet for at optænde paa Jorden. [736]

---

[732] GP XI, 241, GP XI, 271, GP XI, 179, GP XI, 168 og GP XI, 224-229.

[733] GPV I, 394: Brødrenes indbyrdes kærlighed er ikke noget medfødt eller naturligt. Dens væsen er forskelligt fra de egenskaber, som findes i "Naturen". Den broderlige kristne kærlighed er en tillært eller indlært form for kærlighed.

[734] GPV VI, 351-352: "Onsdagen 9de Octbr 1844". Denne tanke, at en kraft kun kan overvindes af en større kraft og ikke af etiske formaninger, mundtlig tiltale, fornuft, teori eller omtanke, er en af de mest almindelige forestillinger i Grundtvigs prædikener. Disse prædikener er formuleret inden for et kraft- og magt-univers. Jf. GPV V, 126, 128 og 130 og "3die Faste-Søndag 1846".

[735] GP XI, 245.

[736] GPV VI, 196-197: "Pindse-Søndag 1844". At omvende sig til Kristus er at gå ind i ilden, og brødrene vandrer under deres helliggørelse gennem en ild, som renser deres sjæl og legemer.

De kristne brødre lever i et skæbnefællesskab. De har valgt den samme vej. De lever i et ”Menneske-Selskab”, som er adskilt fra verden. Engang tilhørte de et andet ”Folk” nemlig et af de jordiske folk og et andet ”Fæderne-Huus”, men de forlod ligesom Abraham deres hjemstavn, traditioner, venner, folk og fædreland, og de valgte at give sig ind under en konge, som ikke er en af jordens konger. De kristne brødre lever i et slags emigrantfællesskab. De har forladt verden, og de er blevet taget ud af verden.[737] Derfor elsker de og tiltrækkes af og søger fællesskab med hinanden. De er ”Fremlinger” og ”Udlændinge” og hadet og forfulgt af verden, men de understøtter, opbygger og trøster hinanden.[738] De er ”Alle besjælede af een Aand, *Sandhedens* Aand (…) og (…) Alle kiendelige paa den indbyrdes *Kiærlighed*, hvormed de i *Jesu* Navn elske og stræbe bestandig inderligere at elske hinanden indbyrdes, som Sydskende”.[739]

Jesu Kristi ord byder de kristne at elske brødrene og hinanden.[740] Guds ånd, som er kærlighedens ånd, driver de kristne til at elske hinanden. Gud elsker de mennesker, som er blevet kristne brødre og søstre, og som lever i en opofrende kærlighed til deres brødre og søstre. Verden spotter og benægter, at der skulle kunne eksistere en særlig indbyrdes kærlighed mellem de kristne brødre, eller at en sådan kærlighed skulle være af nogen betydning. Men den indbyrdes ”christelige Kiærlighed” mellem brødrene er

> en dyb Hemmelighed, som Selvklogskaben og den verdslige Viisdom (…) kan spotte med (…) uden at kunne soleklart giendrives og beskiæmmes, førend han, paa hvem vi troer, vor Herre Jesus Christus, aabenbares (…) beviser alle sine Egne, at han baade elskede dem til Enden og elsker dem evindelig, fordi de troende holdt fast paa hans Ord og lod sig af hans Faders Aand bevæge til at elske hinanden, ligesom han elskede dem, ja, til at elske ham i hinanden, i hans mindste Brødre og Systre.[741]

Den indbyrdes kærlighed mellem brødrene er en følge af ”Fuldkommenheds Baand”. Kristus har åbenbaret for sine disciple, at de skal bære det ”Kiendemærke”, at de skal elske hinanden og elske alt det, som er født af Gud, og at de engang skal komme til at elske hinanden på den måde, som han elskede sine venner ved at give og ofre sit liv. Den kærlighed, som brødrene i den kristne menighed viser hinanden, er en dyb hemmelighed:

---

[737] De kristne brødres indbyrdes kærlighed viser sig ved, at de holder et vågent øje med trusler fra den omgivende verden og advarer hinanden, når verdens børn går til angreb på den kristne menighed. Jf. GP IX, 233, GP XII, 371 og GPV III, 437.
[738] Nyborg 2010, 102, Nyborg 2012a, 39 og Nyborg 2011b, 56.
[739] GPV VI, 180-181: ”2den Søndag efter Paaske 1844”.
[740] Joh 15, 9-17.
[741] ”Skiærtorsdag 1848”. Udsagnet, at Kristus elsker ”sine Egne”, er fundet ikke færre end 44 steder i Grundtvigs prædikener mellem 1832 og 1849.

> Vist nok er dette en stor Hemmelighed (…) og at det er den rette Hemmelighed Vorherre Jesus har aabenbaret naar han siger, at det skal være Kiendemærket paa hans Disipler, at de elsker hinanden, ligesom han har elsket dem, han satte Livet til for, det føler Menneske-Hjertet (…) thi i dette Hjerte staaer det skrevet med Guds Finger fra Begyndelsen at Kiærlighed er Fuldkommenheds Baand (…) og dette Hjerte kan godt forstaae, at skal vi komme til at elske den Himmelske Fader, som fødte os og elske Alt hvad der er født af Ham, da maa det skee paa hemmelige, underlige Veie, thi (…) den Vei, hvorpaa den Himmelske Kiærlighed skal overvinde, skal indtage, rense og forklare den Jordiske, maa (…) nødvendig være underlig og hemmelig over al Maade.[742]

De kristne brødre og søstre skal elske hinanden, og de lever på den måde inden for rammerne af en ny nåde og under en ny lov.[743] De lever i et samfund med Kristus, og derved får de viljen, kraften og evnen til at elske hinanden. Verdens skriftkloge har ikke forstået og vil ikke forstå talen om, at de kristne brødre elsker og skal elske hinanden. Verden fortolker det bibelske ord om at elske brødrene som et bud om at elske næsten og medmennesket, men den lov, som siger, at de kristne skal elske hinanden og brødrene, er noget andet end Guds lov om kærligheden til næsten.[744] Det, som Kristus forudså skulle være de sande kristnes ”Kiendemærke”, var deres indbyrdes ”Broderkiærlighed”:

---

[742] ”9de Trinitatis-Søndag 1848”: Den jordiske eller naturlige og den himmelske eller kristne type af kærlighed er vidt forskellige. Brødrenes indbyrdes kærlighed opstår og udvikles på en ”hemmelig” måde derved, at den er et resultat af den forandring, karakterdannelse og opdragelse, som finder sted i menigheden i kraft af den nærværende mester. Den voksende broderkærlighed er en hemmelighed og uforståelig i verdens øjne, fordi den ikke kan forklares ved de almindelige eller kendte egenskaber i den menneskelige natur. Den voksende indbyrdes kærlighed kommer af en forandring af de kristne brødres natur og karakter.

[743] Jf. Grundtvigs kritik i GP X, 304-305 af de selvkloge teologers falske ”Tyrkiske” opfattelse af ”Naaden”. ”Naaden” står i Grundtvigs prædikener ikke i modsætning til Guds lov og krav. Når man vender sig bort fra og forlader verden, kan man komme ind under ”Naaden”, som er den kærlige faderlige tugt, irettesættelse og opdragelse i ”Samfundet” og i ”Fuldkommenheds Baand”. Jf. ”13de Søndag efter Trefoldighed 1849”: At forestille sig, at mennesker frelses ved en blot tilregnelse fra Guds side og uden at have virkeliggjort den højeste kærlighed, er ”den tommeste af alle Indbildninger, ja (…) en reen Bespottelse, som et ugudeligt Liv med Salighedens Fylde”.

[744] GPV III, 78: Den indbyrdes kærlighed mellem brødrene er ”en paa Jorden ny Kiærlighed, der skulde være Jesu Disiplers indlysende Kiendemærke (…) et nyt Bud, thi hverken var det givet eller kunde gives før netop i den Stund, da Han, som blev i Faderens Kiærlighed og holdt Hans Befalinger, havde viist, hvordan Han elskede sine Egne til Enden, og gik nu hen at sætte Kronen paa alle sine Kiærligheds-Gierninger med sin frivillige Pine og Død for sine Venners Liv og Fred og Glæde”. Grundtvig lægger afgørende vægt på, at kærligheden mellem brødrene ikke er en almen eller ubestemt form for kærlighed. Denne kærlighed viser sig præcist og alene i den form for kærlighed, som Kristus virkeliggjorde, da han ofrede sig selv for at frelse sine venner.

> Jeg giver eder et nyt Bud om at elske hverandre: ligesom Jeg har elsket eder, skal ogsaa I elske hinanden! Derpaa, at I har indbyrdes Kiærlighed, skal Alle kiende, at I er mine Disipler![745] (…) Naar man antager dette Herrens ny Bud blot for en Indskærpelse af det gamle Bud: du skal elske din Næste som dig selv, da er det ganske vist, man tager feil (…) Vi skal elske hinanden, som Han har elsket os (…) derved henvises vi ikke til os selv, men til Ham, og ei til vore egne dunkle Forestillinger om Kiærligheden, men til Hans lysende Exempel, som elskede sine Egne til Enden, og elskede sine Venner saa høit at han satte Livet til for dem. Hermed gav da Herren os en klar Forestilling om den christelige Broderkiærlighed, der langtfra at være mindre end den Kiærlighed til Næsten, som Loven krævede, tvertimod vidt overstraaler den.[746]

IX.3 Er kærligheden til brødrene en vertikal eller en horisontal form for kærlighed?

Når Grundtvig i sine prædikener forklarer begrebet og fænomenet kærlighed, beskriver han i de fleste tilfælde en vertikal form for kærlighed. Den faderlige, moderlige, sønlige, mandige, kvindelige og barnlige form for kærlighed er eksempler på en vertikal type af kærlighed, som finder sted inden for en relation mellem en agent, som er større, bedre og klogere, og en anden agent, som har en lavere grad af viden, godhed, kraft eller magt.[747] Den vertikale type af kærlighed retter sig enten opad imod de store og mægtige eller nedad imod de små og svage. Kærligheden hos og fra de små og svage er i denne vertikale form for kærlighed altid en ”Gienkiærlighed”.[748]

Grundtvigs tanker om de kristne brødres indbyrdes kærlighed beskriver derimod i nogle tilfælde en form for horisontal kærlighed. I mange tilfælde forklarer Grundtvig ganske vist, at det kristne menneske skal elske eller efterhånden lære at elske sin broder, ”som” eller ”ligesom” Kristus med en

---

[745] Joh 13, 34.

[746] GPV III, 77-78: ”Onsdag 2den Febr 1842”. Citatet viser Grundtvigs anvendelse af den ostensive definition på kærlighedens væsen. - De kristne brødre har fået ”et nyt Bud” og ”Kiærligheds-Bud”, som kun er givet til de kristne brødre, som ikke vedrører kærligheden til næsten, og som udelukkende handler om deres indbyrdes kærlighed. Jf. også GP XII, 315 og GP V, 261-262.

[747] Jf. Nyborg 2012d og Nyborg 2012e. Jf. Brandt 1880 II, 458 (den 1. søndag efter helligtrekonger 1872): Sand kærlighed er i sit væsen en vertikal form for kærlighed fra en faderlig til en sønlig agent eller fra en sønlig til en faderlig agent. Verdens opfattelse af kærlighed er en ”kjødelig Visdom” og ”et bundløst Mørke”.

[748] ”Onsdagen 5te Mai 1847”, ”2den Søndag efter Trinitatis 1847”, GPV II, 161, GPV III, 78 og GPV III, 398. Hvis ikke den stærkere agent havde elsket først, ville kærligheden ikke være mulig for den svagere part. Den svagere agent ejer ikke i sig selv ressourcer til at gøre kærlighedens gerninger. Jf. GP XII, 320: ”Det er aldeles i Menneske-Naturens Orden, ligesom vi see, at Børns Tro paa deres Moders Kiærlighed avler Gienkiærlighed”.

faderlig kærlighed elskede sine disciple,[749] men i en række tilfælde synes Grundtvig at beskrive en form for horisontal kærlighed mellem mere lige og jævnbyrdige parter, når han taler om, at de kristne brødre og søstre skal ”elske hinanden” og ”elske hverandre”.[750]

IX.4 En diskussion af Kaj Thanings fortolkninger af Grundtvigs tanker om den kristne broderkærlighed

Tanken om, at de kristne brødre elsker og skal elske ”hinanden” og ”hverandre”, spiller en fremtrædende rolle i Grundtvigs prædikener i 1830- og 1840-erne. Det fremgår også af hans prædikener i tiden 1832-1849 og i kirkeårene 1854-1856, at han ser den indbyrdes broderlige kærlighed som et bevis for, at de sande kristne er ”overgangne fra Døden til Livet”.[751] Som nævnt tidligere er det Thanings synspunkt, at Grundtvigs opfattelse af denne kærlighed mellem de kristne brødre ændrer sig under hans arbejde med *Den christelige Børnelærdom*. En undersøgelse af Grundtvigs prædikener i perioden 1850-1872 synes også at vise, at Grundtvig mindre hyppigt taler om denne indbyrdes kærlighed, og at han mindre hyppigt refererer til formuleringerne i 1 Joh 3, 13-17. Især i årene 1840-1845 synes tanken om den indbyrdes broderlige kærlighed og referencer til 1 Joh 3, 13-17 at optræde langt oftere end i Grundtvigs senere prædikener i 1860- og 1870-erne.

En undersøgelse af Grundtvigs prædikener i hans sidste leveår tyder imidlertid ikke på, at han har lagt afstand til tanken om, at de sande kristne skal elske hinanden, og at de netop beviser deres godhed, kristelighed og kærlighed ved at vende ryggen til verden og elske hinanden.[752] Ifølge Thanings analyse opnår

---

[749] ”Onsdagen 5te Juli 1848”.

[750] Sml. til dels modsat i Bugge 2008, 120: Bugge fremhæver, at Grundtvigs tanker om menneskelivet, skolen og oplysningen fra og med 1830-erne præges af en ”horisontal” tankegang. I en teologisk eller kristelig forstand kommer ”Lyset” ovenfra, men i en menneskelig eller samfundsmæssig forstand kommer ”Lyset” til mennesker fra agenter, som er jævnbyrdige og i en gensidig vekselvirkning. I 1830-erne opgiver Grundtvig ifølge Bugge sin oprindelige stærkt vertikale og hierarkiske opfattelse af ”menneskelivet” og af det samfundsmæssige.

[751] Jf. GP XII, 217, GP IX, 243, GP VII, 153, ”2den Juledag 1848”, ”Onsdagen 5te Juli 1848”, GP X, 304, ”Skiærthorsdag 1849”, GPV V, 194, GPV VI, 306, GPV II, 254 og GP VII, 318. Jf. GP IX, 243: At brødrene elsker hinanden er et tydeligt og synligt bevis for, at Gud virker inden i og midt iblandt brødrene. Jf. GP XI, 241-242: De omvendte kristne og verdens børn lever i to adskilte verdener. De kristne lever i livets, og verdens børn lever i dødens verden.

[752] Brandt 1880 II, 498 (den 9. søndag efter trinitatis 1872): Denne verdens børn er klogere mod deres egne end lysets børn. Disciplene skal efterligne og være ”snilde” som verdens børn og elske ”deres egne”, deres brødre og venner. En sådan kærlighed vil berede dem ”en

Grundtvig i midten af 1850-erne et helt nyt syn på ”Verden”, som betyder, at han ikke længere opfatter ”Verden” som fjendtlig eller ikke-kristen. En undersøgelse af Grundtvigs prædikener i perioden 1850-1872 viser imidlertid, at Grundtvig taler om verden på samme måde, som han gjorde i 1820-, 1830- og 1840-erne.[753]

Thaning hævder, at Grundtvig i 1857 i forbindelse med arbejdet med de artikler, som siden blev udgivet i *Den christelige Børnelærdom*, fortryder og lægger afstand til synspunkter vedrørende den kristne kærlighed og den broderlige indbyrdes kærlighed, som han har formuleret i en tidligere artikel fra 1855, som også siden kommer til at indgå i samleværket *Den christelige Børnelærdom*.[754] Thanings fortolkning er overraskende. Det må antages, at hvis Grundtvig havde fortrudt formuleringer fra en artikel i 1855, var sådanne formuleringer ikke blevet medtaget uændret i den senere samlede udgave af *Den christelige Børnelærdom* i 1868.[755]

Thaning lægger stor vægt på, at Grundtvigs opdagelse af de kristelige ”Livs-Tegn” nemlig bekendelsen, forkyndelsen og lovsangen i menigheden befrier ham for og gør det muligt for ham at lægge afstand til sine gamle pietistiske tanker om, at den sande kristelighed viser sig i brødrenes gerninger og

---

venlig Modtagelse i de evige Boliger”. Hvis ikke de kristne kan bevise deres godhed og kærlighed, er de endnu ikke skikkede til at indgå i himmeriget. Jf. GPV III, 312, GPV II, 321, GPV I, 449 og GP XII, 296.

[753] Jf. Brandt 1880 II, 301-303 (den 2. søndag efter trinitatis 1870), 485-487 (den 2. søndag efter trinitatis 1872), 116 (den 5. søndag efter trinitatis 1868) og 104-107 (den 2. søndag efter trinitatis 1868). Jf. også Brandt 1880 II, 26 (den 4. søndag efter helligtrekonger 1867) og 401. Jf. Brandt 1880 II, 125 (14. søndag efter trinitatis 1868): De kristne skal elske Kristus, men de skal også elske Kristus ”i hinanden”, ”ligesom han har elsket”. ”Fortabelsens Barn gaar fortabt”. Jf. Brandt 1880 II, 7 (fra 1866) og 386-387 om fuldkommenhedens bånd. Jf. Brandt 1880 II, 458: De kristne bliver salige ved at elske Gud i dem, som tilhører den kristne menighed. Man opfylder ikke Guds lov ved blot at elske mennesker i al almindelighed. Jf. Brandt 1880 II, 119-120 (den 6. søndag efter trinitatis 1868): ”Den indbyrdes Kjærlighed” mellem brødrene består i, at de ”elsker hinanden som Lemmer paa det samme aandelige Legeme”. Denne indbyrdes kærlighed er ”Fuldkommenhedens Baand” og er ”den eneste sande Helliggjørelse paa Jorden” og den eneste vej, som kan ”føre (…) ind i Himmeriges Rige”. Sml. Brandt 1880 II, 69 og 151 (den 1. søndag i advent 1868): Det, som adskiller den lille flok af de omvendte kristne i Danmark i det 19. århundrede, er netop deres indbyrdes kærlighed og følelse af, at de udgør et adskilt folk af brødre, som drives af ”den hjærtelige og aandelige Folke-Følelse”.

[754] Thaning 1963, 666-667.

[755] Grundtvig skrev en række artikler i årene fra 1855 til 1861, som blev udgivet i den danske teolog og salmedigter Christian Malta Kragballes magasin *Kirkelig Samler, Tidsskrift til christelig Oplysning*. Grundtvig foranstaltede en samlet udgave af disse artikler i 1868 under navnet *Den christelige Børnelærdom*.

indbyrdes kærlighed. Thaning fremhæver med rette betydningen af Grundtvigs tanke om disse ”Livstegn” og ”Livs-Tegn” i *Den christelige Børnelærdom*,[756] men det kan indvendes mod Thanings fortolkning, at Grundtvig ingen steder i *Den christelige Børnelærdom* hævder, at disse livstegn er en tilstrækkelig betingelse for et kristeligt liv eller for den nødvendige kristelige godhed og kærlighed.[757] Grundtvig fremhæver disse livstegn som tydelige og nødvendige betingelser, men ingen steder som en tilstrækkelig betingelse for tilstedeværelsen af et sandt Kristus-liv.[758] Der findes heller ikke i *Den christelige Børnelærdom* noget eksempel på eller nogen antydning af, at Grundtvig sammenkæder disse livstegn med tanken om den indbyrdes kærlighed mellem brødrene eller opfatter tanken om disse livstegn som en erstatning for tanken om den kristelige broderkærlighed.

De kristne er ifølge Grundtvigs tanke i *Den christelige Børnelærdom* bestemt til at udvikle en fuldkommen ”Kiærlighed”, ”Sandhed” og ”Kraft”, og deres frelse består netop i, at de virkeliggør en sådan højeste godhed. I forhold til denne udvikling af den nødvendige godhed hos de kristne er de kristelige livstegn kun et ydre synligt tegn på den kristne menigheds virksomhed, som viser, hvad der udvortes adskiller den kristne menighed fra andre selskaber eller samfund:

> *Menigheds-Livet i Christus* maa have kiendelige Spor af den guddommelige Treenigheds *personlige* Virksomhed. Førend vi imidlertid med mindste Held kan lede herom, maae vi have opdaget de christelige *Livs-Tegn* i *Menighedens* levende *Troesbekiendelse*, i *Aands-Forkyndelsen* af det tilsvarende Evangelium, og i den deraf

---

[756] Ordene ”Livstegn” og ”Livs-Tegn” optræder i nogle få af Grundtvigs prædikener 1821-1849, men ingen steder med den specifikke betydning, som anvendes i *Den christelige Børnelærdom*.

[757] Sml. VU VI, 143 (fra 1858): Den ”christne Kiærlighed” er en anden form for kærlighed end den, som findes i verden. Udviklingen af denne kærlighed er nødvendig for, at de kristne brødre kan helliggøres og frelses. De kristne brødres voksende godhed viser sig i deres gerninger og ”Frugter”: ”Det er aabenbar kun giennem et christeligt Levnetsløb, i Tro og Haab og Kiærlighed, at *Menigheden*, og vi i den, kan komme til Forstand paa og til Klarhed over det Forhold, hvori den christne Tro, det christelige Haab og den christne Kiærlighed staaer saa vel til hinanden indbyrdes, som til deres *Kilde* i Herrens Munds-Ord ved Daaben og Nadveren, og til deres *Frugter* i det *aandelige* Guds-Rige paa Jorden”. Tanken er, at de kristne brødres voksende viden er et produkt og en funktion af deres gerninger og deltagelse i fællesskabet med mesteren.

[758] Sml. GP III, 134, hvor Grundtvig forklarer, at det ikke er tilstrækkeligt at lovprise eller synge salmer til heltens ære. En sand kærlighed og ærefrygt viser sig derved, at man går i hans fodspor.

> udspringende *Menigheds-Lovsang*, som naar de er levende, unægtelig udtrykker et eiendommelig christent Liv.[759]

En undersøgelse af de prædikener fra 1832-1849 og 1854-1856, hvor Grundtvig taler om, at de kristne skal elske hinanden, viser, at han i hen ved halvdelen af tilfældene forklarer, at de kristne skal elske hinanden ”som” eller ”ligesom” Kristus elskede sine venner. Gud er ”Kiærligheden Selv”. Grundtvig definerer ikke begrebet kærlighed på en ubestemt måde. Han forklarer den sande kærligheds egenskaber ved at pege på de handlinger, som udføres af de guddommelige personer. Grundtvig definerer kærligheden ved en ostensiv eller pegende reference.[760] Dette særegne træk ved Grundtvigs forklaring af kærligheden og af den broderlige kærlighed bliver ikke bemærket af Thaning. Grundtvigs tanke om den indbyrdes kærlighed udtrykker sig i hans tanke om at ofre sig for brødrene og vennerne og derved på en faderlig måde medvirke til deres frelse. Den kristne broder opnår fuldkommenheden og saligheden, når han virkeliggør den samme form for kærlighed, som Kristus engang virkeliggjorde.

Thanings synspunkt er, at Grundtvig under udarbejdelsen af de artikler, som siden samles i *Den christelige Børnelærdom*, gør op med tanken om vigtigheden af brødrenes indbyrdes kærlighed. *Den christelige Børnelærdom* rummer dog adskillige eksempler på Grundtvigs tanker om vigtigheden og nødvendigheden af de kristne brødres indbyrdes kærlighed. Når Grundtvig i *Den christelige Børnelærdom* bruger ord som ”hverandre”, ”hinanden”, ”Sine”, ”sine Egne”, ”vi”, ”vor” og ”os”, refererer han til de kristne i den lille flok.[761] I *Den christelige Børnelærdom* forklarer Grundtvig, at de kristne

---

[759] VU VI, 150. Grundtvigs udtryk ”førend” viser, at disse livstegn er noget mere midlertidigt og mindre fuldstændigt end det egentlige mål for og indhold af den kristelige vækst og udvikling. De kristelige livstegn er ikke en tilstrækkelig betingelse for frelsen. Jf. VU VI, 80, 81, 82, 85, 88, 91 og 92 (livstegnene er de ”eiendommelige” og ”umiskiendelige” træk og egenskaber, som enhver kan iagttage hos den kristne menighed og dens virksomhed).

[760] Jf. ”Onsdagen 5te Juli 1848” og ”13de Søndag efter Trefoldighed 1849”. Sml. også *Den christelige Børnelærdom* i VU VI, 47.

[761] VU VI, 47, 48, 100 og 114. Sml. VU VI, 114: ”Vi”, ”os”, ”os selv”, ”hinanden” og ”vor” refererer normalt ikke i Grundtvigs sprogbrug til verdens børn eller til alle mennesker på jorden, men til de omvendte kristne i den lille flok: ”Naar vi (…) føler os ved Daaben indfødte i Guds Rige og ved Nadveren indlemmede i Herrens aandelige Legeme, som er hans Fællesskab, da føler vi (…) Trang til at giøre det tydeligt for os selv og for hinanden, at skiøndt dette for Verdens-Klogskaben klinger (…) hemmelighedsfuldt og æventyrligt (…) saa er vor Tro og Bekiendelse dog (…) kiendelig og himmelvidt forskiellig fra alt Andet, og har i sig selv den klareste Sammenhæng, og den jævneste Fattelighed for alle

udgør et særligt folk og ”Broderskab”, som drives af en kærlighed, ”Bevidsthed” og ”Følelse”, som adskiller dem fra verden. De kristne skal elske deres kristne venner på samme måde, som Kristus gav sit liv for sine venner. Den kristne nadver skal ikke uddeles i flæng til verdens børn, som er uværdige gæster, og som ikke hører hjemme i de kristne brødres indbyrdes kærlighedsfællesskab. De ukristnes helt illegitime indtrængen og tilstedeværelse i den kristne menighed forhindrer væksten og udviklingen af den for de kristne brødres frelse nødvendige godhed, kraft og kærlighed:

> Vi [skal] (…) indskærpe de Troende, at en Hoved-Hindring[762] for deres Menigheds-Bevidsthed og deres Følelse af Hjerte-Fællesskabet kun kan bortryddes derved, at (...) *Troes-Bekiendelsen, Daaben* og *Nadveren* efter *Herrens* Indstiftelse bliver (…) en aldeles *fri Sag*, saa at langtfra at ville *lokke* (…) nogen til Bekiendelse (…) og Broderskab ved *Herrens* Bord, maae de troende Christne (…) *advare* alle Mennesker (…) ikke at *lyve* for Gud (…) eller at drive Spot med Herrens *Saligheds-Midler*, som de giør, naar de, uden Tro (…) lader sig døbe (…) og uden troende Forlængsel efter hjerteligt Fællesskab med Vorherre *Jesus Christus* og alle hans Venner, uværdig æder hans Kiød og drikker hans Blod. Først da kan det (…) igien komme for Dagen, at Herren i dem, som troer og bliver døbte, har kiøbt sig et *Eiendoms-Folk*, og at han ved sit Bord lærer alle sine Venner at elske hinanden, ligesom han elsker Sine.[763]

IX.5 Konklusion

Den ovenstående analyse har vist, at kærlighedsforståelsen og den faktiske brug af ord som ”kiærlig” og ”Kiærlighed” i Grundtvigs prædikener er forbundet med og tydeligt præget af grundlæggende skemaer blandt andet om det kontekstuelle og om de sande kristne som en lille flok af brødre og venner,

---

virkelige Mennesker, som *forudsætter* sig *skabte* i den sande *Guds Billede* til Deelagtighed i Hans evige Liv”.

[762] Tanken om denne ”Hovedhindring” eller ”Hoved-Hindring” for kærlighedens fremvækst optræder flere steder i Grundtvigs prædikener. Jf. GPV III, 79-80 og GPV V, 174, 175, 176 og 177. Kærlighedens vækst og blomstring forstyrres af, at det ikke er muligt for de kristne med den bestående kirkeordning at forhindre, at de ukristne trænger ind til nadverbordet.

[763] VU VI, 47: *Den christelige Børnelærdom* artiklen ”Om vor tredje Tros-Artikel” fra 1855. Sml. VU VI, 47-48: ”Det [er] først ved *Herrens Bord* (…) at Herrens Aand i vort kiærlige *Fællesskab* (…) med Herren og med hinanden lader os føle den salige Vished (…) at vi (…) er overgangne fra Døden til Livet (…) Først, naar vi saaledes (…) forbinder vor Tro og Bekiendelse med Daaben og Nadveren, som Herrens Naade-Midler (…) føler vi, at Herrens Aand, den evige *Livs-Kraft*, bliver virksom i os, saa vi kan voxe i Vorherres *Jesu Christi* Naade og Kundskab”. Grundtvigs sprogbrug er i høj grad inspireret af gammeltestamentlige udtryk: De kristne er det ejendomsfolk, som Herren har skilt ud fra de hedenske og gudsfjendtlige verdensfolk. Jf. Sl 106, 5 og 40. Grundtvigs kærlighedsforståelse synes i høj grad at være præget af skemaer fra tanker i Det gamle Testamente. Jf. nedenfor om hans henvisninger til Abraham.

der lever adskilt fra verden. Den grundlæggende opfattelse af kærligheden er, at den skal, nødvendigvis må og bør være kontekstuel på den måde, at de kristne brødre skal elske hinanden. Grundtvigs prædikener er på den måde præget af et skema, som beskriver forskellen på at være indenfor og udenfor. Et menneskes erfaringer, værdier, viden, bevidsthed og identitet er bestemt af dets position som værende enten inden for eller uden for en bestemt grænselinje. De, som er indenfor, drives af den samme ånd, og de er lemmer på det samme legeme. De udgør et socialt og mentalt system, hvor helheden er noget andet og mere end summen af delene.[764]

[764] Nyborg 2010a. Jf. tanken om de kristne brødre som lemmer på Jesu Kristi legeme. Denne tanke er fundet ikke færre end 125 steder i Grundtvigs prædikener 1832-1849.

Kapitel X: Grundtvigs tanker om ”den høieste Kiærlighed”

X.1 Indledning

Grundtvig anvendte i nogle af sine prædikener udtrykket ”den høieste Kiærlighed” som en betegnelse for den form for kærlighed, som de kristne skal stræbe efter at virkeliggøre i deres tanker, følelser og handlinger.[765] I de tilfælde, hvor Grundtvig anvendte udtrykket, var hans hensigt at give en sammenfattende forklaring og formulering af hans kærlighedsforståelse.

Når det kristne menneske er blevet i stand til at virkeliggøre og rent faktisk udviser den højeste kærlighed, er det et bevis for, at det har nået målet og er blevet som sin herre og mester. Den højeste kærlighed er endemålet og formålet med at gå i ”Herrens Skole” og med opdragelsen i ”Faderens Hus”.[766] Den retfærdiggørelse, helliggørelse og helgendannelse, som finder sted inden for rammerne af den kristne menighed, når sit endemål, når det kristne menneske og når den kristne menighed virkeliggør ”den høieste Kiærlighed”. I dette punkt fuldendes menighedens oplæring og ”guddommelige Vext”. Når de kristne virkeliggør den højeste kærlighed, beviser de, at de efter en lang læringsproces har nået det punkt, som er det selvfølgelige og iboende endemål for den kristne menighed. Når det kristne menneske er i stand til at udvise den højeste kærlighed, er han nået frem til det mål, som blev fastlagt for ham den dag, hvor han blev kaldet og blev et medlem af Jesu Kristi legeme.

Når menigheden og Kristus i ”Hans Aands Dage” realiserer den højeste kærlighed, har verdenshistorien og den kristne kirkes historie nået sin afslutning.[767] Guds straf og dom skal komme over verden, og Gud skal blive alt i alle. Realiseringen af den højeste kærlighed er en beskæmmelse og overvindelse af verden. Den hellige Stefan og de kristne martyrer udfordrer og

---

[765] Eksempler er ”Langfredag 1848” og GP VI, 285-290: ”10de Søndag Trinitatis 1833”.
[766] GP VI, 285.
[767] Jesu Kristi viden, visdom, kraft, magt, godhed og kærlighed forøges gradvist i ”Hans Kiøds Dage” dvs. i løbet af Jesu jordiske liv i Palæstina i det 1. århundrede. Den samme form for vækst kan ses hos Kristus i ”Hans Aands Dage” dvs. gennem kirkens historie. De to løbebaner har den samme form, og de ender begge med et martyrium, som samtidigt er en sejr. De bibelske beretninger om faser og begivenheder i Jesu livshistorie rummer et slags skema for eller en forudviden om den senere verdenshistorie. Det, som skete i Palæstina i det 1. århundrede, kan forklare, identificere og forudsige begivenheder i Danmark og i Europa i det 19. århundrede. Når de kristne brødre ser, at Jesu liv på grund af hans opofrende kærlighed måtte ende på korset, forstår de, at deres eget liv og Jesu Kristi liv i ”Hans Aands Dage” vil ende i forfølgelse, martyrium og sejr over verden. Jf. GPV II, 152-153, ”Nyaars-Dag 1846”, ”Nyaarsdag 1845”, GPV III, 61 og GPV II, 112.

overvinder synden og verden i det øjeblik, hvor de viser den højeste kærlighed.[768]

Den højeste kærlighed er i Grundtvigs prædikener en sammensmeltning af især den faderlige og mandige form for kærlighed. I den højeste kærlighed findes ingen rester af svaghed eller blødagtighed, og med denne kærlighed viser det kristne menneske, at han er større, stærkere, kærligere og mere vidende end verdens børn og syndens verden.

Når det kristne menneske virkeliggør den højeste kærlighed, beviser han, at han er skikket og værdig til at indgå i de himmelske boliger. Han beviser med sin kærlighed, at han er kommet fri af menneskefrygten og af kærligheden til verden og af al den øjenslyst, begærlighed og sanselighed, som hersker i verden. Han ved, at det er ynkeligt og uværdigt at forsøge at forlænge sit liv med nogle få elendige dage.[769] Når han viser denne kærlighed, beviser han, at han ikke længere tilhører verden, at hans fædreland ikke findes på jorden, men i himlen, at han har indset den sande natur af den kødelige, lidelsesfyldte verden, og at han har opnået den fornødne vilje, visdom, kraft og magt til at forsage og forlade verden.[770]

X.2 Grundtvigs prædiken "10de Søndag Trinitatis 1833"

Kristus viser de kristne et billede af den højeste kærlighed, som de skal lære at efterligne og eftergøre. Denne kærlighed formaner og konfronterer verden med dens "unaturlige Blindhed" og "Haardnakkenhed".[771] Den viser sig på den måde, at den advarer verden om, at den med sikre skridt går imod fortabelsen. Den højeste kærlighed udspringer af kraft, magt og viden. Den er ifølge Grundtvigs prædiken en ild og brand. Det menneske, som virkeliggør den højeste kærlighed, er omgivet af ild og flammer, og i sit indre føler han en brændende og flammende kærlighed og nidkærhed. Tanken om ilden indgår ofte i Grundtvigs beskrivelser af den hellige Stefan og af de kristne martyrer.

---

[768] Sml. Nyborg 2010, 102 og 118, Nyborg 2010a, 57, Nyborg 2011a, 3, Nyborg 2011b, 56, Nyborg 2011d, 283-285, Nyborg 2012a, 45 og Nyborg 2012c, 30 og 37. Den højeste kærlighed består i at tømme den bitre kalk. Jf. "13de Søndag efter Trefoldighed 1849": "Vorherres *Jesu Christi* Levnetsløb, der var en uafbrudt Kiæde af Kiærligheds-Gierninger (…) som han kronede ved at tage Kalken af sin Faders Haand, Dødens bittre Kalk".
[769] GP III, 135-136.
[770] Jf. GPV VI, 221, GPV V, 116, GPV V, 12, GPV III, 74, GPV III, 186 og "10de Søndag efter Trinitatis 1846".
[771] GP VI, 286.

Det jordiske menneske passerer gennem en flammende ild på sin vej til frelsen og fuldendelsen.[772]

Den højeste kærlighed er i første række en kærlighed, som rettes opad imod herren og faderen, og i anden række en kærlighed, som rettes nedad imod de små og svage. I den højeste kærlighed ofrer agenten sig over for sin herre og fader, og derved viser han den højeste grad af lydighed og underkastelse. Han viser sig villig og mægtig til at udtømme den beske kalk, som han har modtaget af sin fader. Men netop ved denne fribårne og ærefulde underkastelse, selvfornægtelse og kærlige selvopofrelse over for faderen ofrer det menneske, som viser den højeste kærlighed, også sit liv for dem, som er små og svage. Det fuldkomne menneske giver sit liv ”til Gienløsning for mange”. De små og svage, som frelses og beskyttes ved demonstrationen af den højeste kærlighed, er de små og svage brødre i menigheden. Kristus døde for at frelse sine venner, og på samme måde skal de kristne være villige til at give deres liv for at frelse og beskytte deres brødre i den kristne menighed. Den højeste kærlighed består i denne selvhengivelse og selvopofrelse både opadtil og nedadtil, som samtidigt er en lydighedshandling over for den suveræne faderlige herremagt.[773]

---

[772] Den sande kærlighed betegnes i Grundtvigs prædikener som ”den himmelske Ild”, ”Kiærlighedens Ild”, ”Herrens Ild”, ”Himlens Ild”, ”den store Ild” og ”Guds Ild”. Tankegangen synes flere steder at være inspireret af 2 Kong 2, 11, hvor Elias adskilles fra det jordiske, frelses og opnår fuldendelsen ved at gå ind i ild og flammer.

[773] En række centrale og ofte fremhævede dyder i den kristne kærlighedstype er i Grundtvigs prædikener sammensætninger med ordet ”Selv”: ”Selv-Opoffrelsen”, ”Selv-Fornedrelsen”, ”Selv-Fornægtelsen”, ”Selvbeherskelsen”, ”Selv-Prøvelsen” og ”Selv-Anklagelsen”. Tilsvarende gælder for en række ord, som udtrykker det modsatte af kærligheden: ”Selvraadigheden”, ”Selv-Følelsen”, ”Selvtilliden”, ”Selv-Ophøielsen”, ”Selvstændigheden”, ”Selv-Klogskaben”, ”Selv-Bedraget”, ”Selvrosen”, de ”Selvgode” og det ”selvgjorte”. Ved at sammenkæde den første ordrække med kærligheden og den sidste række af ord med hjerteløsheden og ukærligheden udtrykker teksterne en bestemt opfattelse af eller et bestemt skema om den kristelige kærlighed som en vertikal kærlighedstype, som er knyttet til en tanke om selvudslettende og trofast underordning og lydighed. Selvklogskaben består i, at man elsker og stoler på sine egne følelser, spontane fornemmelser, tanker og værdier. På den måde kun at stole på sig selv er at leve i en drøm eller indbildning. Jf. GP X, 101: At være selvklog er ”blindt at følge” sine ”Tilbøieligheder”. GP IX, 252: Det, som præger den moderne tid, er ”Mængdens Selv-Klogskab”. Jf. Nyborg 2011c. Eksempler på, at ”Selv-Fornægtelsen” sammenknyttes med og er et udtryk for kærlighed: GPV I, 492, GP IX, 232, GP V, 311, GP V, 279, GP V, 257, ”4de Søndag efter Trefoldighed 1849” og Lindhardt 1974, 171. Eksempler på, at ”Selv-Fornedrelsen” sammenknyttes med og udtrykker den sande kærlighed: Lindhardt 1977, 147, 148, ”17de Trinitatis Søndag 1846”, ”11te Søndag efter Trinitatis 1847”, ”1ste Faste-Onsdag 1848”, ”11te Søndag efter Trefoldighed 1849”, ”17de Søndag efter Trefoldighed

Den højeste kærlighed er en sammensmeltning af en sønlig eller mandig form for kærlighed, som bevæger sig nedefra og op, og en faderlig frelsende form for kærlighed, som bevæger sig oppefra og ned. I det øjeblik, hvor et menneske virkeliggør denne kærlighed, smelter de to former for kærlighed og de to roller sammen. Det er denne sammensmeltning, som ifølge Grundtvigs prædikener finder sted, når de kristne martyrer viser den højeste kærlighed. I den højeste kærlighed bliver et menneske som sin fader, herre og mester:

> *Der han kom nær til Staden, græd han over den og sagde: o, gid du dog vidste endnu den Dag i Dag, hvad der tjener til din Fred! Men nu er det skjult for dine Øine*. Vi veed, mine Venner! Det var (…) Herren som talede, den Herre som er Naade og Sandhed, i hvis Mund der ei blev fundet Svig men i hvis Hjerte den reneste og høieste Kiærlighed brændte, som til hans himmelske Fader, saa til hans jordiske Brødre og Systre, de forlorne Sønner og Døtre som han løskiøbde fra Fienden, ikke med Sølv eller Guld men med sit dyrebare uskyldige Blod.[774]

Grundtvigs prædiken indeholder en fremhævelse af, at de kristne ikke tilhører noget af verdensfolkene. Jesus græd ikke over noget af verdens folk, men over ”Jøderne”, Israel og Jerusalems døtre.[775] Det kristne folk er Guds folk og adskilt fra verdens folk. Det kristne folk betegnes med rette som ”Israel”, og det hører til det Israels folk, som er beskrevet i Det gamle og ny Testamente:

> Hvem af os kan vel tvivle om, at hvis han [Kristus] som græd over Jerusalem, vandrede endnu øiensynlig iblandt os, at han vilde føle den samme Medlidenhed med Børnene, som han følde med Fædrene (…) Hvis vi derfor paa mindste Maade tage Deel i det Had og den Foragt, som Verden har kastet paa dette ulykkelige Folk, da ligne vi ham aabenbar slet ikke.[776]

1849” og ”16de Søndag efter Trefoldighed 1849”. Det kognitive skema i teksterne indebærer, at en sand kærlighed udtrykker sig i en selvfornægtelse og selvfornedrelse ud fra en forståelse af, at der findes en overmagt, som er større, klogere og bedre, og som har en moralsk ret til at kræve hengivenhed, lydighed, følgeskab og efterfølgelse.

[774] GP VI, 285.

[775] Jf. ovenfor. Ordene ”Jøder” og ”Jødisk” forekommer ikke færre end elleve gange i Grundtvigs prædiken fra 1833 om den ”høieste Kiærlighed”. Denne prædiken er et angreb på samtidens forfølgelse af jøderne og udtrykker en markant solidaritet med det jødiske folk (GP VI, 287 og 288). Tanken er, at kristenfolket ikke tilhører noget af verdensfolkene, men hører til det jødiske folk i dets sande form. Grundtvig taler i denne prædiken om ”Israel” over for verden på samme måde, som der tales om Israel og Guds folk over for den hedenske verden i Salmernes Bog og i Det gamle Testamente. GP VI, 286: De kristne skal inderligt græde og sørge og ikke glæde sig over Jerusalems og Israels forstyrrelse efter Jesu korsfæstelse. Det er ifølge Grundtvig en sorg, at de kristne i det 19. århundrede ikke kan foretage ”Pillegrims-Vandringer til Jerusalem” og til det Israel, som er deres ”Fæderneland”.

[776] GP VI, 288.

Den højeste kærlighed er en kærlighed til Guds venner og til det, som er Guds eget, og som er født af ham:

> Altsaa ikke hade og foragte, men inderlig elske Jøderne maae vi, om vi skal ligne ham, der græd over Jerusalem.[777]

> Vi er kun meget maadelige Christne, naar [hvis] vi ikke elske det Folk, som Herrens Moder hørde til og som hans [himmelske] Fader kalder sit.[778]

Den højeste kærlighed er ikke en kærlighed til verden, men en kærlighed til Israels folk og til den konge og herre, som har kaldet, skabt og udvalgt dette folk ved at tage det ud af verden:

> Propheten Sacharias taler, sigende: da skal fem Byers Folk mødes og sige til hinanden lad os gaae op og tilbede for Herrens Ansigt og de skal søge den alraadende Herres Ansigt i Jerusalem, ja ti Mænd af Hedninger med alskens Tunge-Maal skal holde ved een Jødes Flig sigende: lad os vandre med dig thi vi have hørt at Gud er med eder![779]

Den højeste kærlighed består i at oplyse verden om, hvad der tjener til dens fred, men denne kærlighed vil til dommens dag blive mødt med vrede, raseri, forfølgelse og aggression.[780] Verden vil til evig tid gentage sig selv.[781] Hvis Kristus skulle vende tilbage til jorden i det 19. århundrede, ville verden på grund af hans kærlighed ihjelslå ham, og verden ville endog have endnu mindre tålmodighed med denne højeste kærlighed, end man havde i det 1. århundrede:

> Desuden kan vi jo forud vide at Verden ikke hader og foragter Jøderne for Christi og for Troens Skyld som den nærværende Verden jo forskyder og forhaaner trods nogen Jøde, og for hans [Kristi] Skyld, som Man sikkerlig vilde slaae ihjel hvis han kom igien og

---

[777] GP VI, 289.
[778] GP VI, 289.
[779] GP VI, 286-287. Citatet fra Zakarias fremhæves to gange i Grundtvigs prædiken (GP VI, 287 og 289). Tanken er, at frelsen og ”Velsignelsen” kommer fra Israel, og at Kristus netop er Israels og jødernes konge. GP VI, 289: ”for at vi kunde arve Velsignelsen, i det vi velsignes med den trofaste Abraham og tage saaledes aandelig (…) fat paa een Jødes Flig og sige: lad os vandre med dig thi vi har hørt, at Herren er med eder!”. Han, som er konge for det jødiske folk, er den mægtigste af alle konger. GP VI, 289: De kristne, som bor adspredt blandt hedningerne i ”Herrens Strø-Gade” og i ”den saakaldte Christenhed”, mættes ifølge Grundtvigs prædiken ligesom de små hunde af smulerne fra det rige Israels bord. ”Herrens Strø-Gade” refererer til, at de kristne brødre lever i små enklaver midt iblandt de hedenske verdensfolk. Navnet ”Abraham” optræder ikke færre end 4 steder i Grundtvigs prædiken om den højeste kærlighed i GP VI, 285-290.
[780] Nyborg 2012a.
[781] GP XII, 258-259.

neppe engang saalænge som Jøderne fordum, taale hans Sandheds Ord og prise hans Kiærligheds Gierninger.[782]

X.3 Langfredag 1848: ”Den høieste Kiærlighed”

Det er interessant, at Grundtvig i sine prædikener om den ”høieste Kiærlighed” i 1833 og 1848 sammenknytter sin forståelse af denne kærlighed med tanker om folk, offer og lydighed fra Det gamle Testamente.[783] De kristne deltagere i Jesu Kristi menighed har ifølge Grundtvigs prædiken ”Langfredag 1848” et mønster og forbillede på den højeste kærlighed i Abrahams villighed og kraft til at ofre sit eget og i hans forståelse af nødvendigheden af at ofre sin søn Isak. Abraham er på den måde et eksempel på den højeste kraft, viden og kærlighed. Han er også et bevis på den velsignelse, fremgang og lykke, som følger en mandig selvopofrelse.[784] Han reagerer med en passende form for lydighed og kærlighed over for sin guddommelige fader, og Abraham bliver ved denne handling selv en fader. Ved sin frygtløse og kraftfulde villighed til offeret viser Abraham de kristne, at der ikke findes nogen blødagtighed i den højeste form for kærlighed.

Udtrykket ”den høieste Kiærlighed” forekommer tre gange og spiller en fremtrædende rolle i Grundtvigs prædiken ”Langfredag 1848”. Den højeste kærlighed udtrykkes i Jesu Kristi kraft og villighed til frivilligt at gå ind i martyrdøden.[785] Den kristne menighed, som er Jesu Kristi legeme og Kristus i hans ånds dage, er bestemt til at udvikle og fremvise en tilsvarende form for højeste kærlighed.[786] Den kraft, modenhed og viden, som er forudsætningen

---

[782] GP VI, 288-289: Verden hader det jødiske folk, men forklaringen kan ifølge Grundtvig ikke være, at jøderne slog Kristus ihjel, for verden forhåner jo også Kristus og hans disciple. Jf. Brandt 1880 II, 501 (den 10. søndag efter trinitatis 1872).

[783] En kvantitativ undersøgelse af Grundtvigs prædikener 1832-1849 og 1854-1856 viser, at navnene ”Paulus” optræder 489, ”Moses” 460, ”Adam” 184 og ”Abraham” ikke færre end 456 gange. Jf. US VI, 544-545 om ”den Ebraiske Anskuelse” som den mandige kærligheds anskuelse.

[784] Grundtvigs prædiken blev holdt den 21. april 1848 samtidigt med udbruddet af den slesvigske krig.

[785] Sml. GP XII, 170.

[786] Jf. Brandt 1880 II, 89 (Langfredag 1868): Tanken om den højeste kærlighed og martyriet er det, som adskiller de kristne fra verdens børn. ”Antikristen” vil søge at efterligne Kristus på alle måder undtaget ved villigheden til at dø martyrdøden. Tanken om martyriet er en ubegribelig tanke for verdens børn, fordi de intet ved om den højeste kærlighed. Det fuldvoksne kristne menneske kan sammenlignes med røveren på korset, som får adgang til paradiset i det øjeblik, hvor han side om side med Jesus dør på korset. Grundtvig henviser til Luk 23, 43: ”Og Jesus sagde til ham: ’Sandelig siger jeg dig: I dag skal du være med mig i Paradis’”. Jf. GP XII, 106: om “den hellige Stephan”: ”Som et Mønster paa en saadan

for at kunne virkeliggøre en sådan kærlighed, erhverver Jesu Kristi menighed og de enkelte kristne sig i den læringsproces, som finder sted inden for rammerne af den kristne menighed.[787]

Den ”høieste Kiærlighed” betegnes i Grundtvigs prædiken som ”Faderens Kiærlighed”. Den faderlige kærlighed er den kærlighed, som ”forbinder det knækkede Rør og oppuster den rygende Tande i Menneske-Barmen”.[788] I udvisningen af den lydighed og ærefrygt over for den himmelske fader, som er forbundet med den højeste kærlighed, bliver det kristne menneske til sidst til en fader på samme måde, som Kristus med sin underkastelse og lydighed på korset blev en selvopofrende og frelsende fader. Den højeste kærlighed er i Grundtvigs prædiken en sammensmeltning af to slags kærlighed nemlig en vertikal form for sønlig kærlighed nedefra og op og en vertikal kærlighed, som bevæger sig oppefra og ned.[789] Den højeste kærlighed er på en gang og samtidigt ”Faderens og Sønnens Kiærlighed”.[790]

---

christelig Helt har den hellige *Stephan* ligefra Apostlernes Dage svævet for Menigheden, og kan vi ikke følge ham endnu, saa skal vi dog følge ham herefter, ligesom han fulgde Herren”.

[787] Nyborg 2010, 210-211. De kristne er taget ud af og bort fra det jordiske. Det ville være en stor ukærlighed, hvis de fortsat kun stirrede på og var optaget af det synlige og jordiske. I selvopofrelsen bliver den kristne discipel som sin mester. Han opnår lykken og fuldendelsen. Han når målet, og han er blevet udlært. Jf. ”1ste Helligtrekonger-Søndag 1847”. Jf. ”2den Juledag 1847”: ”Fristes vi desuagtet stundum til, forskrækkede at bortvende Øiet fra Herrens trofaste Vidne med den straalende Martyrkrone, fra den lyksalige Kæmpe, der seirer herligst da han synker i Knæ (…) saa han har aabenbar stridt den gode Strid, han har fuldendt Løbet, saa han staaer ved Maalet, staaer, som en fuldkommen Disipel, tæt ved sin Mester (…) fristes vi, siger jeg, imellem til at bortvende Øiet fra et saadant Syn, hvorved alle Guds Engle fryde sig, og alle Troende, den hellige Stephans Brødre og Systre i Aanden, har endnu langt mere Grund til at fryde sig, da kommer det aabenbar kun af, at vi seer mere paa os selv end paa Stephanus, seer meer paa Jorden, vi er taget af, end paa Himlen, vi er kaldet til, og endelig seer meer paa vore egne Tanker og Veie end paa Herrens, hvis Tanker er alene dybe og vise, og hvis Veie er alle gode og jævne”. At være ”fuldkommen” er at komme frem til målet efter en lang vandring. Den stadigt mere fuldkomne discipel bevæger sig rumligt hen imod sin mester. Ordet ”jævn” sammenkædes i Grundtvigs prædikener ikke sjældent med en tanke om selvopofrelse og selvfornægtelse. At være selvklog og selvrådig er at afvise den ”jævne” vej og derfor at være ulydig og ukærlig. Et eksempel på brugen af ”jævn” er ”2den Søndag e. Helligtrekr 1848”.

[788] ”Langfredag 1848”. At denne ”Tande” (væge i et tællelys) er ”rygende” betyder i Grundtvigs prædikener, at det naturlige før-kristne menneskes godhed og kraft er udslukket.

[789] Sml. Brandt 1880 II, 140 (allehelgensdag 1868): Kristus virkeliggør den højeste kærlighed i martyrdøden. Denne død er en kraftudvisning og heltegerning, hvor han besejrer verden, Satan og døden og frelser sine venner. Jf. GSV II, 296 nr. 104: ”Polykarp”:

Temaet i Grundtvigs prædiken på langfredag 1848 er: Hvor er offerlammet? Dette spørgsmål gentages adskillige gange i Grundtvigs prædiken:

> Hvor Lammet er (…) Offer-Lammet, som bærer Verdens Synd, det veed vi igrunden ikke, før vi finder Frelseren (…) i sin Menigheds Mund og Hjerte ved den Hellig-Aand, altsaa før vi finde den af Kiærlighed sig selv opoffrende Sjæl i Herrens Ord og Herrens Folk.[791]

Det offerlam, som bærer og skal bære verdens synd, findes inden i det kristne folk og inden i de kristne brødres hjerte. Den kristne menighed er bestemt til at efterligne og efterfølge sin herre og konge ved at lære at virkeliggøre den højeste kærlighed.[792] En sådan læring kan ske ved at tage Kristus til mester og lære at blive som ham. Kristus viste den højeste kærlighed ved sin død på korset, og på den måde banede han en frelsesvej for sin menighed. I menigheden kan de kristne lære de forudsætninger, som er nødvendige for at gå den smertefulde og tornestrøede vej:

> Kunde Kiærlighed optændes og opflammes ved Befalinger, da havde Guds Kiærlighed aabenbar ikke behøvet at giøre det store Offer, da havde Guds eenbaarne Søn hverken behøvet at fornedre eller at opoffre sig selv, thi da havde aabenbar Loven været nok, Loven med de to store Bud om uindskrænket Kiærlighed til Gud og Kiærlighed til Næsten som til sig selv.[793]

Inden for rammerne af den kristne menighed modtager de kristne brødre en viden og kraft, som ved afslutningen af deres løbebane kan gøre det muligt for dem at vise den højeste selvopofrende kærlighed, ligesom deres mester og mønster engang gjorde:

”Han mellem Luer stod. / Han folded sine Hænder / Og takkede sin Gud, / Som Kalken med hans Frelser / Ham gav at tømme ud. / I Ham gav de røde Luer / En ægte Straale-Krands, / Kun Stefans Martyr-Krone / Kan overstraale hans. / Han var den sidste Hyrde / Af apostolisk Art, / Den sørgelige Ære / Gid han maa tabe snart! / Det er de gode Hyrder / Paa denne Verdens Ø, / Som leve kun i Herren, / Og vil for Hjorden døe”. De, som er hyrder for hjorden, opnår fuldendelsen og målet, når de ofrer deres liv for at frelse hjorden og deres kristne brødre.

[790] ”Langfredag 1848”.

[791] ”Langfredag 1848”.

[792] Jf. ”2den Juledag 1846”: Den discipel, som når målet ligesom sin mester, er sikker på frelsen: ”Det er (…) sagt om den hellige *Stephanus*, at han med Æren havde stridt den gode Strid og naaet Maalet i det store Væddeløb, saa han var Kronen vis, thi da han (…) saae (…) den Mester, han havde fulgt (…) hvis Kors han bar med Glæde, og hvis Fodspor, selv igiennem Dødens Skyggedale, han havde Mod til at følge, da Stephanus saae ham (…) da saae han jo med det samme den uforvisnelige Krands, den Ærens Krone, som var ham beredt, thi hvor jeg er, siger jo vor Herre, der skal ogsaa min Tjener være”.

[793] ”Langfredag 1848”. Verdens teologer og prædikanter kritiseres i Grundtvigs prædikener for at hævde, at den kristne etik og kærlighedslov er tilstrækkelig til, at mennesker kan blive sande kristne.

> Først naar vi har fundet dette Guds Ord, som aander og skiænker den Kiærlighed, hvormed Christus elskede os, først da veed vi, hvor Lammet er, først da kan vi pege paa Herrens Menighed, som Johannes den Døber paa hans Legeme og sige: see det Guds Lam, som bærer Verdens Synd![794]

Ved at vise den højeste kærlighed bliver de kristne, som er lemmer på Jesu Kristi legeme, ensformet med Kristus. De kristne brødres mester vinder skikkelse i sine elever. De, som engang kun var lemmer på legemet, skal til sidst vokse op og blive et med dette legemes hoved. I den kristne nadver får de kristne deltagere den forståelse, viden, kraft og ånd, som gør det muligt for dem at blive som Kristus og på den måde efterfølge deres mester.

Det kristne menneske bliver ved sin dåb og indlemmelse i Jesu Kristi legeme udvalgt til engang at virkeliggøre den højeste selvopofrende kærlighed, og gennem sin deltagelse i nadveren erhverver det en stigende kraft og evne, der kan bringe det frem til sin bestemmelse. Martyrernes lidelsesfyldte vej til fuldendelsen er ”den store Gudfrygtigheds Hemmelighed”.[795] Modtagelsen af blodet og legemet ved nadverbordet er en hemmelighedsfuld indvielse til den selvfornægtelse og selvopofrelse, som verden hverken kan eller vil forstå:

> Saa det giælder kun om, at dette Guds-Ord er (…) skrevet (…) med den levende Guds Aande i Hjertets Kiødtavler, thi da er Guds-Lammet i os med det samme Sind, som var og er i Jesus Christus, med den samme Guds Kiærlighed, som bevægede Faderen til at offre sin Eenbaarne, og bevægede Guds eenbaarne Søn til selv at opoffre sig for os og saaledes aabenbare den høieste Kiærlighed, som er Fuldkommenheds Baand og Lovens fylde! (…) Æder mit Ord, saa skal eders Sjæl leve, inddrikker min Aand, saa skal der rinde himmelsk Blod i eders Aarer![796]

Verdens teologer har misforstået talen om korsets ord og frelsen ved Jesu korsfæstelse. De benægter ”den hemmelighedsfulde men nødvendige Forbindelse mellem Tro og Kiærlighed” og mellem en sand og alvorlig kristentro og en forståelse for og en villighed til at afdø fra selvet og verden. Jordens mennesker frelses ved, at de opfylder Guds lov, og det gør de ved at virkeliggøre den højeste kærlighed ved at ofre sig i en lydighed mod den himmelske fader og give deres liv for Guds venner. Kristus har ved sin villige selvfornedrelse, selvydmygelse og selvopofrelse vist de kristne vejen til frelsen:

---

[794] ”Langfredag 1848”: De kristne kan i det 19. århundrede pege på Jesu Kristi menighed og sige: Der er offerlammet, på samme måde, som Johannes i det 1. århundrede pegede på Jesus og sagde: ”See det Guds Lam, som bærer Verdens Synd!”

[795] ”Langfredag 1848”. Jf. om denne ”Gudfrygtigheds Hemmelighed” i ”Onsdag 1ste Decbr 1847”, ”Marie Bebudelses-Dag 1848” og ”Onsdagen den 3die Mai 1848”.

[796] ”Langfredag 1848”.

> Her tindrer Morgenstjernen over den mørke Tale om Korsets Ord som en Guds Kraft til Salighed for alle dem, som troe,[797] skiøndt der visselig ei findes Salighed (…) uden i den Kiærlighed til Gud og Næsten, som Loven kræver, hvorfor ogsaa vor Herre og Mester har sagt: (…) I maa ikke tænke, jeg er kommet for at opløse Loven (…) jeg er ikke kommet for at opløse, men for at opfylde, ja, derfor sagde han med Rette paa Korset: det er fuldbragt, thi ved at sætte Livet til for sine Venner opfyldte Han baade Loven og Spaadommen, aabenbarede og fyldestgjorde han den høieste Kiærlighed.[798]

Jesu martyrdød er et udtryk for den højeste kærlighed. Men det nytter ikke mennesker, at de kun lytter til beretningen om Jesu offerdød og højeste kærlighed. Jordens mennesker frelses ved, at de indser, at den smertelige vej, som Kristus gik, er den vej, som fører til fuldkommenheden, fuldendelsen og frelsen:

> Dersom Loven og Spaadommen, Kiærlighedens Lov og Spaadommen om Kiærlighedens Underværk: Hengivelsen af det Kiæreste og Selv-Opoffrelsen, dersom denne Lov og Prophetie kun stod skrevet paa Papiret (…) da var (…) alle Mennesker (…) udelukte fra Guds Naade, Hans Frelse og Saliggiørelse.[799]

X.4 Grundtvig-forskningen

Tanken om den nødvendige selvopofrelse og selvfornægtelse spiller en afgørende rolle for kærlighedsforståelsen i Grundtvigs prædikener.[800] Grundtvigs tanker om kristenlivets fuldkommengørelse i martyriet har dog

---

[797] Jf. 1 Kor 1, 18. Dette bibelord er et af de hyppigst forekommende skriftsteder i Grundtvigs prædikener.

[798] ”Langfredag 1848”.

[799] ”Langfredag 1848”: Kærlighedens underværk er, at jordens mennesker kan frelses og fuldendes, hvis de lærer at vise den højeste form for kærlighed. Det er ikke tilstrækkeligt, at loven og evangeliet står ”skrevet paa Papiret”. Det eneste, som gør en forskel for menneskers frelse, er, at de forandres i deres tanker, følelser og handlinger. Tanken er ikke, at mennesker kan frelses, hvis de hører evangeliet og loven som en mundtlig tiltale i modsætning til, at de læser om Guds evangelium og lov i en bog. Jf. om at stå ”paa Papiret”: GPV VI, 149, GPV VI, 168, GPV I, 462 og 464, GPV I, 478 og ”1ste Advents-Søndag 1847”. - Jf. GP VIII, 89: ”Holde vi derfor kun fast ved Troen og Bekiendelsen (…) da behøve vi kun af Hjertet at elske den Livets Krone, der vinker de Troe til Døden, for daglig at opvoxe til den og blive christne Helte (…) med Udsigt til den samme Krone, der paa Menighedens Hoved, som [paa] Herrens [Hoved], omstraaler det ganske Legeme. Da lære vi at bruge Aandens Sværd (…) og vinde i hver Kamp Hjertets røde Guld, som er uskrømtet, uforkrænkelig Kiærlighed”. De kristne brødre virkeliggør den højeste kærlighed ved at løfte sværdet, ofre sig i kamp og vinde det røde guld.

[800] Eksempler, som viser Grundtvigs tanke om den “hellige Stephanus”, som i martyrdøden under mængdens rasende stenregn bliver den fuldkomne discipel af mesteren, fuldender løbet, opnår lyksaligheden, vinder “Livets Krone” og “Seirs-Krandsen” som et forbillede for ethvert kristent menneske: GP XII, 106, GP VI, 76, GPV I, 490, GPV II, 36, GPV III, 220 og GP VII, 76.

ikke spillet nogen fremtrædende rolle i Grundtvig-forskningen. Grundtvigs og Kierkegaards tanker om martyriet og om modsætningen mellem og uforeneligheden af den sande kristendom og "Verden" er i høj grad beslægtede. Den danske Kierkegaard-forsker Otto Bertelsen har fremhævet de ligheder, der findes mellem Kierkegaards og Grundtvigs opfattelse af det sande kristenliv og af vigtigheden af det kristne selvoffer og martyrium.[801] Bertelsens synspunkter har dog ikke haft den store gennemslagskraft i forskningen.

Bjerg 2002 giver en stærkt ironiserende skildring af Grundtvigs tanker om martyriet.[802] Bjerg hævder, at Grundtvigs tanker om martyriet i *Den christelige Børnelærdom* er påvirket af og afhængige af Søren Kierkegaards formuleringer om det kristne martyrium under kirkekampen 1854-1855. Denne forklaring forekommer ikke sandsynlig ud fra indholdet af Grundtvigs prædikener i 1820-, 1830-, 1840- og 1850-erne. At Grundtvigs martyrtanke skulle være afhængig af Kierkegaards skrifter 1854-1855 blev også hævdet af P. G. Lindhardt.[803]

De følgende værker fra de sidste års Grundtvig-forskning vedrørende Grundtvigs teologi, livsforståelse og menneskeopfattelse nævner ikke med et eneste ord, at Grundtvig havde en tanke om martyriet: Heggem 2005, Birkelund 2008, Iversen 2008, Stokholm 2003, Korsgaard 2004, Pedersen 2002a, 2002b, 2003 og 2005 og Præstegaard 2002. Heggem hævder dog følgende om Grundtvigs livs- og kærlighedsforståelse: "Det var viktig å si nei til alle former for masochisme for Grundtvig. Det finnes ikke religiøst inspirert lidelsesforherligelse i hans livsforståelse, men mange advarsler mot det samme".[804] Balslev-Clausen 1991 analyserer to af Grundtvigs prædikener i julen 1845, men omtaler ikke, at disse tekster er præget af tanken om den nødvendige martyrlidelse og om den hellige Stefan som en model og et lysende eksempel til efterfølgelse for de kristne.[805] Grell 1980 og 1988 omtaler intet sted, at Grundtvig havde en forestilling om det nødvendige

---

[801] Bertelsen 1990, 24, 63 og 96. Bertelsen fremhæver, at tanker, der ligner Kierkegaards formuleringer fra den såkaldte kirkekamp 1854-1855 om verdens spot og forfølgelse og de sande kristne vidners martyrium, findes i Grundtvigs forfatterskab allerede fra og med 1810.
[802] Bjerg 2002, 34 og 167.
[803] Lindhardt 1974. 13, 193 og 215.
[804] Heggem 2005, 187.
[805] Balslev-Clausen 1991, 91-100. Jf. "1ste Juledag 1845" og "2den Juledag 1845".

martyrium. Grell 1988 antyder dog, at Grundtvig var afvisende over for tanken om det kristne martyrium.[806]

Grundtvigs tanke om, at den højeste form for kærlighed viser sig i selvfornedrelsen, selvydmygelsen og villigheden til martyriet, behandles heller ikke af Aronson 1960 og 1967. Tværtom hævder Aronson eksplicit, at der ikke findes nogen tanke hos Grundtvig om, at de kristne skal tage deres kors op.[807] Ifølge Aronson findes der heller ikke i Grundtvigs tekster nogen forestilling om imitatio Christi eller om de kristnes kærlighed som en eftergørelse af Jesu kærlighed. Det kristne menneske er ikke underlagt noget krav om at fornægte sig selv snarere et guddommeligt krav om en almenmenneskelig selvudfoldelse.[808] Ifølge Aronson har Grundtvig ingen tanker om kristelige dyder eller om Kristus som et mønster eller forbillede.[809] Grundtvigs etik er ikke ”kristonom”: De handlinger og reaktioner, som tillægges Jesus i de bibelske bøger, udgør ifølge Grundtvig ikke en norm for de kristne.[810] Aronsons vurdering på dette område må virke overraskende sammenlignet med indholdet af Grundtvigs prædikener i 1830- og 1840-erne.

X.5 Konklusion

Den ovenstående analyse har vist, at kærlighedsforståelsen og den faktiske brug af ord som ”kiærlig” og ”Kiærlighed” i Grundtvigs prædikener er forbundet med og tydeligt præget af grundlæggende skemaer om lydighed, selvfornedrelse, selvfornægtelse, selvopofrelse og martyrium. Dette særlige træk ved Grundtvigs kærlighedsforståelse er hidtil kun sjældent blevet behandlet i Grundtvig-forskningen. Sådanne grundlæggende skemaer om selvoffer og selvhengivelse kan i høj grad være med til at forklare den faktiske brug af ord som ”kiærlig” og ”Kiærlighed” i Grundtvigs prædikener.

---

[806] Grell 1988, 301. Jf. ovenfor om Thanings vurdering af Grundtvigs opfattelse af martyriet i Thaning 1973, 71.
[807] Aronson 1960, 243.
[808] Aronson 1960, 55 og 243.
[809] Aronson 1967, 160, 162 og 163.
[810] Aronson 1967, 162.

Kapitel XI: Det højeste gode: ”Kraften”, ”Sandheden” og ”Kiærligheden”

XI.1 Det kognitive skema

En række skemaer i Grundtvigs prædikener synes at samle sig i eller være forbundet med et overordnet skema, som handler om den inderlige, glædelige og trøsterige dybe sammenhæng mellem ”Kraft”, ”Sandhed” og ”Kiærlighed”.[811] Disse tre størrelser forudsætter, supplerer og bestemmer hinanden. De udgør billedligt talt en figur som af tre sider i en trekant eller tre koncentriske lag i en cirkel.[812] De udgør i deres enhed et udtryk for det højeste gode eller den højeste værdi.

Hvis kærlighed bliver adskilt fra kraft eller magt eller opfattet som adskilt fra visdom og viden, er der ikke længere tale om en sand form for kærlighed. Kærligheden kommer ikke fra de svage eller uvidende. Omvendt er kærlighed en naturlig følge af indsigt, viden og visdom. Der er en dyb, trøstelig og forunderlig indre sammenhæng i egenskaberne hos agenter, der er større, bedre og klogere og besidder en højere grad af ”Kiærlighed”, ”Magt”, ”Kraft”, ”Sandhed” og ”Viisdom”. De, som kan udøve en legitim eller retmæssig magt, er bedre, mere kærlige og klogere end andre.[813] Den højeste form for kærlighed er i Grundtvigs prædikener den mandige kærlighed, fordi en høj grad af godhed, dyd og kærlighed ikke kan adskilles fra en høj grad af magt,

---

[811] Jf. også Nyborg 2012d og 2012e. Jf. GPV I, 434-435 om ”det levende Baand”, ”den fuldkomne uopløselige Forbindelse” og ”den ligesaa inderlige som trøstelige og glædelige Forbindelse” mellem magt og kærlighed. Forbindelsen er ”inderlig”, fordi magt og kærlighed ikke kan adskilles hverken i tanken eller i virkeligheden, og forbindelsen er trøstelig og glædelig, fordi den giver håb til de små og svage derved, at de kommer til at se og tro, at de store og mægtige også er kærlige.

[812] Jf. tanken om de tre størrelser i *Den christelige Børnelærdom* i VU VI, 100-101 og 149-150, Tanken om ”Kraften”. ”Sandheden” og ”Kiærligheden” i GPV II, 364 er en parallel til VU VI, 100-101 og 149-150.

[813] Nyborg 2012e. Jf. GPV I, 432-436: De agenter, som evner eller magter at udøve en legitim ”Overmagt” eller ”Over-Magt”, besidder en højere viden, visdom, livskraft, godhed og kærlighed, og det gælder uanset, om der er tale om jordiske eller himmelske agenter. Jf. ”2den Juledag 1847”: ”Lad os ogsaa idag rolig og glædelig betragte vor fuldvoxne Broder i Christo, den hellige Stephanus, og prise Gud, som har givet Mennesker [en] saadan Magt, [og] Syndere [en] saa overflødig Naade”. Det fuldkomne stadium viser sig også ved en høj grad af magt og kraft.

kraft, herredømme og autoritet. Hos de guddommelige personer findes således en udelelig enhed af magt, kærlighed og viden.[814]

I sine prædikener kritiserer Grundtvig ”Verden” for netop at adskille og modstille de tre størrelser kraft eller magt, kærlighed og viden. Hvad Gud har sammenføjet, skal mennesker ikke adskille.[815] Når de kristne brødre skal elske et af verdens børn, skal de netop handle ud fra en viden om den syndighed, som findes i verden, og de skal optræde med styrke og fasthed over for verdens børn og ikke forfalde til sødtalenhed.[816] Det højeste gode består i en enhed af kraft, sandhed og kærlighed, og ”Menneske-Maalet”, som de kristne brødre efterstræber, og som blev nået af den hellige Stefan og af de kristne martyrer, er netop denne højere enhed af ”Kraft”, ”Kiærlighed” eller ”Godhed” og ”Sandhed” eller ”Viisdom”.[817] De kristne brødre stræber efter at blive mere kærlige og nærme sig deres mester, også fordi det indebærer, at de bliver mere magtfulde og mere vidende.[818] Når den kristne broder når sit mål, vil han udvise den højeste grad af kærlighed. Han vil besidde den fuldkomne

---

[814] Jf. GP IX, 161 om sammenhængen mellem godheden og det maskuline: ”Denne Verden hader virkelig i Grunden det Gode, thi jo klarere det Gode træder frem desmere forhadt bliver det, saa gode Kvinder og Børn lider Verden temmelig godt, men gode Mænd er den meget vreed paa, og er de udmærket gode, da forfølger den dem, saasnart den kan finde et Paaskud”. Den maskuline form for godhed er højere og stærkere udviklet end den feminine, og beviset herpå er, at verden i meget højere grad hader og forfølger gode mænd end gode kvinder.

[815] Når de kristne hører, hvordan der tales om kærligheden i samtiden og i verden, får de en dårlig smag i munden: GP VIII, 251: ”Lad os ikke elske med Ord og med Tunge men med Gierning og Sandhed. Denne gyldne Regel (…) er ret som den var skrevet til os, hvis Øren Man stræber at døve med Snak om Kiærlighed, hvori der er hverken Sandhed, Saft eller Kraft; thi under saadanne Omstændigheder staae selv Christne unægtelig Fare for enten at fatte Afsmag for al Tale om Kiærlighed, eller at smittes af Verdens løse Snak”.

[816] ”4de Trinitatis Søndag 1848”.

[817] Jf. beskrivelsen af Martin Luther, der i sin person forenede ”Kraft”, ”Sandhed” og ”Kiærlighed”: GPV VI, 372: ”De beundrede hans [Luthers] Sandheds-Kiærlighed, hans Mod og Kraft, og de fornam, han havde Ret”. De kristne helliggøres og saliggøres ved, at de hen ad vejen erhverver sig kraft, visdom og kærlighed: Jf. GP X, 164: ”Det [er] os bestandig Hoved-Sagen at forarbeide vor egen Saliggiørelse, saa vi, ved at følge Guds Raad, kan undgaae Fortabelsen og faae det evige Liv (…) og vi bryde os ikke det mindste mere om vore Medmenneskers Tro eller Vantro, Christendom eller Hedenskab, end *Sandheden* kræver af os, *Kiærligheden* driver og *Aanden* med Kraft og Viisdom udruster os til”. – Den ostensive forklaring på kærligheden fungerer også på den måde, at de kristne kan se modeller af den sande form for kærlighed i fortidens helte som Luther, Paulus, Peter og Stefan. Hos disse forbilleder er kærligheden netop integreret med sand erkendelse, styrke og magt. Jf. GPV II, 403 om Luther som det ”ypperligste Exempel”.

[818] Jf. sammenfatningen af det tredelte mål for den kristelige udvikling i Lindhardt 1974, 75: ”Kiærlighed uden Skrømt, Sandhed uden Løgn, Kraft uden Afmagt”.

viden om den jordiske og himmelske virkelighed, og han vil være overmåde fremgangsrig, kraftfuld og mægtig. Han skal se alle sine fjender ligge for sin fodskammel, og han skal med sin visdom, kraft og kærlighed overvinde verden.[819] Den viden og visdom, som han har opnået, viser sig at være al anden kundskab overlegen. Han er blevet som Gud selv med hensyn til de højeste værdier nemlig kærligheden, sandheden eller den sande viden, kraften og magten. Begivenhedernes faktiske forløb eller ”Kraft-Beviset” beviser hans kraft, godhed og viden. Den sande kærlighed er den kærlighed, som kan hævde sig, som kan modstå de indre fristelser og presset fra verden, og som sejrer til sidst. ”Sandheden”, ”Kiærligheden” og ”Kraften” er i Grundtvigs prædikener de værdier anskuet som et samlet hele, som vokser og fuldendes i løbet af den ”guddommelige Vext”.[820]

XI.2 Forskellige varianter af skemaet

Det skema, som blev omtalt ovenfor, optræder i Grundtvigs prædikener i en række varianter, men med det samme grundlæggende indhold. Den mest hyppige trekantede struktur består af ordene ”Kraft”, ”Sandhed” og ”Kiærlighed”[821]. Den næst hyppigste figur består af ordene ”Magt”,

---

[819] GP VII, 208. Jf. ”1ste Søndag i Faste 1846”: Det kristne kærlighedsevangelium er ”Sværdet, hvormed vi kan fælde alle vor Sjæls Fiender, Dig [Gud] til Ære og os til evig Gavn og Glæde”. Tanken i Grundtvigs prædikener er, at de, som sejrer til sidst, dermed beviser, at de også repræsenterede den højeste ret, fortjeneste, viden, sandhed, godhed og kærlighed. Hvad sandhed er, og hvad godhed og kærlighed er, vil tiden vise. Det højeste gode af kraft, sandhed og kærlighed er ”den Guddommelige Natur, som overvinder Verden”. I dette stadium er disciplen blevet som sin mester (GP VIII, 112). Jf. GP VIII, 89: De kristne stræber efter den højeste grad af magt og kærlighed: ”Holde vi derfor kun fast ved Troen (…) da behøve vi kun af Hjertet at elske den Livets Krone, der vinker de Troe til Døden, for daglig at opvoxe til den og blive christne Helte (…) Da lære vi at bruge Aandens Sværd (…) og vinde i hver Kamp Hjertets røde Guld, som er uskrømtet, uforkrænkelig Kiærlighed”.

[820] En kvantitativ undersøgelse viser, at de navneord, som især knyttes til denne ”Vext”, er ”Aand”, ”Liv”, ”Naade”, ”Kiærlighed”, ”Viisdom” og ”Kundskab”.

[821] Der er fundet et stort antal af steder, hvor ”Kiærlighed”, ”Sandhed” og ”Kraft” forekommer i nær sammenhæng: For eksempel: GP V, 332, GPV II, 364, GPV V, 247, ”1ste Søndag efter Paaske 1849”, GP V, 332, GP V, 332, GP VII, 208, GP VII, 107, GP VIII, 251, GP VIII, 126, GP IX, 314, GP X, 164, GP X, 104, GPV II, 364, GPV VII, 204-205, GPV VI, 372, GPV V, 83-84, GPV V, 247, ”1ste Advents-Søndag 1848”, ”4de Trinitatis Søndag 1848”, Lindhardt 1974, 106, Lindhardt 1974, 75, Lindhardt 1974, 60 og Lindhardt 1974, 50. Jf. ”13de Trinitatis-Søndag 1846”: De ugudelige er både ukærlige, uvidende og kraftløse: ”Vi veed det nok, at ikke blot de Ugudelige men ogsaa alle de Letsindige lee ad os, naar vi tale om legemlig sunde og stærke og selv tit i verdslig Henseende kloge og kraftige Folk enten som halv eller heel døde, men vi maae ligefuldt giøre det, ikke blot fordi det er Bibelsk, men fordi det er sandt (…) at Mennesket, som er skabt i Guds Billede

”Sandhed” og ”Kiærlighed”.[822] Derudover forekommer især fem andre figurer nemlig kombinationerne af ”Magt”, ”Viisdom” og ”Godhed”[823], ”Magt”, ”Sandhed” og ”Godhed”[824], ”Kraft”, ”Sandhed” og ”Godhed”[825], ”Kiærlighed”, ”Viisdom” og ”Magt”[826] og endelig ”Kiærlighed”, ”Viisdom” og ”Kraft”.[827] En analyse af de steder, hvor disse triader optræder, viser, at de forskellige figurer grundlæggende udtrykker den samme slags viden. En legitim form for magtudøvelse er forbundet med kærlighed og visdom. En ægte viden og visdom kan og må ikke adskilles fra en moralsk godhed eller fra en position af magt og styrke. En sand viden viser sig ved, at den er kraftfuld, nyttig og sejrende. Kærlighed udspringer af og resulterer i fremgang, magt og styrke og kommer af en sand viden og indsigt.

XI.3 Er kærligheden den højeste værdi i Grundtvigs prædikener?

De højeste værdier eller det højeste gode er forbundet med den guddommelige virkelighed. I nogle af sine prædikener sammenknytter Grundtvig ”Sandheden” med Kristus, ”Kraften” med Helligånden og ”Kiærligheden” med ”Gud Fader”.[828] Der er dog mange eksempler på, at denne tankegang brydes. I flere prædikener, som netop indeholder det omtalte trekantede skema, knytter Grundtvig således både ”Kraften”, ”Sandheden” og ”Kiærligheden” til Helligånden.[829]

Grundtvigs skema om den trekantede struktur af kraft, sandhed og kærlighed viser, at det er problematisk uden videre at hævde, at kærligheden er den

---

er i det mindste halvdødt, naar Det fattes den evige Livs-Kraft, som er Guds Aand, thi (…) ligesom vi kalde legemlig dødt alt hvad der er magtesløst og ufølsomt, saaledes maae vi kalde aandelig dødt Alt hvad der er ukiærligt og kraftløst til det Gode, som skrevet staaer: hvo som ikke elsker, bliver i Døden”.

[822] ”2den Søndag efter Paaske 1846”, GPV V, 9, GP IX, 342 og GPV VII, 207.

[823] GP XII, 285-286, Lindhardt 1974, 22, GP XI, 332-333 og GP XI, 107-108.

[824] GP V, 117, GPV V, 133-134 og GP IX, 161.

[825] GP VII, 318-319 og GPV VII, 46-47.

[826] ”2den Søndag efter Paaske 1846”, GPV VI, 84, ”Palme-Søndag 1849” og GP XI, 167-168.

[827] GP VII, 80, Lindhardt 1974, 41, GP VIII, 126, GP X, 164-165 og GPV VII, 137-138. Jf. ”Pindse-Søndag 1849”: I denne prædiken sammenkædes ”Liv” med ”Kraft” og ”Lys” med ”Viisdom”.

[828] Således også i *Den christelige Børnelærdom* i VU VI, 149-150.

[829] GP VII, 107: ”Den Hellig-Aand var og er (…) baade Kiærligheds [Aand] og Sandheds [Aand], baade Livets [Aand] og Lysets Aand, saa Han [den Hellig-Aand] var altid Kraften og Saften i den sande Vinstok som Faderen plantede”. Saften i vinstokken betegner her den integrerede enhed af magt, viden og kærlighed.

højeste værdi i Grundtvigs prædikener. Det synes mere dækkende at sige, at kærligheden indgår på linje med to andre værdier i en højere helhed, som kan betegnes som det højeste gode eller den højeste værdi. De kristne brødre stræber efter at blive større, bedre og klogere, og det indebærer, at de ikke kun stræber efter at virkeliggøre den højeste og bedste form for kærlighed, men også higer efter at opnå den mest fuldkomne viden og indsigt i den himmelske og jordiske verden og den højst tænkelige grad af kraft, styrke, kontrol og magt.[830]

[830] En række begreber som ”Christus-Lighed”, ”Menneske-Maal”, ”Retfærdighed” eller ”Dyd” synes at fungere som betegnelser for hele den omtalte trekantede struktur. En kvantitativ undersøgelse viser, at hyppigt forekommende navneord i forbindelse med ”Dyd” netop er ordene ”Kiærlighed”, ”Kraft”, ”Viisdom”, ”Sandhed”, ”Lys” og ”Retfærdighed”. Jf. Nyborg 2010. De kristnes retfærdighed og dyd gør dem markant forskellige fra verdens børn og dermed skikkede til at indgå i himmeriget. Jf. ”4de Søndag efter Trinitatis 1846”: ”Ligesaa vist (…) er det (…) at de sande Christnes Liv i denne Verden altid har været og altid maa være i det mindste langt dydigere end deres, som forkynde og ophøie deres egne Dyder, thi det er som Herren siger, at uden vor Retfærdighed overgaaer de Skriftkloges og Pharisæernes, da kommer vi ikke i Himmeriges Rige, og den samme Apostel som byder os [at] (…) forkynde Hans [Jesu Kristi] Dyder (…) han indskærper os strax derpaa, at vi endelig maae opføre os smukt mellem Hedningerne, saa de, der bagtale os som Misdædere kan, ved at betragte vore gode Gierninger, komme til at prise Gud paa Besøgelsens Dag”.

Konklusion

Grundtvigs prædikener er i høj grad præget af skemaer og tænkemåder, som kan forekomme fremmedartede for en nutidig læser. Den ovenstående undersøgelse har fremhævet træk ved Grundtvigs forståelse af kærligheden, som ofte har været overset eller underbetonet i forskningen, og den kan på den måde være et bidrag til en mere fuldstændig forståelse af Grundtvigs forfatterskab. Afhandlingen har med sin metodiske tilgang netop fokuseret på gennemgående, ofte forekommende og hyppigt gentagne tanker og skemaer i kærlighedsforståelsen. Det er i høj grad muligt at finde citater fra Grundtvigs prædikener, som synes at være i modstrid med de fortolkninger, som er blevet fremført i den ovenstående afhandling, men afhandlingens hovedinteresse har netop været almene og dominerende træk ved kærlighedsforståelsen i disse prædikener i modsætning til et fokus på enkeltstående formuleringer eller tanker.

Undersøgelsen har vist, at digitale søgeteknikker og kvantitative metoder kan være effektive, nyttige og frugtbare for analysen også af fortidige religiøse tekster, og at sådanne metoder kan medvirke til at producere eller underbygge nye resultater og frembringe en viden, som ellers ikke havde været mulig. I undersøgelsen har været anvendt digitale programmer, som er blevet udformet specielt til en analyse af Grundtvigs tekster. Undersøgelsen har på den måde været et nybrud inden for Grundtvig-forskningen i sin anvendelse af digitale programmer og analysemetoder. Det skema-begreb, som er blevet anvendt i undersøgelsen, har fungeret som et godt og frugtbart redskab. Den anvendte skemabaserede metode har vist sig i stand til at fremdrage og analysere typiske, almindelige eller udbredte formuleringer eller tænkemåder i de grundtvigske tekster i modsætning til en fokusering på og analyse af enkelte eller enkeltstående formuleringer i de grundtvigske tekster.

Hvis ikke det særegne fastholdes i fortolkningen af Grundtvigs tekster, bliver resultatet nemt en misvisende modernisering, forfladigelse og banalisering. Netop ved at fastholde det særegne og fremmedartede bliver det muligt at opnå, at disse tekster kan blive værdifulde i en aktuel sammenhæng også som en kritik og modsigelse af nutidige værdier, selvfølgelige antagelser og tænkemåder. Disse teksters sammenkædning af begrebet kærlighed med mandighed, dyd, flid og stræben, afdøen fra det individuelle, disciplinering, konfrontation, autoritet, lydighed og forsagelse af de naturlige drifter kan fungere som et alternativ til en moderne tænkemåde både samfundsmæssigt, moralsk og kristeligt. Kærligheden forudsætter ifølge Grundtvigs prædikener

en social orden, og disse prædikener kritiserer den moderne tids tendens til at forvandle det menneskelige samfund til en kaotisk sværm, hob eller vrimmel, hvor kærligheden ikke længere er praktisk mulig, og hvor samfundets medlemmer er blevet til faderløse individer, som blot drives af deres blinde trang til selvklogskab, selvstændighed og selvrådighed. Grundtvigs tanker på dette område kan være et nyttigt korrektiv til en nutidig individualistisk tænkemåde.

Når et menneske i det 21. århundrede læser Grundtvigs prædikener, kan det blive en anledning til, at han eller hun besinder sig på sin forudsatte, selvfølgelige og tavse viden om sig selv, livet, godheden og verden. Han kan komme til at opleve, at meget af det, som han mener at have en sikker viden om, eller som han betragter som en følgelig sag, bliver anfægtet og modsagt i Grundtvigs tekster.

Grundtvig var utvivlsomt påvirket af mange tanker i den såkaldte oplysningsfilosofi i det 18. og 19. århundrede, men han var først og fremmest en kritiker af den moderne ånd både moralsk, politisk, pædagogisk, kristeligt og med hensyn til menneskesynet. Den moderne tid og dens mænd er ifølge Grundtvigs prædikener i færd med at sønderrive alle kærlighedens bånd mellem mennesker. Han angreb den fremspirende moderne tids tanker for at være opløsende for alle traditionelle værdier og som en tant, fjas og dårskab, der ikke kunne være til nogen gavn eller nytte for mennesker.

Undersøgelsen af kærlighedsopfattelsen i Grundtvigs prædikener har som nævnt peget på en række træk, som enten har været stærkt underbetonet, ignoreret eller afvist i den hidtidige videnskabelige Grundtvig-forskning. Undersøgelsen kan sammenfattes i de følgende otte punkter:

For det første: Kærlighedsopfattelsen formuleres i disse prædikener på en stærkt polemisk måde. Det fremhæves konsekvent, at den sande forståelse af kærligheden, som også er Grundtvigs egen opfattelse, er helt forskellig fra og modsat verdens og samtidens dominerende kærlighedsforståelse. Det nævnes på samme måde ikke sjældent, at den kærlighedsforståelse, som Grundtvig formulerer i sine prædikener, ofte af samtiden bliver kritiseret og afvist som umenneskelig, fjendtlig over for det omgivende samfund, konfrontatorisk og ukærlig.

For det andet: Kærligheden sættes i disse prædikener ind i en udpræget hierarkisk orden, og kærligheden forstås derfor i næsten alle tilfælde som en vertikal type af kærlighed, som bevæger sig fra en stærkere part til en svagere eller omvendt. På den måde opstår to helt forskellige typer af kærlighed nemlig dels en slags faderlig kærlighed ovenfra og ned til en form for sønlige

agenter og dels en kærlighed nedefra og op fra de små og svage til dem, som er større, bedre og klogere. Disse prædikener formulerer ikke sjældent kærlighedens nødvendige sammenhæng med et idealt faderligt myndighedssamfund. Kærligheden er kun mulig inden for rammerne af et faderligt samfund. Et samfund eller fællesskab har en pyramidal form. De agenter, som optræder inden i denne pyramide, agerer eller kan agere faderligt over for dem, som befinder sig neden under dem i hierarkiet, samtidigt med at de optræder som svagere eller sønlige agenter over for dem, som befinder sig oven over dem i hierarkiet. Med undtagelse af den øverste og de nederste i pyramiden er alle agenter på engang både en slags sønner og fædre. Kærligheden er den adfærd, som er passende, nødvendig, naturlig, mulig og rationel for en bestemt agent i forhold til hans rolle og position i et socialt system eller fællesskab. En fader virkeliggør kærligheden ved at agere faderligt i forhold til dem, som i den givne sociale kontekst er givet i hans varetægt. En sønlig kærlighed viser sig især i lydighed og selvopofrelse og ved, at man giver afkald på at ville være sin egen herre. En faderlig kærlighed er beskyttende og understøttende, men også opdragende, krævende, straffende og tugtende. De, som er uvillige til at vise eller lære at vise kærlighed, udelukker sig fra Guds og fra enhver sand faders eller herres omsorg og kærlighed. At handle ukærligt er i en dybere forstand at handle selvskadeligt. Gud er kærlighed, og derfor kan han kun leve sammen med dem, som også drives af kærlighedens ånd.

For det tredje: I et sandt og godt samfund er kongen og undersåtterne, de stærke og de svage og høje og lave sammenbundet med ubrydelige lænker. Tendensen i tiden er ifølge Grundtvigs prædikener at forvandle det menneskelige samfund til en hob, sværm eller vrimmel af individer. I et sådant massesamfund er al godhed, dyd, kærlighed og social og moralsk orden blevet undergravet. Tidens tendens er at sønderrive de traditionelle kærlige bånd og snore mellem mennesker. Tidens tendens er at hylde selvtilliden, selvstændigheden, selvrådigheden og selvklogskaben, som ifølge Grundtvigs prædikener er udtryk for ukærligheden og hjerteløsheden. En sand frihed består ikke i valgfrihed eller i en vilkårlig frihed til at følge sine egne tanker, lyster, værdier eller normer. En sand frihed opnår mennesker ved at give sig ind under et faderligt bånd, som efterhånden kan gøre dem frie af deres urene lyster og begærligheder og på den måde mere menneskelige, dydige og kærlige. Samtidens skrig efter frihed og umistelige individuelle menneskerettigheder er i strid med kristendommens og kærlighedens ånd. Grundtvigs prædikener indeholder en markant kritik af en slags liberalistisk forståelse af begrebet frihed, og denne kritik kan også i en nutidig sammenhæng være et nyttigt eller tankevækkende korrektiv.

For det fjerde: Kærligheden er forbundet med en dyd og evne, som kan læres inden for rammerne af et faderligt samfund eller i en myndig revsende opdragelse. En sådan dannelse eller skoling kan omforme elevernes karakter, vilje og motivation således, at de dels får evnerne til at gøre kærlighedens gerninger, og dels får den fornødne viden og motivation. De, som er underlagt en sådan faderlig opdragelse, er disciple, som efterhånden skal blive og bliver som deres mester. Til sidst lærer de at tænke deres faders og mesters tanker, have hans følelser og gøre hans gerninger. Mesteren har banet en vej for sine disciple, og de bliver som ham og opnår hans goder og godhed ved at gå den samme vej, som han engang gik. At blive mere kærlig er det samme som at få en større lighed med sin fader, herre eller mester. Man bliver ikke i første række mere kærlig ved individuelt eller med en såkaldt fri vilje at vælge en mere kærlig handlemåde. Et godt træ sætter gode frugter, og kærlige gerninger er sådanne gerninger, som typisk og vanemæssigt kommer fra et menneske, som har en dydig og kærlig karakter. At handle på en kærlig måde forudsætter, at man har erhvervet sig en vis evne, erfaring, dygtighed, færdighed eller ”Konst”. De sande kristne har på den måde i modsætning til verdens børn erhvervet og tilegnet sig en ny eller anden natur. Verdens børn hader og forfølger netop de kristne på grund af de kristne brødres højere grad af dyd og kærlighed.

For det femte: Tanken i Grundtvigs prædikener er udpræget kontekstuel. Det kristne folk og den lille kristne flok i det 19. århundrede har et forhold til den omgivende verden, som svarer til Det gamle Testamentes Israels forhold til de omgivende hedenske folk. Når mennesker bliver medlemmer af den kristne menighed, passerer de en grænselinje. Nogle agenter er inden for og andre agenter er uden for menighedens grænselinje. Menigheden er Jesu Kristi legeme eller identisk med Kristus i hans ånds dage. De kristne brødre skal elske hinanden og dem, som er født af Gud, fordi sådanne agenter er værd at elske. Kærligheden til verden og verdens børn består i, at de kristne brødre skal advare og formane de fortabte verdensbørn og søge at medvirke til, at de udrives af verdens synd og mørke. Kærligheden er kontekstuelt defineret derved, at den består i at gøre det, som er naturligt, sømmeligt og passende i forhold til de normer, som hersker i konteksten. At blive mere kærlig indebærer således, at man tilpasser sig den omgivende kontekst. De kristne skal elske dem, som befinder sig inden for den kristne menigheds periferi. Det, som er norm og kærlighed for en bestemt agent, defineres ud fra denne agents funktion, rolle og position i en omgivende social kontekst. At optræde oprørsk og indbildsk er at handle på en skammelig og skændig måde, at kaste vanære og skam over sit samfund og over sin fader, herre og mester og derfor at handle ukærligt. En sand faderlig kærlighed får modtagerne af denne

kærlighed til at skamme sig over deres hidtidige urenhed og ukærlighed. De, som frelses og indgår i de himmelske boliger, frelses ikke, fordi de har efterlevet en abstrakt, ikke-kontekstuel eller universel norm eller regel, men fordi de har levet i en bestemt kontekst og relation som venner og disciple af deres herre og mester. Det kontekstuelle skema i Grundtvigs prædikener viser sig også i den følgende hyppigt forekommende tanke: Den kærlighed, som opstår og vokser inden for menighedens rammer og kontekst, trues og undermineres af, at mennesker udefra trænger ind i de kristne brødres fællesskab. Sådanne udefrakommende personer hører ikke naturligt hjemme i det kristne samfund og fællesskab. Den omgivende verden udgør en fare og smittekilde for de kristne og omvendte brødre.

For det sjette: At gøre kærlighedens gerninger er forbundet med lidelse, afsavn, selvydmygelse, selvfornedrelse, forfølgelse og martyrium. Det overvældende flertal af mennesker, som udgøres af verdens børn, har altid ment og vil til evig tid mene, at de kristnes vej er alt for hård og smal. Set fra verdens synspunkt er det offer, som frelsen kræver, alt for stort, og den menneskelige pris, den koster, urimeligt høj. I verdens øjne vil de få sande kristne altid være fanatikere, menneskehadere og mørkets apostle. Villigheden til martyriet beviser, at de kristne brødre er blevet skikkede og værdige til at indgå i de himmelske boliger. Den sande og højeste dyd, godhed og kærlighed viser sig netop i lidelsen og under verdens forfølgelse. Kærligheden gør de kristne brødre værdifulde, rosværdige og fortjenstfulde. De kristne fristes bestandigt af verdens såkaldte behag, nydelser og glæder til at falde fra og forlade den strenge opdragelsesproces, som de deltager i. Det naturlige ikke-kristne menneske er besmittet både på sjæl og legeme og drives ofte af onde begærligheder og urene lyster. En ægte kærlighed møder ikke sjældent en vrede, modstand eller modvilje hos dem, som denne kærlighed ønsker at gavne. Det kristne menneske møder på den måde ikke sjældent en modstand og modvilje hos den næste, som det kristne menneske ønsker at elske. Der er en korrelation mellem menighedens voksende kærlighed, kraft og viden, stadigt højere krav til de kristne og en stadigt voksende lidelse, modgang og fristelse gennem det historiske forløb. At vise kærlighed til dem, som er større, bedre eller klogere, indebærer, at mennesker må opgive deres lyst til selvstændighed, selvtillid, tillid til egne tanker og normer, selvrådighed og selvklogskab. Kærligheden fra de små og svage har i høj grad form af selvopgivelse, selvfornægtelse og lydighed.

For det syvende: Kærlighed er i Grundtvigs prædikener forbundet med kraft, magt, viden og visdom på en sådan måde, at disse størrelser udgør et hele og fuldstændiggør, definerer og betinger hinanden. Dette skema i

kærlighedsopfattelsen har vidtgående konsekvenser. De kristne stræber ikke kun efter at blive mere kærlige, men også efter at få en højere grad af viden, praktisk visdom, livskraft, magt og fremgang. Alt, hvad faderen eller mesteren gør, skal hans søn eller discipel også gøre, og også sønnen skal engang tale, så det sker, og byde, så det står. Moralsk godhed og kærlighed er typisk noget, som vi finder hos mennesker, der er større, mægtigere og mere vidende. Kærlige gerninger forudsætter en magt og evne til at kunne udføre sådanne gerninger. Den fuldendte faderlige kærlighed eller kærligheden ovenfra og ned er ikke kun en nåde, mildhed eller godhed, men samtidigt en magtdemonstration, som kan bevirke en frygt og angst hos de små og svage modtagere. I den fuldvoksne mandige karakter findes en forening af fasthed, frygtløshed, selvkontrol, godhed, forstand, visdom, kraft og magt. Kærligheden viser sig i konfrontation, krig og kamp og i evnen og villigheden til at løfte sværdet og overvinde den onde fjende. De hellige martyrer viser, at kærligheden er stærkere end døden. Udvisningen af den højeste form for kærlighed, hvor de kristne brødre viser, at de er blevet helliggjorte og saliggjorte, er samtidigt en beskæmmelse og overvindelse af verden og dens børn. I udvisningen af den højeste kærlighed er de kristne brødre blevet som mægtige uovervindelige guddommelige kæmper. Det typiske kærlige menneske er den mandige fuldvoksne helt og kriger, som er evigt tro mod sin herre. Det, som især forhindrer mennesker i at vise kærlighed, er deres frygt for fjenden og hans forfølgelse og for dem, som slår legemer ihjel. Det kærlige menneske er især det mandige, disciplinerede menneske, som har besejret de indre impulser til frygtsomhed, konfliktskyhed og sødtalenhed. Kærlige gerninger udspringer naturligt af og forudsætter en sand viden og visdom. Fremgang, held og lykke er ikke tilfældige begivenheder, men resultater af en dydig, kærlig og moralsk karakter og handlemåde. Det menneske, som har lært at udvise den højeste grad af kraft, visdom og kærlighed, har nået målet og er blevet værdigt og skikket til at indgå i de himmelske boliger. At være fortabt betegner en tilstand, hvor man ikke ejer nogen grad af godhed, kærlighed, viden, magt eller kraft. Verdens børn lever i en naiv drøm om, at de kan blive frelst uden en forandring af deres natur og personlighed og uden at lære at virkeliggøre og fremvise kærlighedens gerninger.

For det ottende: Kærligheden bestemmes i Grundtvigs prædikener ved en ostensiv eller pegende reference. De små og svage - uanset om det drejer sig om en faders børn, en mesters disciple eller om de kristne brødre i menigheden - kan ikke med deres egen fornuft eller forstand udregne eller udtænke, hvad sand kærlighed er. De kan ikke stole på deres egne umiddelbare tanker, følelser, værdier eller normer. Det, som det naturlige menneske opfatter som en rosværdig form for kærlighed, er ofte udtryk for en stor

ukærlighed, og det, som mange mennesker opfatter som ukærlige gerninger, er i virkeligheden ofte et udtryk for sand kærlighed. Mennesker kan kun lære, hvad sand kærlighed er, ved at se på dem, som er større, bedre eller klogere. En mester peger på sig selv, sin egen læringsproces og sine dyder og viser derved sine disciple, hvad der også for dem er målet og vejen. Det, som en sand fader gør, og det, som de guddommelige personer gør, er i sig selv kærlighed, også selv om de små og svage ikke umiddelbart kan forstå det. Et lille barn kan ikke med sin uudviklede forstand eller fornuft vide, hvad kærlighed er, men derved, at det giver sig ind under en faderlig magt og tugtelse, kan det hen ad vejen erfare, lære og indse, hvad der er kærlighedens sande væsen. Når en sand discipel skal definere godheden og dyden, peger han på sin mester og hans specifikke og synlige evner, godhed og dyder. En discipel bliver mere kærlig ved at antage og anerkende et forbillede og ved gennem en imitation eller emulering at stræbe efter at blive som sin mester.

I den nyere Grundtvig-forskning er der blevet fremført en række fortolkninger af kærlighedsforståelsen i Grundtvigs forfatterskab. Denne forskning har kun i begrænset omfang været baseret på en analyse af Grundtvigs prædikener. En række af denne forsknings teser har på trods heraf været diskuteret i undersøgelsen af kærlighedsforståelsen i Grundtvigs prædikener. Det er interessant, at hvis man tager udgangspunkt i disse prædikener, er det i høj grad muligt at kritisere og sætte spørgsmålstegn ved en række opfattelser af Grundtvigs kærlighedsforståelse, som har været almindelige eller hyppigt forekommende i den nyere forskning. Det gælder for eksempel de følgende ofte fremsatte fortolkninger: At Grundtvigs kærlighedsforståelse skulle være knyttet til en tanke om menneskers naturlige impulser til kærlighed. At kærligheden hos Grundtvig er nært sammenknyttet med lyst, sanselighed, kropslighed og jordiskhed. At kærlighed skulle være forbundet med en kærlighed til fædrelandske brødre, ægtefæller eller kærester. At kærligheden hos Grundtvig er en type af almen ontologisk kærlighed og primært er noget, som mennesker er tilskuere til, erfarer og oplever, og ikke primært forstås som noget, som de gør eller præsterer. At Grundtvigs kærlighedsforståelse skulle være præget af særligt feminine normer eller værdier. At kærlighedsforståelsen skulle være knyttet til en tillid til og tro på det værdifulde i det barnlige. At denne kærlighedsforståelse skulle være fri af tanker om tugtelse, disciplinering eller stræben efter det fuldkomne. At kærlighedsforståelsen skulle være en almen menneskelig, universel kærlighed og en kærlighed til verden på en almen eller ubestemt måde. At Grundtvigs kærlighedsforståelse skulle være en alment menneskelig, humanistisk, ikke-kontekstuel og næsten profan opfattelse. At Grundtvigs kærlighedsforståelse er et udtryk for en imødekommenhed over for en ikke-kristen eller ikke-religiøs verden og dens

værdier. Det er interessant, at den ovenstående specifikke analyse af Grundtvigs egne tekster i form af hans prædikener i 1830- og 1840-erne på ingen måde kan bekræfte sådanne fortolkninger af Grundtvigs kærlighedsforståelse, der ikke mindst siden 1960-erne har været vidt udbredte i forskningen.

N. F. S. Grundtvigs forfatterskab er ikke sjældent blevet fortolket på den måde, at indholdet af de grundtvigske tekster er blevet en slags forløber for eller forberedelse af en senere tids tanker om individ, samfund, kirke, kristendom, tro, moral, fællesskab, menneskenatur eller politik. Den ovenstående analyse har vist, at mange hyppigt forekommende tanker og skemaer i Grundtvigs prædikener ofte er i modstrid med udbredte tanker og tænkemåder i en senere tid og i nutiden. En analyse af Grundtvigs tekster kan på den måde potentielt give anledning til en form for nutidig kulturkritik. Grundtvigs prædikener er interessante og vedkommende, netop fordi de kan være en modsigelse af såkaldt moderne eller nutidige tanker, tænkemåder og værdier.

Resume

Afhandlingen er en undersøgelse af kærlighedsforståelsen i den danske forfatter og teolog N. F. S. Grundtvigs (1783-1872) prædikener især i 1830- og 1840-erne. I undersøgelsen tales der en række steder om såkaldte kognitive skemaer i det tekstlige materiale. Kognitive skemaer er enheder af viden, som er gennemgående i en stor tekstmængde. Et skema kan vise sig ved, at de samme ord, udtryk og forestillinger hyppigt sammenkædes. Det samme skema kan i sin grundstruktur vise sig i mange forskellige sammenhænge og i beskrivelsen af vidt forskellige emner. Kognitive skemaer er på den måde billedligt talt et udtryk for, at en tekst behandler og forstår virkeligheden på en bestemt måde og har en bestemt forudviden om virkeligheden og om, hvordan denne virkelighed skal fortolkes. Et af formålene med den metode, som er blevet anvendt i afhandlingen, er at finde og beskrive sådanne skemaer i kærlighedsforståelsen i Grundtvigs prædikener. Undersøgelsen tilsigter altså en beskrivelse og analyse af gennemgående, hyppigt forekommende eller typiske træk ved kærlighedsforståelsen i disse prædikener.

Anvendelsen af udtrykket Gud er kærlighed viser en række karakteristiske sider af kærlighedsforståelsen i Grundtvigs prædikener: Faderligheden og kærligheden er nøje forbundet, og Gud er netop kærlighed og kærlig, fordi han er en fader. Kærligheden befinder sig altid inden for og er netop mulig på grund af en hierarkisk social orden. Kærligheden er typisk noget, som bevæger sig oppefra og ned fra en slags faderagent til en slags sønlig agent eller omvendt. Kærligheden formuleres oftest som en vertikal form for kærlighed og ikke som en relation mellem ligestillede agenter. I Grundtvigs prædikener sammenkædes ikke sjældent en bestemt opfattelse af kærlighed som faderlig, opdragende og hierarkisk med en opfattelse af et idealt faderligt politisk samfund. Et sandt samfund er ikke en vrimmel, sværm eller masse af individer, og den samfundsmæssige udvikling i 1830-erne og 1840-erne truer ifølge disse prædikener med at sønderrive kærlighedens bånd mellem mennesker. Begrebet kærlighed bestemmes ved en pegende, direkte, indeksikal eller ostensiv reference: Det, som den kærlige faderlige agent gør, er i sig selv et udtryk for kærlighed. Et barn lærer, hvad kærlighed er, ved at iagttage, hvad dets fader rent faktisk gør. En sand faderlig kærlighed er opdragende og krævende og tilstræber en omformning af modtagerens natur og karakter. Netop fordi Gud er ren kærlighed, kan han kun leve sammen med dem, som også er villige til at vise eller lære at vise kærlighed. At blive frelst

indebærer og forudsætter i Grundtvigs prædikener, at man udvikler en dydig og kærlig natur og bliver renset for sin fundamentale naturlige urenhed.

Kærligheden til næsten bliver på samme måde tolket ind i en asymmetrisk, hierarkisk relation. Typisk optræder det kristne menneske som en stærkere eller faderlig agent over for næsten som en svagere og mere barnlig agent. Formålet med kærligheden til næsten er at frelse næsten ud af synden og uvidenheden. Det kristne menneske skal ikke give næsten det, som næsten tror, at han har brug for, men faderligt give næsten det, som han i virkeligheden har brug for. De kristne skal optræde advarende, konfronterende og frygtløst, når de ønsker at vise en sand kærlighed til deres næste. Hvis de forfalder til sødtalenhed, imødekommenhed eller forsonlighed, gavner de ikke deres næste. Frygten for verdens og medmenneskets reaktion er derfor en faktor, som kan forhindre kærligheden i at blive virksom hos de kristne.

Kærligheden er en tænke-, føle- og handlemåde, som de kristne disciple lærer i en slags mesterlære, som finder sted inden for rammerne af den kristne menighed. De kristne er elever, som engang skal blive som deres mester Kristus. I en centripetal bevægelse i en lang udviklingsproces kommer de stadigt tættere på deres mesters identitet, kompetence og natur. De er elever i Herrens skole, hvor forholdene er præget af disciplinering, afkald, forsagelse, lidelse og en streng faderlig opdragelse. De kristne er bestandigt fristet til at forlade skolen og overgive sig til verdens såkaldte glæder og nydelser. Grundtvigs prædikener rummer en slags pædagogisk teori og model, som ifølge disse tekster har sit urbillede i beretningerne i Det ny Testamente om Jesu hårde optugtelse af disciplene. Målet med denne opdragelse er en fuldstændig omformning af de kristne elevers motivation og karakter. Ved deres indtrædelse i den kristne menighed er mennesker besmittede både på sjæl og legeme, og den nødvendige helliggørelse og retfærdiggørelse indebærer, at deres vilje, stræben, natur og personlighed forandres efter deres mester Kristus, som i den kristne menighed er et dydens mønster. De pædagogiske tanker, som udfoldes i Grundtvigs prædikener, adskiller sig markant fra de teorier om og fortolkninger af Grundtvigs pædagogik og skoletanker, som har været fremherskende i forskningen.

Den kristne menighed og de kristne medlemmer af denne menighed vokser i godhed, visdom og kraft i løbet af en gradvis lineær proces. Denne guddommelige vækst finder sted og er kun mulig inden for rammerne af fuldkommenhedens bånd. I Grundtvigs prædikener er kærligheden netop et fuldkommenhedens bånd på den måde, at den guddommelige faderlige kærlighed, som kommer ovenfra og ned, binder og sammensnører de kristne. Dette bånd udgør en slags tvang eller indsnævring. En åndelig vækst er kun

mulig for mennesker, hvis de bindes og lader sig binde. Tanker om snore, bånd, kæder og liner spiller en fremtrædende rolle. Et sandt samfund er ikke en sværm, vrimmel eller en mængde. I et sandt og godt samfund eller fællesskab er deltagerne sammensmeltede som lemmer på et legeme.

Mellem de sande kristne eksisterer der et særligt blodets bånd, som sammenknytter de kristne til et folk og til eet folk uanset, hvor de lever. Kristenfolket lever som et adskilt, fremmed og forfulgt folk i verden. Det har på den måde mange ligheder med det jødiske folk. I nadveren blander de kristne blod med Kristus og derved etableres og styrkes blodets bånd. De kristne elsker hinanden, netop fordi de er brødre og søstre og dele af det samme legeme.

Begrebet verden spiller en fremtrædende rolle og er et af de hyppigst forekommende begreber i Grundtvigs prædikener. Begrebet betegner dels rumligt dels mentalt det, som befinder sig uden for den kristne menighed. Grundtvigs prædikener er præget af et kontekstuelt skema, der definerer visse fænomener og agenter som værende uden for og andre som inden for en grænselinje. Ude i verden florerer og hyldes en bestemt form for og opfattelse af kærlighed. De sande kristne skal ikke elske verden, og de skal lære at indse, at verdens børn har en falsk opfattelse af begrebet kærlighed. Verden elsker sig selv, og verdens kærlighed er en kærlighed til det jordiske, sanselige og nuværende. De sande kristne higer efter at blive udfriet fra det jordiske. De er fokuseret på det fremtidige og himmelske, og i deres kærlighed forsager de denne verdens kødelige fristelser.

I Grundtvigs prædikener spiller tanken om den sønlige udkårelses ånd en fremtrædende rolle i forbindelse med kærlighedsforståelsen. Denne ånd sætter en agent ind i et nyt samfund bestående af en faderlig og sønlig agent. Kærligheden bliver på den måde ofte sammenkædet med underkastelse, lydighed, afkald og selvopofrelse over for en stærkere faderlig agent, som har foretaget en primær udvælgelse af svagere eller sønlige agenter. Den sønlige kærlighed sammenkædes på den måde også med en stræben efter ære og en følelse af skam ved egen uværdighed og ufuldkommenhed. Grundtvigs prædikener rummer ofte en kritik af bestemte former for menneske-, moral-, samfunds- og pædagogikopfattelse. Verden taler ofte og ivrigt om værdierne i selvstændigheden, selvtilliden og i menneskers naturlige værdighed, men ifølge Grundtvigs prædikener er sådanne tanker som oftest ukristelige, oprørske, skadelige og indbildske, og de bevirker kun, at kærlighedens fremvækst vanskeliggøres eller forhindres.

Den sande kærlighed modstilles ofte i Grundtvigs prædikener med det barnagtige, det blødagtige og det kvindagtige. Når de kristne skal udvikle en sand kærlighed, trues de af en indre naturlig tendens til det forsonlige, blødagtige og sødtalende. Ordene ”mandig”. ”mandelig” og ”Mandighed” anvendes til at beskrive en bestemt form for adfærd og kærlighed, som er forbilledlig, rationel, nødvendig, naturlig og passende. Den mandige kærlighed er rationel på den måde, at den er passende i forhold til den kontekst, hvori agenten befinder sig, og fordi den fremmer og gavner agentens interesser. Den mandige form for kærlighed er typisk endnu ikke mulig for barnet eller for dem, som er ”Børn i Christo”, men er mulig og passende for det ”fuldvoxne” menneske. Det mandige betegner ønskværdige egenskaber, som typisk kan ejes af voksne mandlige agenter, men som også kan og bør besiddes af voksne kvindelige agenter. Den nødvendige kristne vækst imod det fuldkomne er en vækst i mandighed og mandig kraft og selvkontrol. Den mandige kærlighed viser sig ved, at man ikke frygter verden eller dem, som slår legemer ihjel, men er villig til at konfrontere verdens synd og ondskab. Der er en indre sammenhæng mellem det faderlige og det mandige. Moderligheden og den moderlige kærlighed er i Grundtvigs prædikener en positiv størrelse, men betegner i forhold til den mandige og faderlige kærlighedstype en svagere og mindre udviklet form for kærlighed. Tankerne i Grundtvigs prædikener om det mandige som det ideale svarer ikke til det billede af Grundtvigs opfattelse, som oftest er blevet tegnet i forskningen. Denne forskning har ofte fremhævet, at Grundtvig var optaget af det androgyne eller var præget af såkaldt feminine værdier og en fortaler for det kvindelige som et ideal.

De sande kristne elsker deres brødre og søstre i ånden. Den kristne broderkærlighed er både en beskrivelse af den kristne menighed og en norm for de kristne. De kristne vokser i dyd og godhed netop derved, at de i stigende grad kommer til at elske hinanden. De opnår derved en stigende lighed med deres mester Kristus, som netop også elskede sine venner og brødre. Nødvendigheden og vigtigheden af broderkærligheden bevises ostensivt ved at pege på, hvordan Kristus netop elskede sine brødre og venner. De kristne beviser deres voksende retfærdighed, fortjeneste og godhed ved, at de i stigende grad elsker deres brødre og søstre, og de opnår derved en voksende Kristus-lighed, guddommelighed og udødelighed. Den sande kærlighed består i, at man skal elske det, som er værd at elske, og de kristne elsker deres brødre, fordi disse brødre er et med Kristus, og fordi de ikke længere er som verdens børn. De kristne udgør Jesu Kristi legeme, og når brødrene elsker hinanden, elsker de samtidigt deres hoved og herre Kristus. Tanken om den indbyrdes kærlighed er også et eksempel på, hvordan

kærligheden i Grundtvigs prædikener defineres kontekstuelt. De kristne skal elske dem, som befinder sig inden for den kristne menigheds periferi. Det, som er norm, dyd og kærlighed for en bestemt agent, defineres ud fra denne agents funktion, rolle og position i en omgivende social kontekst.

Udtrykket ”den høieste Kiærlighed” optræder som en betegnelse for den form for kærlighed, som de kristne skal stræbe efter at virkeliggøre i deres tanker, følelser og handlinger. Tanken pm denne højeste form for kærlighed indebærer en markant forestilling om martyriet og martyrdøden som et naturligt endemål, som en fuldkommengørelse og som en åndelig nødvendighed for de kristne. I martyriet sammensmelter en mandig og faderlig form for kærlighed, og i fremvisningen af denne kærlighed bliver de kristne disciple som deres mester Kristus. Helliggørelsen og helgendannelsen i den kristne menighed fuldendes i menighedens og de kristnes selvopofrelse og frivillige selvfornedrelse og lidelse. Samtidigt er de kristnes martyrium en beskæmmelse og overvindelse af den omgivende vantro verden. Når det kristne menneske viser denne kærlighed, beviser han, at han ikke længere tilhører verden, at hans fædreland ikke findes på jorden, men i himlen, at han har indset den sande natur af den kødelige, lidelsesfyldte verden, og at han har opnået den fornødne vilje, visdom, kraft og magt til at forsage og forlade verden. Grundtvigs hyppige tanker om, at en sand form for kærlighed viser sig i villigheden til martyriet, har oftest været forbigået i Grundtvig-forskningen.

Kraft eller magt, sandhed, visdom eller viden og godhed og kærlighed udgør et integreret hele. I nogle tilfælde anvendes begrebet dyd som en betegnelse for denne integrerede enhed. Dette triadiske skema får vidtgående følger for kærlighedsforståelsen i Grundtvigs prædikener. Kærligheden kommer ikke fra de svage, magtesløse eller uvidende. Omvendt er kærlighed en naturlig følge af indsigt, viden og visdom. Der er en dyb, trøstelig og forunderlig indre sammenhæng i egenskaberne hos agenter, der er større, bedre og klogere og besidder en højere grad af ”Kiærlighed”, ”Magt”, ”Kraft”, ”Sandhed” og ”Viisdom”. De, som kan udøve en legitim eller retmæssig magt, er bedre, mere kærlige og klogere end andre. Den højeste form for kærlighed er i Grundtvigs prædikener den mandige kærlighed, fordi en høj grad af godhed, dyd og kærlighed ikke kan adskilles fra en høj grad af magt, kraft, herredømme og autoritet. Dette skema om sammenhængen mellem magt, kærlighed og viden viser, at det ikke er rimeligt at hævde, at kærligheden alene eller i sig selv skulle være den højeste værdi i Grundtvigs prædikener. De kristne stræber ikke kun efter at blive mere kærlige, men også efter at opleve mere fremgang, succes, held og lykke og opnå en større viden, kraft og magt.

Summary

The concept of love is studied in the sermons of the Danish theologian and writer N. F. S. Grundtvig (1783-1872) especially in his sermons between the years of 1832 and 1849. In the analysis of theses sermons the methodological concept of cognitive schemata is used. Cognitive schemata are defined as recurrent structures or units of knowledge immanent in the textual material. Cognitive schemata can be reconstructed from a frequent or recurrent combination of certain words, expressions, ideas, or conceptions in the text. A certain cognitive schema in the form of a system of relations of certain units can be found in many different textual connexions and the same type of schema can be visible in the description of a wide range of quite different or diverse subjects. In this way a schema based methodology can reveal a type of structure or meaning in the text. Speaking metaphorically, cognitive schemata describe and express in what way the text understands or explains reality. In a metaphorical way a cognitive schema contains a certain knowledge or pre-knowledge of the world. A methodology of cognitive schemata can analyze how a certain text recurrently or frequently describes or explains reality in a certain way. In this way a reconstruction of cognitive schemata from the textual material can reveal certain tendencies or typical properties of the text. Cognitive schemata are a sort of tacit or a priori knowledge which is presupposed in the text. To some extent such schemata can be reconstructed by a statistical or quantitative analysis of recurrent links between certain words and other units of the text.

The concept of love in the Grundtvigian sermons is strongly influenced by a cognitive schema of fatherliness and paternalism. The expression of ‘God is love’ is frequently interpreted into an idea of paternal direction, chastisement, and education. As a true father God acts in a demanding and responsible way and he is focused on the moral perfection, improvement and correction of his children. God is a loving agent but his special sort of love is not always recognized as acts of love by human beings following the ideas of the world. The concept of love in the sermons of Grundtvig is defined within a cognitive schema of a necessary hierarchical authoritarian social order. As a phenomenon love is moving either top down from a knowledgeable and virtuous fatherly agent or bottom up towards a superior fatherly agent.

The concept of love is mostly defined as a vertical type of love and seldom as something moving between individual agents on an equal basis. This schema of vertical love is also expressed in an ideal of a paternalistic or fatherly social and political community. A true community or society is quite different from a mass or swarm of independent individuals. A true community is not a product of a social contract or agreement of individuals but a product of an initiative by a superior fatherly agent. According to Grundtvig's sermons the social and political movements and tendencies of the 1830s and 1840s undermine traditional moral values. This modernization is a threat to the traditional loving bonds and commitments between human beings existing in pre-modern societies.

In the sermons of Grundtvig the concept of love is defined by a direct, indexical, or ostensive reference i. e. by pointing to certain agents and phenomena. The actions of the fatherly agent are eo ipso true expressions of love and goodness. A child learns and experiences directly the essence of true love and moral goodness by communicating with and observing his loving father. The object and meaning of the fatherly love is the salvation i. e. moral and spiritual transformation, improvement, and development of his children. God and any true loving father can only live with agents that are loving or willing to learn to love like their father. Salvation is the end-point of a process of maturation. To be saved means to learn to manifest a virtuous and loving character. A true sort of love moving bottom up is manifested and proved by a willingness to imitate the thoughts, feelings, and actions of one's father and lord.

In the same way Christian love of the neighbour is described within a hierarchical or asymmetrical relation. Typically the Christian brother acts as a stronger, more knowing, fatherly agent towards his neighbour. The purpose of this love is to save and rescue the other human being from the evil, darkness, ungodliness, carnality, and immorality of the world. The other man should not be given what he happens to believe to be in his interest but what really will bring him out of his misery, illusion, and confusion. A true love of the neighbour is therefore often confrontational and provoking. True love is quite different from sweet talk and conciliatory courtesy. In his love of his neighbour the disciple of Christ must act without any weakness or fear of the possible aversion, aggression, or anger from his fellow man.

Love is a way of thinking, feeling, relating, and acting. The Christian disciples learn this way of behaviour within a system of a sort of apprenticeship. The meaning and idea of being a disciple is to grow and become like his master. The Christian disciples participate in the so-called school of the Lord. This

school is defined by suffering, discipline, renunciation, and aspiration on the part of the disciples and a strong paternal direction and education on the part of their master. The disciples are constantly tempted to leave the school and return to the so-called pleasures of the world. According to the sermons of Grundtvig this type of school and pedagogical institution and theory is expressed in the descriptions of the New Testament of the learning community of Christ and his disciples.

The teleological end-point of this demanding and troublesome education is a fundamental transformation of the motivation and character of the disciples. Initially they are contaminated and damaged physically, mentally, and morally. Within the system of their apprenticeship they are justified, sanctified, and purified. Their motivation, thoughts, feelings, values, aspiration, nature, and personality are transformed. In a centripetal movement they move closer and closer to the identity, competence, and nature of their master who is the magnificent example, paragon, and pattern of love, moral goodness, spirituality, and virtue. The sermons of Grundtvig contain an educational theory quite different from the standard interpretation of Grundtvig's pedagogical thinking in the Grundtvig research literature.

The Christian congregation and its members experience and manifest a growing degree of moral goodness, love, wisdom, and power within a linear developing process. This so-called divine growth or growth toward divinity is situated within and made possible by a bond of perfectness. Love is a bond of perfectness because within this bond the Christian disciples are bound together and chained to their master and to each other. This bond of perfectness coming from their lord and master functions as a constriction and restriction with the disciples. A moral and spiritual growth is made possible by a sort of direction and manifestation of force. In the sermons of Grundtvig ideas of strings, lines, and chains play an important role. In a true community the participants are linked and merged to constitute a harmonious and collective body.

The brothers and sisters within the Christian congregation are bound together by a special bond of the blood. Because of this bond of the blood they constitute a specific nation and people and this bond turns all Christian disciples irrespective of time and space into one nation and people. This people and nation of Christ lives separated from and persecuted by the surrounding world. The Christians are aliens and strangers to this world. As a consequence they seek the comfort, company, and love of each other. In the Holy Supper the disciples receive blood from their master and in this way their identity, nature, and character are transformed and their mutual love is nourished. The Christian congregation is a community of the blood which

creates a feeling of mutual solidarity and makes all the participants loving brothers and sisters in the spirit.

In the Grundtvigian sermons the concept of the ‘world’ plays an important role. These sermons are strongly influenced by a schema of contextuality. Agents or phenomena are either situated inside or outside a sort of line. The concept of the world describes and is a reference to reality outside the border-line of the congregation. The Christian brothers and sisters do not belong to this world and they are mostly persecuted and ridiculed by the so-called children of the world. In the world there is no true understanding of the meaning of love. The world is ungodly, selfish, conceited, and rebellious to the laws of God and to the ideas of true love. The disciples of Christ should not accept the children of the world as they are. Instead the disciples should try to save the children of the world and persuade them to leave the ways of the world. This is the correct understanding of the expression of loving the world.

The members of the Christian congregation are the sons of God. They are the chosen-ones. They are driven by the spirit of their lord and master. The appropriate sonly love moving bottom up toward the fatherly agent consists in subordination, obedience, self-sacrifice, and loyalty. The sons and daughters of a stronger fatherly agent should strive to honour their gracious father and they should feel shame by doing inappropriate, shameful, or unloving actions. A sense of honour and shame is essential to the growth of love and moral goodness in the hearts of the disciples. The sermons of Grundtvig contain a cognitive schema of subordination, self-sacrifice, and loyalty toward the stronger and more powerful agents. This cognitive schema can also be found in the descriptions of social and political relations outside the Christian congregation. Obedience, faithfulness, and loving loyalty are natural, necessary, appropriate, and beneficial ways of relating and acting on the part of the weak and still not fully developed agents.

True love is a sort of manly, fatherly, or masculine type of love. A true type of love is quite different from a sort of love which is childish, puerile, or effeminate. True love does not come from weakness or from an attitude of courtesy or from an interest in pleasing human beings. The fully grown up man is the moral ideal. Manly love and manly moral goodness are appropriate, commendable, honourable, and praiseworthy ways of acting. The upbringing and education of the Christian community is focused on the development of manliness and manly maturity.

Both men and women should strive to attain the ideal of manly strength and maturation. Among the properties of manliness are such virtues as self-control, fearlessness, and a sort of martial faithfulness. The ideal Christian person is a manly hero and warrior. The properties of maternal and feminine love and goodness are less matured and less developed than the virtues of manliness and masculinity. The virtues of manliness are essential to the Christian congregation because of the constant persecution and aggression from the surrounding world against the children of God. The sermons of Grundtvig contain a conception of the differences of men and women quite different from the standard interpretations of these subjects in recent Grundtvig research literature.

The mutual love and affection among the disciples of Christ is a proof of their true identity as Christians. The love of Jesus was a love and affection of his friends and brothers and sisters. The disciples of Christ imitate their master. In their growing mutual love the disciples attain a still greater similarity with their master and model. In the sermons of Grundtvig the importance of mutual love among the Christian brothers is proved by an ostensive or direct reference pointing to the example of Christ. The disciples attain a sort of godliness, immortality, and divine virtue by loving each other because the brothers and sisters of the congregation are the body of Christ.

True love is a love of things and agents worth loving. The disciples of Christ love each other because they are no longer similar to or part of the world. The ideas of the sermons of this mutual kind of love constitute an example of a strongly contextual schema in the texts. An appropriate relation to agents within the Christian community is quite different from an appropriate behaviour and relation to agents outside this context. The concepts of moral goodness, virtue, and true love are defined according to the function, identity, role, and position of the agents.

In the sermons the expression of the ’highest type of love’ is used to designate the love and self-giving of the martyr and Christian hero. Christ manifested this kind of self-denying love in his crucifixion and his Christian disciples are destined in the end to manifest this same kind of love and martyrdom. The Christian congregation and the Christian disciples attain perfection in this manifestation of sacrifice and martyrdom. The whole idea of becoming a disciple in a community is eventually to become like the master and lord of the community. The master of a certain community functions as an incarnation of the values, ideals, and virtues of this community. In their ultimate self-denial and martyrdom the Christian disciples attain a godlike perfection and by this demonstration of ultimate love and virtue they defeat and humiliate the

surrounding world. In his martyrdom the Christian disciple shows that he is no longer part of this world and that he is ready and worthy to leave this world and enter the regions of heaven.

Power, vitality, knowledge, wisdom, moral goodness, and love constitute an integrated totality. The concept of virtue is occasionally used to designate this totality. This triadic schema is important for the concept of love in the sermons. True love cannot emanate from ignorance or weakness but is a natural consequence of knowledge and true understanding of reality. Agents who are in possession of power, authority, and wisdom are in most cases also virtuous, morally superior, and loving. The universe of the sermons of Grundtvig is dominated by a concept of inequality and differences in maturation and differences in moral and spiritual development. Some agents are better, wiser, and stronger. The most developed type of love is a special type of masculine, manly, fatherly, or paternal love because masculinity and manliness are connected to power, authority, and strength. This schema which describes the integration of love, wisdom, strength, and power shows that love alone is not the supreme good in the sermons of N. F. S. Grundtvig. The ultimate good is a combination of several entities such as knowledge, strength, power, success, moral goodness, and love.

Bilag: Forskellige søgeprogrammer til Grundtvigs tekster

I det følgende skal beskrives en række demo-udgaver af digitale søgeprogrammer, som kan anvendes til en søgning og databehandling af Grundtvigs tekster.

Det skal understreges, at disse programmer ikke arbejder med andre data end de kendte udgivne tekster af Grundtvig. Programmerne anvender ikke særlige databaser, men anvender kun Grundtvigs egne udgivne tekster i en digital form.

Det, som kan opnås ved at bruge sådanne programmer, adskiller sig i princippet på ingen måde fra, hvad man kunne opnå uden brug af sådanne programmer altså ved en manuel gennemsøgning og behandling af Grundtvigs tekster. Forskellen mellem en digital og ikke-digital undersøgelse består selvsagt i den tid, som visse undersøgelser ville kræve.

Et eksempel kunne være: Hvis man ønsker at finde alle de afsnit (”afsnit” forstået som de oprindelige afsnit i Grundtvigs prædikener), hvor alle ordene ”Frihed”, ”Lighed” og ”Broderskab” forekommer i det samme afsnit i Grundtvigs prædikener i kirkeårene 1847-1849, kan en sådan søgning gennemføres med og uden brug af digitale søgeprogrammer. Hvis disse prædikener manuelt skal gennemsøges for at finde de relevante afsnit, vil det antageligt tage 3 eller 4 dages arbejde af 8 timer. Hvis søgningen gennemføres ved hjælp af et digitalt program, kan resultatet findes i løbet af ca. 400 millisekunder. Denne databehandlingstid er beregnet på et af de programmer, som er beskrevet nedenfor.

Digitale programmer kan ikke i sig selv finde ”den dybe sammenhæng” i Grundtvigs tekster, men de kan være en hjælp derved, at de kan producere et materiale til en senere analyse, og de kan i meget høj grad være tidsbesparende i et arbejde med Grundtvigs tekster. De kan vise sammenkædninger mellem bestemte ord og udtryk i Grundtvigs tekster, som det ellers ikke ville være praktisk muligt at finde frem til. Digitalt er det muligt at vise statistiske hyppigheder og ændringer i et enkelt år eller gennem en årrække af Grundtvigs sprogbrug, som det med en ikke-digital manuel undersøgelse ville være næsten uoverkommeligt og i praksis umuligt at finde frem til.

De nedenstående programmer behandler meget store datamængder. Som et eksempel kan det nævnes, at Grundtvigs prædikener fra 1832 til og med 1849 indeholder ca. 761.000 ord. Programmerne kan undersøge en sådan mængde

af data i løbet af et halvt eller et sekund og for eksempel undersøge, hvor og hvor ofte ordet ”Kiærlighed” forekommer, og hvilke andre ord og udtryk som hyppigt optræder de steder, hvor ordet ”Kiærlighed” forekommer.

Søgeregler i de nedenstående programmer

I programmerne skal der søges på den oprindelige ordrette stavemåde så som substantiver med stort begyndelsesbogstav og Grundtvigs stavemåde som for eksempel ”Kiærlighed”, ”kiærlig” eller ”Fæderneland”. Ord som ”Christne” og ”Danske” staves også hos Grundtvig ofte, men ikke altid med et stort begyndelsesbogstav uanset, om der er tale om substantiver eller adjektiver. Stavemåden er ikke ensartet i Grundtvigs tekster, og derfor kan det være nødvendigt at søge på flere stavemåder af et bestemt ord som for eksempel ”mulig” og ”muelig” eller ”Pilgrim” og ”Pillegrim”. Substantivet de troende kan både staves ”de Troende” og ”de troende”.

Hvis der indtastes et mellemrum før og efter et søgeord, søges på ordet eller udtrykket alene. Hvis der for eksempel kun søges på ”Kraft”, søger programmerne også efter eksempelvis ”Kraften”, ”Krafts”, ”Livs-Kraft” og ”Kraft-Beviis”. Programmerne skelner som nævnt altid mellem store og små bogstaver. Hvis der søges på ”moderlig”, får man altså ikke eksempler med ”Moderlighed”. Hvis der for eksempel søges på ”Selv”, fås de ord, som begynder med eller indeholder ”Selv” (eller indeholder en sammensætning med ”Selv”) som ”Selvraadighed”, ”Selv-Fornægtelse” og ”Selv-Klogskab”, men ikke for eksempel ”selvraadig”.

Hvis der søges på ”[mellemrum]Selv[mellemrum]”, fås kun eksempler, hvor ”Selv” optræder som et selvstændigt ord som i udtrykket: ”Gud Fader er Kiærligheden Selv”.

Tekstmateriale

Programmerne søger i Grundtvigs prædikener og i nogle tilfælde hans tekster gemt som en tekst-fil (eller flere tekst-filer) af filtypen ”.txt”. Tekstmaterialet er i alle tilfælde de udgivne tekster af Grundtvig.

Programmerne kan kun arbejde på en server og er skrevet i programmeringssproget ”PHP”. PHP er et såkaldt ”server-side scripting” programmeringssprog, som blev udviklet i 1995. Programkoden til de forskellige programmer er omfattende og kompliceret, men programmerne er skrevet med en simpel bruger-grænseflade med det formål at gøre brugen af programmerne simpel og selvindlysende. Koden fortolkes af en server ved hjælp af et såkaldt PHP processor modul. Resultaterne af databehandlingen gennem de forskellige PHP søgeprogrammer, som omtales nedenfor, udskrives

i form af en internetside, som produceres af PHP programmet dynamisk dvs. i hvert enkelt tilfælde. De resulterende internetsider findes altså ikke gemt som en fil på serveren.

Gennem en programmering med PHP, ved at arbejde med rene tekst-filer og ved at blive afviklet på en server kan programmerne gennemføre meget omfattende og komplicerede beregninger og søgninger i løbet af en relativt kort behandlingstid. Programmerne er originale og skrevet specielt til en analyse af Grundtvigs prædikener og tekster.

Eksempler på søgeprogrammer

http://olenyborg.net/seek/stats.html

Programmet udskriver antallet af forekomster og en beregnet grad af hyppighed for et ord eller udtryk i Grundtvigs prædikener mellem 1821 og 1856. Eksempler kan være: Der indtastes ”Dyd”, ”kiærlig”, ”Luther” eller ”Gud er Kiærlighed”. Ordene skal som nævnt indtastes med Grundtvigs stavemåde. Programmet kan vise ændringer af Grundtvigs sprogbrug gennem tiden (f. eks. ved en søgning på ”Hjerte”, ”Folke-Aand” eller ”Folkelighed”). Enkelte ords eller udtryks hyppighed kan antageligt vise noget om tankegangen i Grundtvigs prædikener. For eksempel: ”Fuldkommenheds Baand”, der anvendes hyppigere i slutningen af 1840-erne.

http://olenyborg.net/seek/demo_ord4.html

Programmet udskriver de hyppigst forekommende substantiver i forbindelse med et bestemt søgeord eller udtryk. Programmet kan på den måde vise, hvilke ord (substantiver) og udtryk, der især knyttes til et givet ord eller udtryk. For eksempel: Hvilke substantiver optræder mest hyppigt i Grundtvigs prædikener, når han anvender ordet ”Næste”?

Programmet kan bruges til at rekonstruere et netværk eller et skema (en enhed eller struktur af viden) i teksten. Programmet kan vise, hvordan teksterne indeholder en skjult eller tavs viden ved, at bestemte ord og udtryk hyppigt sammenkædes. Af tekniske grunde kan søgeordet forekomme i den liste, som udskrives.

I programmet udskilles en kontekst rundt om søgeordet, hvori der søges efter hyppige ord. Denne kontekst kan ændres i programmet. Når konteksten gøres mindre i form af et færre antal tegn, viser programmet de ord, som forekommer tættere på søgeordet. På samme måde kan kriteriet for, hvornår et

ord er hyppigt, reguleres. Listen over hyppige ord er filtreret, således at mindre vigtige substantiver (så som ”Prædiken”, ”Søndag”, ”Dagens Evangelium” og lignende) og referencer til de guddommelige personer (som ”Gud” og ”Christus”) er bortfiltreret. Begrundelsen for at bortfiltrere ord for de guddommelige personer er, at disse ord ellers ville forekomme i alle søgninger. Programmet udskriver antallet af kontekster, hvor søgeordet er fundet med de valgte søgeindstillinger.

http://olenyborg.net/seek/demo_seek.html

Programmet søger i Grundtvigs prædikener i kirkeårene 1847-1849 og finder alle de afsnit, hvori alle søgeordene forekommer. Der kan søges på begge kirkeår eller på et af årene. Der kan søges på 1, 2 eller 3 ord. Programmet udskriver også Grundtvigs titel eller overskrift for den pågældende prædiken. Hvis der for eksempel søges på ”Lykke” og ”Kiærlighed” for hele perioden udskrives en liste med 12 afsnit med betegnelser for prædikener. Hvis der søges på ordet ”Gud” for kirkeåret 1847-1848, udskriver programmet de 604 afsnit i kirkeårets prædikener, hvor ordet ”Gud” forekommer en eller flere gange samt titlerne på disse prædikener.

Programmet kan bruges til at undersøge, hvordan bestemte ord og udtryk sammenkædes i netværk i Grundtvigs prædikener. Et ”afsnit” er i programmet de afsnit, som findes i Grundtvigs egen tekst. Hvis der kun søges på et enkelt ord, udskrives alle afsnit, hvori ordet forekommer. Ordet ”folkelig” forekommer for eksempel i 12 afsnit, ”Kiærlighed” i 304 og ”Verden” i 539 afsnit i løbet af de to kirkeår. Der kan søges videre i de udskrevne eksempler (på den udskrevne internetside) ved hjælp af søgefunktionerne i de fleste browsere. Hvis der for eksempel søges samlet på ordene ”elske”, ”Christus” og ”Kiærlighed”, kan man på den udskrevne internetside ved hjælp af søgefunktionerne i en browser undersøge og søge efter, i hvilke af de udskrevne citater ordet ”Sandhed” også forekommer.

http://olenyborg.net/seek/demo_seek1.html

Programmet fungerer på samme måde som det sidst nævnte søgeprogram, men i dette program kan konteksten eller antallet af tegn rundt om søgeordet reguleres. Man kan på den måde finde ord eller udtryk, som er placeret tættere på eller længere væk fra søgeordet. Hvis der for eksempel søges på ”Kiærlighed” og ”Næste” for hele perioden 1847-1849 med en kontekst af 30 tegn, fås ingen eksempler, men hvis konteksten udvides til 60 tegn fås 14

eksempler. Når der undersøges et større tekstområde rundt om søgeordet, vil der opstå flere eksempler på, at de to ord optræder i en vis defineret sammenhæng. Programmet udskriver den position i filen for de to års prædikener, hvor søgeordet eller søgeordene er fundet, men udskriver ikke navnet på den pågældende prædiken. Der kan kun søges på de to kirkeår 1847-1849 samlet.

Programmet afskærer en kunstig tekstmængde for eksempel af i alt 60 tegn (fordelt ligeligt før og efter søgeordets første bogstav og med tegn inklusive mellemrumstegn). Hvis man for eksempel søger på ”folkelig” eller ”Hjerte” med en kontekst af 30 tegn, fås alle eksempler, hvor ordet forekommer nemlig i 12 tilfælde for ”folkelig” og 868 forekomster af ordet ”Hjerte” samlet for kirkeårene 1847-1849. En søgning efter ”Folkelighed” i de to kirkeår 1847-1849, hvor Grundtvig holder 150 prædikener, udskriver tre eksempler.

http://olenyborg.net/seek/democbl100.html

Programmet fungerer som det netop omtalte, men undersøger dele af Grundtvigs *Den christelige Børnelærdom*, som består af artikler skrevet i årene 1855 til 1861. Søg for eksempel med en kontekst af 400 tegn samtidigt på ”Kiærlighed”, ”Sandhed” og ”Kraft”. En sådan søgning viser de afsnit, hvor Grundtvig udvikler sin tanke om sammenhængen mellem de tre størrelser. En søgning på ordet ”iflæng” udskriver de fem eksempler, som forekommer i de undersøgte og medtagne kapitler i *Den christelige Børnelærdom.* En søgning på ”Broder” viser eksemplerne med ”Broderskab” og ”Broderkys”. Programmet udskriver sideangivelser for de fundne eksempler i udgaven af teksten i *N.F.S. Grundtvig. Værker i Udvalg*. Udgivet ved Georg Christensen og Hal Koch. Gyldendal 1940-1949.

http://olenyborg.net/seek/ord3.html

Programmet finder de mest hyppige substantiver i et givet år og med en vis defineret grad af hyppighed. De viste ord er filtreret, så betegnelser for Gud, Kristus og Helligånden og en række mindre betydningsfulde ord (som ”Søndag” og ”Evangelium”) er bortfiltreret De oftest forekommende substantiver i Grundtvigs prædikener kan vise noget om tankegangen og sprogbrugen i disse prædikener. Ordet ”Verden” er et af de hyppigst forekommende substantiver. Ved at sammenligne diakront i en tidsperiode kan ændringer i Grundtvigs tekster påvises.

Programmet gennemfører en meget omfattende databehandling: Det finder alle de ord, som forekommer i løbet af et kalenderår, sorterer ordene i alfabetisk rækkefølge, frasorterer bestemte ord som angivet ovenfor, udskiller alle substantiver og finder de substantiver, som forekommer med en vis hyppighed. Ved en tilpasning kan programmet bruges til at udskrive en fuldstændig liste over de ord, som forekommer i Grundtvigs prædikener.

http://olenyborg.net/seek/demonet100.html

Programmet undersøger hyppigheden af, at to eller flere ord eller udtryk optræder sammen i Grundtvigs prædikener i perioden 1832-1849 og 1854-1856.

Øverst indtastes et hoved-søgeord og derefter kan indtastes en række supplerende ord. Programmet undersøger, i hvor høj grad de efterfølgende ord optræder sammen med hovedordet (dvs. ordet i den øverste boks) under forudsætning af en bestemt definition af den kontekst uden om hoved-søgeordet, som skal undersøges. Denne kontekst kan gøres mere eller mindre omfattende.

Et eksempel: ”Stephan” indtastes øverst som hoved-søgeord. Hvis der yderligere med en kontekst af 400 tegn søges på andre ord, kan resultatet blive: ”Helt” forekommer i 15,3 % af tilfældene, ”hellig” i 21,5 %, ”Vidne” i 23,3 %, ”Martyr” i 12,3 %, og den udtrykkelige formulering den ”hellige Stephanus” optræder i 17,8 % af de tilfælde, hvor ordet ”Stefan” nævnes i disse prædikener.

Et andet eksempel: Med en valgt kontekst af 60 tegn optræder ordet ”Baand” i 258 citater, og ordet ”Fuldkommenhed” optræder i 30,6 % af disse kontekster. Heraf kan altså sluttes, at ordet ”Baand” også anvendes på andre måder end i udtrykket ”Fuldkommenheds Baand”. I 7 % (eller i 18 tilfælde) af de 258 forekomster af ”Baand” optræder udtrykket ”Blodets Baand”.

Det ovenfor nævnte program:

http://olenyborg.net/seek/demo_ord4.html

kan anvendes til at finde hyppigt forekommende ord i forbindelse med et søgeord. For eksempel er ordene ”Ansigt”, ”Død”, ”Herlighed”, ”Krone”, ”Sandhed”, ”Stephan”, ”Venner”, ”Vidne”, ”Vidnesbyrd” og ”Øie” hyppige ord i forbindelse med ordet ”Martyr”. Man kan på den måde først finde en række hyppigt forekommende ord med det nævnte program og derefter indtaste disse ord i programmet:

http://olenyborg.net/seek/demonet100.html

og på den måde undersøge, hvor hyppigt disse ord forekommer altså få udskrevet et mål for den procentuelle hyppighed af de nævnte ord. Resultatet udskrives som den følgende tabel:

Statistik for "Martyr" - Kontekst: 400 tegn:

Martyr (Antal afsnit: Ordet kan forekomme flere gange i afsnittet):	Ansigt:	Død:	Herlighed:	Krone:	Sandhed:	Stephan:	Venner:	Vidne:	Vidnesbyrd:	Øie:
68	7 [10.3 %]	13 [19.1 %]	8 [11.8 %]	18 [26.5 %]	7 [10.3 %]	20 [29.4 %]	6 [8.8 %]	25 [36.8 %]	6 [8.8 %]	11 [16.2 %]

Tabellen viser, at programmet har fundet 68 kontekster eller tekstafsnit af 400 tegn fra Grundtvigs prædikener, hvori ordet ”Martyr” forekommer en eller flere gange. Af de indtastede søgeord forekommer ”Vidne” i 36,8 % og ”Krone” i 26,5 % af disse 68 kontekster eller tekstafsnit. Tabellen viser, at visse ord hyppigt anvendes i Grundtvigs prædikener, når han vælger at anvende ordet ”Martyr”. Tabellen kan pege på, at man muligvis kan rekonstruere et bestemt skema i forbindelse med ordet ”Martyr” i Grundtvigs prædikener. Programmet kan undersøge, om sprogbrugen og måske tankegangen i Grundtvigs prædikener er præget af en form for tilbøjelighed eller vanemæssighed.

Programmet kan vise, at bestemte ord og udtryk optræder ved siden af eller i nærheden af hinanden, men programmet kan selvsagt ikke forklare, hvorfor dette er tilfældet. Det kræver en analyse af de pågældende eksempler. To ord kan optræde sammen med en stor hyppighed, men som hinandens modsætninger. Ordene ”Verden” og ”Kiærlighed” optræder ikke sjældent i en sammenhæng, men oftest som modsætninger. Verden har en falsk opfattelse af kærlighedens væsen, og der findes ikke megen sand kærlighed i verden. Når ordene ”kiærlig” og ”Kiærlighed” optræder i Grundtvigs prædikener, forekommer ordet ”Verden” i 17,6 % af tilfældene med en kontekst eller

sammenhæng omkring ordene ”kiærlig” og ”Kiærlighed” af 400 tegn (tegn inklusive mellemrumstegn).

http://olenyborg.net/seek/demo18471849.html

Programmet fungerer som det sidst nævnte med to undtagelser: (1) Programmet undersøger kun Grundtvigs prædikener i de to kirkeår 1847-1849, og (2) programmet udskriver de teksteksempler, som programmet finder med den kontekst af et antal tegn, som er valgt. Programmet kan altså også for eksempel udskrive alle citater, hvor ordet ”Folke-Aand” forekommer i de to kirkeårs prædikener. Ordet optræder i syv tilfælde. I 29 % af disse tilfælde tales der om de ”Christnes” ”Folke-Aand”. Ved at vælge en kontekst af for eksempel 800 tegn kan man få et indtryk af, i hvilken sammenhæng et ord optræder. En søgning på ”Hjertelighed” udskriver 16 citater fra de nævnte prædikener, hvor ordet forekommer. En sådan søgning finder også ”Hjerteligheden” og ”Hjertelighedens”, men som nævnt ikke eksempler med ordet ”hjertelig”.

http://olenyborg.net/seek/khprocent.html

Programmet er en beregning, udskrift og sammenfatning af, hvor hyppigt ordene ”Kiærlighed”, ”Hjerte” og ”Hjertelighed” til sammen forekommer i Grundtvigs prædikener mellem 1832 og1856. Programmet viser procent-andelen af de tre ord til sammen i forhold til alle ord i et års prædikener. Tabellen viser, at ord for kærlighed og hjertelighed optræder med en stigende hyppighed i tiden 1839-1849. De enkelte år kan sammenlignes med et gennemsnit for hele perioden.

http://olenyborg.net/seek/ord5.html

Programmet gennemlæser et års prædikener – for et af årene mellem 1832 og 1856 – og udskriver en statistik og statistisk analyse og sammenfatning af hyppige substantiver og visse andre ord, som er skønnet interessante i forbindelse med sprogbrugen i Grundtvigs prædikener.

Programmet undersøger også Grundtvigs referencer til de enkelte personer i treenigheden. Det er interessant, at Grundtvigs prædikener refererer hen ved dobbelt så hyppigt til den 2. person i treenigheden (Kristus) som til den 1. person (Gud Fader og Skaber) og dobbelt så hyppigt til Gud Fader som til Helligånden. Et eksempel: I kalenderåret 1839 refereres der i 2167 tilfælde til

Kristus, i 981 tilfælde til Gud Fader eller Gud Skaber og i 279 tilfælde til Helligånden. Grundtvigs prædikener er udpræget Kristus-centrerede og i meget mindre grad centreret om den første person i treenigheden. Programmet udskriver de ord, som i Grundtvigs prædikener mest hyppigt anvendes om personerne i treenigheden.

Programmet viser, at ord, som betegner den kristne menighed, samlet set er de hyppigst forekommende ord i Grundtvigs prædikener. Programmet viser de ord, som mest hyppigt anvendes om den kristne menighed. Sprogbrugen i disse prædikener er domineret af ord og begreber, som referer til den kristne menighed. Sådanne ord optræder i mange af årene dobbelt så ofte som ord, der refererer til Kristus. I kalenderåret 1834 refereres der således i 1589 tilfælde til Kristus, men i 3330 tilfælde til den kristne menighed. En sådan kvantitativ opgørelse kan i sig selv pege på en tendens i Grundtvigs prædikener.

Programmet kan også belyse Grundtvigs sprogbrug og anvendelse af ordene ”jeg” og ”mig” om sig selv og af den kvantitative hyppighed af en række begreber. Grundtvig anvender ”jeg” med en meget stor hyppighed i sine prædikener.

Tabellen viser også hyppigheden af ord for øje, syn og at se modsat ord for øre, lyd og at høre. Programmet kan vise, at sprogbrugen i Grundtvigs prædikener i høj grad er præget af ord, som refererer til synssansen og det at se, og i mindre omfang er fokuseret på ord, som refererer til høresansen og det at høre. Sådanne kvantitative data kan antageligt vise hen til en bestemt opfattelse af kristendom, kristen tro og det at være en kristen i Grundtvigs prædikener. De kristne tror ifølge Grundtvigs prædikener på det, som de har set og kan se med deres egne øjne.

Ved at søge på forskellige år kan man undersøge, om Grundtvig for eksempel taler mere eller mindre hyppigt om den kristne menighed.

Programmet gennemfører en meget tung, kompliceret og omfattende databehandling og kan derfor kræve en længere databehandlingstid afhængigt af forholdene på serveren og på internettet.

En mere omfattende beskrivelse af disse programmer kan findes på adressen http://olenyborg.net/seek/programmer.html (set 1.1.2013). På denne adresse kan også findes lister over ord, som forekommer i Grundtvigs prædikener.

Forkortelser

GP: Thodberg, Christian (udg.) (1982-1986), *N. F. S. Grundtvigs prædikener 1822-26 og 1832-39 udgivet af Christian Thodberg*. I-XII.

GVP: Begtrup, Holger (udg.) (1924), *N. F. S. Grundtvigs Vartovs-Prædikener 1839-1860. I Udvalg ved Holger Begtrup*.

GPV: Holm, Jette, Elisabeth A. Glenthøj, Lars Toftdahl, Leif Kallesen og Johannes B. Glenthøj i samarbejde med Christian Thodberg (udg.) (2003, 2007), *Grundtvig. Prædikener i Vartov*. Bind I-VIII.

GPP: Thodberg, Christian (udg.) (1987-1988), *N. F. S. Grundtvigs Præstø-prædikener*. I-II.

VU: Christensen, Georg og Hal Koch (udg.) (1940-1949), *N. F. S. Grundtvig. Værker i Udvalg. Udgivet ved Georg Christensen og Hal Koch*. I-X.

US: Begtrup, Holger (udg.) (1904-1909), *Nik. Fred. Sev. Grundtvig. Udvalgte Skrifter*. I-X.

GSV: *Grundtvigs Sang-Værk*. I-VI.1944-1956.

Litteratur

Allchin, A. M. (1997), *N.F.S. Grundtvig. An Introduction to His Life and Work*. Århus: Århus Universitetsforlag 1997.

Allchin, A. M. (2002), *Grundtvigs kristendom. Menneskeliv og gudstjeneste*. Oversat af Jakob Balling. Århus: Århus Universitetsforlag 2002.

Appel, Elin (1978), *Kvindens genmæle*. København: Branner og Korch 1978.

Aronson, Harry (1960), *Mänskligt og kristet, en studie i Grundtvigs teologi*. Stockholm (disputats): Skrifter udgivet ved Grundtvig-Selskabet 1960.

Aronson, Harry (1964), ”Kaj Thanings Grundtvigtolkning”, *Grundtvig-Studier 1964*, 70-95. København: Grundtvig-Selskabet 1964.

Aronson, Harry (1967), ”Skapelse och nyskapelse hos Grundtvig”, i: Wingren, Gustaf og A. M. Aagaard (udg.), *Festskrift til Regin Prenter 6. november 1967*, 155-166. København: Gyldendal 1967.

Balslev, Th. (udg.) (1955), *Christenhedens Syvstjerne. Udgivet med Oplysninger ved Th. Balslev.* København: Kirkeligt Samfunds Forlag 1955.

Balslev-Clausen, Peter (1983-1984), ”Det kvindelige som motiv i Grundtvigs Sang-Værk (1837)”, *Hymnologiske meddelelser* 1983:4, 1984:1-2, 245-70, 3-24. København 1983-1984.

Balslev-Clausen, Peter (1991), *Det vingede ord. Om N. F. S. Grundtvigs salmedigtning*. Frederiksberg: Religionspædagogisk Center 1991.

Behr, Michael (2009), “Constructing Emotions and Accomodating Schemas: A model of self-exploration, symbolization, and development”, *Cognitive Behaviour Therapy*, 2009, 44-62. London: Taylor og Francis 2009.

Beck, Aaron T. (1989), *Love is Never Enough*. London: Penguin 1989.

Begtrup, Holger (udg.) (1904-1909), *Nik. Fred. Sev. Grundtvig. Udvalgte Skrifter*. I-X. København: Gyldendal 1904-1909.

Begtrup, Holger (udg.) (1924), *N. F. S. Grundtvigs Vartovs-Prædikener 1839-1860. I Udvalg ved Holger Begtrup*. København: Gyldendal 1924.

Bertalanffy, Ludwig von (2003), “General Systems Theory”, i: *Systems Thinking, I, General Systems Theory, Cybernetics and Complexity edited by Gerald Midgley* (2003), 36-51. London: SAGE 2003.

Bertelsen, Otto (1990), *Dialogen mellem Grundtvig og Kierkegaard*. København: C. A. Reitzel 1990.

Birkelund, Regner (2005), ”Kend dig selv: Om det sociale individ og det sunde samfund”, *Grundtvig-Studier 2005*, 125-143. København: Grundtvig-Selskabet 2005.

Birkelund, Regner (2008), *Frihed til fælles bedste. En oppositionel stemme fra fortiden*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2008.

Bjerg, Svend (2002), *Gud først og sidst. Grundtvigs teologi – en læsning af Den christelige Børnelærdom*. Frederiksberg: Anis 2002.

Bjørn, Claus (1990), *Fra reaktion til grundlov. 1800-1850*. Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie. X. Redaktion: Olaf Olsen. København: Gyldendal og Politiken 1990.

Bjørn, Claus (2007), *Grundtvig som politiker*. Frederiksberg: Anis 2007.

Boas, Hans Henrik Midtgaard (1993), ”Sammenhængen mellem Skaberånd og Helligånd i Grundtvigs teologi”, *Grundtvig-Studier 1993*, 159-190. København: Grundtvig-Selskabet 1993.

Bojsen-Møller, Anna med flere (udg.) (1988), - *men størst er kærligheden: Eline Boisens erindringer fra midten af forrige århundrede*. København: Gyldendal 1988.

Bojsen-Møller, Anna (1999), *Eline Boisens erindringer udgivet af Anna Bojsen-Møller*. III. København: Gyldendal 1999.

Bojsen-Møller, Anna (2004), ”Dronning Dagmar og Dronning Bengerd”, i: Mikkelsen, Hans Vium m. fl. (udg.), *Hvor blev det grundtvigske af?*, 176-186. Frederiksberg: Aros 2004.

Borum, Poul (1983), *Digteren Grundtvig*. København: Gyldendal 1983.

Brandt, C. J. (udg.) (1880), *N. F. S. Grundtvigs sidste Prædikener i Vartov Kirke 1861-1872. Et Udvalg af C. J. Brandt.* I-II. København: Axel Schønbergs Forlag 1880.

Brandt-Nielsen, E. (1993), ”Grundtvig og det kvindelige”, *Dansk Udsyn 1993*, 161-168. Vejen: Askov Højskole 1993.

Bugge, K. E. (1965), *Skolen for livet. Studier over N. F. S. Grundtvigs pædagogiske tanker*. København: Gad 1965.

Bugge, K. E. (1968), *Grundtvigs skoleverden i tekster og udkast*. I og II. København: Gad 1968.

Bugge, K. E. (1983), “Grundtvigs pædagogiske tanker”, i: Thodberg, Christian og Anders Pontoppidan Thyssen (udg.), *Grundtvig og grundtvigianismen i nyt lys*, 210-224. Århus: Anis 1983.

Bugge, K. E. (2008), ”Nogle grundbegreber i Grundtvigs pædagogiske tanker”, *Grundtvig-Studier 2008*, 118-125. København: Grundtvig-Selskabet 2008.

Christensen, Bent (1998), *Omkring Grundtvigs Vidskab. En undersøgelse af NFS Grundtvigs forhold til den erkendelsesmæssige side af det kristeligt nødvendige livsengagement.* København: Gad 1998.

Christensen, Georg og Hal Koch (udg.) (1940-1949), *N. F. S. Grundtvig. Værker i Udvalg*. I-X. København: Gyldendal 1940-1949.

DeRubeis, Robert J. og Aaron T. Beck (1988), “Cognitive Therapy”, i: Dobson, Keith S. (ed.) *Cognitive-Behavioral Therapies*, 273-306. New York: Guilford Press 1988.

Dewhurst, Stephen A. (2008), “Beyond the text: Illusions of recollection caused by script-based inferences”, *European Journal of Cognitive Psychology*, 2008, 20 (2), 367-386. Hove: Psychology Press 2008.

Ditlevsen, Kirsten (1991), ”Maria - et forbillede for kristne? Grundtvigs syn på Jomfru Maria”, *Grundtvig-Studier 1991*.112-133. København: Grundtvig-Selskabet 1991.

Dryden, Wendy og Albert Ellis (1988), “Rational-Emotive Therapy”, i: Dobson, Keith S. (ed.) *Cognitive-Behavioral Therapies*, 214-272. New York: Guilford Press 1988.

Ehnevid, Tord (1998), ”’Vad sanning är, får tidan visa’. Grundtvigs sanningsetik”, *Grundtvig-Studier* 1998, 211-264. København: Grundtvig-Selskabet 1998.

Elbek, Jørgen (1987), *Moder, søster, elskte … Fire artikler*. Århus: Frydenlund 1987.

Elbek, Jørgen (1998), ”Guds datter”, *Århundredets bro*, 7-12. Århus: Husets Forlag 1998.

Elbek, Jørgen (2003), *Fra kærlighedens tid*. Hellerup: Spring 2003.

Frege, G. (1994), “On Sense and Reference”, i: Harnish, Robert M. (udg.) (1994), *Basic Topics in the Philosophy of Language*, 142-160. Freges artikel oprindeligt fra 1892. New York: Harvester og Wheatsheaf 1994.

Gelpi, Donald L. (ed.) (1989a), *Beyond Individualism. Toward a Retrieval of Moral Discourse in America*. Notre Dame: University of Notre Dame Press 1989.

Gelpi, Donald L. (1989), “Conversion: Beyond the Impasses of Individualism”, *Beyond Individualism. Toward a Retrieval of Moral Discourse in America*, 1-30. Notre Dame: University of Notre Dame Press 1989.

Gelpi, Donald L. (2001), *Peirce and Theology. Essays in the Authentication of Doctrine*. Lanham: University Press of America 2001.

Glenthøj, Elisabeth Albinus (1995), ”Grundtvigs teologiske udvikling til omkring affattelsen af ’De Levendes Land’”, *Grundtvig-Studier 1995*, 217-274. København: Grundtvig-Selskabet 1995.

Graves, Mark (2006), “The Emergence of Ethical Norms in Human Systems”, *50th Annual Meeting of the International Society for the Systems Sciences*. Ed. Gary Metcalf m. fl. 2006. [http://journals.isss.org/index.php/proceedings50th/article/view/226/53 set 1.12.2012].

Graves, Mark (2008), *Mind, Brain, and the Elusive Soul. Human Systems of Cognitive Science and Religion*. Aldershot: Ashgate 2008.

Gregersen, Niels Henrik (2000), ”Mennesket som mikrokosmos. Grundtvigs digt om ’Menneske-Livet’”, *Grundtvig-Studier 2000*, 75-103. København: Grundtvig-Selskabet 2000.

Grell, Helge (1980), *Skaberordet og billedordet. Studier over Grundtvigs teologi om ordet*. København: Grundtvig-Selskabet 1980.

Grell, Helge (1988), *Skaberånd og Folkeånd. En undersøgelse af Grundtvigs tanker om folk og folkelighed og deres forhold til hans kristendomssyn*. Århus: Anis 1988.

Guidano, Vittorio og Gianni Liotti (1983), *Cognitive Processes and Emotional Disorders*. New York: Guilford Press 1983.

Guidano, Vittorio (1987), *The Complexity of the Self*. New York: Guilford Press 1987.

Guidano, Vittorio (1988), “A Systems, Process-Oriented Approach to Cognitive Therapy”, i: Dobson, Keith S. (udg.) *Cognitive-Behavioral Therapies*, 307-356. New York: Guilford Press 1988.

Hegel, G. W. F. (2004), *Retsfilosofi. Elementær retsfilosofi eller Naturret og statsvidenskab i grundrids*. Oversat og udgivet af Claus Bratt Østergaard. Frederiksberg: Det lille Forlag 2004.

Heggem, Synnøve Sakura (2000), ”Grundtvigs kvinnesalmer, - kjærlighetens kjønnsbestemte sang”, *Dansk Kirketidende*, 152. årgang, 36-39, 56-61. København: Grundtvigsk Forum 2000.

Heggem, Synnøve Sakura (2005), *Kjærlighetens makt, maskerade og mosaikk. En lesning af N. F. S. Grundtvigs Sang-Værk til den Danske Kirke (1837)*. Oslo: Unipub 2005.

Heggem, Synnøve Sakura (2007), ”Mennesket i verden som brud”, *Grundtvig-Studier 2007*, 148-167. København: Grundtvig-Selskabet 2007.

Holm, Jette, Elisabeth A. Glenthøj, Lars Toftdahl, Leif Kallesen og Johannes B. Glenthøj i samarbejde med Christian Thodberg (udg.) (2003, 2007), *Grundtvig. Prædikener i Vartov*. Bind I-VIII. København: Vartov 2003 og 2007.

Holmberg, Anders (1996), ”Grundtvig som kontextuell teolog”, *Grundtvig-Studier 1996*, 165-189. København: Grundtvig-Selskabet 1996.

Høirup, Henning (1949), *Grundtvigs syn på tro og erkendelse. Modsigelsens Grundsætning som teologisk Aksiom hos Grundtvig*. København: Grundtvig-Selskabet 1949.

Irwin, Terence og Gail Fine (udg.) (1995), *Aristotle. Selections*. Indianapolis: Hackett Publishing Company 1995.

Iversen, Hans Raun (1987), *Ånd og livsform. Husliv, folkeliv og kirkeliv hos Grundtvig og sidenhen*. Århus: Anis 1987.

Iversen, Hans Raun (1988), ”Folkelighed og kristendom”, i: *Menneske først, kristen så. Helge Grells Grundtvig-disputats til debat*, 67-84. Århus: Anis 1988.

Iversen, Hans Raun (2008), *Grundtvig, folkekirke og mission. Praktisk teologiske vekselvirkninger*. København: Anis 2008.

James, Ian, Helen Todd og F. Catherina Reichelt (2009), “Schemas defined”, *The Cognitive Behaviour Therapist*, 2, 1-9. Cambridge: Cambridge University Press 2009.

Jensen, Erik Krebs (1977), ”Hjertets gudbilledlighed”. i: Thodberg, Christian (udg.), *For sammenhængens skyld, ord og motiver i Grundtvigs salmer og prædikener*, 65-96. Århus: Institut for Praktisk Teologi ved Århus Universitet 1977.

Jensen, Henrik Fibæk (1979), ”Grundtvigs erkendelsesteori. Om forholdet mellem tro og fornuft i tidsskriftet ’Danne-Virke’ (1816-19)”, *Grundtvig-Studier 1979*, 29-65. København: Grundtvig-Selskabet 1979.

Jonas, Uffe (2007), ”Kvinde-Evangeliet: Om Grundtvigs mandebilleder og kvindesyner”, *Grundtvig-Studier 2007*, 168-193. København: Grundtvig-Selskabet 2007.

Jørgensen, Aage (2009), ”Finest frugt – om ’den Vartou Kjællingepræst’: En guide til Grundtvig-Studier 1948-2008, I”, *Grundtvig-Studier 2009*, 20-85. København: Grundtvig-Selskabet 2009.

Korsgaard, Ove (red.) (1997a), *En orm – en Gud. Om mennesket i verden*. Odense: Odense Universitetsforlag 1997.

Korsgaard, Ove (1997), ”Om Grundtvigs kosmologi og psykologi”, i: Korsgaard, Ove (red.), *En orm – en gud. Om mennesket i verden*, 13-40. Odense: Odense Universitetsforlag 1997.

Korsgaard, Ove (2004), ”Fra tugtemester til skolemester: Om forskelle mellem Luther og Grundtvig”, *Grundtvig-Studier 2004*, 34-61. København: Grundtvig-Selskabet 2004.

Lave, Jean og Etienne Wenger (1991), *Situated learning. Legitimate peripheral participation.* Cambridge: Cambridge University Press 1991.

Lindhardt, P. G. (1964), *Grundtvig*. København: Gad 1964.

Lindhardt, P. G. (1974), *Konfrontation. Grundtvigs prædikener i kirkeåret 1854-55 på baggrund af Kierkegaards angreb på den danske kirke og den ”officielle” kristendom*. København: Institut for Kirkehistorie ved Københavns Universitet 1974.

Lindhardt, P. G. (1977), *Regeneration. Grundtvigs prædikener i kirkeåret 1855-56 ved P. G. Lindhardt*. København: Akademisk Forlag 1977.

MacIntyre, Alasdair (1981), *After Virtue. A Study in Moral Theory*. London: Duckworth 1981.

McNaughton, David (1988), *Moral vision*. Oxford: Basil Blackwell 1988.

Nielsen, Jakob Fløe (1990), ”Kristologien i Grundtvigs salmer”, *Grundtvig-Studier 1989-90*, 121-140. København: Grundtvig-Selskabet 1990.

Nielsen, Mikkel Crone (2002), ”’At tale med de døde…’ Om sekularisering og hermeneutik i Kaj Thanings forfatterskab”, *Grundtvig-Studier 2002*, 121-141. København: Grundtvig-Selskabet 2002.

Nyborg, Ole (2010), ”Grundtvig, dyden og kærligheden”, *Grundtvig-Studier 2010*, 96-126. København: Grundtvig-Selskabet 2010.

Nyborg, Ole (2010a), ”En kognitiv analyse af Grundtvigs begreb om ’Samfundet’”, *Religion. Tidsskrift for religionslærerforeningen for gymnasiet og HF*. Nr. 4, december 2010, 52-61. København 2010.

Nyborg, Ole (2010b), ”Alle I ’lyse’ og ’opvakde Hoveder’, ’stræber alvorlig’”, *Højskolebladet*. December 2010, 18-19. Farum: Højskolebladet 2010.

Nyborg, Ole (2010c), ”Kom Grundtvigs ’søde Drøm’ om Danmark for tidligt?”, *Kristeligt Dagblad den 18. oktober 2010*. Kronik.

Nyborg, Ole (2010d), ”Fællesskaber er til, for at vi skal lære noget”, *Kristeligt Dagblad den 1. juli 2010*. Kronik.

Nyborg, Ole (2011a), ”’Faderligheden’, ’Kiærligheden’ og ’Samfundet’. Grundtvigs prædikener i Vartov især i kirkeårene 1847-1848 og

1848-1849". *Grundtvig Centerets konference: Grundtvig som samfundsbygger*. Den 24. og 25. januar 2011. [http://grundtvigcenteret.au.dk/fileadmin/www.grundtvigcenteret.au.dk/nyheder_og_arrangementer/arrangementsarkiv/Grundtvig_som_samfundsbygger/Ole_Nyborg.pdf set 1.12.2012].

Nyborg, Ole (2011b), "Grundtvig, kristendom og politik", *Dansk Tidsskrift for Teologi og kirke, nr. 2, 2011*. 55-66. Århus: Menighedsfakultetet 2011.

Nyborg, Ole (2011c), "Kan vi stole på vores inderste samvittighed?", *Kristeligt Dagblad den 14. oktober 2011*. Kronik.

Nyborg, Ole (2011d), "Hvorfor benægter verden, at den sande kærlighed skal findes i fuldkommenhedens bånd?", *Tidsskrift for Teologi og Kirke nr. 4 2011*, 280-297. Oslo: Unipub 2011.

Nyborg, Ole (2011e), "Grundtvig gik imod ideen om uhæmmet skrivefrihed", *Dansk Kirketidende, 04, april 2011*, 6-7. København: Grundtvigsk Forum 2011.

Nyborg, Ole (2011f), "Hvorfor skal jeg elske min næste?", *Kirke og Kultur Nr. 4 2011*, 305-313. Oslo: Unipub 2011.

Nyborg, Ole (2012a), "N. F. S. Grundtvig (1783-1872) og den såkaldt lystige kristendom", *Dansk Tidsskrift for Teologi og kirke, Nr. 1 2012*, 37-50. Århus: Menighedsfakultetet 2012.

Nyborg, Ole (2012b), "N. F. S. Grundtvig og 'Blodets Baand'", *Teologisk Tidsskrift nr. 2 2012*, Oslo: Universitetsforlaget 2012.

Nyborg, Ole (2012c), "N. F. S. Grundtvig og kærligheden til næsten", *Dansk Teologisk Tidsskrift nr. 1 2012*, 20-38. København: Anis 2012.

Nyborg, Ole (2012d), "N. F. S. Grundtvig (1783-1872) og kærligheden". *Forelæsninger på folkeuniversitetet i Emdrup i København i januar 2012* [http://xyz123.dk/fu/ set 1.12.2012].

Nyborg, Ole (2012e), "Forbindelsen mellem magt og kærlighed i Grundtvigs teologiske univers", *Religion. Tidsskrift for religionslærerforeningen for gymnasiet og HF*. Nr. 2, juni 2012, 40-48. København 2012.

Nyborg, Ole (2012f), "Gud er kærlighed", *Præsteforeningens Blad nr. 22-23 den 1. juni 2012*, 511-515. København 2012.

Nyborg, Ole (2012g), ”N. F. S. Grundtvig og naturalismen”, *Grundtvig-Studier 2012*, 109-144. København: Grundtvig-Selskabet 2012.

Pedersen, Kim Arne (1992), ”Treenighed og gudbilledlighed“, *Grundtvig-Studier 1992*, 106-115. København: Grundtvig-Selskabet 1992.

Pedersen, Kim Arne (1995), „Metafysik og Åbenbaring. Om de triadiske, respektive trinitariske strukturer i N. F. S. Grundtvigs tænkning 1812-1815“, *Grundtvig-Studier 1995*, 75-101. København: Grundtvig-Selskabet 1995.

Pedersen, Kim Arne (2002a): ”Grundtvig på anklagebænken. En redegørelse for hovedlinjer i de sidste ti års danske Grundtvig-reception og deres forhold til centrale motiver i Grundtvigs forfatterskab og dets virkningshistorie”, *Grundtvig-Studier 2002*, 184-251. København: Grundtvig-Selskabet 2002.

Pedersen, Kim Arne (2002b), ”’Sjæle og kroppe i tusindtal…’ om sammenhængen mellem menneskesyn og kirkesyn hos Grundtvig, undersøgt med baggrund i Kierkegaaards forfatterskab”, i: Wigh-Poulsen, Henrik (red.), *Grundtvig – Kierkegaard. En samtale på høje tid*, 59-90. København: Vartov 2002.

Pedersen, Kim Arne (2003), ”Den teologiske Grundtvigforskning siden anden verdenskrig”, i: *Grundtvig – nyckeln till det danska?* Redigeret af Hanne Sanders og Ole Vind. Göteborg: Makadam Förlag 2003.

Pedersen, Kim Arne (2005), ”Grundtvig og fundamentalismen”. *Grundtvig-Studier 2005*, 86-124. København: Grundtvig-Selskabet 2005.

Polanyi, Michael (1962), *Personal Knowledge. Towards a Post-Critical Philosophy*. London: Routledge & Kegan Paul 1962.

Prenter, Regin (1983), *Den kirkelige anskuelse. En indførelse i N. F. S. Grundtvigs folkelige og kristelige grundtanker*. København: Konvent for Kirke og Theologi 1983.

Præstegaard, Betina Hjorth (2002), ”N. F. S. Grundtvigs syn på forholdet mellem skabelse, åbenbaring og nærværelse belyst ved en sammenligning med Jürgen Moltmann”, *Grundtvig-Studier 2002*, 81-120. København: Grundtvig-Selskabet 2002.

Putnam, Hilary (1994), ”The Meaning of ’Meaning’”, i: Harnish, Robert M. (udg.) (1994), *Basic Topics in the Philosophy of Language*, 221-274. New York: Harvester og Wheatsheaf 1994.

Ricoeur, Paul (1976), *Interpretation Theory: Discourse and Surplus of Meaning*. Fort Worth: Texas Christian University Press 1976.

Slote, Michael (2001), *Moral from motives*. Oxford: Oxford University Press 2001.

Stevns, Magnus (1950), *Fra Grundtvigs salmeværksted*. København: Grundtvig-Selskabet 1950.

Stillings, Neill A. (udg.) (1995), *Cognitive Science*. Cambridge: MIT Press 1995.

Stokholm, Anja (2003), ”Om forholdet mellem skabelse og syndefald hos Grundtvig og Luther”, *Grundtvig-Studier 2003*, 88-125. København: Grundtvig-Selskabet 2003.

Thaning, Kaj (1963), *Menneske først – Grundtvigs opgør med sig selv*. København: Grundtvig-Selskabet 1963.

Thaning, Kaj (1965), ”Svar til tre kritikere”, *Grundtvig-Studier 1965*, 55-89. København: Grundtvig-Selskabet 1965.

Thaning, Kaj (1966), ”Holdt tesen?”, *Grundtvig-Studier 1966*, 68-98. København: Grundtvig-Selskabet 1966.

Thaning, Kaj (1973), ”Grundtvig, an Introduction”, *Grundtvig-Studier 1973*, 68-84. København: Grundtvig-Selskabet 1973.

Thaning, Kaj (1988), ”Kristen først…?”, i: *Menneske først, kristen så. Helge Grells Grundtvig-disputats til debat*, 55-66. Århus: Anis 1988.

Thodberg, Christian (udg.) (1982-1986), *N. F. S. Grundtvigs prædikener 1822-26 og 1832-39 udgivet af Christian Thodberg*. I-XII. København: Gad 1982-1986.

Thodberg, Christian (udg.) (1987-1988), *N. F. S. Grundtvigs Præstø-prædikener*. I-II. København: Gad 1987-1988.

Thodberg, Christian (1989), *Syn og sang. Poesi og teologi hos Grundtvig. Afhandlinger ved Christian Thodberg*. København: Gad 1989.

Thomsen, Lene Frølund (2002), ”Livsoplysning og livsfilosofiske perspektiver”, *Grundtvig-Studier 2002*, 252-262. København: Grundtvig-Selskabet 2002.

Thorndyke, Perry W. & Barbara Hayes-Roth (1979), “The Use of Schemata in the Acquisition and Transfer of Knowledge”, *Cognitive Psychology*, 11, 82-106. New York 1979.

Thyssen, Anders Pontoppidan (1965), ”Skolen for livet. Anmeldelse af K. E. Bugges disputats”, *Grundtvig-Studier 1965*, 90-111. København: Grundtvig-Selskabet 1965.

Thyssen, Anders Pontoppidan (1967), “Grundtvig og Spener. Især til belysning af den pietistiske Grundtvig”, *Grundtvig-Studier 1967*, 9-50. København: Grundtvig-Selskabet 1967.

Thyssen, Anders Pontoppidan (1991), *Grundtvig og den grundtvigske arv. Afhandlinger af Anders Pontoppidan Thyssen.* Udgivet af Jakob Balling med flere. Frederiksberg: Anis 1991.

Toftdahl, Hellmut (1974), ”Grundtvig og mystikken”, *Grundtvig-Studier 1974*, 8-25. København: Grundtvig-Selskabet 1974.

Toftdahl, Hellmut (1982), ”Sandheden som et fremmedlegeme? Helge Grell: Skaberordet og billedordet”, *Grundtvig-Studier 1982*, 74-86. København: Grundtvig-Selskabet 1982.

Turner, Mark (2001), *Cognitive Dimensions of Social Science*. Oxford: Oxford University Press 2001.

Warren, Clay (2009), “Andragogy and N. F. S. Grundtvig: A critical link”, *Grundtvig-Studier 2009*, 173-187. København: Grundtvig-Selskabet 2009.

Vind, Ole (1999), *Grundtvigs historiefilosofi*. København: Gyldendal 1999.

Zagzebski, Linda Trinkaus (2004), *Divine Motivation Theory.* Cambridge og New York: Cambridge University Press 2004.

Zvele, Gregor (2010), “Relational Schemas Therapy and Transactional Analysis”, *Transactional Analysis Journal*, 2010, 8-22. Berkeley: International Transactional Analysis Association 2010.

Ørtved, Arne (2007-2008), ”Mennesket er ingen abekat – menneskesynet bag Grundtvigs pædagogiske tanker”, *Vartovbogen 2007-2008*, 16-30. København: Vartov 2007-2008.

Aasen, Kirsti (1991), ”’Helt kun i mand og kvinde’. Grundtvigs tanker om den fruktbare dobbelthet”. *Grundtvig-Studier 1991*, 168-193. København: Grundtvig-Selskabet 1991.